

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет «Одеська юридична академія»
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова
Міжнародний гуманітарний університет

НАУКОВИЙ ВІСНИК
МІЖНАРОДНОГО
ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія:
Історія. Філософія. Політологія

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск 12

**Головний редактор – доктор юридичних наук,
професор, академік НАПрН України,
академік АПН України С.В. Ківалов**

Одеса
2016

Серію засновано у 2010 р.

Співзасновники — Національний університет «Одеська юридична академія»,
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова,
Міжнародний гуманітарний університет.

*Друкується за рішенням Вченої ради Міжнародного гуманітарного університету
протокол № 3 від 02.11.2016 р.*

Видавнича рада:

С. В. Ківалов, д-р юрид. наук, проф., акад. АПН і НАПрН України — голова Ради;
І. М. Коваль, д-р політ. наук, проф.; **В. В. Завальнюк**, канд. юрид. наук, проф.;
А. Ф. Крижановський, д-р юрид. наук, проф. — заступник голови Ради; **В. А. Кухаренко**,
д-р філол. наук, проф.; **О. В. Токарев**, засл. діяч мистецтв України; **С. Д. Василенко**,
д-р політ. наук, проф.

Відповідальний редактор серії — канд. іст. наук, доц. **В. Г. Пищемуха**.
Заступник відповідального редактора серії — канд. іст. наук, доц. **Н. І. Серебряннікова**.

Редакційна колегія серії «Історія. Філософія. Політологія»:

Історія

Л. І. Корміч, д-р іст. наук, проф.; **І. С. Гребцова**, д-р іст. наук, проф.; **О. Б. Дьомін**, д-р
іст. наук, проф.; **В. М. Хмарський**, д-р іст. наук, проф.; **Т. Б. Смірнова**, д-р іст. наук, доц.;
М. К. Чучко, д-р іст. наук, доц.; **В. Г. Пищемуха**, канд. іст. наук, доц.; **О. І. Ганчев**, канд.
іст. наук, доц.; **Н. І. Серебряннікова**, канд. іст. наук, доц.

Філософія

О. А. Івакін, д-р філос. наук, проф.; **Е. А. Гансова**, д-р філос. наук, проф.; **А. П. Овчиннікова**,
д-р мистецтвозн., проф.; **І. В. Голубович**, д-р філос. наук, доц.; **Л. М. Богата**, д-р філос. наук, доц.;
О. А. Долгополова, д-р філос. наук, доц.; **Е. І. Мартинюк**, канд. філос. наук, доц.;
Л. О. Панкова, канд. філос. наук, доц.; **М. О. Кравчик**, канд. філос. наук, доц.

Політологія

К. М. Вітман, д-р політ. наук, проф.; **Л. М. Дунаєва**, д-р політ. наук, проф.;
Д. В. Яковлев, д-р політ. наук, проф.; **М. А. Польовий**, д-р політ. наук, доц.;
М. І. Мілова, д-р політ. наук, проф.; **О. І. Стребков**, д-р політ. наук, проф.;
Л. В. Балтовський, д-р політ. наук, проф.; **С. В. Волковський**, ст. викл.

Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Історія. Філософія. Політологія:
зб. наук. праць. — Одеса: Фенікс, 2016. — Вип. № 12. — 174 с.

*Повне або часткове передрукування матеріалів, виданих у журналі
«Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету», допускається лише з письмового дозволу редакції.
При передрукуванні матеріалів посилання на
«Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету» обов'язкове.*

*Збірник внесено до переліку наукових фахових видань, в яких можуть публікуватися
результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук з історичних наук
(Наказ Міністерства освіти і науки України від 04.07.2014 р. №793), філософських та політичних наук
(Наказ Міністерства освіти і науки України від 14.02.2014р. №153).*

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 20215 10015ПП від 15.08.2013 р.

Адреса редакції:

Міжнародний гуманітарний університет, офіс 419,
вул. Фонтанська дорога 33, м. Одеса, 65009, Україна,
тел. (048) 719-88-50, факс (048) 715-38-28, e-mail: mgu@ukr.net
Електронна адреса серії «Історія. Філософія. Політологія»: vestnik-humanities.mgu.od.ua

© Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.

Серія: «Історія. Філософія. Політологія», 2016

© Національний університет «Одеська юридична академія», 2016

© Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, 2016

© Міжнародний гуманітарний університет, 2016

ІСТОРІЯ

Агафонова Н. В.

*кандидат історичних наук,
доцент кафедри філософії, історії та політології
Одеського національного економічного університету*

Луньова О. К.

*кандидат історичних наук,
доцент кафедри загальної економічної теорії та економічної політики
Одеського національного економічного університету*

ВНЕСОК Г.І. СЛОВОВА ВСТАНОВЛЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ОСВІТИ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ

Анотація. В статті розглянуто основні віхи життєвого та педагогічного шляху представника болгарської наукової еліти півдня України у 20-40-ві рр. ХХ ст. Досліджено внесок вченого-математика, завідуючого кафедрою статистики і математики Одеського кредитно-економічного інституту (ОКЕІ) у становленні економічної освіти на півдні України.

Ключові слова: Славов Г.І., ОКЕІ, освіта, економіка, статистика, математика.

Економічні трансформації в сучасній Україні вимагають формування нових економічних знань, теоретичною основою яких мають стати дослідження ринкової економіки. Реалізація поставленої мети вимагає ретроспективного аналізу становлення економічної освіти в Україні. Від початку 20-х років ХХ ст. освітнім і науковим центром на півдні України стає Одеський інститут народного господарства, професорсько-викладацький склад якого зробив значний внесок у становлення економічної освіти.

У відповідності до обраної державними діячами УСРР освітньої політики (системи освіти за схемою Г. Гринька) Новоросійський університет піддано реорганізації. На його базі у 1920 році створено цілу низьку інститутів: Медичний, Фізико-математичний, Гуманітарно-суспільний (Інститут гуманітарно-суспільних наук), Психологічний. «Основу» Інституту гуманітарно-суспільних наук (ІГСН) склали юридичний та історико-філологічний факультети Новоросійського університету.

У березні 1921 року у відповідності до резолюцій Х з'їзду РКП(б) започатковано курс на нову економічну політику (НЕП), зміст якої являв собою комплекс заходів: заміну продрозкладки продподатком; відновлення товарно-грошових відносин; формування інфраструктури ринку; встановлення практики кооперації; запровадження госпрозрахунку; допуск (тимчасовий) капіталістичних елементів в економіку. Саме в такому

історичному контексті загальнодержавного рівня і постала необхідність у кадрах вищої кваліфікації економічного спрямування.

Наказом по Одеському губернському комітету спеціальної наукової і професійно-технічної освіти за № 66 від 16 травня 1921 року засновано Одеський інститут народного господарства (ОІНГ). Про заснування інституту повідомлялося в газеті «Известия» Одеського губвиконкому: «В Одессе с июня с. г. учреждается Институт народного хозяйства, который будет находиться в ведении Губпрофобра (в управленіи губернской професійної освіти). Без сомнения, учреждение нового института отвечает серьезно назревшей потребности. Переходя на мирное строительство, необходимо центр тяжести работы сосредоточить на внутреннем и в первую голову хозяйственном фронте. Экономические вопросы и экономические задачи получают особенно важное и крупное значение и надо готовить работников, которые сумеют с ними справиться» [1].

Після II Всеукраїнської наради з питань освіти (серпень 1920 року) складністю відзначилась проблема кадрів. Ставши до влади, радянський уряд України мав визначитись у своєму ставленні до «старих кадрів». У зверненні до української інтелігенції Ради пропагували «вільний взаємовплив культур, який «в майбутньому приведе до утворення загальної всесвітньої пролетарської культури» [2, с. 139]. Було визнано, що новій владі не по дорозі з українськими націоналістами: «Для українського пролетаріату шкідливим є прагнення до самостійності «перш над усе» чого б це не коштувало, як шкідливим є штучне виховання ворожості до неукраїнського пролетаріату. Пролетаріату не властивий національний романтизм, що веде до шовінізму, це дає затемнення класових інтересів, веде до роз'єднання пролетарського фронту, на все це ми дивимось як на зраду українському пролетаріату, на намагання приспати його пролетарську революційну енергію» [2, с. 139].

Пролетаріат опиратиметься на силу української інтелігенції, що вийшла з надр народу, яка органічно зв'язана з його інтересами: «Ми не кличемо й тих, хто займався русифікацією, хто нищив українську культуру, таким нема місця в пролетарській роботі. Ми не кличемо, до себе і тих, хто відбудовував українську самостійну державу з усіма її класовими протиріччями на користь гетьмана і втіху буржуазії... Ми кличемо тую поступову інтелігенцію, яка стоїть на ґрунті класової боротьби, яка дивиться на культурну справу, з точки зору всесвітнього пролетаріату» [2, с. 139]. Та що відбувалося на практиці?

Губернські відділи народної освіти раз у раз оголошували вибори на посади викладачів Єдиної трудової школи. Хто мав бажання балотуватися, подавав анкету, в якій указував на свою належність до професійної спілки. До анкети треба було додавати і партійні рекомендації [2, с. 141]. Проте анкети свідчать здебільшого про безпартійність учасників виборів та перевиборів. Вибори працівників освіти планувалося провадити з 1 червня по 1 серпня 1919 року [2, с. 141]. Наркомос видав спеціальну Інструкцію про вибори. Вона передбачала також оскарження щодо неправильного їх проведення. Оскарження рекомендовано надсилати до місцевих виборчих комісій [2, с. 141]. На місцях вибори і перевибори шкільних працівників проводилися в різні періоди.

Дане явище мало і своє «сценарне вирішення»: на виборах була обов'язковою присутність завідувача відділу народної освіти. Часом на одне місце балотувалося декілька чоловік. Так у 1-й Єдиній трудовій радянській школі м. Ізюма на посаду вчителя російської мови зголосилося 2 чоловіки, на посаду вчителя історії — 4. І лише на посаду викладача українознавства кандидатів не було. Голосування мало закритий характер: таємне [2, с. 142].

Розпорядчо-законодавча ініціатива урядового рівня: декрет РНК УСРР від 31 серпня 1920 року «Про поліпшення становища вчених, спеціалістів і заслужених працівників літератури і мистецтва» візує вже намагання влади залучити «стару» інтелігенцію до наукової і викладацької роботи. Та процедура формування штату набирала все більше характеристик проблемної, адже країна переживала голод (1921-1922 роки), грошова винагорода за працю була майже неможливою з причин відсутності бюджету. Загальнодержавна практика залучення інтелігенції до роботи у вишах в цей період, з одного боку, велася шляхом нейтралізації, примусу, а, з іншого, у відношенні науковців застосовувалась і політика матеріальної підтримки, реалізація якої покладалась на Всеукраїнський комітет сприяння вченим, заснований

у жовтні 1921 року. Упродовж 1921-1923 років підтримкою означеного комітету скористалось 3 тис. науковців та працівників і представників творчої інтелігенції [3].

На 1921 рік в питанні набору кадрів для роботи в новозаснованих вищих навчальних закладах діяла інструкція — «Временное положение о порядке замещения кафедр и преподавательских должностей». З тексту положення: «Все кафедры и преподавательские должности замещаются исключительно путем публичных конкурсов. При Губвузе утверждаются постоянные конкурсные Комиссии в следующем составе: 3 представителя от института, избранных Советом института, 1 представитель от соответственного государственного профсоюза, 1 представитель от Губвуза и 1 представитель от комячейки института» [4, арк. 5].

З наказу (за 1921 рік) по вищій школі міста Одеси і Губвузу дізнаємося про порушення правил прийому на роботу до вишів: «Почти во всех институтах установлены непрекращающееся и систематическое нарушение приказа по Высшей школе з № 41 (§1). Служащие по-прежнему принимаются без предварительного прохождения через отделы учета и распределения рабочей силы» [5, арк. 7]. Саме в цих умовах, і за означеними правилами, до штату Одеського інституту народного господарства увійшов вчений того часу Г. І. Славов.

Іван Георгійович Славов народився 11 січня 1878 року в місті Болграді Бессарабської губернії. За національністю — болгарин, з селянської родини. По закінченні гімназії в 1898 році вступає на навчання до Імператорського Новоросійського університету (Одеса) на

математичне відділення. Під час навчання бере активну участь в студентському русі. З біографії: «На протяжении своего пребывания в университете я был трижды исключен из университета за активное участие в студенческих движениях, причем последний раз в 1901 году был исключен без права поступления в какое-либо высшее учебное заведение и без права жительства в университетских городах» [6, арк. 1].

1903 року розпочинає трудову діяльність: викладач математики в Одеському художньому училищі. З початком революційних подій 1905 року за розпорядженням містоначальника

І. Г. Славова звільнено з роботи: «...в связи со сходами учащихся училища» [6, арк. 2]. 1907 року він екстерном складає іспити, закінчує у такий спосіб навчання в Новоросійському університеті. Отримавши диплом, переходить на роботу до навчальних закладів з жіночим контингентом: «...в связи с запретом допущения меня, как преподавателя, в мужские учебные заведения» [6, арк. 2].

Цей факт з його біографії засвідчує виписка з формулярного списку: «Бывший студент 4 курса физико-математического факультета Императорского Новороссийского университета подвергался с разрешения Министерства Народного Просвещения от 06.02.1907г. в качестве экстерна испытанию физико-математической испытательной комиссии по отделению математических наук в феврале, марте, апреле и мае месяце 1907 года и удостоен 1 июня 1907 года диплома I-й степени (№ диплома 20927)» [6, арк. 19].

За рекомендацією і розпорядженням керуючого Одеським навчальним округом від 6 жовтня 1907 року Г. І. Славов «...допущен по найму к преподаванию математики в 7 классе Одесской женской гимназии, учрежденной В. Поликарповой» [6, арк. 20]. 1910 рік: чергове звільнення. З автобіографії: «...по неизвестным для меня причинам я был снят с работы по распоряжению градоначальника и выслан за пределы Одесского градоначальничества. Возвратился к своей работе осенью 1910 года по ходатайству начальниц гимназий, в которых я работал» [6, арк. 2]. Основним місцем роботи на цьому часі стає Одеська жіноча гімназія, заснована А. В. Горєєвою: викладач математики.

І. Г. Славов презентує себе в автобіографії опозиціонером у відношенні режиму, акцентує на переслідуваннях і забороні викладати в навчальних закладах з чоловічим контингентом. А в січні 1914 року режим, його представник — Міністерство Народної Освіти, нагороджує І. Г. Славова: «В память 300-летия царствования Дома Романовых височайше пожалован бронзовою медалью для ношения на груди» [6, арк. 17].

У роки революції організовував учительські спілки, досвід функціонування якої формувався як наслідок подій в Російській імперії у ході революції 1905-1907 рр. Напередодні революції 1917 року Всеукраїнська вчительська спілка являла собою досить розгалужену систему професійної організації. Очевидно Г. І. Славов мав відношення до діяльності Губернської вчительської спілки на Бессарабії. Лютнева революція була логічним продовженням організованого освітнього руху в Україні. Активний учасник освітнього руху І. Г. Славов у вересні 1920 року обіймає

посаду завідувача Губернським відділом соціального виховання. У січні 1921 року — заступника завідувача Тираспільським управлінням народної освіти. Невдовзі повертає до Одеси, переходить на профспілкову роботу: «На профсоюзной работе я пробыл до момента образования округов, после чего вернулся к преподавательской деятельности, начав работу в Индустриальном институте и Институте народного хозяйства» [6, арк. 3].

Початок 20-х в Одесі відзначився низькою реорганізаційних процесів в освітній справі. Основним місцем роботи І. Г. Славова упродовж 1924-1931 рр. був Одеський інститут народного господарства. З вересня 1931 — по вересень 1938 рр. — Хіміко-технологічний інститут консервної промисловості, де у березні 1934 року на пленарному засіданні особливої комісії НК СРСР з затвердження звань професорів і доцентів, І. Г. Славова присвоєно звання доцента. З листопада 1938 по липень 1941 року — доцент ОКЕІ. Під час окупації «...не работал, а жил продажей своих вещей. С 17 февраля 1942 г. начал работу в лицее № 2. С октября 1942 г. получил предложение читать лекции в университете» [6, арк. 4]. Цитовані відомості взято з автобіографії Славова, яку він пише 3 травня 1944 року, тобто одразу після реєвакації ОКЕІ.

Упродовж 1938-1941 І. Г. Славов активізує свою наукову діяльність, видає декілька праць: «Математическое исследование процесса продвижения производственной массы через цеха», «Применение теории продвижения производственной массы к конкретному случаю», «Применение метода наименьших квадратов к функциям, выраженным интегралами». В травні 1944 року на засіданні кафедр ОКЕІ звітує про підготовку трьох розділів підручника з теорії ймовірностей для студентів технічних вищих навчальних закладів.

Відновлюючи діяльність ОКЕІ після звільнення Одеси вже у квітні 1944 року, керівництво планує в структурі інституту окрему кафедру математики. Про означену перспективу дізнаємося зі змісту наказу по ОКЕІ за № 10 від 29 квітня 1944 року, в якому презентовано 8 кафедр. Серед них, як окрему, візовано кафедру математики (завідувач доцент І. Г. Славов) і кафедру статистики (завідувач доктор економічних наук, професор А. С. Бориневич) [4, арк. 5]. Даний наказ носив пропозиційний характер. Всесоюзний комітет вищої школи не затверджує таку структуру кафедри. З наказу Всесоюзного комітету вищої школи за № 450 від 19 червня 1944 року дізнаємося, що в ОКЕІ дозволено сформувати кафедру статистики і математики [4, арк. 5].

З якої причини пропозиція керівництва ОКЕІ не знайшла підтримки Всесоюзного комітету вищої

школи? Кількісні показники (контингент студентів і викладачів) проливають світло на характер рішення, що приймає по цій пропозиції Всесоюзний комітет вищої школи. Про ці показники дізнаємося з вересневого 1945-го року наказу щодо нового штатного розкладу професорсько-викладацького складу ОКЕІ, з якого виходить, що професійну підготовку 400 студентів мали забезпечувати 9 кафедр: кафедра марксизму-ленінізму — 2 штатні одиниці, кафедра політичної економії — 4 штатні одиниці, кафедра грошового обігу, фінансів і кредиту — 3 одиниці, кафедра організації і техніки кредитування і розрахунків — 4 одиниці, кафедра статистики і математики — 2 штатні одиниці, кафедра бухгалтерського обліку — 4 одиниці, кафедра економічної географії, галузевих економік і технологій — 7 одиниць, кафедра іноземних мов — 3 одиниці, кафедра військової підготовки — 7 одиниць.

Як бачимо, професорсько-викладацький склад ОКЕІ у вересні 1945 року налічував 36 осіб, 7 (п'ята частина) з яких входили до штату кафедри військової підготовки. Якісний склад — 3 професори, 6 кандидатів наук, доцентів; 3 доценти без ступеня кандидата, 15 старших викладачів, 9 викладачів. Штатний розклад кафедри статистики і математики — лише 2 одиниці. Отже, розділити кафедру на дві не було практичної можливості [7, арк. 27-28].

Роботу кафедри статистики і математики у 1945 році очолив доктор економічних наук, професор А. С. Бориневич. У зв'язку зі смертю А. С. Бориневича у 1946 році, завідувачем кафедри статистики і математики призначено доцента Г. І. Славова.

На часі керівництва І. Г. Славова ситуація з кафедрою теж не змінюється: у її штаті лише два викладачі, бо контингент студентів не лише не збільшується, а й значно зменшується. Причина — голод в Україні, який призводить до демографічних втрат. У 1946/47 навчальному році на перший курс зараховано всього 72 студенти: на кредитно-економічний факультет — 49, на обліково-економічний факультет — 23 [8, арк. 66]. Стан справ не покращується й наступного року. Цьому часові притаманна практика, коли викладачі вимушені були «зрікатися» обраного фаху і місця роботи. Таке відбувалося і з викладачами ОКЕІ: 1946 рік — 37 викладачів, 1948-й — 30 викладачів. Це тоді як політика державного рівня вимагала збільшення фахівців з банківської справи і обліку, адже грошова реформа 1947 року розширювала практику кредитування, скасовувала карткову систему розподілу продовольчих і промислових товарів, спричинивши значне збільшення товарно-грошового обігу.

Документи, що є у нашому розпорядженні (фонди архівів ОНЕУ) на цьому етапі завершують фіксацію життєвого, суспільного та наукового прояву і вияву неординарної особистості вченого і педагога Г. І. Славова.

Література:

1. Вопросы коммунального хозяйства // Известия. — 1921. — 18 апреля
2. Агафонова Н. В. Освітній процес в Україні: 1917-1920-ті рр. // Агафонова Надія. — Одеса, 2012. — 282 с.
3. Касьянов Г. В. Українська інтелігенція 20-30-х років: соціальний портрет та історична доля // Г. В. Касьянов. — К., 1992. — с. 20-22.
4. Архів Одеського національного економічного університету, ф. 5519, спр. 25.
5. Державний архів Одеської області, ф. р-5432, спр. 14.
6. Архів Одеського національного економічного університету // Личное дело И. Г. Славова
7. Архів Одеського національного економічного університету (далі Архів ОНЕУ), ф. 5519, спр. 6.
8. Архів Одеського національного економічного університету (далі Архів ОНЕУ), ф. 5519, спр. 8.

Агафонова Н.В., Лунева О.К. Вклад Г.И. Славова в становление экономического образования на юге Украины. — Статья.

Анотация. В статье рассмотрены основные вехи жизненного и педагогического пути представителя болгарской научной элиты юга Украины в 20-40-е гг. XX ст. Исследован вклад ученого-математика, заведующего кафедрой статистики и математики Одесского кредитно-экономического института (ОКЭИ) в становление экономического образования на юге Украине.

Ключевые слова: Г. И. Славов, ОИHX, образование, экономика, статистика, математика.

Agafonova N.V., Lunova O.K. Slavov's contribution for the formation of economic education in south Ukraine. — Article.

Summary. The article describes the main life milestones and professional way of the representative of the Bulgarian science elite in the south Ukraine in 20-40s of XX century. The contribution of the mathematician, Head of the Department of Statistics and Mathematics OCEU in analised.

Keywords: G.I. Slavov , OCEU, education, economics, statistics, mathematics.

Аксёнова Н. В.,

*кандидат исторических наук, доцент кафедры украиноведения
Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина*

ИГРОВОЕ ПОВЕДЕНИЕ В СИСТЕМЕ ВЗРОСЛЕНИЯ В РУССКОЙ И УКРАИНСКОЙ ТРАДИЦИИ

Аннотация. В статье анализируется соотнесение ритуализированного поведения и игрового поведения в традиционной культуре на примере русской и украинской культур. Определено, что игровое поведение ребенка должно рассматриваться как то, что делает его способным к различным постоянным испытаниям и наполнено лиминальными категориями неполноценности, половинчатости.

Ключевые слова: игра, ритуал, социализация, инициация.

Дети являются неполноценными членами общества, они не включены во взрослую жизнь, их привлечение к социуму представляется как постепенный долговременный процесс. Во время такого процесса постоянно возникают проблемы перехода ребенка из одной ступени социализации в следующую. М. Мид начала кросскультурные исследования процесса взросления у разных народов и обозначила детство как общую стадию в развитии человечества [1, с. 312]. Последователи теории «этнографии детства» провели прикладные исследования на примерах различных культур и весьма расширили предметное и методологическое поле исследования [2]. Проблемы связи игры с социализацией и инкультурацией до сих пор привлекают внимание огромное количество исследователей. Это относится как к русской историографии [3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10], так и к украинской традиционной культуре [12, 13, 14, 15, 16, 17, 18].

Теория обрядов перехода дает возможность представить действительность не как постоянный континуум, а как ряд переходов от одного возраста к другому, с определенной социальной группы в более престижную [19]. Таким образом, постепенное взросление ребенка требовало «закрепления» соответствующих биологических процессов социумом. По мнению Б. Бгажнокова, игра направлена на изменение личности или социума. Он считает, что игра является средством перехода от тревожных состояний к более определенным [20, с. 11]. Преодоление такого несоответствия между биологическим и социальным происходит посредством ритуала.

Обрядность, связанную с взрослением ребенка, было принято «возводить», по высказыванию А. Байбурина, в одну точку, что отвечала «сжато» ритуалу инициации [21, с. 19]. Отмеченный ритуал был направлен на преодоление кризиса между биологическим взрослением и социальным его оформлением. Т. Бернштам выдвинула положение, согласно которому вся календарная обрядность и игры, которые ее сопровождали, имели целью воспроизвести стадии созревания/взросления молодежи и таким образом подготовить их к взрослой жизни (свадьбе) [4, с. 297-298]. Все это хорошо согласовывается с анализом детских игр.

Рассмотрим функции игры с точки зрения идеи перехода и ее роли в этапах социализации на примере традиционной культуры русских и украинцев. Это позволит определить и обобщить процессы взросления в традиционном обществе. Процесс становления человека проходит благодаря преодолению определенных кризисных моментов. Через их переживание происходил процесс самоосознания личности; преодоление таких кризисов и лежит в основе психологии обрядов инициации [22, с. 55]. Поэтому даже преодоление искусственного кризиса (что в игре передается высказыванием не «в действительности», «понарошку») ведет за собой получение более высокого социокультурного статуса для каждого, кто «побеждал» в игровой ситуации.

Индивидуальность любого человека осознается через действия, направленные на формирование его социальных и физиологических характеристик. То есть в результате ритуала происходит создание «нового человека» [23, с. 66]. К тому же даже в ритуале это творение не было мгновенным, одноразовым. Поэтапность действий связана с природой человеческой психики и направлена на переживание человеком определенного состояния. Человек должен был дистанцироваться от него и таким образом лишиться негативного в психологическом смысле посредством повторного переживания [24, с. 116]. Следует обратить внимание на данное А. Байбуриным определение игры, которая выполняет функцию социализации индивида, интегрирует человеческий коллектив,

выполняя коммуникативную функцию, имеет воспроизводящую функцию и создает психотерапевтический эффект [24, с. 30-32].

В жизни индивида постоянно возникает необходимость уравнивания его биологической и социальной характеристик. Большинство из обрядов, которые проводятся в детстве, имеют по большей части не физиологическое, а именно социальное значение [19, с. 69]. Это связано с тем, что в физиологическом плане человек постоянно меняется, и это изменение осознается не только как рост, но и перерождение, в основе которого лежит представление о мифической смерти. Лиминальность, которую провоцирует игра, следует рассматривать в неразрывной связи с концепцией инициационных обрядов пубертатного периода, а также с определением жизни ребенка как такой, что в целом имеет лиминальный статус. По сообщению информаторов, наиболее разнообразные игры оказываются у детей в возрасте от 7 до 13 лет, чем старше дети, тем их игры становятся беднее и постепенно теряют свой интерес [25, с. 274].

Дети — неполноценные представители социума, они должны только войти в него. При этом дети составляют соответствующий социальный слой. И именно с 7 лет ребенок коренным образом меняет социальное состояние, теперь детей называют *«парубочок, підпарубок, дівочка, півдівка, виросточок»* [26, с. 143], *«подпасок, подлеток»* [4, с. 115].

Самые стойкие характеристики ребенка соотносятся с эпитетами *недо-*, *полу-* то есть не полный, как таковой, что должен перевоплотиться, прийти к определенному совершенному состоянию. На отсутствии у ребенка полноправного социального статуса основывается лиминальность всего детского периода. По определению А. Байбурина, этот возрастной период характеризуется наличием противоречий относительно половых признаков и отсутствием их «культурного» определения [23, с. 120]. Такой социально половинчатый статус подчеркивает лиминальность детей. Следует отметить, что длинный период лиминальности как состояния обучения отображался в длительности и многоплановости молодежных инициационных обрядов [27, с. 234].

Игры направлены на преодоление социокультурной ограниченности в повседневности. Повседневную жизнь можно рассматривать как определенное «вызревание» противоречий между физиологическим и социальным статусами человека [23, с. 120]. Вспомните, что переход в другую возрастную категорию происходит у каждого ребенка по-разному: под действием разнообразных факторов *«первородные становятся «челядию»*

в осьмим году жизни, дальнейшие дети «байдакують» совсем за десятый год» [28, с. 136]. Обряды инициации в традиционном обществе фиксируются как такие, которые проходят для детей в возрасте от 1 до 5 лет: пострижины, посвящение в пряжи или заплетание косы для девочки [23, с. 60]. Но дети и более старшего возраста рассматриваются обществом как неполноценные члены социума. Они находятся в определенном культурном «ограничении», «недовключенные» в социальный организм. Поэтому для них, как ни для кого, важно пройти определенные переходные обряды. Отметим, что обряды инициации могут проходить как несколько дней так и несколько месяцев, а иногда рассматриваются как многолетний ряд поэтапных обрядов [22, с. 30].

Отказ от ритуальности и ритуализированных форм поведения характерен лишь для декласированных элементов, тех, кто находится вне культурного локуса [29, с. 113]. Напомним, что избегание игрового поведения также рассматривалось как нежелательное явление, которое вело за собой определенную недовключенность в социум (больные, непутевые) или аномальность (брак с неполноценным членом общества) [3, с. 25]. Как известно, ритуал выполняет ряд жизненно важных функций в культуре. Именно благодаря ритуалу человек имеет возможность адаптироваться в культуре, центрировать свои идейно-ценностные ориентации, к тому же он регулирует социальное поведение человека. Вместе с тем любой ритуал может быть растянутым в пространстве и времени, он имеет пролонгированную сущность и поэтапность.

Отметим, что каждая игра также имеет определенные игровые циклы. Например, игра *«Подушечка»* заканчивается только тогда, когда в кругу окажутся все игроки — *«король всех не перецелует»* [30, с. 69]. Во время каждого отрезка игры происходит наименьший полностью заверченный переход хотя бы для одного игрока по всем признакам обряда перехода. Кроме того, игровое поведение рассматривалось не только взрослыми, но и самими детьми как такое, которое должно продолжаться постоянно и не может быть прекращено: *«Кабы хороший, да хороший, да опять с конца»* [30, с. 75]. Окончание игры дети понимают как временное явление и воспринимают игру как свое всегдашнее занятие: *«когда мальчик или девочка идет домой после игры, девушка/парень подбегает к нему и бьет ладонью сзади и приговаривает:*

Лоскуток, битка

Шелковая нить.

Я с тобой в «Заплаты» не играю

Я на тебе заплату оставляю» [31]. Здесь для будущего прецедента (начала игровой

ситуации) дети оставляют «заплату» на одном из членов своей группировки. Она должна маркировать без жеребьевки «крайнего» игрока для следующих периодов игры. Таким способом дети пролонгируют игру, делают ее бесконечной.

Выделение группы лиминальных лиц создает определенные товарищеские настроения. Напомним, что игровые общества имеют общую тенденцию становиться постоянными, даже когда игра уже сыграна [19, с. 19]. Например, парни одной холостяцкой общины образуют специфический коллектив, в рамках которого воспринимают друг друга как уровни и пользуются для обращения такими терминами как «*брат, сват, кум*» [32, с. 9]. В этом контексте следует вспомнить обряды «*кумления*» среди русской молодежи, которые сопровождалась приобретением определенного социального статуса — девушки и парни становились между собой равными и связывались взаимно определенными отношениями родственного содержания. Этот обряд сопровождался обменом и взаимными подарками [33, с. 482-483]. Именно отсутствие соответствующего статуса и равенство между членами группы, определенная простота и является ярким проявлением статуса лиминальности [34, с. 179]. Коммуникационная сущность игры как агонии и провокации конфликта является общеизвестной [8, с. 95].

Весь возраст детей от 7 до 12 лет осознается не только как период игрового состояния, а как время перехода от пассивного игрового поведения к активному усвоению пространственных элементов, определенного очеловечивания соседних территорий, что определяется как прохождение их — «*гулянье*», «*развлечения*». Напомним, что такая черта, как «*гульба*» (бездельничание) характеризует лиминальную группировку [23, с. 63].

Приведем упоминание относительно быта ребенка в середине XIX в., которое довольно точно характеризует такое его состояние. Это индивид, который «*волен бродит по лужам, пересыпаться песком, рыть ямки, гоняться за домашними птицами*» [35, с. 29]. Поведенческий код детской культуры — ярко определенная лиминальность, ведь дети не принимают самостоятельных решений, за них решают родители, они характеризуются определенной непутевостью, которая рассматривается как «неполноценность». Они постоянно связаны с грязью, ходят загрязненные, их повседневность преисполнена разнообразными, и в частности «детскими», табу.

Ребенка постоянно учат как неофита, меняют его жизнь, делают взрослым [19, с. 73]. Следует обратить внимание на то, что обучение воспринимается в культуре именно как воссоздание определенных инициационных обрядов, оно в народной

культуре включает такой элемент действия на «ученика», как избивание. Этот феномен родства битья и института учительства обстоятельно исследовал А. Курочкин, отметив, что били за все [36, с. 176]. Избивание происходило чаще всего коллективно — били не только своих детей, но и соседских, не выделяя из этого слоя определенного ребенка по каким-то признакам. Все дети, независимо от степени вины, испытывали избивание, если к таковому прибегали. Самой яркой иллюстрацией коллективного избивания во время обучения является произведение «Пан Халевский», в котором главный герой несмотря на то, что он шляхтич по происхождению, все время испытывал «субитки» и даже его мать, влиятельная и властолюбивая женщина, не могла на это повлиять, заявляла, что «*...я не могу закона перемінить*» [37, с. 46].

По словам многих информаторов, их детство сопровождалось регулярным битьем, что могло быть инициированным кем-либо из взрослых и считалось социально обязательным. Все это отображалось и в детских играх. В игре «*Жгут*» игрок, которому удастся «*украсть*» «*жгут*», должен бить всех других в следующих этапах игры. Битье, которое пропагандирует игра, следует рассматривать сквозь призму возвращения человеческого подобия, перерождения, как такое, что в известной мере учит. Именно благодаря такому пониманию, тот, кого больше бьют, имеет больший жизненный опыт, и таким способом выступает как культурнопросвещенный, отсюда пословица о преимуществе тех, кто подвергся битью — «*за одного битого двух небитых дают*». В. Харузина отмечает, что разнообразные посвящения обставлены аскетическими подвигами, тяжелыми экзаменами, физическими страданиями, уединением, обязательной молчанкой. Те, которые посвящаются, окруженные замаскированными лицами, их разрисовывают, одевают в одежду другого пола, держат подальше от представителей этого пола, приближают к миру сверхъестественного, их считают умершими и опять оживляют, чтобы вступить в мир с новым именем [38, с. 77]. Все эти характеристики свойственны также игре, именно игра становилась тем повседневным ритуальным действием, благодаря которому дети преодолевали объективное противоречие между физическим (природным) и социальным, которое они испытывали в процессе взросления. Для осуществления соответствующего перехода нужно было пройти определенные испытания.

Для реального приобретения новых качеств через испытание, как на индивидуальном, так и на общественном уровнях, дети использовали конструкты разнообразных обрядов перехода.

Как известно, чаще всего дети играют в свадьбу или похороны [39]. При этом следует помнить, что брак и смерть моделировались как равнозначные этапы многостепенной системы половозрастной инициации [40, с. 84]. Моделирование родственных отношений в игре давало возможность сделать игру полноценным ритуалом инициации. Родственные персонажи, которых изображали дети, играли чуть ли не самую главную роль — были не только медиаторами перехода, но и определенной начальной константой, без которой не мыслился обряд перехода. Для полноценности игры дети пытаются создать хотя бы минимальное количество участников такого перехода. Например, играют в свадьбу, предоставляя роли не только жениху и невесте, но и всем другим персонажам свадьбы — сватам, боярам и др.

Воссоздание в игровой ситуации свадьбы предоставляло возможность определить значимость игры (повседневного обряда испытания) на общественном уровне. Ведь в свадебных обрядах часть своих функций новобрачные экстраполируют на друзей и бояр, которые воспринимаются как самые первые по очереди лица, способные пройти подобный обряд. Только после определения разноуровневых персонажей, которые должны были «воспроизвести» переход, в детской среде начиналась игра. Например, в игровой ситуации, которая обрисована Д. Яворницким в романе «Наша судьба — божья воля», игра началась только после определения вместе с лицами «*молодого*» и «*молодой*» и их «*родителей*», персонажа «*боярин*»: «— Кто же будет старшим боярином? / — Стэцько Гыря! — Ну, так давайте же! / — Давайте !/ Вот и начала детвора справлять свадьбу...» [41, с. 436]. Все остальные персонажи игры-свадьбы определялись детьми непосредственно уже во время игрового действия. Так, игра «*Молодец*» основана на выборе среди игроков всего свадебного поезда, и только после этого «*молодец*» (новобрачный) находит с их помощью себе невесту «*девочку*» и целует ее [42, с. 129-130].

Свадьба становилась событием в звене других социозначимых событий, она отражала микрообряд в системе общечеловеческого восприятия космичности человеческого бытия, календарной цикличности [23, с. 88]. Как мы видим, самыми популярными с точки зрения использования в детском фольклоре остаются обряды жизненного цикла с элементами перехода. Имитация социально-родового окружения придавала игре (которая приравнивалась повседневному обряду испытания) соответствующих символических форм, она конструировалась переходом на социально-родовом уровне. Именно поэтому игровой конструкт

свадьба=женитьба и используется детьми как многогранная переходовая форма, которая действует много уровней. Весь комплекс игр, в которых использовались элементы эротики, был тесно связан с идеей испытания [43].

Таким образом, игровое поведение присуще именно детям, поскольку ритуализованность любой игры помогает воспроизводить определенную социально-культурную роль, подтверждать новый статус. Напомним, что по большей части разнообразные обряды перехода пытаются нивелировать само событие, «проглотить» его, по высказыванию А. Байбурина [21, с. 18]. Ритуал лишь «закрепляет» событие в жизни человека, узаконивает его. Именно группой ритуалов и завершалось «очеловечивание» ребенка: из «младенца» он превращался в «отрока» [44].

Использование в жизни ребенка игры, как обряда испытания, позволяло согласовать соотношение события (ребенок объективно растет) и начала самого ритуала (инициации). Возрастные инициации обычно являются многоступенчатым процессом, который, по существу, нельзя понимать лишь как посвящение в половозрелое состояние. Они вообще ритуально оформляют инкультурацию и социализацию [23, с. 60]. Такое положение вещей дает возможность предположить, что игры, как каждодневный обряд испытания, заменяли в детской среде многоступенчатые обряды возрастных инициаций, становились их полноправным дублером. Поэтому становится понятным половинчатый статус игры, который отметил А. Байбурин, и обозначил символическое место игры (ее среды) между бытом и ритуалом [23, с. 23].

Для сравнения охарактеризуем игровой статус взрослой молодежи, для которой главным видом деятельности считается трудовой процесс, а игровое поведение допускается лишь во время совместных собраний молодежи, имеет определенно закрепленные календарные и пространственные ограничения. Для этого возраста уже характерно затухание повседневного игрового поведения: «*юноши и взрослые никаких игр не устраивают, хотя иногда присутствуют при играх в мяч*» [25, с. 19]. Отказ от игры в традиционной культуре рассматривается как достижение уровня взросления, он маркирует «недетское» поведение [44].

Играть — означает быть неопытным, иметь неполноценные человеческие характеристики, ибо игра осознается как определенное испытание, связанное с социализацией. Во время роста от детей постоянно требуется способность к овладению новыми технологическими приемами и способами жизнедеятельности, которые диктуются их физиологическим возмужанием. Именно такое

отношение к ребенку актуализирует его постоянную способность к обновлению, что невозможно без прохождения определенного перехода.

Прохождение определенных переходных обрядов лежит не только в основе кризисных состояний личности, это главный механизм процессов входа в культуру, инкультурации и социализации индивида. В процессе взросления кризисные моменты в детской жизни встречаются постоянно. Игра выполняла все функции «вторичного» обряда, что должен был выполняться вслед за соответствующими событиями. Она давала возможность не ожидать закрепления моментов взросления одномоментными ритуалами, а предлагала повышение социального уровня ребенка (степени обучения) в процессе повседневной деятельности, вплетала в повседневность элементы обрядового перехода, которые путем инициационного испытания давали возможность достичь новых качеств и характеристик.

Литература:

1. Мид М. Культура и мир детства: Избранные произведения. — М.: Издательство «Наука», 1988. — 430 с.
2. Забловський А. Теорія соціалізації в роботах представників психологоантропологічного напрямку «етнографія дитинства» / А. Забловський // Етнічна історія народів Європи. — 2004. — Вип. 17. — С. 88–93.
3. Бернштам Т. А. К реконструкции некоторых русских переходных обрядов совершеннолетия / Т. А. Бернштам // Советская этнография. — 1986. — № 6. — С. 24–36.
4. Бернштам Т. А. Молодость в символизме переходных обрядов восточных славян: учение и опыт церкви в народном христианстве / Т. А. Бернштам. — СПб., 2000. — 400 с.
5. Морозов И. А. Пространство и время личности в пространстве времени игры / И. А. Морозов // Знаки времени в славянской культуре: от барокко до авангарда. — М.: Изд-во Ин-та славяноведения РАН, 2009. — С. 354–38.
6. Морозов И. А. Переживание смерти в игре как аспект становления личности / И. А. Морозов // Категории жизни и смерти в славянской культуре. Сборник статей. — М.: Ин-т славяноведения РАН, 2008. — С. 93–110.
7. Морозов И. А. «Игра» и «ритуал» в современном научном дискурсе / И. А. Морозов // Традиционная культура. Научный альманах. — М.: Изд-во Гос. респ. центра русского фольклора. — 2001. — № 1. — С. 20–28.
8. Морозов И. А. Круг игры. Праздник и игра в жизни севернорусского крестьянина (XIX–XX вв.) / И. А. Морозов, И. С. Слепцова. — М.: Индрик, 2004. — 920 с.
9. Морозов И. А. Игра как фактор формирования личности и определения жизненных стратегий в этнографических и этнокультурных контекстах / И. А. Морозов, И. С. Слепцова // Вестник Российского государственного научного фонда. — 2011. — Вып. 1. — С. 16–24.
10. Слепцова И. С. Народные игры и использование их в воспитании / И. С. Слепцова // Русские народные традиции и современность. — Москва: Наука, 1995. — С. 54–71.
11. Тимошкина Н. А. Народная игра как средство социализации детей в России: вторая половина XIX — начало XX веков. Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.01 — Общая педагогика, история педагогики и образования / Н. А. Тимошкина. — М., 2002. — 20 с.
12. Аксьонов Н. Ініціація через гру / Н. Аксьонова // Народна культура українців: життєвий цикл людини історико-етнологічне дослідження у 5 т. — К.: Дуліби, 2008. — Т. 1: Діти. Дитинство. Дитяча субкультура. — 2008. — С. 160–174.
13. Жмуд Н. В. Дитина як архетип етнічної культури українців [Електронний ресурс] / Н. В. Жмуд // Наукові записки [Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського]. Серія: Історія. — 2008. — Вип. 13. — С. 297–302. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzvdpu_ist_2008_13_68
14. Жмуд Н. В. Дитячі ініціації на Вінниччині другої половини XX — початку XXI століття [Електронний ресурс] / Н. Жмуд // Етнічна історія народів Європи. — 2009. — Вип. 28. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eine_2009_28_15
15. Жмуд Н. В. Народна педагогіка як етноформуючий чинник. Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.05 — етнологія / Н. В. Жмуд. — К., 2005. — 20 с.
16. Забловський А. Соціалізація статево-вікових груп в традиційній культурі українців другої половини XIX — початку XX ст.: Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.05 — етнологія / А. В. Забловський. — К., 2005. — 18 с.
17. Кісь О. Особливості соціалізації дівчаток в українській сім'ї XIX — початку XX ст. / О. Кісь // Етнічна історія народів Європи. Традиційна етнічна культура слов'ян. Зб. наук. пр. — К., 1999. — С. 49–55.
18. Щербак І. Обрядові форми статевої ідентифікації дітей в традиційній культурі українці / І. Щербак // Народна творчість та етнографія. — 2000. — № 1. — С. 114–118.
19. Геннеп А., ван Обряды перехода. Систематическое изучение обрядов / ван А. Геннеп. — М.: Восточная литература, 1999. — 198 с.
20. Бгажноков Б. Х. Черкесское игрище. Сюжет, семантика, мантика / Б. Х. Бгажноков. — Нальчик, 1991. — 188 с.
21. Байбурин А. К. Ритуал: между биологическим и социальным // Фольклор и этнографическая действительность / А. К. Байбурин. — СПб., 1992. — С. 18–28.
22. Тендрякова М. В. Мужские и женские возрастные инициации (варианты постановки проблемы) // Этнографическое обозрение. — 1992. — № 4. — С. 29–41.
23. Байбурин А. К. Ритуал в традиционной культуре. — СПб., 1993. — 240 с.
24. Шефф Т. Дж. Дистанціювання емоцій в ритуалі / Т. Дж. Шефф // Студії з інтегральної культурології. Танатос. — 1999. — Т. 1. — С. 113–122.
25. Жизнь и творчество крестьян Харьковской губернии. Очерки по этнографии края. — Т. 1. — Х., 1989. — 1012 с.
26. Кузеля З. Дитина в звичаях і віруваннях українського народу / З. Кузеля // Матеріали до україно-руської етнології. — 1906. — Т. IX. — С. 1–213.
27. Балушок В. Г. Парубочі ініціації в українському традиційному селі / В. Г. Балушок / В. Г. Балушок // Родовід. — 1994. — № 7. — С. 231–235.
28. Дерлиця М. Селянські діти. Етнографічний нарис / М. Дерлиця // Етнографічний збірник НТШ. — Т. 5. — 1898. — С. 121–136.
29. Шрейдер Ю. А. Ритуальное поведение и формы косвенного целеполагания / Ю. А. Шрейдер // Психологические механизмы регуляции социального поведения. — М., 1979. — С. 103–127.

30. Иванов П. В. Игры крестьянских детей в Ку-
пьянском уезде. — Х.: Харьковская губернская типогра-
фия, 1889. — 176 с.
31. АНФРФ ІМФЕ. — Ф. 8-4. — Од. зб. 495. — Арк.
32
32. Ястребов В. Новые данные о союзах нежена-
той молодежи на юге России / В. Ястребов. — К. : Тип.
Корчака-Новицкого, 1896. — 19 с.
33. Агапкина Т. А. Мифопоэтические основы славянского народного календаря: весенне-летний цикл / Т. А. Агапкина. — М. : Индрик, 2002. — 814 с.
34. Тернер В. Символ и ритуал / В. Тернер. — М. :
Наука, 1983. — 280 с.
35. Быт малороссийского крестьянина (преимуще-
ственно в Полтавской губернии) // Этнографический
сборник. — 1858. — Вып. 3. — С. 19-46
36. Курочкин О. За одного битого двух небитых
дають (Причинки до історії «педагогіки різки») / О. Ку-
рочкин // Берегиня. — 1998. — № 1. — С. 48-56.
37. Квітка-Основ'яненко Г. Ф. Пан Халявський /
Г. Ф. Квітка-Основ'яненко. — К., 1954. — 266 с.
38. Харузина В. Об участии детей в религиозно-
обрядовой жизни / В. Харузина // Этнографическое
обозрение. — 1911. — № 1-2. — С. 1-78.
39. Борисов С. В. Похороны животных как фено-
мен детско-подростковой культуры / С. В. Борисов // Молодежь России на рубеже веков. Материалы науч-
но-практической конференции. — Березники, 1999. —
С. 238-239.
40. Чочиев А. Р. Очерки истории социальной куль-
туры осетин / А. Р. Чочиев. — Цхинвали, 1985. — 288 с.
41. Яворницький Д. І. Наша доля — божья воля
/ Д. І. Яворницький // Киевская старина. — 1901. —
№ 1-3. — С. 323-487.
42. Ігри та пісні. Весняно-літня поезія трудового
року / Упор. О. І. Дей. — К.: Видавництво Академії наук,
1963. — 672 с.
43. Русский эротический фольклор. Песни. Обря-
ды и обрядовый фольклор. Народный театр. Заговоры.
Загадки. Частушки. — М.: Ладомир, 1996. — 386 с.
44. Панченко А. Отношение к детям в русской тра-
диционной культуре [Электронный ресурс] / А. Панченко
// Отечественные записки. — 2004. — № 3 (18). — Режим
доступа: <http://www.strana-oz.ru/2004/3/otnoshenie-k-detyam-v-russkoy-tradicionnoy-kulture>

Аксёнова Н. В. Ігрова поведінка у системі дорослішання в російській та українській традиційній культурі. — Стаття.

Анотація. У статті аналізується співвіднесення ритуалізованої поведінки та ігрової поведінки в традиційній культурі на прикладі росіян і українців. Визначено, що ігрова поведінка дитини має розглядатися як така, що робить її здатною до різноманітних повсякчасних випробувань і наповнена лімінальними категоріями неповноздатності, половинчастості.

Ключові слова: гра, ритуал, соціалізація, ініціація

Aksenova N.V. Game behavior as a part of growing up in Russian and Ukrainian traditional culture. — Article.

Summary. The article shows correlation of ritualized behavior and game behavior in the traditional Russian and Ukrainian cultures. It is determined that the game behavior of the child should be seen as a specific period. It is signed by various dangerous trials and full of liminal categories.

Keywords: game ritual, socialization, initiation.

Дьомін О. Б.

*д.і.н., професор, завідувач кафедри нової та новітньої історії
історичного факультету Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова*

ПОЧАТОК РОБОТИ ПРОФЕСОРА В. І. ГРИГОРОВИЧА В ІМПЕРАТОРСЬКОМУ НОВОРОСІЙСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ

Анотація. В статті поданий огляд першого року діяльності одного із засновників європейського, зокрема й українського, слов'язознавства в 1865/66 навчальному році в імператорському Новоросійському університеті, потім Одеському державному університеті імені І.І. Мечникова (зараз — Одеський національний університет імені І.І. Мечникова).

Ключові слова: В.І. Григорович, імператорський Новоросійський університет, слов'язознавство, історико-філологічний факультет, декан.

Видатний європейський славіст XIX ст. Віктор Іванович Григорович (1815 — 1876) останній період свого життя зв'язав із Імператорським Новоросійським університетом і став одним із засновників вітчизняного слов'язознавства та одним із фундаторів університетського життя міста. Його місце в історії Одеси та університету надзвичайно яскраво характеризує те, що в день відзначення 25-ти річчя Новоросійського університету урочисту, так звану актову промову виголосив професор Ф. І. Успенський із символічною назвою «Спогади про В. І. Григоровича» [1]. Проте життя, діяльність та наукова спадщина В. І. Григоровича вивчені недостатньо, зокрема одеський період.

Імператорський Новоросійський університет відкрився без особливих урочистостей 1 травня 1865 р. Серед чисельної одеської публіки та викладачів знаходився й В. І. Григорович. За спогадами молодого петербуржця П. М. Полевого, призначеного наказом міністра народної освіти доцентом в Одесу, на відкритті університету до нього та іншого молодого доцента В. І. Модестова, що опинилися в незручній ситуації в наслідок прохолодної зустрічі із колишніми ліцейськими викладачами, стрімко підійшов «дуже кремезний, рум'яний» чоловік, в мундирі зі шпагою та орденom Володимира, що представився професором тутешнього університету Григоровичем. Впродовж цілого дня він турботливо опікав щойно прибулих викладачів, проте така його демократична поведінка та розмови, під час яких непомірні дифірамби на адресу інших осіб чергувались із приниженою

власною самооцінкою, викликали у представників нового покоління російських науковців тільки подив і непорозуміння [2].

З перших днів роботи в новому університеті В. І. Григорович почав активно займатись університетськими справами, засвідчуючи свою відданість російській науці та освіті. 2 травня В. І. Григорович подарував бібліотеці тепер вже свого університету, на додачу до попереднього дару, ще шістдесят один екземпляр рукописів, частин рукописів і рідкісних книжок за умов користування ними, в тому числі і йому, тільки в бібліотеці або ж аудиторіях [3]. Так симптоматично починалось життя В. І. Григоровича в університетській Одесі: із його пожертв суспільству із відкритою душею, з одного боку, та навішування ярликів у чудернацтві, з другого боку.

В. І. Григорович фактично увійшов до числа фундаторів нового університету. На першому офіційному засіданні ради Імператорського Новоросійського університету 4 травня 1865 р. були присутні тільки три ординарних професори: ректор І. Д. Соколов [4], академік П. С. Білярський [5] і член-кореспондент В. І. Григорович. П'ять ординарних професорів, призначених до Новоросійського університету з університетських міст Росії, ще не прибули в Одесу. Присутні на цій раді викладачі були представлені як колишніми викладачами Ришельєвського ліцею, яких зарахували на посади екстраординарних професорів, так і молодими доцентами, місцевими та приїжджими [6]. Таким чином, з перших днів функціонування університету В. І. Григорович став одним із небагатьох професорів, на плечі яких ліг тягар розбудови університетської учбової та адміністративної діяльності. На раді була створена комісія для прийому іспитів у гімназіях Одеси та від усіх сторонніх осіб, що бажали поступити в університет. До її складу включили й В. І. Григоровича із екзаменування російської мови. Перші іспити були запланованими на 31 травня і 1 червня в Ришельєвській гімназії та в Одеській 2-й гімназії [7].

Одночасно В. І. Григоровича, разом із ректором та юристом, екстраординарним професором М. С. Власєвим [8], включили до складу комісії

із напрацювання основних правил роботи та розпорядку університету [9]. Їм потрібно було підготувати ряд документів: про порядок прийому, розподілу та надбання коштів, які збирались за слухання лекцій; про прийом студентів в університет; про допуск сторонніх осіб до слухання лекцій; про обов'язки учнівської молоді та про порядки в університеті; про покарання за порушення цих обов'язків і порядків; про діловодство в університетському суді.

Проте розпочата робота над документацією була перервана терміновим відрядженням. Наприкінці травня (на засіданні ради університету 18 травня він був ще присутній, а от на засіданні ради 29 травня його не було [10]) В. І. Григоровича направили від університету до Варшави. Він, як ніхто інший, підходив для такої поїздки, бо досконало знав польську мову. Тим більш, коли мова йшла про славистичні справи, бо В. І. Григоровича відрядили для прийняття закупленої за 5500 карбованців у пані Вержбовської, спадкоємиці бібліографа і славіста Анджея Францишка Кухарського (1795 — 1862) його бібліотеки. Зібрання нараховувало 3233 томи, в тому числі рідкісні видання XV — XVIII ст., 333 книжки і атласи, 10 рукописів. У червні В. І. Григорович займався цією справою у Варшаві, злічував книжки із каталогом, пакував в ящики, оформлював перевезення [11]. Хоча Є. Немировський в роботі кінця XX ст. стверджував, що факт поїздки В. І. Григоровича за бібліотекою А. Ф. Кухарського не відображений в жодній біографії вченого, це не так. Перший дослідник історії Новоросійського університету О. І. Маркевич ще в кінці XIX ст. відмітив участь університетського славіста у придбанні бібліотеки [12].

Найвірогідніше, і сама поїздка В. І. Григоровича, і перевезення бібліотеки А. Ф. Кухарського до Одеси проходило за маршрутом Одеса — р. Дунай — Відень — Варшава і в зворотному напрямі. На це наводять дві обставини. По-перше, цей шлях входив до одного із найбільш прийнятних для росіян маршрутів Петербург — Одеса, бо через Варшаву і Відень проходила залізнична колія, яка вела далі до угорського Базіашу на Дунаї, а звідки на австрійському пароплаві до Галацу з пересадкою на пароплав Російського товариства пароплавства і торгівлі до Одеси [13]. По-друге, Відень та Прага вказувались у університетських документах про відрядження, як міста потрібні для ознайомлення і зібрання відомостей щодо дисциплін, які викладав В. І. Григорович [14].

Відрядження за бібліотекою А. Ф. Кухарського мало ще й деякі інші наслідки. В. І. Григорович привіз із Празі зразки різних слов'янських шрифтів із типографії Газе та передав умови їх

придбання для університетської типографії [15]. В. І. Григорович, як можна припускати, міг пов'язувати із типографією своє прагнення видати ряд знайдених ним слов'янських пам'яток, так і не здійснене в Казані внаслідок відсутності там типографських слов'янських шрифтів. Він бажав продовжити публікацію знайденим ним рукописів, розпочату в попередні роки, зокрема Хіландарських листків (1852 — 1856) та Служби св. Кирила і Мефодія за болгарським списком XIII ст. (1862 — 1865). На користь такого припущення свідчить і прохання історико-філологічного факультету від 4 жовтня 1865 р. про дозвіл на облаштування факультетської типографії та літографії. Університетська рада передала питання на розгляд комісії для підготовки проекту утворення і розміщення учбово-допоміжних установ Новоросійського університету [16]. 18 березня 1866 р. рада університету, продовживши обговорення питання, піднятого 4 жовтня, виступила з клопотанням перед попечителем і міністром про спеціальні асигнування для створення власної типографії [17].

Однак керуючі інстанції відклали справу, а наступні університетські подання отримали від міністра відмову. В результаті Новоросійський університет друкував свої видання в типографіях міста. Єдине, чого добився В. І. Григорович — дозвіл в 1865 р. ректора мати літографічний станок малого розміру для власного виготовлення зразків палеографічних видань [18].

Таким чином, прагнення В. І. Григоровича мати під рукою типографію із спеціальними шрифтами для видання слов'янських текстів зазнало невдачі. Це було одне із перших університетських розчарувань В. І. Григоровича. Тобто, звинувачення у неспроможності В. І. Григоровича щодо видання давньослов'янських пам'яток потребують корегування: відсутність і в Казані, і в Одесі необхідного типографського облаштування стало перешкодою його прагненню, а намагання залагодити справу шляхом отримання із-за кордону необхідних шрифтів зазнало невдачу.

Крім того, за результатами відрядження В. І. Григорович увійшов із проханням про придбання для університетської бібліотеки десяти екземплярів словника давньослов'янської мови Ф. Міклошича. Для покриття витрат купівлі словника він пропонував віддати 100 карбованців, які залишились у нього зекономлені за час відрядження та передати із власних коштів решту грошей, необхідних для справи [19].

В серпні 1865 р. В. І. Григорович вже повернувся в Одесу і на раді університету 23 серпня його призначили головою комісії для проведення іспитів для вступників в університет [20]. 31 серпня він у складі комісії приймав іспити і на

засіданні ради 6 вересня В. І. Григорович доповів про їх результати [21]. На підставі звіту головної комісії ректор зарахував вступників до числа студентів університету в 1865 р. Залишився він головою комісії для прийому іспитів вступників і наступного 1866 р. [22]

6 вересня 1865 р. на засідання ради університету відбулись й перші вибори перших деканів історико-філологічного та фізико-математичного факультетів. Серед шести осіб історико-філологічного факультету (ординарні та екстраординарні професори), які мали право бути виборцями, тільки ординарні професори могли бути обраними на посаду декана (потрібно було набрати більш ніж половину голосів). Таких професорів було три: В. І. Григорович, Ф. А. Струве [23] і П. С. Білярський. При голосуванні перший отримав три голоси, другий — два голоси і третій — один голос. Тому провели другий тур, в якому вибирали між тими, за кого віддали більше голосів. І тут В. І. Григорович набрав 4 шари, а Ф. А. Струве тільки два [24]. В результаті такої перемоги В. І. Григорович став першим деканом історико-філологічного факультету і загалом першим обраним деканом Новоросійського університету.

Таким чином із вересня 1865 р. почались адміністративні будні В. І. Григоровича, які залишали мало часу для плідної наукової роботи. Крім виконання обов'язків декана факультету, він входив до числа різноманітних університетських комісій. В листопаді 1866 р. В. І. Григорович виконував обов'язки ректора університету, очолював правління університету, головував на засіданнях ради [25]. Прагнення В. І. Григоровича до активної роботи на користь університету виявилось у його готовності виступити на річних урочистостях 1866 р. [26] Про це ж свідчить і входження В. І. Григоровича до складу попечительської ради при попечителі Одеського учбового округу [27]. Про завантаженість роботою, з одного боку, і про серйозне відношення В. І. Григоровича до доручених справ свідчить його відзив на учбові посібники із румунської мови, підготовлені викладачем Кишинівської гімназії Дончевим. Отримавши їх на рецензування в листопаді 1865 р., він зміг підписати свій висновок тільки на початку лютого 1866 р. [28].

Серед повсякденних турбот В. І. Григоровича студентські проблеми займали велике місце, не зважаючи на те, чи були це питання окремого студента чи загалом студентської спільноти. Вже на засіданні університетської ради 20 вересня саме декан історико-філологічного факультету вперше в учбовій практиці університету виніс представлення про надання студентам першого курсу стипендій [29]. Постійно клопотався В. І. Григорович

і про розширення списку стипендій для студентів факультету. Характерна історія його боротьби за утвердження в Новоросійському університеті чотирьох стипендій святих Кирила і Мефодія, які були встановлені ще в 1862 р. для тогочасних російських університетів (крім Дерптського). В травні 1866 р. він через раду університету клопотався перед міністром про встановлення таких стипендій і для Новоросійського університету [30]. Проте питання виявилось непростим для рішення. 26 липня міністерство відмовило в цьому проханні, посилаючись на складнощі становища казначейства [31]. Тільки в подальшому, в іншому форматі, в Новоросійському університеті з'явилися слов'янські стипендії.

У вересні 1865 р. декана включили до складу комісії із напрацювання правил користування бібліотекою університету [32]. Ця комісія достатньо оперативно виробила тимчасові правила для праці в бібліотеці і вже 4 жовтня доповідала про необхідні заходи для покращення її роботи. На наступному засіданні ради вони були затверджені [33]. А на засіданні університетської ради 20 грудня 1866 р. він єдиний із професорів виступав на підтримку пропозиції проректора університету О. М. Богдановського про відкриття читальної зали студентської бібліотеки на першому поверсі головного корпусу так як, з одного боку, студенти прагнуть займатись наукою, а, з другого боку, стримуються великою бідністю [34].

Так само з перших місяців роботи В. І. Григоровича в Новоросійському університеті визначилась й інша його особливість викладацького підходу до учбового процесу — заохочення до навчання своїм захопленням до науки. Під час розгляду питання про іноземні мови в університетській освіті він підкреслив необхідність вивчення новітніх європейських мов як обов'язкової умови досягнення наукових успіхів. Неможливо бути студентом історико-філологічного факультету, не вважаючи себе зобов'язаним вивчати новітні іноземні мови. В. І. Григорович схилився до думки, що для студентів історико-філологічного факультету найбільш прийнятною була б німецька мова [35]. Тобто він пов'язував успіхи у навчанні із успіхами в науці.

Таку ж саму позицію зайняв В. І. Григорович і факультет, коли запропонував раді посилити вимоги до грецької та латинської складової підготовки осіб, що бажали поступати на історико-філологічні спеціальності, бо ці знання виступають базовими для успіхів у факультетських науках [36].

Іншою особливістю адміністративних та викладацьких підходів В. І. Григоровича було прагнення враховувати в процесі навчання позиції молоді людини — студента у всіх її проявах, наголошуючи

на дієвості особистого викладацького внеску і розуміння. З одного боку, В. І. Григорович, за спогадами колеги, навчав студентів «із такою майстерністю, так скоро ставив їх на ноги у своїй області, що ледь який-небудь інший руський професор міг вказати на таку животворчу і безпосередньо плодотворну свою викладацьку діяльність» [37].

З другого боку, він часто ставав на сторону студентів, виправдовуючи їх дії. Так під час обговорення в раді причин швидкого переходу студентів із Новоросійського університету в інші російські університети, В. І. Григорович заявив, що студенти поступаючи до нового університету, розраховували, особливо на історико-філологічному факультеті, на стипендії. Але не отримавши їх, зазнаючи труднощі внаслідок одеської дорожнечі життя, прагнуть повернутись в рідні краї, ближче до інших університетів [38]. Про його доброзичливе відношення до молоді свідчить і рішення, прийняте радою університету під час виконання В. І. Григоровичем тимчасового обов'язку ректора щодо вступу до університету колишнього вихованця київської 2-ї губернської гімназії Іосифа Булаха. Тому назавжди був заборонений вступ до університету св. Володимира внаслідок його участі в гімназійних безпорядках після відрахування вчителів-поляків, пов'язаних із політичними подіями. Декілька викладачів, насамперед, юристів, вважали, що ця заборона дійсна й щодо інших російських університетів. Проте більшість на чолі із В. І. Григоровичем, проголосувала за прийом І. Булаха до Новоросійського університету [39].

Велику увагу В. І. Григорович приділяв кадровим питанням із огляду на відсутність викладачів на ряді кафедр. Як згадував його учень Г. Є Афанасьєв, В. І. Григорович вважав своїм обов'язком піклування про поповнення факультету новими викладачами [40]. Протоколи ради університету зафіксували неодноразові спроби В. І. Григоровича як декана факультету заповнити вакантні посади на кафедрах факультету. Коли не вийшло знайти стороннього викладача для кафедри всесвітньої історії, В. І. Григорович в травні 1866 р. запропонував на посаду виконуючого обов'язки доцента кандидатуру колишнього викладача Рішельєвського ліцею Ф. К. Бруна [41]. Після невдачі із запрошенням на цю кафедру професором молодого вченого із Санкт-Петербурга В. Г. Васильєвського, у жовтні 1866 р. історико-філологічний факультет представив раді університету кандидатуру досвідченого викладача, професора Харківського університету М. Н. Петрова [42]. Але й він відмовився і тоді в квітні 1867 р. факультет представив кандидатуру докторанта, викладача історії училища правознавства О. Г. Брікнера, якого й вибрали на засіданні 29 квітня [43].

Постійну увагу приділяв В. І. Григорович питанням підвищення рівня кваліфікації наявного викладацького складу. 7 лютого 1866 р. В. І. Григорович клопотався про продовження закордонного відрядження доцента П. М. Польового, необхідного тому для вивчення романських літератур та надання йому грошової допомоги в розмірі 750 карбованців [44].

До Імператорського Новоросійського університету В. І. Григорович прибув у 1865 р. як європейські визнаний вчений, славіст високої кваліфікації, колишній професор Казанського та Московського університетів. Для одеської молоді він постав, насамперед, мандрівником по слов'янському світу, людиною, яка здійснила «справжній подвиг», подолавши потурчені болгарські землі [45]. Та одночасно, для студентів істориків та філологів він виступав як захисник інтересів молоді, сумлінний, працьовитий адміністратор. Для більшості молодих колег він був старшим товаришем, до якого можна завжди звернутись за допомогою. Для самого В. І. Григоровича початок викладацької діяльності в новому університеті несподівано перетворився на адміністративну роботу, до якої він не прагнув, не мав бажання та й особистого хисту. Обов'язки декана історико-філологічного факультету відволікали його від наукової роботи, від тих планів, з якими він прийшов в Новоросійський факультет. Саме з такої дилеми розпочиналась його праця в Одесі.

Література:

1. Успенский Ф. И. Воспоминания о В. И. Григоровиче // *Летопись историко-филологического общества при Императорском Новороссийском университете*. — Одесса, 1800. — С. 15.
2. Полевой П. Н. Воспоминания о В. И. Григоровиче // *Новороссийский университет в воспоминаниях современников*. — Одесса, 1999. — С. 94 — 97.
3. Протоколы заседаний совета Императорского Новороссийского университета. — Одесса, [1865]. — 1865, 4 мая. — С. 13; Маркевич А. И. Двадцатипятилетие императорского Новороссийского университета. — Одесса, 1890. — С. 151.
4. Тихоненко М. Я. Соколов Іван Дмитрович // *Професори Одеського (Новоросійського) університету*. — 2-ге вид. — Т. 1. — Одеса, 2005. — С. 11 — 14.
5. Білярський Петро Спиридонович // *Там само*. — Т. 2. — С. 124 — 127.
6. Протоколы... — 1865, 4 мая. — С. 1.
7. Там же. — С. 5 — 6. (7)
8. Кудінова Л. Ю. Власьєв Микола Сергійович // *Професори Одеського (Новоросійського) університету*. — Т. 1. — С. 263 — 265.
9. Протоколы... — 1865, 4 мая. — С. 9.
10. Протоколы... — 1865, 4 мая. — С. 14, 22.
11. Маркевич А. И. Указ. соч. — С. 152; Немировский Е. В. И. Григорович и библиотека А. Ф. Кухарского // *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. — Вип. 5. — Львів, 1998. — С. 431 — 433; Великодная А. В., Полевщикова Е. В. Редкие издания в книжном собрании А. Кухарского // *Вісник Одеського національного університету імені І. І. Мечникова*. —

- Т. 12. — Вип. 4. Бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство. — Одеса, 2007. — С. 153 — 168.
12. Немировский Е. В. Указ. соч. — С. 432; Маркевич А. И. Указ. соч. — С. 152 — 153.
13. Модестов В. И. Отрывок из воспоминаний // Новороссийский университет в воспоминаниях современников. — С. 10.
14. Маркевич А. И. Указ. соч. — С. 152.
15. Там же.
16. Протоколы... — 1865, 4 октября. — С. 6 — 7.
17. Протоколы... — 1866, 18 марта. — С. 60.
18. Маркевич А. И. Указ. соч. — С. 609 — 610.
19. Там же. — С. 153.
20. Протоколы... — 1865, 23 августа. — С. 46.
21. Протоколы... — 1865, 6 сентября. — С. 57.
22. Протоколы... — 1866, 31 августа. — С. 36 — 38.
23. Березин С. Е., Ёзбаш Т. О. Струве Федір Аристович // Професори Одеського (Новоросійського) університету. — Т. 4. — С. 185 — 187.
24. Протоколы... — 1865, 6 сентября. — С. 60; Маркевич А. И. Указ. соч. — С. 156
25. Протоколы... — 1866, 7 ноября, 26 ноября. — С. 23 — 34.
26. Протоколы... — 1865, 1 ноября. — С. 25.
27. Протоколы... — 1866, 20 января. — С. 8 — 9.
28. ДАОО. — Ф. 45, оп. 7, спр. 60 (1865), л. 1 — 5об.; Демин О.Б. Молдавия и Румыния в деятельности русского слависта В.И.Григоревича // В.И.Григоревич и развитие славяноведения в России. — Казань, 2015. — С. 77 — 88.
29. Протоколы... — 1865, 20 сентября. — С. 68.
30. Протоколы... — 1866, 31 мая. — С. 92 — 93.
31. Протоколы... — 1866, 31 августа. — С. 24 — 25.
32. Протоколы... — 1865, 20 сентября. — С. 65.
33. Протоколы... — 1865, 4 октября. — С. 8 — 9; 1 ноября. — С. 29 — 30.
34. Протоколы... — 1866, 20 декабря. — С. 52 — 53.
35. Протоколы... — 1865, 20 января. — С. 13 — 16.
36. Протоколы... — 1866, 7 февраля. — С. 28 — 30.
37. Модестов В. И. Указ. соч. — С. 13.
38. Протоколы... — 1866, 15 февраля. — С. 36.
39. Протоколы. — 1866, 7 ноября. — С. 29 — 31.
40. Афанасьев Г. Е. Воспоминания о Викторе Ивановиче Григоровиче // Новороссийский университет в воспоминаниях современников. — С. 99.
41. Протоколы... — 1866, 25 мая. — С. 68; Хмарський В. М., Дзиговський О.М. Брун Пилип Карлович // Професори Одеського (Новоросійського) університету. — Т. 2. — С. 170 — 172.
42. Протоколы... — 1866, 4 октября. — С. 14 — 16.
43. Протоколы... — 1866, 10 апреля. — С. 6 — 10; 29 апреля. — С. 27.
44. Протоколы... — 1866, 7 февраля. — С. 27 — 28; 1867, 6 февраля. — С. 40.
45. Овсяннико-Куликовский Д. Н. Воспоминания // Новороссийский университет в воспоминаниях современников. — С. 24.

Dyomin O.B. Professor V.Grygorovytch and his work at Novorossiysk Imperial University — Article.

Summary. This article provides an overview of the first year of one of the founders of European, including Ukrainian, Slavic Studies in the 1865/66 academic year at the Novorossiysk Imperial University, Odessa State University I.I. Mechnikov (Odessa National University I.I. Mechnykov).

Keywords: V.I.Hryhorovych, Novorossiysk Imperial University, Slavic Studies, History and Philology, Dean.

Демин О.Б. Начало работы профессора В.И. Григоревича в Императорском Новороссийском университете. — Статья.

Аннотация. В статье представлен обзор первого года Деятельности одного из основателей Европейского, в том числе и украинского, славяноведения в 1865/66 учебных годах в императорском Новороссийском университете, затем Одесском государственном университете имени И.И. Мечникова (сейчас - Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова).

Ключевые слова: В.И. Григоревич, императорской Новороссийской университет, славяноведение, историко-филологический факультет, декан.

Затовський Б. О.,

*аспірант кафедри нової та новітньої історії, історичного факультету,
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова*

РОСІЙСЬКА ЖУРНАЛІСТИКА 1905 – 1907 рр. ПРО РЕВОЛЮЦІЙНІ ПОДІЇ В ПОЛЬЩІ

Анотація. У статті розглядаються революційні події в Польщі в 1905 – 1907 рр. На матеріалах російських періодичних видань була проаналізована політика російського і німецького урядів в польських землях. Це повідомлення статей таких журналів як «Церковные ведомости», «Вестник Европы», «Русская мысль», «Русское богатство» та «Мир Божий». Аналіз російських журналів дозволив виявити еволюцію поглядів авторів публікацій на можливі шляхи вирішення проблем в політиці Російської імперії в Царстві Польському. Також це дало можливість дізнатися як революційні події в Польщі висвітлювалися російським читачам і як преса формувала громадську думку щодо даних подій. В результаті було з'ясовано, що існувала велика зацікавленість російської громадськості до аналізу революційних подій в Царстві Польському для пошуку шляхів подолання розбіжностей з польським суспільством.

Ключові слова: Царство Польське, журнал, революція, опозиція, політичні партії, армія, релігія.

З початком революційних подій в 1905 р. російські періодичні видання стали більше приділяти уваги політичному життю в різних регіонах імперії, в тому числі, і в Польщі. На початку ХХ ст. польські землі перебували під владою трьох держав: Російської імперії, Австро-Угорської імперії і Німецької імперії. Події пов'язані з першою російською революцією мали значний вплив на Польщу. У цей час активізувався польський революційний рух. На думку сучасних дослідників, страйковий рух в Царстві Польському за своїм розмахом не поступався загальноросійському, а в окремі періоди навіть істотно його перевершував [15, с. 31]. Російські журналісти уважно аналізували і коментували ці події. Революція вплинула на дві інші частини Польщі, в яких були зроблені спроби вирішити внутрішні проблеми, що також знайшло своє відображення в пресі.

Політичні події в польських землях висвітлювали такі авторитетні видання як «Русская мысль», «Русское богатство», «Мир Божий», «Вестник Европы» та «Церковные ведомости».

В 1905 – 1907 рр. в російських журналах з'явилося близько 20 публікацій про ситуацію в Польщі.

Журнал «Русская мысль» в період революційних подій в Росії в 1905 – 1907 рр. стояв на демократичних засадах і займав помірковану позицію. На сторінках цього видання були заклики до примирення влади і революційних мас. У 1905 р. була опублікована стаття, присвячена положенню Польщі. Автор публікації, російський і польський політичний діяч О. Р. Ледницький, писав, що за повідомленням представників польського суспільства відбувалося пробудження національного почуття, що весь народ, не виключаючи селянських мас і навіть, головним чином, робочого населення, знаходився під впливом руху до національного відродження [12, с. 128]. На його думку, польське питання не було питанням внутрішньої політики Росії, — воно цілком було міжнародним. Розділена трьома сильними державами, Польща добре розуміла, що не тільки з усіма трьома вона не в змозі впоратися, але вона безсила і перед кожною з них окремо [12, с. 130].

Автор відзначав, що своєї сильної держави в минулому поляки так і не змогли створити і тепер прагнули не до політичної незалежності держави, а до збереження і вільного розвитку своїх національних і культурних цінностей [12, с. 130]. На думку О. Р. Ледницького, якщо була б надана свобода польському народу, російський уряд тим самим відкрив би двері для всіх інших поляків, не тільки прусських, але й австрійських. Він вказував, що важкі умови політичного життя поляків в Пруссії, безперервна боротьба за свої національні права і своє національне існування, невигідне економічне становище Галичини, східній околиці Австро-Угорщини, — все це змушувало поляків, які проживали в цих землях все частіше звертати свої інтереси на Росію. Автор критикував політику російської адміністрації в Царстві Польському [12, с. 131].

Він писав, що пруські провінції з польським населенням знаходилися під сильним впливом німецької культури. У Сілезії, де поляки, через введення в пруської політиці, за словами автора, «початку права сили на зміну сили права»,

стали втрачати свою національність, знову стали відроджуватися. В тому числі, активізувала політична діяльність. Таким чином, на думку О. Р. Ледницького, мета денаціоналізації народу не досяжна [12, с. 132]. Автор також вважав, що російський уряд мав надати Царству Польському вільну автономію [12, с. 136].

Сучасна дослідниця Т. І. Хріпаченко, аналізуючи відносини польських політичних партій з російськими, вказувала, що на російсько-польському з'їзді в квітні 1905 р. російські ліберали, представники націонал-демократів і прогресивно-демократичного союзу О. Р. Ледницького, зійшлися на спільному гаслі автономії Царства Польського. У своїй статті, автор посилається на його публікацію в «Русском богатстве» [18, с. 7].

У центрі уваги російських періодичних видань в 1905 р. було також питання взаємин росіян і поляків. На перший план висувалися дружні відносини між двома народами. Так в квітні 1905 р. в журналі «Мир Божий» була опублікована стаття Ф. Батюшкова яка присвячувалась полякам-друзям.

«Мир Божий» був помірно-опозиційним ліберальним органом. У період Першої російської революції на сторінках цього журналу зустрічалися заклики до радикальних дій з боку повсталих мас і агітація за посилення революційного руху в країні. Ось як оцінювалися польсько-російські відносини в 1905 р. на сторінках цього видання: «Між Німеччиною і Росією вибір поляків все ж на боці Росії, від якої вона чекає лише більшого визнання своєї самобутності, надання більших гарантій недоторканності своїх прав на індивідуально-незалежне життя, свою мову і віросповідання. Все це без сумніву може служити і до вигоди Росії, яка, при дотриманні зазначених умов, набуває в Польщі дружню, політично з нею об'єднану, споріднену народність, спроможну їй служити оплотом при зовнішніх зіткненнях з сусідніми по той бік Польщі західноєвропейськими державами» [2, с. 1].

«Русское богатство» було центром легального народництва. У жовтні 1905 р. в цьому виданні була опублікована стаття, яка була присвячена військовому стану в Царстві Польському, котрий був введений 28 жовтня 1905 р. [13, с. 168].

За повідомленням В. Мякотіна, в різних містах Прівіслінського краю відбувалися багатотисячні вуличні ходи з польськими прапорами зі співом революційних польських гімнів. На ряду з цим почалося самовільне витіснення поляками російської мови з урядових установ, де її вживання було встановлене законом [13, с. 170].

У деяких місцевостях групи робітників і селян громили школи, казенні винні лавки і гмінні управління, знищуючи в них всю переписку російською

мовою. Однак, не дивлячись на ці дії протестуючих, на думку редакції «Русского богатства», уряд мав справу в Царстві Польському не з спробою відділення від держави, а з прагненням до автономії, не з повстанням, а з мирними народними маніфестаціями і громадськими зборами. Це означає, що В. Мякотін не вважав, що у вищевказаних діях протестувальників можна вбачати «заколот» [13, с. 170].

Автори публікацій зі співчуттям ставилися до вимог повсталих мас. Редакція даного журналу вважала, що загибель представників місцевої влади була лише результатом самооборони змученого населення. В. Мякотін вважав, що причиною введення воєнного стану в Царстві Польському було прагнення не допустити урядом впровадження автономії [13, с. 170]. На думку автора, основною вимогою поляків було не відділення від Росії, а встановлення автономії [13, с. 172].

В січні 1905 р. в «Мире Божьом» була опублікована стаття, яка була присвячена позиції польського суспільства по відношенню до війни Росії з Японією. Польський публіцист Л. Василевський (Плохоцький) писав, що російсько-японська війна змусила всі польські партії приурочити свою тактику до результатів подій на Далекому Сході. Він вважав, що ця війна завдасть важкого удару самодержавному ладу і направить Росію на новий шлях. Тому всі партії вітали війну як подію, що прискорювала політичну еволюцію Російської імперії. Настрій польського суспільства до початку російсько-японської війни був ворожим по відношенню до уряду. Спроби партії «примирителів» виступити на підтримку російської армії, яка воювала проти Японії, були зустрінуті з осудом. Польські політики в основному прагнули вплинути на зміну урядової системи в Росії. Їх метою, на даному етапі, не стояло проголошення незалежності Польщі [3, с. 232].

За повідомленням Л. Василевського (Плохоцького), в 1904 р. від агітаційної діяльності до відкритих виступів революційного характеру перейшла Польська партія соціалістів. Її представники організовували збройні демонстрації. Посилилися і терористичні акти, що набули масового характеру. Ця партія керувала нападами протестуючих на урядові установи, підривала мости і залізничні колії під час мобілізації [3, с. 235].

В «Мире Божьом» писалося, що не відмовившись від ідеалу абсолютно незалежної польської демократичної республіки, Польська партія соціалістів поставила собі за мету домогтися такої державної самостійності Царства Польського, яка дозволила б йому розвиватися цілком вільно, не відділяючись від Росії [3, с. 238].

На початку ХХ ст. найстарішим з тогочасних журналів був «Вестник Европы». На своїх сторінках редакція пропагувала реформаторську діяльність, як основу прогресу Росії. Видання стояло на принципах помірної опозиції існуючих порядків, критикувало дії уряду.

У червні 1905 р. в статті «Вестника Европы» висвітлювалося становище польсько-литовського населення Північно-Західного краю. Редакція журналу вказувала, що поляки — такі ж жителі західних губерній, як і литовці і білоруси, і після сорока років внутрішнього спокою немає підстав відмовляти їм в правах, якими користувалися їхні сусіди. На думку російських журналістів, важливе значення для поліпшення становища польського населення був пункт положення комітету міністрів, прийнятий 1 травня 1905 р. який допускав викладання польської та литовської мов в початкових, двокласних і міських училищах Західного краю, а також в середніх навчальних закладах, тих регіонів, де більшість учнів належала до литовської чи до польської народності [5, с. 774].

З цього рішення комітету випливало, що до шкіл та однокласним початковим училищам нове правило було непридатне. Редакція журналу вважала за необхідне застосування його до правильно організованих шкіл, та однокласним початковим училищам. Таким чином, російський уряд переглянув свою політику в цих землях. Він прийняв рішення частково скасувати законодавство, що обмежувало використання місцевих мов у Західному краї [5, с. 775].

У серпні 1905 р. в «Вестнике Европы» писалося про заяву польських націонал-демократичних груп, поданій до ради міністрів. У своєму зверненні вони вимагали надання законодавчої та адміністративної автономії: визнання польської мови офіційною у всіх галузях цивільного управління і в суді, а також, мовою викладання в усіх навчальних закладах краю, забезпечення за населенням громадянської свободи. На думку журналістів видання, розпорядження комітету міністрів про скасування деяких обмежень, які поширювалися на територію Царства Польського в повній мірі не задовольняло польську громадськість [6, с. 767 — 768].

У грудні 1905 р. в «Вестнике Европы» була дана оцінка запровадженому в Царстві Польському військовому положенню. На думку авторів видання, його встановлення викликало масові протести в польському, і в російському суспільстві. Листопадовий з'їзд земських і міських діячів вимагав його скасування і схвалив більшістю голосів резолюцію, згідно з якою вказувалася необхідність встановлення в Царстві Польському автономії. Також передбачалося, що в цій по-

станові вирішення польського питання не тільки не передбачало відділення Польщі від Росії, але, навпаки, забезпечувало цілісність і могутність імперії. У журналі стверджувалося, що введення воєнного стану не було виправданим і тому його необхідно було скасувати [7, с. 788].

За словами О. Р. Ледницького, поляки ще на самому початку визвольного руху поставили вимогу надання обласного самоврядування з особливим сеймом. Таким чином їх основною метою, на думку російських журналістів, було не проголошення незалежності, а встановлення автономії [7, с. 789].

«Церковные ведомости» було церковним виданням з морально-повчальним ухилом, та офіційним органом священного синоду. На його сторінках містилися замітки про різні події релігійного життя в Росії і за кордоном. У цей час церковна журналістика, стала впливовим чинником церковно-суспільного життя в Росії.

Журналістів цього видання цікавив, в першу чергу, вплив революційних подій на становище церкви в державі, в тому числі, в землях населених католиками. 17 квітня 1905 р. був опублікований указ про віротерпимість [1, с. 929]. Згідно з ним на території Російської імперії надавалася свобода віросповідань для всіх конфесій. Дозволялися будь-які релігійні об'єднання, будівництво храмів та молитовних будинків, а також видання релігійної літератури.

В «Церковных ведомостях» вказувалося, що після надання указу про віротерпимість різко погіршилися відносини православних з католиками. Ксьондзи відкрито і публічно заявляли в костелах, що тепер проголошувалось панування католицької віри. Польські поміщики, які були налаштовані ксьондзами, стали відмовляти православним в роботі. Крім цього, ксьондзи налаштовували і простих селян католиків проти православного населення [8, с. 1291].

За повідомленням видання, архієпископ Никандр здійснив поїздку по регіонах, де права православних були найбільш порушені. Він відвідав повіти Віленський і Ошмянський. В результаті було з'ясовано, що в деяких парафіях православні церкви перебували серед виключно польського католицького населення. Було виявлено, що ксьондзи забороняли католикам пускати через мости православних, які прямували до церкви з сіл. З цієї причини їм доводилося переходити вброд або шукати інші шляхи [8, с. 1291 — 1292]. Таким чином, на думку церковних періодичних видань, міжконфесійні відносини також різко погіршилися в 1905 р. Основним наслідком діяльності католицької церкви в Царстві Польському був перехід частини православного населення в унію.

16 червня 1905 р. Холмсько-Варшавська єпархія була розділена на Холмсько-Люблінську, до складу якої увійшли Люблінська і Седлецька губернії, і Варшавсько-Прівіслінську, що займала решту Прівіслінського краю [17, с. 297].

В січні 1906 р. Л. Василевський (Плохоцький) в «Мире Божьом» проаналізував стан в польських селах. Він вказував, що в цей період також посилилися і протести селян. Але якщо польські робочі боролися в основному за економічні вимоги, то селяни — за можливість викладання польської мови в гімназіях та сільських школах. У виданні вказувалося, що гасло автономії Польщі стало загальнонаціональною програмою. До неї навіть приєдналася партія «примирителів» [3, с. 239 — 240]. На думку Л. Василевського (Плохоцького), відповіддю на ці дії протестуючих і було запровадження воєнного стану [3, с. 241].

Редакція «Русской мысли» також продовжувала активно відслідковувати політичне життя в Польщі. На думку О. Л. Погодина, держави, які визнали за народностями права на самовизначення і самоврядування, змогли зміцнити єдність суспільства і продовжили розвиток культури. Редакція журналу також виступала за встановлення автономії у Царстві Польському [16, с. 146]. У квітні 1906 р. в цьому ж часописі була опублікована стаття В. Козловського, яка була присвячена історії Царства Польського в період його автономного існування [11, с. 183].

В 1906 р. в «Русской мысли» писалося про становище поляків у Німецької імперії. У виданні вказувалося, що німецький уряд проводив в польських провінціях Пруссії «політику онімечення». Кореспонденції польських газет з Познані повідомляли про неодноразові випадки утисків прав поляків. Ареною для онімечення прусський уряд вибрав народну школу. Німецькі вчителі переслідували польську мову, польських дітей без згоди батьків навчали Біблійній історії на німецькій мові, змушували читати молитви на німецькій. Німецький католицький центр, який раніше виступав в рейхстазі в злагоді з польським «коло», також виступив проти поляків [14, с. 121].

В «Русской мысли» стверджувалося, що в зв'язку з посиленням політики онімечення в Познані, польську громадську думку турбувала позиція Вільгельма II з питання про автономію Царства Польського. Редакцією журналу була приведена цитата зі статті варшавської газети «Sztandar», яка запозичила у паризькому виданні «Journal» кореспонденцію політика Олександра Улара з приводу зустрічі Вільгельма II з австрійським імператором. За інформацією видання, Вільгельм II був проти становлення Росії як сильної конституційної держави, яка нарівні з Францією

була б загрозою для Німеччини. На його думку, якщо Царству Польському буде надане широке самоврядування, це в свою чергу це може надалі привести до прагнення познанських поляків до об'єднання з російською Польщею. З цієї причини Вільгельм II вважав, що необхідно перешкоджати встановленню автономії в польських землях у складі Російської імперії [14, с. 122].

Російські журналісти зазначали, що таким чином польське суспільство мало всі підстави бачити в особі Німеччини серйозну загрозу національній культурі свого народу навіть і за межами Пруссії. Посилення політики онімечення в польських провінціях Пруссії, ймовірність агресивної політики з боку Німецької імперії по відношенню до Царства Польського — все це змушувало польське суспільство шукати союзників, за підтримки яких воно могло б дати відсіч політиці Німеччини. З цієї причини, на думку редакції «Русской мысли», поляки розраховували на союз з Росією [14, с. 122].

В «Русской мысли» вказували, що на сторінках польської журналістики ідея слов'янської солідарності ставала все більш популярною. Для поліпшення відносин Російської імперії з поляками необхідно було надати Царству Польському автономію [14, с. 123].

Політичне життя в Царстві Польському на початку 1906 р. проходило під знаком підготовки до виборів в Першу Державну думу. Представникам Царства Польського в ній було виділено 37 з 478 місць. Національні демократи, Партія реальної політики, Прогресивно-демократичний союз сприйняли створення парламенту в Росії як одну з важливих поступок царизму і вирішили брати участь у виборах. В той же час Польська партія соціалістів, Польський селянський союз (Польский звѣзек людовый) і Соціал-демократія Королівства Польського і Литви оголосили бойкот виборів, заявивши, що сам факт присутності польських депутатів в Петербурзі послужить порятунком царського уряду від банкрутства [15, с. 44].

Депутати від Царства Польського сформували в Думі фракцію «Польське Коло», подібну таким же організаціям у віденському і берлінському парламентах. До складу «Коло» увійшли депутати, кандидатури яких були підібрані керівними органами націонал-демократів. Воно було, по суті, представництвом великого землеволодіння. Тим часом, спорідненні за політичною спрямованістю російські депутати були противниками автономії Царства Польського. Внаслідок цього польським націонал-демократам довелося зблизитися з каде-тами, з аграрним проектом яких була не згодна більшість членів «Кола» [4, с. 81].

Однак, Л. Василевський (Плохоцький) зауважував, що Дума не викликала в Царстві

Польському того інтересу в широких верствах населення, як це було в Росії. Зокрема робітничий клас ставився до неї з байдужістю та неприязню, через негативну позицію по відношенню до Думи, всіх без винятку, польських соціалістичних організацій [4, с. 87]. У липні 1906 р. Перша дума була розпущена [15, с. 44].

Тим часом, в Царстві Польському діяв військовий стан, який на думку редакції «Русского богатства», був безсилем в області протидії революційному руху. Нелегальні мітинги, конференції, з'їзди тощо стали звичайним явищем. Разом з тим, розгорілася також і терористична боротьба, яка прийняла масовий характер [15, с. 83].

Л. Василевський (Плохоцький) в грудні 1906 р. писав, що в Царстві Польському утворилися два великих табори: так званий національний, керований Націонал-демократичною партією, і революційний, який очолила Польська партія соціалістів. Перший охопив всі ті елементи, які бачили в подальшому розвитку революційного руху небезпеку не тільки для польських національних інтересів, але, перш за все, для класових привілеїв буржуазії і поміщиків. У другому опинилася робоча організація, яка вважала теперішню боротьбу однією з епізодів революції, яка повинна була закінчитися не дрібними частковими поступками, а повною капітуляцією противника [4, с. 69].

В «Русском богатстве» стверджувалося, що до проголошення маніфесту 17 жовтня 1905 р., в період активної революційної боротьби, головну роль в житті польського суспільства грала Польська партія соціалістів. Саме вона стояла на чолі революційного руху і керувала народними масами. Після 17-го жовтня 1905 р. становище різко змінилося. На перший план польського національно-політичного життя висунулася націонал-демократія, яка, легалізувавшись, відразу ж стала великою силою, котра володіла численними кадрами дисциплінованих членів, великими коштами, впливовими органами друку і серйозними зв'язками у всіх без винятку прошарках польського суспільства. На думку Л. Василевського (Плохоцького), Націонал-демократична партія скористалася всіма результатами революційної боротьби, не беручи в ній ніякої участі [4, с. 69 – 70].

Л. Василевський (Плохоцький) писав, що націонал-демократія перетворилася, в організацію, яка згуртувала всі контрреволюційні елементи Польщі. Діяльність націонал-демократів, що, з точки зору пануючої в Царстві Польському бюрократії, була революційною, піддавалася переслідуванню. Пропаганда на користь заміни російських вивісок польськими, бойкот русифікаторських навчальних закладів, вимога автономії — все це розглядалося в варшавських канцеляріях, як прояв «револю-

ційного духу», як підготовка до «відторгнення Царства Польського від Росії». При цьому все те, що виходило з табору націонал-демократів і спрямовувалося проти революційного руху, не заборонялося [15, с. 42].

На думку сучасних дослідників з історії Польщі в ХХ ст., величезне значення мала легалізація в червні 1906 р. польської матиці шкільної, яка займалася, в першу чергу, початковою освітою. Жінки отримали можливість об'єднатися в рядах створеного в грудні 1905 р. Польського союзу рівноправних жінок. У листопаді 1905 р. в Росії скасували цензуру, що дало поштовх до розвитку польської преси: в 1906 р. налічувалося вже 208 періодичних видань (проти 88 в 1904 р.). Легально друкував свої газети і соціалістичний рух [15, с. 43].

У 1907 р. почалася підготовка до призначених на лютий виборів у Другу Державну думу. У Царстві Польському сформувалося два конкуруючих блоки: Національна концентрація (Національно-демократична партія, Партія реальної політики, Польська партія прогресистів, яка відокремилася від Прогресивно-демократичного союзу) і Прогресивне об'єднання (Прогресивно-демократический союз і Єврейський виборчий комітет). У виборах також взяла участь і Соціал демократія Королівства Польського і Литви, яка виступила єдиним блоком з Бундом. На цей раз у виборах взяв участь польський політичний діяч Р. Дмовський. Успіх був на боці Національної концентрації: ендеки отримали 29 мандатів, 3 дісталися Польській прогресивній партії, 2 — Партії реальної політики, інші місця розподілилися так само, як на виборах 1906 р. Соціал демократія Королівства Польського і Литви не отримала жодного місця [15, с. 44].

Російська преса в 1907 р. продовжувала коментувати події в польських землях. Про зв'язок католицизму з польськими політичними організаціями писалося в «Церковних ведомостях» в лютому 1907 р. У виданні стверджувалося, що з проголошенням свободи совісті, в південно-західних і північно-західних губерніях загострилося протистояння православних з католиками. В часописі повідомлялося, що посилювалася місіонерська діяльність католицьких священників в Царстві Польському була переплетена з пропагандою польської національної ідеї. Ксьондзи прагнули поширити католицьку віру серед білорусів і українців. У журналі писалося, що «польська політична ідея не має сенсу без захоплення «Литви і Русі», як стверджували поляки, а це захоплення не можливе без католицької пропаганди, бо поляки занадто слабкі чисельно» [9, с. 215].

В «Церковних ведомостях» стверджували, що католицьке духовенство активізувало свою

місіонерську діяльність в Холмській Русі, Литві та в Білорусії. На Волині, Поділлі та Київщині проводити свою діяльність їм було складніше, і з цієї причини в цих землях проповідь католицизму передбачалося почати пізніше [9, с. 215].

За повідомленням «Русского богатства» в квітні 1907 р. польське «коло» в Державній Думі на чолі з Р. Дмовським внесло законопроект про автономію Царства Польського. Автор статті С. Н. Южаков писав, що в порівнянні з автономією згідно конституції 1815 р. законопроект 1907 р. робив значні поступки: відмовлявся від окремої армії і від коронування царів польських особливою польською короною у Варшаві. Таким чином, передбачалася не повна політична автономія [19, с. 205].

Даний законопроект передбачав, що для внутрішніх справ Царства Польського встановлювалися сейм, скарбниця і розпис, адміністративне управління з намісником на чолі, судові установи з сенатом Царства Польського і особливий в раді міністрів міністр статс-секретар у справах Царства Польського. Намісник призначався верховною владою [19, с. 207].

За свідченням польських консерваторів, цей законопроект був сприйнятий негативно в правлячих колах імперії, він звучав як ультиматум у складний для самодержавства момент. На думку сучасних дослідників, Р. Дмовському не вдалося домогтися підтримки польської ініціативи жодною з думських партій [15, с. 45]. А вже 3 червня 1907 р. Друга Державна дума була розпущена [10, с. 45].

Таким чином, російські ліберальні видання детально висвітлювали події, які відбувалися в Польщі протягом 1905 — 1907 рр. Вони аналізували ті проблеми, що хвилювали російську громадськість. Це, в першу чергу, демократичні вимоги мас, міжконфесійні відносини і питання діяльності польських політичних партій та їх відносини з російськими. Оцінки журналістів польської дійсності відрізнялися, виходячи із специфіки журналів. З самого початку Першої російської революції в 1905 р. ліберальну пресу цікавила насамперед діяльність польських політичних партій та їх спрямованість. Ліберальні видання підтримували вимоги польських політиків щодо встановлення в Царстві Польському автономії. Нерідко, авторами публікацій були поляки, такі як О. Р. Ледницький і Л. Василевський (Плохоцький), яким було не байдуже становище Польщі. Вони активно висвітлювали події, що відбувалися в польських землях. Загальною для цих журналів була позиція згідно з якою не передбачалося відділення Польщі від Росії. Але при цьому, російський уряд, на їхню думку, мав надати Царству Польському автономію.

Церковні видання не підтримували революційний рух. У польських землях церковні журналісти розглядали головним чином, протистояння православних з католиками, яке помітно загострилося з початком революції. Журналісти «Церковных ведомостей» вважали, що права православного польського, українського і білоруського населення порушувалися поляками. Загальним для церковних і світських видань було те, що вони висвітлювали інформацію безпосередньо з місця подій, аналізували російську, польську та зарубіжну пресу.

Література:

1. Архипастырские послания высокопреосвященного Иеронима, архиепископа Холмско-Варшавского // Церковные ведомости. — 1905. — № 23. — С. 929 — 936.
2. Батюшков Ф. К польско-русским отношениям (Посвящается полякам-друзьям) // Мир Божий. — 1905. — № 4. — С. 1 — 12.
3. Василевский (Плохоцкий) Л. Эволюция политических настроений русской Польши после 1863 г. // Мир Божий. — 1906. — № 1. — С. 199 — 241.
4. Василевский (Плохоцкий) Л. Русская Польша накануне новых выборов // Русское богатство. — 1906. — № 12. — С. 64 — 92.
5. Внутреннее обозрение // Вестник Европы. — 1905. — Кн. 6. — С. 772 — 787.
6. Внутреннее обозрение // Вестник Европы. — 1905. — Кн. 8. — С. 757 — 771.
7. Внутреннее обозрение // Вестник Европы. — 1905. — Кн. 12. — С. 782 — 795.
8. Известия и заметки // Церковные ведомости. — 1905. — № 31. — С. 1290 — 1293.
9. Из периодической печати // Церковные ведомости. — 1907. — № 5. — С. 207 — 215.
10. Из общественной хроники // Вестник Европы. — 1907. — Кн. 7. — С. 835 — 849.
11. Козловский В. Россия и Царство Польское в период его автономного быта // Русская мысль. — 1906. — № 4. — С. 183 — 205.
12. Ледницкий А. Польский вопрос // Русская мысль. — 1905. — № 7. — С. 128 — 136.
13. Мякотин В. По поводу военного положения в Польше // Русское богатство. — 1905. — № 10. — С. 168 — 175.
14. Новые славянские течения // Русская мысль. — 1906. — № 11. — С. 118 — 124.
15. Польша в XX веке. Очерки политической истории / Ответственный редактор А.Ф. Носкова. — М., 2012. — 952 с.
16. Погодин А. Л. К вопросу об автономии Царства Польского // Русская мысль. — 1906. — № 3. — С. 140 — 149.
17. Скурят К. Е. История Поместных Православных Церквей. — М., 1994. — 485 с.
18. Хрипаченко Т. И. Неудавшийся компромисс: российские либералы и проекты польской и украинской автономии в российской империи накануне Первой мировой войны // Studia Slavica et Balcanica Petropolitana. — № 1 (17). — 2015. — С. 3 — 15.
19. Южаков С. Н. Политика // Русское богатство. — 1907. — № 4. — С. 205 — 216.

Затовский Б. О. Российская журналистика 1905 — 1907 гг. о революционных событиях в Польше. — Статья.

Аннотация. В статье рассматривается революционные события в Польше в 1905-1907 гг. На материалах российских периодических изданий была проанализирована политика русского и германского правительств в польских землях. Это сообщения статей таких журналов как «Церковные ведомости», «Вестник Европы», «Русская мысль», «Русское богатство» и «Мир Божий». Анализ российских журналов позволил выявить эволюцию взглядов авторов публикаций на возможные пути решения проблем в политике Российской империи в Царстве Польском. Также это дало возможность узнать как революционные события в Польше освещались российским читателям и как пресса формировала общественное мнение в отношении данных событий. В результате было выяснено, что существовала большая заинтересованность российской общественности к анализу революционных событий в Царстве Польском для поиска путей преодоления разногласий с польским обществом.

Ключевые слова: Царство Польское, журнал, революция, оппозиция, политические партии, выборы, религия.

Zatovskyi B. O. Russian Journalism 1905 — 1907 years the revolutionary events in Poland. — Article.

Summary. The article discusses revolutionary events in Poland in 1905 — 1907. The articles of such journals as «Церковные ведомости», «Вестник Европы», «Русская мысль», «Русское богатство», «Мир Божий» are studied in the given paper. Russian log analysis revealed the evolution of the views of the authors of publications on the possible solutions to problems in the policy of the Russian Empire in the Polish kingdom. It also provided an opportunity to learn how the revolutionary events in Poland were covered by Russian readers and how media shape public opinion with regard to these events. As a result, it was found that there was a great interest of the Russian public to the analysis of the revolutionary events in the Kingdom of Poland to find ways to overcome differences with the Polish society.

Keywords: Congress Poland, journal, political crisis, opposition. political party, army, elections, religion.

Мартинов В. Л.,

*аспірант кафедри нової та новітньої історії, історичного факультету,
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова*

РОСІЙСЬКІ ЧАСОПИСИ ПРО МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ 1908 р. НА БАЛКАНСЬКОМУ ПІВОСТРОВІ

Анотація. У статті розглянуто висвітлення російськими часописами міжнародних відносин на Балканському півострові у 1908 р. Визначені основні напрямлення зовнішньої політики держав на міжнародній арені Балканського півострова у 1908 р. та їх оцінка на сторінках російських часописів. Особлива увага приділена висвітленню російськими часописами внутрішньої та зовнішньої політики Болгарії та анексії Боснії та Герцеговини Австро-Угорщиною.

Ключові слова: російські часописи, міжнародні відносини, зовнішня політика, початок ХХ ст., Балканський півострів, Болгарія, Австро-Угорщина, Боснія і Герцеговина.

На початку ХХ століття на громадську думку Російської імперії великий вплив мали аналітичні статті, які розміщувалися в періодичних виданнях. Одними з таких видань були часописи. Вони виходили щомісяця, а то й щотижня. Поряд з пресою, аналітика авторів статей цих «товстих» журналів формувала погляди російського суспільства на ті чи інші закордонні події, міжнародні відносини і зовнішню політику окремих держав.

1908 р. у політичній історії Балканського півострову був багатим на події. Не одне століття ця територія була джерелом нестабільності та протиріч на політичній арені через «східне питання». Протягом усього 1908 р. особливу активність тут проявляли Болгарія та Австро-Угорщина. Перша намагалась вийти з васальної, хоча і формальної, залежності від Османської імперії. Друга займала вичікувальну позицію задля того, щоб в певний момент оволодіти Боснією і Герцеговиною.

Зовнішня політика болгарської держави з 1878 р. і аж до початку ХХ ст. залежала від великих держав. Бачачи послаблення впливу Османської імперії, Фердинанд І, який був тоді князем Болгарії, зробив спроби вести більш самостійний зовнішньополітичний курс. Одним з головних успіхів втілення в життя такої політики стало проголошення в 1908 р. незалежності Князівства Болгарія і перетворення його в царство. Здійснити задумане вдалося не без підтримки Австро-Угорщини.

Питання про контроль над Боснією і Герцеговиною було кілька разів переглянуто і фактично «заморожено» за наполяганням О. Бісмарка на час дії Союзу трьох імператорів. Австро-Угорщина виявляла велику зацікавленість до Боснії і Герцеговини, і мала намір включити її до свого складу. Інтерес до цих територій мала також Італія, Чорногорія і Сербія, для яких вони мали економічне, політичне і військове значення. Для двох останніх питання про Боснію і Герцеговину було важливим ще й тому, що більше половини населення цих провінцій становили серби, бошняки і хорвати. На початку ХХ ст. Османська імперія після Молодотурської революції також включилася в боротьбу за повернення цих територій. Габсбурзька монархія стривожившись, взяла курс на анексію Боснії і Герцеговини і шукала лише зручний привід для втілення своїх планів у життя. Для цього необхідно було подолати протидію не тільки Туреччини, але також Росії, Великобританії, Франції, Італії, Сербії і Чорногорії. Вищеописані події, що відбувалися на Балканах, знайшли своє відображення на сторінках російських журналів.

Основними часописами, що висвітлювали міжнародні події, були «Вестник Европы», «Русская мысль», «Русское богатство» та «Разведчик».

Вже у березневому випуску журналу «Вестник Европы» за 1908 р. піднімалося питання про поточний вплив Росії на Болгарію. Увага автора торкалася культурного аспекту. М. М. Ковалевський дав невтішну оцінку спробам Російської імперії будь-яким чином наблизити до себе Болгарську державу. Він пояснював це тим, що стався розрив між визволителями і визволеними. Ним було справедливо відмічено, що російській дипломатії для досягнення хоч якихось успіхів потрібно відректися від застарілих прийомів залякування і придушення [1].

Болгарія намагалася бути в політичному відношенні першою на Балканському півострові і тому ніяк не могла не звертати своєї уваги на події в Македонії. Виходячи з цього, С. А. Котляревський в «Русской мысли» говорив про те, що сама Болгарія, через істотне число етнічних

болгар на території Македонії, могла б активніше вести політику. Але разом з цим, підкреслювалося, що, не маючи достатньої сили для здійснення таких дій, Болгарія буде триматися вичікувальної політики [2].

Щодо положення на початок березня 1908 р. північних кордонів Князівства Болгарії, зокрема, межі з Румунією, в журналі «Разведчик» був висвітлений епізод, що являє приклад добросусідських відносин між державами. Болгарськими та румунськими прикордонними гарнізонами були зроблені обопільні дружні візити в прикордонні населені пункти [3].

Триваюча реорганізація болгарської армії, що реалізувалася в новій організації Головного штабу, була описана в одному з квітневих випусків «Разведчика» за 1908 р. Як було зазначено в журналі, в нові обов'язки начальника штабу армії тепер входили всі питання щодо оборони країни, організації та боєздатності армійських підрозділів, мобілізації, пересування і комплектування армії і ряд інших аспектів [4].

У вересневому випуску «Вестника Европы» за 1908 р. М. М. Ковалевським було відзначено, що в Австро-Угорщині піднято питання щодо подальшої долі Боснії і Герцеговини. Встановлена в Османській імперії конституція повинна була поширитися і на обидві області, керовані на той момент австрійськими чиновниками [5].

На сторінках «Русской мысли» за жовтень 1908 р. присутнє повідомлення про офіційну заяву імператора Австро-Угорщини щодо анексії Боснії і Герцеговини. Проаналізувавши текст документа, йому була дана наступна характеристика: «дуже цікава суміш лицемірства з політичним цинізмом». Також аналітиком була проаналізована мова австрійського міністра закордонних справ А. Еренталя, яка торкалася мотивів анексії і пояснювала дії Австро-Угорщини як необхідні. Скориставшись конституційними сподіваннями Боснії і Герцеговини Австро-Угорська імперія зробила дуже своєчасний політичний хід. Оглядачем був справедливо відзначений факт того, що через ретельне замовчування справжніх причин анексії, її офіційний мотив був не стільки необхідним, скільки несподіваним, в першу чергу, для Росії [6]. У той же час С. М. Южаков у випуску «Русского богатства» оцінив вищезгадану подію як захоплення Австро-Угорщиною Боснії і Герцеговини [7].

На тлі анексії Австро-Угорщиною Боснії і Герцеговини, Фердинанд I проголосив 22 вересня 1908 р. незалежність Князівства і перетворення його в царство. Ці події знайшли своє відображення на сторінках двох журналів — «Русского богатства» і «Вестника Европы». С. М. Южаков зробив акцент на тому, що Болгарія, оголосивши

про незалежність в односторонньому порядку, без угоди з Туреччиною, фактично скористалася складним становищем останньої [8]. М. М. Ковалевський звернув увагу на те, що австрійська дипломатія взяла Болгарію під захист і дала можливість оголосити про незалежність без всяких претензій Туреччини. Також їм же зазначався стан речей, що здавався порушенням Берлінського трактату, але так як Болгарія його не підписувала і участі в ньому не брала, «вона відкрито повстає проти нього в ім'я своїх національних прав, знімаючи з себе зобов'язання, накладені на неї примусово» [9].

Проаналізувавши політичне становище Боснії та Герцеговини до анексії, М. М. Ковалевський в листопадовому випуску «Вестника Европы» висловив здивування сучасним діям Австро-Угорщини. Імперія Габсбургів вийшла з вигідного положення і зіпсувала відносини з Сербією і Чорногорією, які відкрито виступили проти анексії Боснії і Герцеговини [10].

Розвиток подій після офіційного оголошення про анексію в «Русском богатстве» було трактовано дуже неоднозначно. Автор зазначив, що австрійська політика на Балканах все ще мало зрозуміла, тому що, незважаючи на добре розраховану справу, нитки десь сплутались, і дипломатія товчеться на одному місці [11].

Як вказувалося на сторінках журналу «Русская мысль», заява Болгарії про свою незалежність ускладнила і без того непрості відносини між Османською імперією та Болгарією. Зокрема був згаданий неординарний випадок, що стався на дипломатичному рівні. Болгарський дипломатичний агент в Константинополі І. Є. Гешов не був запрошений на парадний обід, даний міністерством дипломатичному корпусу. Младотурецький уряд дав зрозуміти, що не дивлячись ні на що, він вважає Болгарію своїм васалом [12]. Болгарія не могла залишити цей факт непоміченим і нею було вжито заходів. Вищевказані дії Туреччини змусили перейти Болгарію з вичікувального положення в оборонне. Л. І. Гальберштадт в жовтневому випуску «Русской мысли» за 1908 р. констатував, що з'явилася можливість нашкодити своєму колишньому поневолювачеві. Відбувся страйк на константинопольській лінії східних залізниць. Не обійшлося і без втручання Росії, яка спробувала звернути увагу сторін на мирне вирішення ситуації, що склалася [13].

Був запропонований варіант виплати компенсації Туреччиною Болгарії. Часопис «Русская мысль» звернув увагу на факт незгоди з компенсацією болгарської опозиції. Обидві держави оголосили про мобілізацію. Було відзначено, що в цю справу втрутилася навіть Франція.

Депеша французького представника в Болгарії С. Пішона переконала Фердинанда I прийняти грошову компенсацію від Туреччини [14]. Конфлікт вичерпався, напруженість спала. Однак, і без того складні відносини між державами ще більше охололи.

Вже в останньому випуску «Русской мысли» за 1908 р. була висловлена думка, що мобілізація Болгарії не була фікцією. Підкреслювалося, що мобілізувавши свою добре навчену і оснащену армію, Болгарія могла в короткі терміни зайняти околиці Константинополя швидше, ніж Туреччина встигла б провести мобілізацію в Анатолії [15]. Дійсно, армія Болгарії, на той момент вже була практично повністю реорганізована і переозброєна новітніми сучасними видами озброєння.

Л. І. Гальберштадт в одинадцятому випуску «Русской мысли», осмисливши події на Балканському півострові за значний період, що передував ситуації з Боснією і Герцеговиною, зробив висновок, що «анексія [...] з'явилася тільки подальшим розвитком певної програми, з якою російське суспільство і, на жаль, російська дипломатія не ознайомилися достатньо... Вона готувалася і до турецької революції, яка для віденського кабінету з'явилася, може бути, не тільки до речі, але й не зовсім несподівано» [16]. Не можна не погодитися з цим твердженням, так як незворотний інтерес до придбання цих територій Габсбурзької монархії проявлявся на протязі не одного десятиліття.

Дані про кількісний та якісний склад реорганізованої болгарської армії були приведені в жовтневому випуску журналу «Разведчик» за 1908 р. Також були опубліковані дані про замовлення скорострільних гармат у французької фірми Крезо [17] і про сформовані протягом літа 1908 р. кулеметні відділення в болгарській армії [18]. Листопадовий же випуск «Разведчика» характеризував комплектування армії офіцерами, які пройшли навчання як на території Болгарії, так і за її межами [19]. Всі вищенаведені дані про стан болгарської армії другої половини 1908 р. говорять про те, що прийняття грошової компенсації Болгарією дало можливість Туреччині відбутися малою кров'ю.

В останньому випуску журналу «Вестника Европы» за 1908 р. М. М. Ковалевський, зазначивши факт святкування шістдесятирічного ювілею правління імператора Франца Йосифа, вказав на те, що граф А. Еренталь «гордо відстоює право свого монарха порушити берлінський трактат». При цьому оглядачем було підкреслено, що Австро-Угорщина сміливо загрожує війною слов'янським державам Сербії і Чорногорії [20]. Дійсно, дії імперії Габсбургів були дуже рішучі і непохитні навіть перед ймовірністю розв'язання війни.

У грудневому випуску «Русского богатства» С. М. Южаков, проаналізувавши нещодавні події, вказав на те, що фактично Австро-Угорська імперія неофіційно володіла Боснією і Герцеговиною останні тридцять років, і суверенітет султана був тут чисто номінальним. Лише тепер, скориставшись важким становищем Османської імперії, віденський кабінет офіційно включив ці провінції до свого складу. Автор зауважив, що ці землі були спочатку відірвані не австрійськими, а російськими перемогами [21].

Дванадцятий випуск «Русской мысли» за 1908 р. звернув увагу на твердість австро-угорської політики щодо Боснії і Герцеговини. Була підкреслена рішуча готовність до воєнних дій проти Сербії і Чорногорії. Новини щодо внутрішнього становища Боснії і Герцеговини дали зрозуміти, що на цих територіях «лютує жорстока військова диктатура». Л. І. Гальберштадт зазначив, що всі ці події так несхожі на традиційний характер австрійського ведення державних справ, що заслуговують дуже серйозної уваги. Все, чим могла на той момент відповісти Туреччина, так це успішним бойкотом австрійських товарів. При цьому оглядачем було підкреслено, що на сторінках європейської преси панує думка, що незабаром імператор Франц Йосиф поступиться місцем своєму наступникові Францу Фердинанду [22].

Важлива згадка щодо людських жертв з боку австрійської армії була опублікована в одному з випусків журналу «Разведчик». Громадська преса Австро-Угорщини зверталася безпосередньо до свого уряду і справедливо запитувала про цінність людського життя, про втрати серед особового складу австро-угорської армії поряд з отриманими політичними надбаннями [23].

Подальший розвиток подій переріс в справжню кризу, яка отримала згодом назву Боснійської. Провідні європейські держави намагалися всіма зусиллями запобігти можливому початку бойових дій. Частково їм це вдалося зробити, але протиріччя, які були до початку анексії Боснії і Герцеговини і примножені після початку Боснійської кризи в підсумку підлили масла у підготовку Першої світової війни.

Отже, російські журнали, висвітлюючи передісторію, саму анексію і її наслідки, справедливо вказували на практично повну політичну поразку Російської імперії в цій ситуації. Як було відзначено кількома авторами аналітичних статей, для Росії події на Балканах були вкрай неприємні. При цьому аналітики відзначали, що приготування до анексії були зроблені віденським кабінетом задовго до самого втілення в життя плану про розширення своїх кордонів. Виходячи ж з тону статей, присвячених політиці Болгарії, можна

сказати, що Російська імперія втратила на цьому етапі колишній вплив на міжнародні відносини на Балканах в цілому і на зовнішню політику Болгарії зокрема.

Таким чином, на сторінках російських часописів у 1908 р. особливе місце займало висвітлення подій на Балканах. Журнальні аналітики особливо акцентували свою увагу на події, що були пов'язані з отриманням Болгарією незалежності та анексії Австро-Угорщиною Боснії і Герцеговини. Російське суспільство було зацікавлене цим регіоном, адже події на Балканському півострові мали для Росії неабияке значення. Незважаючи на практично повністю втрачені Російською імперією важелі контролю над цією територією, вона не могла не звертати своєї уваги на ці землі, які раніше були джерелом міжнародних конфліктів «східного питання».

Література:

1. Ковалевский М. М. Иностранное обозрение // М. М. Ковалевский // Вестник Европы. — 1908. — №3. — С. 429-430.
2. Котляревский С. А. Иностранное обозрение // С. А. Котляревский // Русская мысль. — 1908. — №3. — С. 184-185.
3. Иностранные армии // Разведчик. — 1908. — №907. — С. 187.
4. Иностранные армии // Разведчик. — 1908. — №914. — С. 315.
5. Ковалевский М. М. Иностранное обозрение // М. М. Ковалевский // Вестник Европы. — 1908. — №9. — С. 406.
6. Гальберштадт Л. И. Иностранная политика // Л. И. Гальберштадт // Русская мысль. — 1908. — №10. — С. 206-207.
7. Южаков С. Н. Политика // С. Н. Южаков // Русское богатство. — 1908. — №10. — С. 156.
8. Южаков С. Политика // С. Н. Южаков // Русское богатство. — 1908. — №11. — С. 164.
9. Ковалевский М. М. Иностранное обозрение // М. М. Ковалевский // Вестник Европы. — 1908. — №11. — С. 367.
10. Там само, с. 361.
11. Южаков С. Н. Политика // С. Н. Южаков // Русское богатство. — 1908. — №11. — С. 197.
12. Гальберштадт Л. И. Иностранное обозрение // Л. И. Гальберштадт // Русская мысль. — 1908. — №9. — С. 205-206.
13. Гальберштадт Л. И. Иностранное обозрение // Л. И. Гальберштадт // Русская мысль. — 1908. — №10. — С. 210, 214.
14. Гальберштадт Л. И. Иностранное обозрение // Л. И. Гальберштадт // Русская мысль. — 1908. — №11. — С. 183.
15. Гальберштадт Л. И. Иностранное обозрение // Л. И. Гальберштадт // Русская мысль. — 1908. — №12. — С. 184.
16. Гальберштадт Л. И. Иностранная политика // Л. И. Гальберштадт // Русская мысль. — 1908. — №11. — С. 181.
17. Иностранные армии // Разведчик. — 1908. — №937. — С. 668.
18. Иностранные армии // Разведчик. — 1908. — №939. — С. 702.

19. Иностранные армии // Разведчик. — 1908. — №944. — С. 787.
20. Ковалевский М. М. Иностранное обозрение // М. М. Ковалевский // Вестник Европы. — 1908. — №12. — С. 801.
21. Южаков С. Н. Политика // С. Н. Южаков // Русское богатство. — 1908. — №12. — С. 164.
22. Гальберштадт Л. И. Иностранная политика // Л. И. Гальберштадт // Русская мысль. — 1908. — №11. — С. 185-186.
23. Иностранные армии // Разведчик. — 1909. — №962. — С. 201-202.

Мартынов В. Л. Российские журналы о международных отношениях 1908 г. на Балканском полуострове. — Статья.

Аннотация. В статье рассмотрено освещение российскими журналами международных отношений на Балканском полуострове в 1908 г. Определены основные направления внешней политики государств на международной арене Балканского полуострова в 1908 г. и их оценка на страницах российских журналов. Особое внимание уделено освещению российскими журналами внутренней и внешней политики Болгарии и аннексии Боснии и Герцеговины Австро-Венгрией.

Ключевые слова: российские журналы, международные отношения, внешняя политика, начало XX в., Балканский полуостров, Болгария, Австро-Венгрия, Босния и Герцеговина.

Martynov V. L. Russian journals about international relations in 1908 in the Balkan Peninsula. — Article.

Summary. The article deals with the Russian journals coverage of international relations in the Balkan Peninsula in 1908. The main directions of the foreign policy of countries in the international arena of the Balkan Peninsula in 1908 and evaluated in Russian journals. Particular attention is paid to lighting the Russian magazines domestic and foreign policy of Bulgaria, and the annexation of Bosnia and Herzegovina by Austria-Hungary.

Key words: Russian journals, international relations, foreign policy, beginning of XX century, Balkan Peninsula, Bulgaria, Austria-Hungary, Bosnia and Herzegovina.

Орлов В.М.

кандидат історичних наук,

*науковий співробітник науково-дослідного сектору науково-освітньої роботи
Полтавського музею авіації і космонавтики, відділу Полтавського краєзнавчого музею
імені Василя Кричевського*

«УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ ЖУРНАЛ» (1991 — 2016 рр.) ЯК ВІТЧИЗНЯНЕ ІСТОРИОГРАФІЧНЕ ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІЇ РЕЛІГІЇ І ЦЕРКВИ В УКРАЇНІ ХІХ — ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

Анотація. У статті проаналізовано значення провідного наукового видання «Український історичний журнал» у новітній українській історіографії періоду Незалежності України. Відзначено роль професійних істориків у активізації досліджень історії релігійних громад на українських етнічних територіях упродовж ХІХ — першої третини ХХ ст. на сторінках «Українського історичного журналу». Наголошено на перспективності дослідження історіографічного джерела, яким є «Український історичний журнал».

Ключові слова: історіографічне джерело, історіографія, історія релігії та церкви, Україна, «Український історичний журнал».

Вітчизняне наукове видання «Український історичний журнал» є першим унікальним загальноукраїнським фаховим журналом, у якому починаючи з 1957 р. публікувалися наукові розвідки професійних істориків. Межа 1980-х — 1990-х рр., незалежнення України, політична трансформація вплинула й на соціально-гуманітарну сферу, невід'ємною складовою котрої є історична наука. Зміни у суспільстві, відкриття «білих плям» у вітчизняній історичній науці, пошук нових методологічних орієнтирів, відкриття архівів призвело до активізації вивчення історії релігії та церкви на українських етнічних землях у ХІХ — першій третині ХХ ст. Подібні трансформації призвели до перетворення маргінальної, безперспективної в радянській історичній науці тематики історії релігії в Україні ХІХ ст. — 1939 р. на затребувану і більш багатообіцяючу. Це відобразилось на сторінках найбільш авторитетного академічного видання історичної галузі — «Українського історичного журналу». Історіографічне узагальнення вітчизняних джерел з історії релігійних процесів на українських теренах упродовж ХІХ — початку ХХ ст. є достатньо актуальним і перспективним напрямом науково-історичних шукань.

В цьому авторитетному виданні опубліковані праці відомих професійних істориків, дослідників історичної ретроспективи релігії та церкви в

Україні періоду ХІХ ст. — 1939 р. До цієї когорти варто віднести публікації Я. Вовк [1], О. Доніка [2], Т. Євсєєвої [3-5], А. Зінченка [6], О. Ігнатуші [7], А. Киридон [10], Н. Ковалець (Рубльової) [11], А. Копилова та А. Заводовського [13], О. Лисенка [14], В. Марчука [15], Г. Надтоки [17], А. Непомнячого [18], І. Опрі [19], В. Пашенка та Т. Нагорної [20], В. Пашенка і М. Рибачука [21], А. Попка [22], С. Савченка [23], Г. Степаненко [24], Н. Стоколос [25-27], С. Таранця [28-30], І. Тюрменко [31-33], О. Уткіна [35], Р. Шеретюк [36], Н. Шип [37; 38].

Метою статті є аналіз науково-історичних публікацій, присвячених історії релігії та церкви на українських теренах упродовж ХІХ — першої третини ХХ ст., опублікованих протягом чверті століття української незалежності у періодичному центральному історичному виданні — «Український історичний журнал».

Однак, існує необхідність окреслення поняттєво-термінологічного апарату щодо зазначеної проблематики. Найбільш чітко дефініція «історіографічне джерело» відображено у працях відомих українських історіографів І. Колесник, Я. Калакури. Так, доктором історичних наук, професором І. Колесник охарактеризовано цей термін як «... різновид історичних джерел ... які містять інформацію про історіографічний процес і водночас постають доробком цього процесу ... Ідеться про синтетичні історичні дослідження, статті, монографії, рецензії, критичні огляди, доповіді, чернетки, нотатки, плани робіт, мемуари, щоденники, автобіографії, приватне та ділове листування, офіційні, діловодні документи тощо» [12, с. 62]. Професором Я. Калакурою зазначено на важливості видового принципу структурування історіографічних джерел, що відображено і у роботах І. Колесник [9, с. 19-20]. Наприклад, у цьому вимірі саме статті, огляди проведених конференцій знаходяться у фокусі академічного видання «Український історичний журнал».

Упродовж 1990-х рр. — початку ХХІ ст. інтерес до історії релігії та церкви на українських

землях періоду XIX ст. — 1939 р. в «Українському історичному журналі» мав вигляд кривої, що, на нашу думку, зумовлено як рівнем актуальності цієї проблематики, так й існуючими соціально-політичними факторами, періодами активізації та гальмування зацікавлення до релігії як соціально-зорієнтованого інституту, котрий безпосередньо впливає на вітчизняну гуманітаристику, складником якої є сучасна історична наука. За чверть століття в «Українському історичному журналі» було опубліковано 36 джерел (33 наукові статті, а також 3 повідомлення-інформування щодо проведення наукових, науково-практичних конференцій з історико-релігійної тематики [див.: 8; 16; 34]).

Визначимо основні критерії задля структурування академічних статей з історії релігії і церкви на українських етнічних землях періоду XIX — першої третини XX ст. Проаналізувавши зміст публікацій варто зауважити їх багатовекторність та різноманітність тематик, пов'язаних з історією релігійних громад в Україні XIX ст. — 1939 р. Наразі, на нашу думку, найбільш уніфікуючими є декілька факторів, які дають змогу привести до спільного знаменника відповідні публікації, уміщені у виданні, а саме:

- географічний/локаційний, (тобто розвиток релігійних груп у межах певних державних утворень, країн, адміністративно-територіальних, етнографічних (суб)регіонів);
- конфесійний/релігійний (характеристика конкретних релігійних інституцій (церков, деномінацій, релігійних громад тощо) в історичній ретроспективі);
- хронологічний/темпоральний (генеза, становлення та активізація релігійних об'єднань у лещатах конкретного часового періоду).

Наприклад, здійснивши зовнішній аналіз статей варто відзначити популярність тематики з історії релігії та церкви на українських етнічних землях в XIX — на початку XX ст. у складі Російської імперії (14), а також конфесійній проблематиці в міжвоєнний період, зокрема, історії релігійних об'єднань в УСРР/УРСР (5) та Другій Речі Посполитій (2). Для аналізу конфесійної складової, відображеної в академічних працях сучасних істориків, статті котрих було опубліковано в «Українському історичному журналі» упродовж 1991 — 2016 рр. можна прослідкувати домінування православної тематики (показник сягає 12-ти), діяльності релігійних громад, державно-релігійної політики у загальному контексті (10), греко-католицизму (3), старообрядництва (3), протестантським об'єднанням (2), римо-католицизму та категорії «інші» (у нашому випадку — це громади духоборів — по 1-й публікації). Отже, ми можемо дослідити зростання інтересу науковців

до студіювання історичних релігійних інституцій і традиційних церков в Україні упродовж періоду XIX — першої третини XX ст. (див. табл. 1).

Табл. 1. Конфесійна градація публікацій істориків в «Українському історичному журналі» (1991 — 2016 рр.)

№ п/п	Назва релігії	Чисельність статей	
		в одиницях	у %
1.	Православ'я	12	36,4
2.	Римо-католицизм	1	3
3.	Греко-католицизм	4	12,1
4.	Протестантські громади	2	6
5.	Старообрядці	3	9,1
6.	Інші	1	3
7.	Релігійна проблематика загалом	10	30,3
ВСЬОГО:		33	~100

Таким чином, можемо констатувати спробу зовнішнього та внутрішнього аналізу статей та повідомлень, уміщених в «Українському історичному журналі». Наголошено на значному різноманітті тематик, хронології пошуків сучасних українських істориків, дослідників історичної ретроспективи релігійних об'єднань на українських теренах упродовж XIX — першої третини XX ст. Також, варто відмітити необхідність використання кількісних методик для аналізу історіографічних джерел та продовження подібних наукових пошуків у новітній українській історичній науці.

Література:

1. Вовк Я. О. Формування політики Польської держави стосовно протестантських конфесій (1918 — 1926 рр.) / Я. О. Вовк // Український історичний журнал. — 2006. — №6. — С. 166—177.
2. Донік О. М. Чисельність та етно-конфесійний склад купецтва України в XIX — на початку XX ст. / О. М. Донік // Український історичний журнал. — 2009. — №5. — С. 71—96.
3. Євсеева Т. М. Зародження християнської демократії в структурі Російської Православної Церкви в 1917 — 1921 рр. (загальний та український аспект) / Т. М. Євсеева // Український історичний журнал. — 2001. — №1. — С. 107—121.
4. Євсеева Т. М. Особливості збереження/порушення православним священством вірності пастирському служінню в контексті історії повсякдення (УСРР, 1920-ті рр.) / Т. М. Євсеева // Український історичний журнал. — 2012. — №4. — С. 93—103.
5. Євсеева Т. М. Особливості збереження/порушення православним священством вірності пастирському служінню в контексті історії повсякдення (УСРР, 1930-ті рр.) / Т. М. Євсеева // Український історичний журнал. — 2012. — №5. — С. 94—108.
6. Зінченко А. Л. Чи була відокремлена церква від держави у 20-ті роки? / А. Л. Зінченко // Український історичний журнал. — 1992. — №1. — С. 104—114.
7. Ігнатуша О. М. Сучасна українська історіографія відносин православної церкви та радянської держави (1920 — 1930-ті рр.) / О. М. Ігнатуша // Український історичний журнал. — 2006. — №2. — С. 174—190.

8. Ідзьо В. С. Міжнародна наукова конференція «Галицька митрополія в історичному, культурному та духовному житті Європи» / В. С. Ідзьо // Український історичний журнал. — 2002. — №1. — С. 150—153.
9. Калакура Я. С. Українська історіографія : курс лекцій / Я. С. Калакура. — К. : Генеза, 2012. — 512 с.
10. Киридон А. М. Українська православна церква (1930 — 1936 рр.) / А. М. Киридон // Український історичний журнал. — 2005. — №3. — С. 143—159.
11. Ковалець [Рубльова] Н. С. Євген Перкович: силует римсько-католицького священика на тлі державного атеїзму / Н. С. Ковалець [Рубльова] // Український історичний журнал. — 1996. — №6. — С. 101—114.
12. Колесник І. Українська історіографія: концептуальна історія / І. Колесник. — К. : Інститут історії України НАН України, 2013. — 566 с.
13. Копилов А. О. Православна церква в Україні та національно-визвольна боротьба балканських слов'янських народів у 60-80-х рр. XIX ст. / А. О. Копилов, А. А. Заводовський // Український історичний журнал. — 2000. — №5. — С. 97—110.
14. Лисенко О. Є. Релігійне питання у теорії та практиці українського націоналізму в першій половині XX ст. / О. Є. Лисенко // Український історичний журнал. — 2000. — №6. — С. 29—50.
15. Марчук В. В. Греко-католицька Церква у 1914—1923 рр. / В. В. Марчук // Український історичний журнал. — 2000. — №6. — С. 16—29.
16. Моравська Л. Круглий стіл «Історія релігій на Україні» / Л. Моравська // Український історичний журнал. — 1991. — №9. — С. 154.
17. Надтока Г. М. Міжконфесійні відносини в Україні на початку XX ст. / Г. М. Надтока // Український історичний журнал. — 1998. — №5. — С. 86—99.
18. Непомнящий А. А. Роль духовних осіб у розвитку історичного краєзнавства в Криму (друга половина XIX — початок XX ст.) / А. А. Непомнящий // Український історичний журнал. — 2003. — №4. — С. 123—133.
19. Опря І. А. Утиски адептів пізньопротестантських конфесій у Правобережній Україні наприкінці XIX — на початку XX ст. / І. А. Опря // Український історичний журнал. — 2011. — №2. — С. 41—49.
20. Пашенко В. О. Л. М. Толстой і духовори: основні етапи взаємин наприкінці XIX — на початку XX ст. / В. О. Пашенко, Т. В. Нагорна // Український історичний журнал. — 2006. — №3. — С. 56—68.
21. Пашенко В. О. Першоієрарх нової української церкви митрополит Василь Липківський / В. О. Пашенко, М. Ф. Рибачук // Український історичний журнал. — 1993. — №2—3. — С. 48—57.
22. Попок А. А. Громадсько-політичне та релігійне життя українців на Далекому Сході в XX ст. / А. А. Попок // Український історичний журнал. — 1998. — №6. — С. 54—68.
23. Савченко С. В. «Заблудла» та «вірна» паства очима православних місіонерів півдня України початку XX ст. (за матеріалами «Екатеринославских епархиальных ведомостей») / С. В. Савченко // Український історичний журнал. — 2010. — №1. — С. 107—127.
24. Степаненко Г. В. Православне парафіяльне духовенство на українських землях Російської імперії в роки Першої світової війни (1914 — лютий 1917 рр.) / Г. В. Степаненко // Український історичний журнал. — 2004. — №5. — С. 45—65.
25. Стоколос Н. Г. Політика урядів міжвоєнної Польщі (1918 — 1939 рр.) щодо православної церкви й українців / Н. Г. Стоколос // Український історичний журнал. — 2005. — №5. — С. 59—81.
26. Стоколос Н. Г. Трагедія уніатів Холмщини і Підляшшя (1875 — 1905 рр.) / Н. Г. Стоколос // Український історичний журнал. — 2002. — №6. — С. 41—60.
27. Стоколос Н. Г. Уніатська церква у контексті конфесійних трансформацій на Правобережній Україні під владою Російської імперії / Н. Г. Стоколос // Український історичний журнал. — 2002. — №4. — С. 94—109.
28. Таранець С. В. Правове становище старообрядців у Росії наприкінці XVII — на початку XX ст. / С. В. Таранець // Український історичний журнал. — 2012. — №3. — С. 78—88.
29. Таранець С. В. Розселення та соціально-економічне становище старообрядців Волині в XIX — на початку XX ст. / С. В. Таранець // Український історичний журнал. — 2008. — №3. — С. 75—86.
30. Таранець С. В. Старообрядці Бессарабії та їх переслідування російським урядом у XIX — на початку XX ст. / С. В. Таранець // Український історичний журнал. — 2009. — №4. — С. 84—94.
31. Тюрменко І. І. Іван Огієнко — головуповноважений уряду УНР (листопад 1919 — жовтень 1920 рр.) / І. І. Тюрменко // Український історичний журнал. — 1999. — №5. — С. 101—109.
32. Тюрменко І. І. Іван Огієнко — головуповноважений уряду УНР (листопад 1919 — жовтень 1920 рр.) (закінчення) / І. І. Тюрменко // Український історичний журнал. — 1999. — №6. — С. 101—111.
33. Тюрменко І. І. Іван Огієнко — митрополит Іларіон / І. І. Тюрменко // Український історичний журнал. — 1995. — №2. — С. 79—92.
34. Тюрменко І. І. Конференція до 125-річчя з дня народження Івана Огієнка (митрополита Іларіона) / І. І. Тюрменко // Український історичний журнал. — 2008. — №5. — С. 231—234.
35. Уткін О. І. Релігійні центри та організації української діаспори в країнах Заходу / О. І. Уткін // Український історичний журнал. — 1992. — №9. — С. 45—54.
36. Шеретюк Р. М. Уніатська церква в контексті етноконфесійної політики Російської імперії першої чверті XIX ст. / Р. М. Шеретюк // Український історичний журнал. — 2010. — №2. — С. 48—62.
37. Шип Н. А. З історії Київської духовної академії / Н. А. Шип // Український історичний журнал. — 1996. — №3. — С. 91—105.
38. Шип Н. А. Київська духовна академія — центр вищої духовної освіти Наддніпрянської України (XIX — початок XX ст.) / Н. А. Шип // Український історичний журнал. — 1999. — №2. — С. 63—76.

Орлов В. Н. «Украинский исторический журнал» (1991 — 2016 гг.) как отечественный историографический источник исследования истории религии и церкви на Украине XIX — первой трети XX вв. — Статья.

Аннотация. В статье проанализировано значение в новейшей украинской историографии ведущего научного издания «Украинский исторический журнал» периода независимости Украины. Указана роль профессиональных историков в активизации исследований истории религиозных общин на украинских этнических территориях на протяжении XIX — первой трети XX вв. на страницах «Украинского исторического журнала». Отмечено перспективность исследования историографического источника, которым является «Украинский исторический журнал».

Ключевые слова: историографическое источник, историография, история религии и церкви, Украина, «Украинский исторический журнал».

Orlov V. M. The «Ukrainian Historical Journal» (1991— 2016) as a domestic historiographical source of the history of religion and church in Ukraine of 19 — the first third of the 20th century. — The article.

Summary. The article analyzes the importance in the modern Ukrainian historiography leading scientific publication of the «Ukrainian Historical Journal» period of Ukraine's independence. The role of professional historians in the revitalization of research the history of the religious communities in the Ukrainian ethnic territories throughout of the 19 — the first third of the 20th century in the pages of the «Ukrainian Historical Journal». The perspective of the study historiographical source, which is the «Ukrainian Historical Journal».

Keywords: historiographical source, historiography, the history of religion and church, Ukraine, the «Ukrainian Historical Journal».

Клепак А. С.,
старший викладач кафедри суспільних наук
та методики їх викладання
Чернігівського обласного інституту післядипломної
педагогічної освіти імені К. Д. Ушинського

НЕДРУКОВАНІ ЛИСТИ В. В. ТАРНОВСЬКОГО-МОЛОДШОГО ДО П. О. КУЛІША

Анотація. У статті на матеріалі неопублікованих листів В. В. Тарновського-молодшого до П. О. Куліша здійснено спробу відтворити широкий спектр взаємин двох громадських діячів.

Ключові слова: епістолярій, В. В. Тарновський-молодший, П. О. Куліш, національно-культурний процес, Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, меценат, видавнича справа.

При детальному вивченні особистості будь-якого видатного громадсько-культурного чи політичного діяча не останнє місце займає його епістолярна спадщина. Адже приватний текст листів, на думку М. Х. Коцюбинської, немов «машина часу переносить тебе до живих людей, у вир минулих подій і почуттів. Перед очима постає своєрідний автопортрет або портрет автора, що його ми малюємо самі на основі реального не запрограмованого заздалегідь матеріалу, бачачи перед собою живе обличчя. Тут немає фальшу, лестощів, прикрашання — людина постає своїм еством, своєю «справжньою особистістю» [1, с. 19].

У світлі сказано вище, звернення до епістолярної спадщини В. В. Тарновського-молодшого, людини, яка увійшла в історію України як чернігівський меценат, благодійник, амбіційний поміщик, колекціонер, громадсько-політичний діяч, засновник Музею українських старожитностей у Чернігові, є цілком актуальною, науково обґрунтованою потребою історичного джерелознавства.

Листи Василя Васильовича за своїм характером досить різноманітні. Одні з них послідовно відтворюють його життєвий шлях з моменту навчання у приватному пансіоні Еннесси у Москві до початку активної громадсько-політичної діяльності у місцевих органах влади. Інші мають особистий характер, висвітлюють його естетичні погляди, переконання, переживання, успіхи та невдачі. Ще інші яскраво віддзеркалюють повсякденне життя дворянської садиби, національно-культурний процес та соціально-економічний розвиток другої половини ХІХ ст., погляди та діяльність різних верств тогочасного соціуму. Але всі вони мають неабияку цінність, адже дають змогу точніше вста-

новити цілий ряд дат у житті В. В. Тарновського-молодшого та докладніше висвітлити деякі моменти, пов'язані із його громадською діяльністю.

Не так давно директором Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України (далі ЦДАМЛМ України) Ю. Я. Кулінічем були опубліковані листи П. О. Куліша до В. В. Тарновського-молодшого, відшукані в особовому фонді відомого літературного критика, історика і культуролога В. П. Петрова. Дослідник звернув увагу на таку особливість: окреслюючи політичні і культурницькі погляди Пантелеймона Олександровича, Віктор Платонович обрав як предмет дослідження саме листи до Василя Васильовича [2, с. 36].

Справа у тому, що громадський діяч довгі роки фінансував видавничу справу П. О. Куліша. Фактично, саме завдяки власникам Качанівки, Панько Хуторний отримав змогу «... нарешті здійснити виплекані протягом багатьох років мрії українського «просвітительства» [3, с. 148–149]. Неодноразово письменник звертався до молодого Тарновського з приводу численних порад та допомоги у вирішенні проблем як суцього господарського характеру, для прикладу лист від 15 листопада 1855 р.: «При случае заезжайте в дом Мартынова для осведомления, поддерживается ли теплота в моей квартире. Когда привезут рояль (может быть, он уже отправлен), прошу Вас распорядиться, чтоб его вынул знающий человек из ящика и поставил в комнате. За все эти одолжения требуйте у меня, что хотите» [4, с. 40]. Так і питань, пов'язаних із творчою діяльністю: «...я прошу ссудить меня на время рукописью поэмы: «Кулишь у пекли». Готовлю ее к напечатанью в Женеве и хочу просмотреть, нет ли в вашем списке какойнибудь поправки, или прибавки» [5, с. 94].

За проханням Пантелеймона Олександровича Василь Васильович восени 1855 р. долучився до справи видання збірника «Южнорусских летописей», підготовлених фольклористом М. М. Білозерським [6, с. 114]. Публікація являла собою перший том багатотомного видання українського літописання і вміщала шість статей, відшуканих автором у рукописних збірниках ХVІІ — ХVІІІ ст.

Ці свідчення, що досі залишалися невиданими, розкривали важливі факти з історії Малоросії. З цього слідує, що багатий чернігівський поміщик-філантроп, який всіляко сприяв публікації цього твору, зробив вагомий особистий внесок у розробку джерельної бази української історії.

Після смерті етнографа, що сталась у 1897 р. В. В. Тарновський-молодший вирішив будь-що домогтися публікації Святого письма у перекладі П. О. Куліша. У грудні 1898 р. він, керуючись вищезгаданими мотивами, а може ще й просто покладаючись на власну інтуїцію, почав спілкуватися з Британським і Закордонним Біблійним товариством (British and Foreign Bible Society, 1804 р.), котре виявило великий інтерес до твору. У 1903 р. товариство здійснило видання першого повного перекладу Біблії українською літературною мовою у віденській друкарні А. Гольцгаузен під назвою «Святе Письмо Старого і Нового Завіту мовою русько-українською». На звороті титульного аркуша вказувалося: «Переклад П. О. Куліша, І. С. Левицького і Др. І. Пулюя».

На привеликий жаль В. В. Тарновський-молодший так і не отримав можливості оцінити результати своїх старань: на перешкоді стала смерть. Але усі без винятку громадсько-політичні та культурно-освітні діячі другої половини XIX ст. ще довго пам'ятали обсяг виконаної ним роботи задля видання українського перекладу Біблії. Ось чому, напевно, листи обох кореспондентів починались із приязні та щирості: «Ой Василю Василю, Любая дитино!..», «Коханий земляче Василю Васильовичу!», «Юноша благий...», «Коханий Паничу...», «Шановній Добродію Пантелеймон Александрович», «Високоповажній і Шановній добродію...» [7; 8].

Пропонована розвідка містить листи громадсько-політичного діяча за 1896 р. у відповідь. Зрозуміло, що шість листів В. В. Тарновського-молодшого до П. О. Куліша замало для відтворення їх дружби, взаємоповаги, спільних інтересів та взаємних симпатій, однак йдеться тут не про кількість, а про їх зміст, який розкриває широкий спектр суспільно-культурних проблем тогочасного періоду.

Листи, відшукані в архівах Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі ІР НБУВ), подаємо без жодних змін і пропусків [8].

№ 1

Київ 1896, ноябр. 9

Шановній Добродію

Пантелеймонъ Александровичъ

Посылаю Вамъ копию зъ Вашего перевода на украинську мову «Каріалана» Шекспира і Кобзаря иллюстрированного Сластенымъ.

Паніи же Вашої, Шановній Александрі Михайловні, Киевськихъ ласощівъ. Нехай вкушає на здоровье.

Приїзжайте у купі хочъ разъ въ зиму до нас у Київъ, да конечно прямо до мене і попереді дайте вістку коли будете. Я вишлю на вокзалъ коней. Бувайте здорови і насъ не забудьте і хочъ рідко дайте вісточку про себе. Александрі Михайловні низенько поклонится.

Щиро прихильний до Васъ

Вас. Тарновський

Примітки:

...переводу на українську мову «Каріалана» Шекспира... — йдеться про твір В. Шекспіра «Коріолан». Наприкінці 70-х рр. XIX ст. П. О. Куліш запланував перекласти двадцять сім драм англійського драматурга. У Львові 1882 р. він підготував до друку книгу «Шекспірові твори. З мови британської мовою українською поперекладав Куліш», до другого тому якої ввійшла п'єса «Коріолан». Однак, твір був виданий не одразу, а лише у 1900 р. після суттєвих правок І. Я. Франка. Тож, скоріш за все мова йде про рукопис. (Гординський Я. А. Кулішеві переклади драм Шекспіра // Записки Наукового Товариства імени Шевченка. — Львів, 1928. — Т. CXLVIII. — С. 97).

...Кобзаря иллюстрированного Сластенымъ. — йдеться про поему Т. Г. Шевченка «Гайдамаки», видану на початку 1886 р. у великому форматі In folio з ілюстраціями графіка О. Г. Сластіона у друкарні О. С. Суворіна у Петербурзі у кількості 3000 примірників (Шевченко Т. Г. Кобзарь. Гайдамаки. Издание иллюстрированное художником А. Г. Сластеномъ. К малорусскому тексту приложено переводъ Н. В. Гербеля. — СПб.: Типография А. С. Суворина, 1886. — 71 [4] с.: ил.).

Сластіон Опанас Георгійович (1855—1933) — український живописець, графік, архітектор, мистецтвознавець і етнограф. З 1906-го р. належав до гурту ілюстраторів київського «Шершня», згодом працював у багатьох українських видавництвах, зокрема в «Рідному краю» Олени Пчілки. Був одним із перших ілюстраторів творів Т. Г. Шевченка, створивши значну кількість ілюстрацій до «Кобзаря». Він також був одним із засновників українського архітектурного стилю, спроектував низку будинків земських шкіл, кредитово-кооперативних товариств, і заснував Миргородський історико-краєзнавчий музей.

...Шановній Александрі Михайловні... — йдеться про українську письменницю Олександрі Михайлівну Білозерську-Куліш (1828—1911). Писала оповідання з народного життя («П'яниця», «Хатнє лихо» та ін.) під псевдонімом Ганна Барвінок (ще один — А. Нечуй-Вітер). Після смерті

чоловіка постійно відчувала матеріальну та моральну підтримку з боку В. В. Тарновського-молодшого, а вона, у свою чергу, підтримувала плани мецената щодо майбутнього музею у Чернігові.

...до нас у Київ... — восени В. В. Тарновський-молодший перебирався із Качанівки у київське помешкання по вулиці Велика Володимирська (будинок № 42), до якого із 1876 р. щорічно вивозив свій музей для масового безкоштовного відвідування. Після продажу родового маєтку у 1897 р. колекціонер постійно проживав у Києві.

№ 2

*Високоповажній і Шановній добродію
Пантелемонъ Александровичъ!*

*Завтра въ субботу въ ранці къ 1-му часі
буду у Васъ въ Ганнинимъ Хуторі. Увечері од
Васъ іду въ Плиску, а тамъ у Київъ.*

Дуже буду радъ бачить Васъ і дорогу, шановну нашу Ганну Михайловну Барвинокъ, після 30^{ми} літъ що я небачивъ.

*До Васъ щиро прихильний
Вас. Т.*

1896

ноябрь 1

Примітки:

...буду у Васъ въ Ганнинимъ Хуторі. — маєток Білозерських-Кулішів на хуторі Мотронівка (нині частина с. Оленівка Борзнянського району Чернігівської області). Після загадкової пожежі у листопаді 1885 р. Мотронівка була перейменована на Ганнину пустинь (в честь Ганни Барвінок), а у 1897 р. отримала назву Кулішівка.

№ 3

Київъ 1896 дек. 2

*Высокошановный добродію
Пантелемонъ Александровичъ!*

Звиняйте що забарився зъ присилкою книжокъ. Ледве доставъ Шекспіра, Вашего перекладу. У мене бувъ та некакъ незнайду. Мабуть комунебудь давъ. Отце виписую зъ Львова два екземпляра. Одинъ собі а другий пришлю Вамъ якъ получу. Байрона для Александрі Михайловні посилаю. Бувъ у всіхъ книгарняхъ і тилькі найшовъ отъ се изданіе. Шкода тилькі що печать дуже дуже мілка. Погано для очей. Другого жъ изданія у Києві нема. Коли що виславъ не те що треба то пишіть, заране. Пришлю друге.

Спасибі Вамъ за гривню. Вона кажись дуже добра бо старінна. У мене тамъ есть та копія. Більше всего дякую шановну Вашу пані за рисунки Жемчужикова и за Вашъ підъ ним автографъ. Це якъ разъ годиться для Кулишевскоі сь автографомъ вітрины.

Дуже дякую Вамъ за автографы «Пачтеноі кобзы, гарної рукописі»

Якъ що треба достать зъ Києва, то будьте ласкави пишіть. Заразъ вишлю.

Бувайте здорови. Низенько кланяйтесь Александрі Михайловні.

*Щиро прихильний до Васъ
Вас. Т.*

Р. С. Будьте ласкаві напишіть до Черненка і запитайте его нащотъ гравированихъ достокъ Шевченка. Ябъ їхъ хотівъ купитъ въ свій музей.

Примітки:

Байрона для Александрі Михайловні посилаю. — мова йде про одну із книг англійського поета Джорджа Гордана Байрона (1788—1824), яку П. О. Куліш просив прислати В. В. Тарновського-молодшого для своєї дружини у листі від 16 листопада 1896 р. (Письма П. А. Кулиша к В. В. Тарновскому-сыну (1857—1897) // Киевская старина. — 1899. — С. 93).

Спасибі Вамъ за гривню. — мідний змійовик («Ганнопустинська гривня»), знайдений в кінці XIX ст. біля сучасного с. Оленівка Борзнянського району. Дарунок О. М. Куліш. Це перша із встановлених копій «Чернігівської гривні», відлита тої ж форми.

...Жемчужикова... — Лев Михайлович Жемчужников (1828—1912) — український і російський художник, фольклорист, брат поета, сатирика і гумориста О. М. Жемчужникова і поета В. М. Жемчужникова. У 1852—1956 рр. жив в Україні, збирав фольклор, предмети побуту, робив етнографічні замальовки. Найвідоміші твори, присвячені Україні: картини «Кобзар на шляху» (1854 р.), «Лірник у хаті» (1857 р.), «Козак іде на Січ» (1857 р.); графіка «Жниця» (1851 р.), «Козак у степу» (1853 р.), «Покинута» (1860 р.). Автор книги «Мої спогади з минулого».

...для Кулишевскоі сь автографомъ вітрины. — з 1896 р. Тарновським було започатковано зібрання рукописної спадщини фольклориста, який виявив бажання передати свої речі у музей.

...дякую Вамъ за автографы «Пачтеноі кобзы, гарної рукописі». — можливо, мова йде про рукопис поетичної збірки «Позичена кобза: Переспіви чужоземних співів, яку Куліш підготував до друку наприкінці свого життя. Вона вийшла в Женеві 1897 р., вже після його смерті.

...Черненка... — йдеться про гарнізонного інженера-архітектора, активного діяча української громади у Петербурзі Федора Івановича Черненка (1818—1876). Йому було передано на збереження бібліотеку Т. Г. Шевченка, яка, на жаль, зникла після смерті підпоручника.

...Шевченка. — Тарас Григорович Шевченко (1814—1861) — український поет, письменник,

художник, громадсько-політичний діяч. Чернігівський філантроп збирав все, що так чи інакше стосувалось життя і творчості Кобзаря. Масив матеріалів поділених на кілька відділів: автографи, офорти, художні твори, мемуари, книги з бібліотеки та інші особисті речі, які належали Кобзарю, і могли розкрити різні аспекти його біографії, збереглись лише завдяки невтомній роботі збирача.

...в свій музей. — мається на увазі Музей українських старожитностей, який колекціонер збирав все своє життя, і, який був відкритий для огляду у 1902 р. у Чернігові після його смерті.

№ 4

Київ, 1896. Декаб. 7

Шлю Вам, Высокошановній добродію Пантелеймонъ Александровичъ, автографъ Вашего «Куліша у Пеклі». Для Александрі Михайловні Байрона давно виславъ. Кланяйтесь ей низенько.

За присланню медаль дякувавъ Васъ и тепер ще більше дякую. Вона украсила мій музей, бо вона оригіналъ. Така есть у Эрмітажі золота а у мене теперечки есть мідна, а все такі оригінальна. Посилаю снимокъ съ такої медалі. Подаруйте его Вашій Хуторній дівчині. Нехай носить замість личмана. Медаль Ваша ніщо инше якъ «Черниговська гривня Змієвікъ а моя копія звеі. На змієвікі надписи кажись греческі.

Треба дати Антоновичу прочитати. Будте ласкави добродію напишіть мені записочку де вона найдена у Вас і якъ. Чи виорана, чи викопана і наякий глибокі. Це треба записати въ каталозі.

Бувайте здорові! Пишіть що треба а я буду висилати. Цілую Вас і ручку у Вашої пані.

Щиро прихильний до Васъ

Вас. Т.

Примітки:

...автографъ Вашего «Куліша у Пеклі». — поема написана у період 90-х рр. XIX ст., коли Куліш зіткнувся із жорстокою критикою з боку сучасників. У відповідь на це він вигадав автора на ім'я Панько Небруха і написав твір, поправки до якого попросив внести Тарновського-молодшого.

...Антоновичу... — мова йде про українського історика, археолога, етнографа, співорганізатора Київської Громади Володимира Боніфатійовича Антоновича (1830—1908).

№ 5

Київ 1896. Декабрь 10

Высокошановній Добродію

Пантелеймонъ Александровичъ!

Зновъ прийміть одъ мене велику дяку за присланні мені дорогі Ваши автографи.

Небійтесь вони зъ хати моєї не вийдуть и въ мене не пропадуть.

Коли я бувъ у Васъ въ Хуторі, Ви мені казали що хтось Вамъ, кажись зъ Полтави, писавъ про літографни доскі Шевченка і хотівъ їх продати, і я прохавъ Васъ написати ему щоби приславъ. Кажись що Черненко, сынъ Черненка що бувъ въ Петербургській громаді. Якъ згадаєте, то прошу Васъ ему написати, бо я ихъ дуже хотівъ би купити.

Низенькій поклонъ Александрі Михайловні. Будте здорові.

Серцемъ прихильний до Васъ

Вас. Т.

Примітки:

Небійтесь вони зъ хати моєї не вийдуть и въ мене не пропадуть. — у телеграмі П. О. Куліша від 5 грудня 1896 р. звучить чітке прохання: «не випускати за порог нашого музею і місцепребывання ні одного листа моїх автографів ні для кого і ні для чого» (Письма П. А. Куліша к В. В. Тарновскому-сыну. — С. 95).

...Черненко, сынъ Черненка... — Федір Іванович Черненко (докладніше у примітках листа № 3).

...въ Петербургській громаді. — одна із перших українських громад, яка виникла у 1858 р. Її членами були Т. Г. Шевченко, В. М. Білозерський, П. О. Куліш, М. І. Костомаров, брати Лазаревські, Ф. І. Черненко, О. Ф. Кістяківський, Г. С. Вашкевич та інші. Головним внеском Петербурзької громади у розвиток українського народницького руху, окрім всього іншого, було видання літературно-наукового місячника «Основа».

№ 6

Київ, 1896. Декаб. 30

Высокошановній Добродію

Пантелеймонъ Александровичъ

Першъ усього пошли Боже гарненько Вамъ у купі зъ Вашою шановною Александрою Михайловною зустріть гарненько Новий годъ.

Посилаю Вамъ те що Ви хотіли. Коли не угодивъ то пишіть, пришлю друге. Переводу на французьку мову нема.

Бувайте здорові. Цілую ручку у Вашей пані, що Ви лиший разъ і зробить і цілую Васъ гарненько.

Щиро прихильний до Васъ

Вас. Т.

Р. S. Пишу мало бо треба заразъ лізти у ванну і боюсь опізниться зъ поштою, бо завтра не піде.

Примітки:

Посилаю Вамъ те що Ви хотіли. — можливо, мова йде про перший том «Таухницевого видання Байрона». Лист П. О. Куліша від 21 грудня 1896 р.

Література:

1. Коцюбинська М. Х. Листи і люди: роздуми про епістолярну творчість / М. Х. Коцюбинська. — К.: Дух і Літера, 2009. — 584 с.; портр. — Серія: Бібліотека Шевченківського комітету.
2. Кулініч Ю. Я. Листи П. О. Куліша до В. В. Тарновського-молодшого (з епістолярного зібрання Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України) / Ю. Я. Кулініч // Скарбниця української культури: зб. наук. пр.; Чернігівський історичний музей ім. В. В. Тарновського, Чернігівське відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. — Чернігів: Сіверянська думка, 2002. — Вип. 3. — С. 36–39.
3. Петров В. Теорія культурництва у Кулішовому листуванні р.1856–57 / В. Петров // Записки історико-філологічного відділу ВУАН. — 1927. — Кн. 15. — С. 146–165.
4. Пиріг М. Пантелеймон Куліш і Василь Тарновський-молодший: штрихи до взаємин / М. Пиріг, О. Михайлов // Скарбниця української культури: зб. наук. пр.; Чернігівський історичний музей ім. В. В. Тарновського, Чернігівське відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. — Чернігів: Сіверянська думка, 2002. — Вип. 3. — С. 40–44.
5. Письма П. А. Кулиша к В. В. Тарновскому-сыну (1857–1897) // Киевская старина. — 1899. — №1. — Т. 64. — январь. — С. 81–100.
6. Кравченко О. О. Життя, віддане просвітництву (Праця і творча діяльність Пантелеймона Куліша): монографія / О. О. Кравченко. — Умань: РВЦ «Софія», 2009. — 340 с.
7. ЦДАМЛМ України. — Ф. 243. — Оп. 1. — Спр. 211 Листи Куліша П. О. до Тарновського В. В. (рукописна копія). 1850–1896 р., 80 [67 док.] арк.
8. ІР НБУВ. — Ф. І. — Шифр 29824–29829 Тарновський В. [] [] [Кулішу Пантелеймону Александровичу]. Листи. 1 нояб[ря] 1896 з [] в []. — 1 арк.; 9 нояб[ря] 1896 р. з Києва в []. — 1 арк.; 2 декабря 1896 р. з Києва в []. — 2 арк.; 7 декабря 1896 р. з Києва в []. — 2 арк.; 10 декабря 1896 р. з Києва в []. — 1 арк.; 30 декабря 1896 р. з Києва в []. — 1 арк.

Клепак А. С. Непечатные письма В. В. Тарновского-младшего к П. А. Кулишу. — Статья.

Аннотация. В статье на материале неопубликованных писем В. В. Тарновского-младшего к П. А. Кулишу предпринята попытка воссоздать широкий спектр взаимоотношений двух общественных деятелей.

Ключевые слова: эпистолярный, В. В. Тарновский-младший, П. А. Кулиш, национально-культурный процесс, Институт рукописей Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского, меценат, издательское дело.

Klepak A. Unpublished letters V. Tarnovsky Jr. to P. Kulish. — Article.

Summary. In this paper, based on unpublished correspondence V. Tarnovsky Jr. with P. Kulish an attempt to reproduce a wide range of relations between the two public figures.

Keywords: epistolyary, V. Tarnovsky Jr., P. Kulish, national and cultural process, the Institute of Manuscript of V. Vernadsky National Library of Ukraine, philanthropist, publishing.

Поспелов А. С.

кандидат історичних наук,

доцент кафедри нової та новітньої історії

Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

СРСР, КНР ТА КНДР – ЦЕНТРИ СИЛ СОЦІАЛІСТИЧНОГО ТАБОРУ В ЛОКАЛЬНИХ ТА РЕГІОНАЛЬНИХ КОНФЛІКТАХ 1970-1980-х рр.

Анотація. В статті розглядається питання створення сфер впливу в країнах Азії, Африки та Латинської Америки Радянським Союзом, Китайською Народною Республікою та Північною Кореєю за часів «холодної війни». Показані методи боротьби за союзників та система впливу на них. Особлива увага приділена опосередкованій участі вказаних країн у локальних конфліктах і система протистояння трьох провідних країн соціалізму у період 1950-1991 рр.

Ключові слова: «холодна війна», сфера впливу, локальний конфлікт, регіональний конфлікт, соціалізм, маоїзм, ідеї чучхе.

Події «холодної війни» традиційно розглядаються в контексті протистояння Радянського Союзу та Сполучених Штатів Америки на глобальному і на регіональному рівні. В останньому випадку, метою було розширення або збереження своїх сфер впливу, що проявлялося у формі військових конфліктів, між сателітами супердержав. Серйозними гравцями в даних подіях були всі великі держави, а також політично, і економічно значущі капіталістичні і соціалістичні країни. Причому саме регіональні конфлікти 1970-1980-х рр. показують незвичайну, фактично недосліджену тенденцію боротьби за лідерство всередині соціалістичного табору.

Логіка дій будь-якої держави - центру сили «холодної війни» в регіональних конфліктах визначалася двома чинниками: ідеологічним впливом і здатністю самостійно проектувати силу (військову, економічну, технічну), створюючи, утримуючи і розширюючи власну сферу впливу. До початку 1970-х рр. такими можливостями з соціалістичних країн володіли СРСР, КНР, КНДР і Республіка Куба. Правда остання, як один з лідерів Руху неприєднання, практично завжди діяла в унісон зовнішньої політики СРСР, реально розширюючи діями контингентів своїх воїнів-інтернаціоналістів радянську сферу впливу. Самостійна роль кубинських добровольців давала можливість СРСР радикально міняти обстановку в свою користь (Сирія, 21-22 жовтня 1973 р Ефіопія-Сомалі війна 1977-78 рр.) [5] і захищати свої інтереси чужими руками (Гренада 1983 г.) [13, с. 8]. Ранні ж стадії

ангольської війни 1975-91 рр. показали, що Куба цілком здатна проектувати свою військову міць в конфліктних точках, поза підтримки СРСР, здійснюючи, таким чином, своєрідну розвідку боєм, практично закріплюючи нові території радянської сфери впливу [1, с. 156]. Кубі ця практика дозволяла всіляко посилювати свій авторитет в країнах «третього світу», довіру до соціалізму радянського типу. Побічно така політика призводила до радикальної зміни сил на світовій арені на користь табору соціалізму, якісно зміцнюючи і обороноздатність Куби.

Лідери КНР і КНДР, маючи відмінні від практичного марксизму-ленізму СРСР ідеологічні концепції (маоїзм і ідеї чучхе) намагалися грати роль самостійних центрів сили соціалізму в регіональних конфліктах 1970-80-х рр. При цьому, керівники КНР ставили за мету створення своєї сфери впливу, спираючись на ідеологію і військово-економічні можливості країни. У КНДР останні були скромними і тому, метою стала власна ідеологічна сфера впливу. Базисом цього з'явилися факти успішної взаємодії СРСР, КНР, КНДР в Корейської 1950-53 рр. і В'єтнамської 1959-75 рр. війнах, а також військово-політичні події кінця 1960-х рр. Їх підсумки виявилися принципово різними для СРСР, КНР і КНДР.

Масштабне військово-технічне участь СРСР в арабо-ізраїльських «війні на виснаження» 1968-70 рр. і Жовтневій війні 1973 р показали, що відтепер регіональні конфлікти проходять при однаковому якісному співвідношенні міці сателітів США і СРСР з певним перевагою останніх. Чисельне ж перевага прямо залежало від розширення радянської сфери впливу, основою чого могли стати нові перемоги в регіональних конфліктах (військово-стратегічний коло «холодної війни»). Перемога СРСР і поразки США у В'єтнамській війні змінили еволюцію військових конфліктів «холодної війни». У країнах «третього світу» зріс авторитет соціалістичних країн і лівих ідей. СРСР отримав надійних союзників, здатних на регіональному рівні проектувати військову силу - В'єтнам, Сирія, Лівія, Куба. Та й країни ОВД — НДР, ЧССР, НРБ у військово-економічному плані також могли частково це робити.

Економічна і військова міць СРСР постійно росли, що реально відчували і радянські сателіти. Радянську зброю, як і раніше, користувалася попитом у країнах «третього світу», а після В'єтнаму її авторитет ще більше зріс. Радянські озброєння були ефективними і дешевими, а Москва готова була їх постачати у все зростаючих обсягах, на вельми вигідних умовах. Якщо в 1966-1975 рр. СРСР надавав військову допомогу 29 країнам на суму 9,2 млрд. доларів, то у 1978-1984 р. — 36 країнам більш ніж на 35 млрд. [10, с. 408]. З'явилася можливість торгівлею зброєю розширити свій вплив в зонах американських інтересів. Так, Пакистан з середини 1970-х, а шахський Іран з 1977 р і Кувейт з 1987 р почали купувати радянську зброю. В результаті, ряд країн, в тому числі і вкрай бідних як Малі та Уганда, змогли створити за допомогою СРСР значні арсенали. Однак така політика призвела до зростання мілітаризації країн «третього світу», появи у її лідерів відповідної психології, що стало основою для виникнення регіональних конфліктів в радянській сфері впливу.

У конфлікті між Іраком і Сирією 1970-80-х рр. Москві вдалося бути стороннім спостерігачем. В Лівійській-египетському 1977 р ж і Ефіопсько-Сомалійському 1977-78 рр. довелося робити ставку на одного з супротивників. У першому випадку процес вибору союзника виявився безальтернативним - египетський президент А.Саддат, незадоволений радянською допомогою 1972-76 рр. відкрито став орієнтуватися на США і КНР. У другому - вкрай важким, оскільки мова йшла про країни соціалістичної орієнтації. Посередницькі зусилля Куби наткнулися на непримиренну позицію сомалійського лідера С.Барре і ефіопського М.Х.Маріама, що не залишило Москві вибору - ставку зробили на Ефіопію, як на економічно і стратегічно більш перспективну країну [1, с. 226-227].

Разом з тим, Ефіопсько-Сомалійська війна показала різко зростаючі можливості СРСР по проєціюванню своєї військової потужності, що стало абсолютно несподіваним для Заходу [7]. Ця війна довела і здатність СРСР швидкими темпами, в абсолютно нових умовах, під час війни проводити повне переозброєння третьорозрядної армії новітньою зброєю, що перетворювало її в якісно нову, ефективну силу. Тому зброю і можливості її використання стали головним аргументом радянської політики завершальних етапів «холодної війни», способом тиску на своїх сателітів. Радянське ембарго на поставки зброї до Іраку в 1980-83 рр. — тому приклад.

Поразки 1969 р. КНР в конфліктах з СРСР на острові Даманському та біля озера Жала-

нашколь, безуспішне протистояння з КНДР в 1968-69 рр. на її північних кордонах, з'явилися спонукальними мотивами для пекінських лідерів в плані активізації своєї зовнішньої, конфліктної політики та непрямих дій на глобальному рівні. Але, через події «культурної революції» Пекін міг лише ідеологічно впливати на інші країни. Втім, концепція Мао Цзедуну селянської партизанської війни [4, с. 198-381], успішно застосовувалась у внутрішньодержавних військових конфліктах, коштувала іноді більше сучасної зброї. Так, захопивши в 1975 р. владу в Камбоджі «червоні кхмери» відкрито орієнтувалися на КНР. Діючі в станах Африки та Латинської Америки лівацькі партизанські організації взяли на озброєння ідеї Мао. Яскраво це проявилось в акціях 1975-92 рр. ангольської УНІТА і 1983-92 рр. перуанської «Сендеро Луміносо».

Відзначимо, що КНР намагалася розширити свою сферу впливу в «третьому світі» за допомогою торгівлі зброєю, навіть за рахунок ослаблення власної армії [2, с. 28]. Успіхи китайців на цьому терені не приводили до створення конфліктних ситуацій, а служили лише елементом ескалації конфліктів, наприклад в Камбоджі 1979-91 рр. і в Афганістані 1979-89 рр. [12, с. 43 - 44]. Хоча зайняти місце СРСР в ряді випадків Пекіну все ж вдалося (Єгипет, Сомалі, Танзанія).

Спроби усунути з регіональної політико-стратегічної арени КНР, змусило СРСР і його союзників залишатися в конфліктних точках, таких як Ангола і Камбоджа, активно співпрацювати з Перу. Незважаючи на патовість ситуації в цих країнах, СРСР, Куба і В'єтнам пішли на ескалацію конфліктів. В іншому випадку Ангола, Камбоджа і «сендерістске» Перу потрапляли під вплив КНР, що для СРСР було небезпечніше, ніж перемога США [11, р. 67]. Пекін же здійснив напад на В'єтнам в 1979 р. Тут, політичні інтереси Піднебесної перевищили чисто військові, що і позначилося - погано підготовлена кампанія обернулася поразкою армії КНР.

Захоплення американського розвідувального корабля «Пуебло» в 1968 р. збройними силами КНДР і подальші за цим пробачливі дії з боку США, укріпили впевненість Пхеньяна в своїх можливостях протидіяти Вашингтону на глобальному рівні. З огляду на свій позитивний досвід участі у В'єтнамської війні, керівництво КНДР стало боротися за лідерство в «третьому світі» наданням «братнім країнам, що вели війну зі світовим імперіалізмом» обмеженої, таємної, але якісної військової допомоги і торгівлею зброєю, під що в КНДР, була підведена ідеологічна база [3, с. 9-11].

Вперше льотчики КНДР діяли на арабо-ізраїльському фронті в 1973 р. У 1979 р.

на кампучійських літаках вони воювали з в'єтнамцями. Потім північнокорейський спецназ навчав палестинців, еритрейців, зimbabweвців, іранців. За військовими фахівцями, прибувала і зброю виробництва КНДР - на відміну від тієї, що поставлялася КНР - застаріла, але ідеальна для умов Мадагаскару, Гвінеї, Замбії, Зімбабве, Конго, Сомалі, Танзанії, Уганди, Ефіопії [6, с. 43]. В результаті, ряд країн прийняли ідеї чучхе як концепцію своєї внутрішньої політики, що і було потрібно Пхеньяну, а Зімбабве було навіть тимчасово відірване від сфер впливу СРСР і КНР [9, с. 211-213].

В Єгипті північнокорейці з'явилися раніше китайців і діяли там досить успішно. Своєрідною платою Пхеньяну, стала передача Каїром новітніх систем озброєння СРСР (ракети Р-17) і США (винищувач F-4 «Фантом») [6, с. 43-44]. Цим, керівництво КНДР скористалося повною мірою, запровадивши у виробництво новітні системи власної розробки і в другій половині 1980-х рр. вийшло з ними на зовнішній ринок, ставши з кінця десятиліття найбільшим в світі експортером ракетних технологій.

Три центри сил соціалізму зішлись в ході Ірано-іракської війни 1980-88 рр. Специфіка даного конфлікту, змусила відкинути ідеологічні штампи і співпрацювати з воюючими країнами. Як наслідок, СРСР, КНР, КНДР поставляли Ірану і Іраку найсучасніше озброєння, так само як і країни Заходу. Це відмінна риса регіональних конфліктів кінця «холодної війни», де економічні інтереси провідних держав світу стали превалювати над політичними і ідеологічними [8, с. 165].

Література:

1. Бальфур Р. Фидель Кастро: монографія / Р.Бальфур. — Ростов-на-Дону: Феникс, 1999. — 312 с.
2. Ильин В. Авиация великого соседа // Авиация и космонавтика. — 1999. — №8. — С. 27-30.
3. Ким Чен Ир. Об идеях чучхе: монография / Ким Чен Ир. — Пхеньян: Изд. лит. на иностранных языках, 1989 — 180 с.
4. Мао Цзедун. Избранные произведения по военным вопросам: монография / Цзедун Мао — М.: Воениздат, 1958. — 381 с.
5. Мерино Р.Э. От Сьерра-Маэстры до Квито-Кванавале // Красная звезда, 1991. — 2 декабря.
6. Морозов В., Антаков В., Котлобовский А. Громкие эпизоды тихой войны // Авиация и время. — 2005. — №1. — С.37-44.
7. Огаденская война 1977-1978 (Эфиопия - Сомали) // <http://www.waronline.org/forum/viewtopic.php?t=15541>.
8. Поспелов А. С. Военные конфликты в Азии, Африке, Латинской Америке та милитаризация стран-участниц (1975-1991 гг.): дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.02 «Всесвітня історія». - Одеса, 2003. — 196 с.
9. Распространение идей Чучхе в мире: монография. — Пхеньян Изд. лит. на иностранных языках, 2008 — 367 с.

10. Хазанов А. М. Эволюция политики СССР на Востоке в годы „холодной войны“ // "Холодная война": новые подходы, новые документы / Под ред. М. М. Наронского. — М., 1995. — С. 402-451.

11. Gowa J., Wessell N. Ground Roles: Soviet and American involvement in regional conflicts: monography / J. Gowa, N. Wessell — Philadelphia, 1982. — 104 p.

12. Kowalczyk A. Kambodza 75 — 95 / A. Kowalczyk. — Warszawa: Altair, 1996 — 48 s.

13. Kubiak K. Grenada 1983, Panama 1989 / K. Kubiak. — Warszawa: Altair, 1995. — 48 s.

Поспелов А.С. СССР, КНР и КНДР — центры сил социалистического лагеря в локальных и региональных конфликтах 1970-1980-х гг. — Статья.

Аннотация. В статье рассматривается вопрос создания сфер влияния в странах Азии, Африки и Латинской Америки Советским Союзом, Китайской Народной Республикой и Северной Кореей во времена «холодной войны». Показаны методы борьбы союзников и система воздействия на них. Особое внимание уделено опосредованному участию указанных стран в локальных конфликтах и система противостояния трёх ведущих стран социализма в период 1970-1991 гг.

Ключевые слова: «холодная война», сфера влияния, локальный конфликт, региональный конфликт, социализм, маоизм, идеи чучхе.

Pospelov A. Soviet Union, China and North Korea — centers socialist forces in local and regional conflicts of 1970-1980. — Article.

Summary. The article discusses the creation of spheres of influence in Asia, Africa and Latin America, the Soviet Union, the People's Republic of China and North Korea during the "Cold War." The methods of struggle against the Allies and system impacts. Particular attention is paid to the indirect participation of these countries in local conflicts and confrontation system of three leading countries of socialism in the period of 1970-1991 years.

Key words: the "cold war", the sphere of influence, local conflict, regional conflict, socialism, Maoism, the Juche idea.

Прохорова А.Ю.

*аспірант кафедри нової та новітньої історії
Одеського національного університету
імені І.І. Мечникова*

ІНЦИДЕНТ АНТУАНА ДЮПРА ДЕ НАНТУЕ: МІЖ ПОЛІТИКОЮ ТА ХАРАКТЕРОМ

Анотація. В статті досліджується вплив особистості на зовнішню політичні процеси в Англії на початку англо-французької війни 1562-1564 р.р. Проаналізував тогочасне листування, яке пов'язано з діяльністю Антуана Дюпра де Нантуе в Англії, автор здійснив спробу показати як впливає особистість на дипломатичні відносини між країнами у XVI ст. на прикладі інциденту, який трапився з А. Дюпра, та робить висновок про те, наскільки в середньовічному світі були тісно пов'язані особисті та державні питання.

Ключові слова: Зовнішня політика, Като-Камбрійський договір, англо-французькі відносини, Антуан Дюпра де Нантуе, Альваро де Куадра.

На початку 60-х рр. XVI ст. склався новий вузол англо-французьких протиріч, що вилився у 1562 р. у військовий конфлікт. Загостренню дипломатичних відносин між двома державами посприяли — підтримка англійського уряду гугенотів у Франції, серйозні побоювання англійського уряду щодо претензій французької королеви Марії Стюарт на англійську корону, а також боротьба Англії та Франції за Шотландію.

Історію англо-французьких протиріч слід розглядати не тільки в контексті постійних чвар, пов'язаних здебільшого з інтересами завоювання або збереження земельних активів, але і розглянути під кутом зору досвіду окремо взятої людини. Бо у XVI ст. на різних рівнях характер людини грав набагато більшу роль ніж у наш час, і саме тому, такий підхід дозволить прийняти до уваги особистість та її вплив на зовнішньополітичні процеси у цих країнах.

Метою статті є дослідження впливу особистості на характер міжнародних відносин між Англією та Францією у період загострення конфлікту. Завданням є освітлення дипломатичних взаємовідносин між Англією та Францією після підписання Като-Камбрійського договору та у період англо-французької війни 1562-1564 р.р. Визначення значущості впливу особистості на дипломатичні відносини між Англією та Францією на прикладі дій А. Дюпра де Нантуе в Лондоні у 1560-1564 р.р.

Антуан Дюпра де Нантуе, (Nantouillet — за англійськими джерелами) [3, с. 553], був неспокійною та неприємною людиною [10, с. 107]. Він відомий тим, що з 1554 р. по 1588 р. виконував обов'язки прево Парижа, виключаючи той термін, коли він проживав у Лондоні та був одним з гарантів Като-Камбрійського договору.

Разом з Фредеріком де Фуа, графом Кандаль, Гастоном де Фуа, маркізом де Тарн, Луї де Сен-Маром, графом де Лавер в кінці грудня 1560 р. А. Дюпра повинен був прибути до Англії як гарант Като-камбрійського миру. Даний договір був підписаний 2 квітня 1558 р. між монархами Англії і Франції під назвою «Трактат про мир між Генріхом II, королем Франції, і Єлизаветою, королевою Англії». Це була одна з кількох угод, підписаних між воюючими сторонами, які завершили Італійські війни, що тривали в Західній Європі більш півстоліття.

Усестороння угода диктувалася як її необхідністю для всіх країн учасниць війни, так і конкретними двосторонніми питаннями. Для Англії, в першу чергу, найважливішими проблемами були легімізація королівського титулу Єлизавети та забезпечення національної безпеки [1, с. 120]. Цей договір відповів на поточні потреби королівства і позбавив країну від безпосереднього втручання Іспанії і Франції в її внутрішні справи.

Основною завадою під час підписання англо-французького договору був порт Кале. Для монархії Тюдорів Кале був останнім уламком континентальної імперії середньовічної Англії. Принизливо легке захоплення Кале негативно вплинуло на англійській моральний дух. У своєму щоденнику купець Генрі Мекин написав, що це була жахлива звістка для всього англійського народу [7, с. 162].

Після тривалих обговорень питання щодо Кале було вирішено на основі політичних компромісів. Місто мало на вісім років перейти до французького короля або до його спадкоємців, а після закінчення цього терміну зобов'язаний повернутися до Англії. У разі відмови щодо повернення міста, французький король або його спадкоємці повинні були заплатити англійцям 500 000 крон

[2, с. 195]. Саме як гарант виплати цієї суми А. Дюпра де Нантуе відправився в Англію. 23 серпня 1562 р. у Вестмінстері А. Дюпра дав клятву, що буде дотримуватися статей Като-камбрійського договору [2, с. 261].

Англійський посол у Франції Ніколас Трогмортон у 1559-1563 рр., висловлюючи свої міркування У. Сесілю щодо запропонованих фігур гарантів з французької сторони, вкрай дивувався їх складу. Посол особливо звертав увагу на сеньйора А. Дюпра. Якщо в листі до У. Сесіля від 14 березня 1562 р. він лише вважав, що персона де Нантуе не зовсім підходить, і що людина, яку вибрали раніше, набагато краще виповнить обов'язки гаранта [3, с. 553], то в посланні У. Сесілю від 9 вересня 1562 р. Н. Трогмортон вже попереджав, що месье де Нантуе найнебезпечніший з гарантів, які перебувають в Англії, і за ним необхідно особливо стежити [4, с. 275].

А. Дюпра часто хвалився, що «ні в кого не було стільки ворогів в Європі, як у нього самого» [8, с. 549]. Він заявляв, що «не минало й дня, щоб я не познущався над мегерою королевою Єлизаветою ... я висміював коханок герцога Анжу і короля Наварри, і жартував над герцогом Гізом» [9, с. 288].

Прибувши в Англію на рік пізніше за інших гарантів, де Нантуе не змінив своєї поведінки. Втім, в Лондоні його чекав холодний прийом.

Невдоволення лондонців проти Като-камбрійського договору було настільки повсюдним, що частина городян ставилися до французьких гарантів як до ворогів. З ними шанобливо поводитися лише при англійському дворі.

Незважаючи на вороже ставлення до гарантів, А. Дюпра поводився вільно, втягуючись в інтриги, які згодом набули міждержавний характер. Найбільш значною подією, яка була пов'язана з особою А. Дюпра, став інцидент в будинку посла іспанського короля Філіпа II єпископа Альваро де Куадра на початку 1563 р. Обставини події викладені в скаргах іспанського посла де Куадра Таємній раді Англії, в листуванні іспанського посла з королем Іспанії та в листах королеви Єлизавети до Франції.

Як свідчать джерела, увечері 5 січня 1563 р. А. Дюпра разом з французьким послом Мішелем де Севром були на вечері у будинку іспанського посла [5, с. 20]. За свідченням єпископа де Куадра, під час вечері він почув, як гучно стукають в двері його будинку. Слідом за цим у передпокій увірвався якийсь лакей музиканта Альфонсо, що грає на лютні при дворі. Це був молодий італієць Андреа. Він викрикував ім'я флорентійця капітана Масіно, який вбіг за ним, розмахуючи мечем [5, с. 22]. Свідок, слуга іспанського посла Бернабе

Мата, доповідав, що Андреа був вкрай наляканий. Молодий італієць на колінах благав про захист: «Врятуйте моє життя заради любові до Бога! Вони збираються вбити мене!» [6, с. 276]. Потерпілий розповів, що він посварився з італійським капітаном Масіно, і той переслідував його до будинку посла, щоб схопити його, і запевняв, що Масіно днями побив його, тому він і вистрілив в нього. [6, с. 278].

Іспанський посол послав розслідувати подію свого управляючого. З показань свідків випливало, що Андреа намагався вбити капітана Масіно, але промахнувся. Життя капітану врятував його франківський одяг. Куля пройшла між його лівою рукою та тілом, зробивши дірку в плащі і обпаливши йому дублет. Сам Масіно увірвався слідом за ним, вимагаючи видачі кривдника. Капітан кинувся на людей в будинку, його негайно обступили присутні слуги посла, озброєні алебардами та списами, і супроводили його до задніх воріт, що виходять до Темзи.

Також, зі скарг іспанського посла, представлених Таємній Раді, слідуює те, що він одразу наказав випроводити Андреа, що було зроблено негайно. Як писав де Куадра своєму королю, він не бажав, щоб злочинець перебував у нього вдома. [6, с. 280]

За подальшим визнанням Б. Мата, його пан вирішив поступити таким чином: якщо з'ясується, що Андреа стріляв у будинку, то тоді треба видати його правосуддю, якщо ж він стріляв на вулиці, то провести його через задні ворота. У листі герцогині Пармській Б. Мата стверджував, що його пан не сумнівався в тому, що італієць не стріляв в будинку. Тому юнака випустили через задні ворота, що виходять до річки, де на нього чекав човняр [6, с. 285]. Трохи пізніше, разом з маршалом, в будинок увірвалася стража англійської королеви, які дізналися про подію, і вимагали видачі порушника. Посол чесно відповів, що він нікого не приховує, і якщо хочуть, вони вільні обшукати його будинок, стражники відмовилися та пішли [5, с. 20].

Порушника заарештували лише через два дні в Грейвсенде, в невеликому містечку на північному заході графства Кент, на південному березі р. Темзи [5, с. 22]. Як з'ясувалося в ході розслідування, Андреа був вигнаний з Італії за два вбивства, які він вчинив на батьківщині, а також, за місяць до події в будинку посла він був відсторонений від служби у Альфонсо.

Під тортурами Андреа видав причину того, чому він стріляв у капітана Масіно. Він зізнався, що його найняв А. Дюпра. За словами молодого італійця, де Нантуе сказав, що з радістю дасть 100 крон тому, хто відріже ногу або руку Масіно за те зло, яке він заподіяв йому. Слуга де Нантуе

забезпечив його аркебузою та кольчугою [5, с. 25]. Так само Андреа зізнався, що часто відвідував будинок посла, і в день, коли він повинен був підстрелити капітана, він чекав його біля воріт будинку єпископа де Куадра.

Після з'ясування обставин справи, А. Дюпра був затриманий і поміщений в будинок лорд-мера Лондона. В ході подальших допитів де Нантуе зізнався, що Андреа часто бував у нього. При втечі юнака з дому іспанського посла він всіляко намагався йому допомогти, в тому числі давши додатково 10 крон. Сам А. Дюпра був переконаний у своєму праві вбити капітана, так як Масіно, в свою чергу, намагався позбавити його життя у Парижі [5, с. 29]. Цілком можливо, що це було так само пов'язано з паном, якому служив Масіно, видамом Шартра, саме його де Нантуе намагався вбити ще в Парижі.

А. Дюпра досить зверхньо поведився на допитах. Він відмовлявся відповідати, аргументуючи це тим, що він є підданим короля Франції і його гарантом тут в Англії, тому, він не може нічого сказати без попередньої згоди з його королем [5, с. 35]. Де Нантуе так само казав, що «навіть якби він вбив чотирьох, він не зобов'язаний відповідати за це ...» [5, с. 136].

На зустрічі з членами Таємної Ради французький посол наполягав на те, що А. Дюпра мусить бути доставлений у Францію де він і буде судимий. Рада відмовила послу, аргументуючи це тим, що ні посол, ні затриманий не вільні від англійських законів [5, с. 40]. У листуванні з монаршими особами Франції королем Карлом IX і королевою-матір'ю Катериною Медічі королева Єлизавета твердо трималася цієї лінії. До того ж, позиція королеви Єлизавети щодо А. Дюпра не відрізнялася помітною м'якістю. У свою чергу, невдоволення діями правительки Англії так само простежується і в листах короля Карла IX, і королеви-матері Катерини Медічі [5, с. 55-57].

Остання вимагала переправити де Нантуе до Франції [5, с. 57]. У відповідь на листи королеви-матері королева Єлизавета дивувалася, чому Катерина надає таке значення цій справі, і вимога королеви-матері про те, щоб відправити А. Дюпра на батьківщину або доставити до посла, не буде задоволена. Королева Єлизавета швидше чекала від Катерини подяки, ніж засудження за те, що з ним поведуться з повагою, і за те, що він перебуває під домашнім арештом. Проте, вона (королева Єлизавета) нічого не може зробити [5, с. 112].

У листі до короля Карла IX англійська королева повідомляла, що де Нантуе відмовляється відповідати на будь-які звинувачення, і його справа не може зрушити з місця, а вона не може залишити непоміченим такі злочини [5, с. 114].

У листі до свого посла у Франції Т. Сміту вона підкреслювала, що А. Дюпра був відданим прихильником Гізів і, відповідно, противником принца Конде, а готовність французького посла захистити його, на думку королеви Єлизавети, була якраз пов'язана з цим.

Ситуація із затриманням А. Дюпра з'ясувалася в кінці січня 1563 р. Заарештований як і раніше відповідав гордовито і зарозуміло, він не боявся пред'явлених звинувачень та свідощів. Зарозумілість француза зробило його положення ще гірше і його перевели в Тауер [6, с. 77].

Перебуваючи в ув'язненні, де Нантуе відправляв зашифровані листи, написані соком цибулі на своєму одязі або на пробках пляшок. Це листування була перехоплено і, як писав У. Сесіль серу Т. Сміту, з них ясно видно, що заарештований винен. Сам А. Дюпра ігнорував те, що ці листи виявилися в руках У. Сесіля.

Інцидент з А. Дюпра відобразився не тільки в англо-французьких відносинах, а й вплинув на долю іспанського посла [1, с. 121]. На початку січня 1563 р. королева Єлизавета в листі Філіпу II просила відкликати посла через те, що він вплутався в питання, які порушують спокій в королівств [5, с. 5].

Посол і до цього був неодноразово помічений у недипломатичних справах, як наприклад, поширення пліток, що ганьблять королеву Єлизавету, а саме про її таємний шлюб з Робертом Дадлі. Через підтримку Роберта Дадлі, який мріяв одружитися з королевою, де Куадра хотів мати вплив на королеву. Його зв'язки набули широкого розголосу, і хоч посол заперечував свою дволикість, він втратив довіру у королеви.

Спроба вбивства, яка сталася в будинку, і явна допомога єпископа де Куадра вбивці, була тією можливістю, яку чекав У. Сесіль, щоб домогтися розгляду справи посла на Таємній Раді. Іспанський посол вважав причинами, через які його не бажають бачити на Дюрхем плейс, є нібито його пособництво вбивці, за нібито псевдо католицьку змову, і нібито за те, що в посольстві був влаштований шпигунський центр, та за сприяння католикам в Англії [6, с. 280]. Іспанський посол не без підстав вважав, що «... вони вхопилися за цей привід для того, що б вигнати мене з цього дому». [6, с. 281].

Іспанський посол заперечував свою причетність до справи про не здійснене вбивство, стверджуючи, що він нічого не задумував проти англійської королеви [6, с. 283]. І він не розуміє, чому Таємна рада Англії вважає, що він потурав цьому злочину. Така заява, за його словами, явно злісний наклеп, адже він ніколи не бачив і не говорив з капітаном Масіно, і навіть не чув його імені.

Але в листуванні з іспанським королем Філіпом II єпископ де Куадра, прямо говорив про єретика флорентійця Масино, який був найнятий видамом Шартра, дворянином-гугенотом [6, с. 285]. Філіп II не відкликав свого посла, але після цього інциденту його вплив в Лондоні істотно впав, а в серпні 1563 р. він помер.

Як підсумував сучасник: «Йде відкрита війна між Англією і Францією ... посол Франції знаходиться у Тауері в Англії. Сміт поки на волі. Посол короля Філіпа в Англії помер» [6, с.516].

Таким чином, незважаючи на те, що Антуан Дюпра де Нантуе прибув в Лондон в якості гаранта миру та присягався дотримуватися статей Като-камбрезійського договору, він кинув себе в політичні ігри найсильніших країн Європи під час загострення міжнародного і міжконфесійного конфлікту. Крім того, А. Дюпра виявився причетним до католицьких інтриг іспанського посла в Англії А. де Куадра, спрямованих проти інтересів англійського королівства.

Оцінка вибору гарантів, яка була зроблена Н. Трогмортонем, виявилася точною. А. Дюпра був людиною, який відверто не підходив на роль гаранта. В Англії він не тільки хамив або ображав, де Нантуе порушив закони країни, і це ніяк не могло залишитися поза увагою королеви Англії та її радників. До того ж, подія з ним збіглася із загостренням англо-французьких відносин, і виявилася для англійської дипломатії одним із приводів звинувачення французької сторони. Інцидент з А. Дюпра відбився, хоч і незначно, на характері взаємин Англії та Франції і показує, наскільки в середньовічному світі були тісно пов'язані особисті і державні питання.

Література:

1. Дьомін О.Б. Біля витоків англійського атлантизму. Зовнішня політика Англії кінця 50 — кінця 80-х років XVI ст. [Текст] / О.Б. Дьомін // Історія Англії / — Одеса, 2001. — 360с.
2. Calendar of State Papers. Foreign Series of reign of Elizabeth. [Text] // Diplomatic correspondence of reign of Elizabeth from 1558 to 1559 / ed. Joseph Stevenson /. — V.1 — London: Longman. Green, Longman & Roberts, 1863. — 635p.
3. Calendar of State Papers. Foreign Series of reign of Elizabeth. [Text] // Diplomatic correspondence of reign of Elizabeth from 1561 to 1562 / ed. Joseph Stevenson /. — V.4 — London: Longman. Green, Longman & Roberts, 1866. — 689 p.
4. Calendar of State Papers. Foreign Series of reign of Elizabeth. [Text] // Diplomatic correspondence of reign of Elizabeth in 1562 / ed. Joseph Stevenson /. — V.5 — London: Longman. Green, Longman & Roberts, 1867. — 673 p.
5. Calendar of State Papers. Foreign Series of reign of Elizabeth. [Text] // Diplomatic correspondence of reign of Elizabeth in 1563 / ed. Joseph Stevenson /. — V.6 — London: Longman. Green, Longman & Roberts, 1869. — 697 p.

6. Calendar of State Papers, relating to English affairs, preserved in, or originally belonging to, the archives of Simancas. [Text] / Count de Feria, of Alvaro de la Quadra bishop of Aquila // Spanish letters from the accession of Elizabeth in November 1558 to the end of the year 1567 / ed. Martin A S Hume/ — V.1. — London: Longman. Green, Longman & Roberts, 1892. — 708 p.

7. The Diary of Henry Machyn, citizen and merchant — teylor of London from A.D.1550 — A. D.1563. [Text] / Henry Machyn // The Diary of Henry Machyn, from A.D.1550 — A. D.1563. / Ed. By J.G. Nihols. — N.Y. - L.-P.: Camden Socirt. — P.162-163.

8. The Recreative review, or Eccentricities of literature [Електронний ресурс] // J. Wallis, 91 Quadrant, Regent street. — 1822. — Режим доступу до ресурсу: <https://clio.columbia.edu/catalog/9098980>.

9. The Town and Country Magazine or universal repository of knowledge, instruction, and entertainment. [Text] // A. Hamilton. — 1772. — V.4. — P. 287—288.

10. Williams H. The Love-Affairs of the Condys (1530-1740). [Text] / H. Noel Williams. — London: Methuen & Co. Ltd., 1912. — 446 с.

Прохорова А.Ю. Инцидент Антуана Дюпра де Нантуэ: между политикой и характером.

Аннотация. В статье исследуется влияние личности на внешнеполитические процессы в Англии в начале англо-французской войны 1562-1564 гг. Проанализирована дипломатическая переписка, которая связана с деятельностью Антуана Дюпра де Нантуэ в Англии, автор, на примере инцидента с А. Дюпра, показал, как влияет личность на дипломатические отношения между странами в XVI в., и делает вывод о том, насколько в средневековом мире были тесно связаны личные и государственные вопросы.

Ключевые слова: Внешняя политика, Като-Камбрезийский договор, англо-французские отношения, Антуан Дюпра де Нантуэ, Альваро де Куадра.

Prohorova A. U. The incidents of Antoine Duprat de Nantouillet: between policy and character.

Summary. The article examines the impact of personality on foreign policy processes in England in the early Anglo-French war of 1562-1564s. Having analyzed the correspondence connected with the activity of Antoine Duprat de Nantouillet in England, the author using the accident with A. Duprat has attempt to show the way a personality influenses the diplomatic relations between the countries in the XVI century, and has made a conclusion about the importance of personal and public issues in the medieval world.

Key words: Foreign Policy, Cateau-Cambresis treatment, Anglo-French relations, Antoine Duprat Nantouillet, Alvaro de Quadra.

Яковлев І. В.

*аспірант кафедри історії та етнографії України,
Одеський національний політехнічний університет*

ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ ШЛЯХ І.Ф. ДРАЧА

Анотація. Всім відомий поет та громадсько-політичний діяч Українського народу Іван Федорович Драч провів більшу частину свого життя в політичній боротьбі. Спочатку ця боротьба йшла за українське слово, а вже потім переросла в боротьбу за ідею, за ідею вільного існування в вільній країні. Його життя було наповнене, як періодами гострої конфронтації так і періодами тривалої політичної поміркованості яка на продовж десятиліть допомагала Івану Федоровичу продовжувати творчо розвиватись та прославляти свій народ. Його безпосередній внесок в розвиток Української державності розглядався видатними істориками сучасності. Створена Іваном Федоровичем громадсько-політична організація НРУ не тільки спромоглась підкорити серця мільйонів свідомих Українців а й вибороти незалежність для України з під влади Радянського союзу.

Ключові слова: Іван Федорович Драч, Шістдесятники, НРУ.

Дане дослідження надає змогу безпосередньо вивчати в хронологічному порядку всі ті фактори та обставини які привели Івана Федоровича Драча з студентських лав Університету в крісло голови Конгресу Української Інтелекції, беззмінним лідером якої він являється вже останні двадцять років. Не дивлячись на те що постать Івана Федоровича розглядалась в наукових працях видатних істориків сучасності як постать визначного діяча культури, втім досі не існує комплексної роботи, яка б розглядала громадсько-політичне життя Івана Драча і вказувала на його роль в суспільних перетвореннях на теренах нашої країни.

Актуальність даного дослідження характеризується зростанням інтересу до вивчення життєвих шляхів видатних громадсько-політичних особистостей, які своїми діями безпосередньо вплинули на розвиток Української державності.

Метою статі є дослідження основних подій в громадсько-політичному житті Івана Федоровича Драча, до основних завдань автор відносить висвітлення аспектів громадсько-політичної діяльності видатного поета та вивчення тих подій та чинників які привели Драча в крісло голови Народного руху України, організації яка приймала безпосередню участь в політичній боротьбі за незалежність України.

За останні чверть сторіччя, чи мало як вітчизняних так і закордонних істориків та журналістів займались вивченням різних аспектів життєвого шляху І.Ф. Драча. Для автора особливо вагомими є праці направлені на дослідження НРУ періоду боротьби за незалежність України, так як ці дослідження безпосередньо торкаються громадсько-політичної діяльності І.Ф. Драча [3, 4, 9, 10]також вагомий внесок принесла робота Загребельного [2] в якій в повній мірі простежується творчий шлях видатного митця, праці істориків та видатних діячів культури [1, 5, 6, 7] які розглядали постать Івана Федоровича як одну з найвагоміших в певних аспектах вітчизняної політичної історії.

Громадсько-політичну діяльність Івана Федоровича автор розділяє на три періоди: період участі в русі шістдесятників, період перебудовних процесів на території України та період громадсько-політичної діяльності в незалежній Україні.

Дорога до Громадсько-політичного життя Івана Федоровича розпочалась на початку шістдесятих років минулого сторіччя, саме тоді на хвилі розвитку української свідомості, під час правління Шелеста українські прибічники отримали змогу не тільки відкрито висловлювати свої життєві уподобання а й протистояти несправедливим принципам радянської влади. Драч опиняється в оточенні видатних геніїв своєї вітчизни яких з часом охрестять «шістдесятниками» [1, с. 31]

Іван Федорович будучи одним з головних членів руху шістдесятників починає приймати участь в активній громадсько-культурницькій діяльності, яка зазвичай йшла всупереч ідейним настановам провладної верхівки. Іван Драч та його оточення приймало безпосередню участь в створенні та організації неформальних зібрань на яких проводились найрізноманітніші мистецькі заходи. Окрім того що шістдесятники проводили творчі вечори вони також починали відстоювати ідеї розвитку української культури, розповсюджували заборонену інформацію, книги тексти вірші ставили заборонені театральні п'єси. Гостра політична критика культурницької діяльності представників руху шістдесятників призвела до загострення ідейного конфлікту між радянською владою та осередком творчої інтелігенції. Владі не вдавалось стримати творчість нового покоління в стандартних ідейних межах. боячись розши-

рення впливу їх творчості на суспільні погляди радянського народу, радянська номенклатурна система вдається до радикальніших дій. Проста заборона видавництва перетворюється на зброю масового ураження, десяткам відомим літераторам забороняється друкуватися в літературних журналах [2]. У відповідь на дії влади представники ідейного фронту вдаються до забороненого методу розповсюдженню інформації, а саме само видавництва. Також неможливо не наголосити про вплив Драчівської поезії на помірковане суспільство та простих пересічних громадян нашої країни. Вже тоді на початку шістдесятих, коли виходить його перший гостро політичний вірш «Ода чесному боягузові» він стає кумиром тисячі свідомих українців які постійно переписували та передавали з уст в уста рядки його твору.

Вже 17-го грудня 1962 на нараді творчої інтелігенції з головним очільником держави було гостро розкритиковане бажання шістдесятників творчо розвиватись, Хрущов намагався як можна м'якше урегулювати ідейний конфлікт. Звісно на початку шістдесятих років романтика дисидентства захоплювала світлі голови молодого інтелігенції. Хрущовська загально відома зустріч з діячами культури, на якій було засуджено прояви формалізму та абстракціонізму не дала бажаного для влади ефекту. Саме тоді Іван Федорович й отримав свою догану та був виділений з поміж інших, чим й привернув увагу до своєї персони патріотично налаштоване суспільство. Та нажалі після раптової зміни влади 1964 року на місце Хрущова стає Л.Брежнєв період деєталінізації завершується, разом з періодом Хрущовської відлиги, настає нова епоха тоталітарного режиму. Новий керманіч радянського союзу не розділяв гуманних поглядів свого попередника щодо питань боротьби з інакодумством. Майже відразу після зайняття крісла головного секретаря ЦК КПРС Л.Брежнєв розпочинає тотальний наступ на представників опозиційної інтелігенції [1, с. 24].

У вересні 1965 р. під час презентації в київському кінотеатрі «Україна» стрічки С. Параджанова «Тіні забутих предків» під листом-протестом проти арештів інтелігенції підписалися 140 присутніх. Цю акцію організували Іван Дзюба, Василь Стус, В'ячеслав Чорновіл; у листопаді 1965 р. з листом-протестом проти арештів, уболюючи за стан української культури, звернулися до ЦК КПУ та ЦК КПРС композитор П. Майборода, поети Л. Костенко та І. Драч, авіаконструктор О. Антонов;

Рух шістдесятників не витривав й року конфронтації з новою владою, на відміну від попереднього правління яке боролось з інакодумством малоефективними методами рекомендацій та заборон, нова влада діяла за допомогою силових

структур та публічних судилищ, що й призвело розколу в середині опозиціонерів. Під час показових судових процесів, владі вдалось зламати значну частину опозиційної інтелігенції, яка без особливого опору перейшла на офіційні позиції В.Коротич, В.Дрозд, Є.Гуцало та звісно І.Драч [1]. Цим як на перший погляд ганебним вчинком, він отримав змогу далі помірно боротись за розвиток української культури та підвищувати рівень нашої мовотворчості і при цьому всьому бути під захистом радянської влади, на відміну від інших більш радикально налаштованих шістдесятників яким взагалі було заборонено друкуватись.

Наступні двадцять років Іван Федорович провів в процесі розвитку своїх творчих здібностей, будучи далеко від політики він постійно вносив свій вклад в розвиток української культури. Лише з середини восьмидесятих. Коли верхівка радянської влади обрала новий шлях розширення громадських прав та свобод, Драч повернувся до громадсько-політичної боротьби вже світилом української поезії та авторитетним діячем української культури.

До того моменту дисидентський рух, який здебільшого складався з вихідців із руху шістдесятників, зазнав вирішального краху, йому не вистачило ні масовості руху, а ні обґрунтованості своїх ідей, їх бажання перемогти тоталітарний режим в часи правління чергового диктатора не мали ніяких шансів [3]. Дисиденти так й не змогли сформулювати єдиної політичної політики і більшість з них вдавались лише до засуджування політики правлячого режиму, а ті питання, які вони порушували не несли в собі соціального характеру який турбував більшість населення.

Наступний період на політичному шляху І.Ф. Драча співпав з всесоюзним періодом «перебудови». Цей період, як відомо розпочався в житті Івана Федоровича після Чорнобильської катастрофи в середині восьмидесятих років минулого сторіччя. Він характеризується великою політичною активністю Драча в процесі здобуття незалежності України, частина дослідників історії Народного руху України сходяться на думці, що саме завдячуючи Івану Федоровичу в кінцевому результаті Україна отримала незалежність [4].

Очоливши у 1987 році спілку письменників України в місті Києві, Іван Федорович приклав чи мало зусиль задля втілення в життя ідеї Створення народного руху України, організації яка б могла протистояти владній монополії на відстоювання прав та свобод громадян, ця організація була вкрай необхідна як для простого народу України так і для представників інтелігенції яка була сповнена рішучості задля боротьби з тоталітарним режимом радянської влади. Завдячуючи Драчу

ідея нової громадсько-політичної організації перетворилась безпосередньо в процес створення. Була зібрана ініціативна група, більшість якої становило оточення Івана Федоровича Драча [5, 6, 7].

Драч приймав безпосередню участь в створенні проекту програми Руху, який був прийнятий на загальних зборах київських письменників 31 січня 1989 року на загальних зборах письменників які відкрив та вів Іван Федорович Драч будучи головою правління в місті Києві він не тільки пояснив необхідність створення цієї організації а й вказав на наслідки які чекатимуть Україну, якщо Рух створено не буде.

Івана Федоровича викликали на допити та роз'яснювальні бесіди як до провладних структур так і до представників КДБ, цілю цих візитів було залякати представників інтелігенції та збити їх зі шляху національного відродження на який вони стали задля відстоювання національної справедливості.

З часом громадсько-політична діяльність все більше захоплює час Івана Федоровича, він повністю поринає в неї, на першому, установчому з'їзді Народного Руху України який відбувся 7-10 вересня 1989 року Івана Федоровича обирають головою НРУ за перебудову, як пригадує Гончар О.Т. «Найкращий варіант! Навіть серед лідерів Руху він виділяється. Терпляче розмовляє з провокаторами...» [2, с. 113]. А вже через рік плодотворної діяльності з ініціативи І.Ф.Драча Народний рух України змінює назву, викреслюючи з назви «за перебудову», та ставить ціль на досягнення незалежності.

«Будь який об'єктивний, історико-політичний, економічний, соціальний, культурологічний аналіз неминуче приведе нас до єдиного висновку: тільки повний суверенітет Українського народу, цілковито незалежна Українська Держава відповідають сучасному розвитку сучасної цивілізації. Будь які інші форми історичного існування народу, нації безальтернативно і безжально відсувають українську спільноту на задвірки цивілізації, роблять її харчем, сировиною, ресурсом для подальшого розвитку інших державних народів. Україна була і залишається годувальницею імперії і найбільшим постачальником живої сили, гарматного м'яса» ця фраза промовлена І.Ф. Драчем на других зборах Народного Руху України, дуже добре підкреслює становище українського суспільства в Радянському союзі. Що в свою чергу послугувало безцінним каталізатором в розширенні національної свідомості [8].

Через пів року після II з'їзду НРУ та проголошення своєї промови його авторитет серед національно налаштованого суспільства виріс в рази, Драчу було прощено його колишню зраду

національних ідей та у якості весною 1990 р. він був обраний депутатом Верховної Ради України від Артемівського (№ 259) виборчого округу. За нього проголосувало 66,38 % виборців.

13 липня 1990 року під час засідання Верховної Ради УРСР Драч приймав безпосередню участь в написанні декларації незалежності [9], в яку саме з уст драча було внесено положення про без ядерний статус України та дотримання трьох його принципів, а саме Відмова від вироблення, придбання і випробовування ядерної зброї». А за спогадами колишнього президента Л. Кравчука, саме Драча наполягав на внесенні в текст декларації про незалежність України тези про позаблоковий статус України.

В період незалежності громадсько-політична діяльність Івана Федоровича не принесла особливо великих звершень, як це було у попередньому періоді, з самого початку дев'яностих років минулого сторіччя його активність йде на спад, це особливо вбачається в зниженні його авторитету на передодні III з'їзду НРУ на якому і виник ідеологічний розкол серед лідерів Руху. Звісно ніхто не зменшував роль Драча в процесі боротьби за незалежність втім його поміркованість дратувала радикалів які перебували в складі НРУ [10]. Драчівське бачення політичної ситуації було недоступне для більшості представників цієї громадсько-правової організації і саме тому їх рішення на зміну голови та відмова від поглядів Івана Федоровича в кінцевому результаті призвели до втрати позицій Народного Руху серед уподобань Українського народу.

Під час правління Л. Кравчука Драч намагався схилити свою організацію НРУ в бік підтримки президента, так як вважав що це єдиний логічний вихід із складеної ситуації. На його думку Рух боровся за незалежність, та незалежність була досягнена, отже єдине чим ця громадсько-політична організація могла займатись так це сприяти процесу відбудови України в незалежному просторі. Та на при великий жаль трапилось зовсім навпаки, більшість членів народного руху України вирішило підтримати Львівського радикала, який своєю харизматичністю затьмарив поміркованого поета в особі Драча Івана Федоровича, рухівці повірили закликам Чорновола та підтримали в боротьбі за крісло голови Народного Руху України, Чорновіл ж в свою чергу змарнував нагодою відстоювання національних інтересів та пішов на поводу своїх власних амбіцій, які змусили його відмовитись від Драчівської ідеї підтримування законного президента, а натомість перейти в загальну опозицію до діючої влади, що в свою чергу призвело до розколу та занепаду Народного руху України.

Коли Іван Федорович покинув Народний Рух України він не збирався повертатись до творчого літературного життя в повній мірі, він продовжив відстоювати загальноукраїнські цінності і в кінцевому результаті прийшов до створення Конгресу Української інтелігенції, організації яка була створена задля відстоювання прав та свобод представників українського народу. Як згадує сам Драч ідея створення КУІ виникла і нього після урозуміння загрозливої ситуації, яка склалась на українському просторі після здобуття незалежності, ідея всебічної толерантності призвела до того стану коли Український народ мав менше прав та свобод ніж будь який представник національних меншин, особливо це стосується російського народу, який на той момент уперто продовжував розширювати свої права та свободи за рахунок Українського народу.

Організація була створена та мала високий рівень авторитетності серед провладних кіл, з самого початку ряди конгресу почали займати найкращі представники Українського народу, поети, митці, викладачі, професори. Всіх їх об'єднувала ідея служіння Українському народу та відстоювання його законних прав та свобод. Драч Іван Федорович як організатор та творець КУІ став беззмінним лідером цієї організації на довгі роки. Представники КУІ розпочинають створення своїх осередків по всіх областях України, головні положення цієї громадської організації викладені в статуті КУІ. Та на превеликий жаль КІН не виявився явищем такого масштабу, як було на прикладі з Народним Рухом України, втім конгрес й досі існує в декількох областях України і намагається вести боротьбу за відстоювання національних ідей Українського суспільства.

На парламентських виборах 1998 року Іван Федорович в друге проходить до Верховної Ради України, тим самим знову вливається в епіцентр політичного життя країни, з 2000 по 2002 роки будучи в уряді прем'єра України В.Ющенка, Іван Федорович Драч займає місце голови в міністерстві Держкомінформполітики куди його назначили за його патріотичне налаштування, що правда зняли його з цієї посади теж з цієї причини.

На початку 2002 року Іван Федорович проходить до лав Верховної ради четвертого скликання під 31 номером від блоку Наша Україна, таким чином Драч втретє стає депутатом Верховної Ради, на президентських виборах 2004 року Іван Федорович зі своїм найближчим оточенням всіма силами підтримує В. Ющенка, він разом з іншими ідейними лідерами стоїть на майдані чим заслуговує авторитет захисника Українських інтересів. На превеликий жаль ідеї В.Ющенка які він голосно висловлював на Майдані Незалежно-

сті, залишились лише ідеями, а його помаранчева коаліція розкололась із-за банальної боротьби за владу[2]. Іван Федорович також покинув В. Ющенка та перейшов до Української народної партії Ю.Костенка. що не дало особливих результатів. Останні десять років громадсько-політична діяльність Івана Федоровича були вкрай насичені, але мало результативні, його постать безперервно цікавить істориків, політологів, публіцистів як постать живої легенди Українського народу. Він неодноразово нагороджувався престижними преміями та нагородами, від перших осіб нашої держави.

Отже, підсумовуючи вище сказане, можна прийти до висновку, що більшу частину свого життя Іван Федорович провів в політичній діяльності, не дивлячись на те, що основною сферою його життя є література та мистецтво, його політичне життя заслуговує особливого вивчення, так як його громадсько політична діяльність у трьох наведених автором періодах відрізняється своєю специфікою. В першому періоді Іван Федорович скориставшись можливостями періоду десталінізації спромігся зробити собі гучне ім'я поборника сталінських репресій, втім одразу після зміни влади та погіршення політичної обстановки, Драч переходить від національно налаштованого руху шістдесятників до поміркованих провладних поетів, чим рятує себе від репресій з боку влади. У другому періоді Іван Федорович скориставшись зміною режиму в країні та сприятливими політичними умовами повертається до громадсько-політичної діяльності та докладає чимало зусиль задля відродження Української незалежної державності, чого з успіхом досягає. Однак в третьому періоді, він починає відходити від активної політичної діяльності та переходить на другий план в боротьбі за владу, ведучи багатовекторну політику, Драч спромігся співпрацювати з усіма очільниками країни та їхніми конкурентами, що дало йому змогу при будь якій владі відстоювати інтереси Українського народу.

Література

1. Касьянов Г. В. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960-80 років : монографія. — К. : Либідь, 1995. — 221, с.
2. Загребельний М. П. Іван Драч: науково-популярне видання / М. П. Загребельний. — Харків : Фоліо, 2014. — 121 с.
3. Кіндрачук Н. М. Участь Народного Руху України в організації політичних заходів, які сприяли встановленню суверенної, демократичної України //Інтелігенція і влада. — 2007. — №. 10. — С. 78-87.
4. Гончарук Г. І. Народний Рух України. Історія: [монографія] / Григорій Іванович Гончарук. — Одеса: Астропринт, 1997. — 380 с.
5. Гарань О. В. Убити дракона: З історії Руху та нових партій України: [монографія] / Олексій Васильович Гарань. — К.: Либідь, 1993. — 198 с.

6. Ковтун В. Г. Історія Народного Руху України: [монографія] / Володимир Гаврилович Ковтун. — К.: Факт, 1999. — 407 с.
7. Дзюба І. ПОЕТ, що йде ПОПЕРЕДУ життя / Іван Дзюба // Укр. газ. — 1996. — 10 жовт. — С. 7.
8. Центральний державний архів громадських об'єднань України, м. Київ. - Ф.270 (Народний Рух України). — Оп.1. — Спр. 94 (Другі всеукраїнські збори Руху). — 34 арк.
9. Бондаренко С. Народного Руху України та його роль у національно-політичному житті наприкінці 1980х на початку 1990-х років: історіографія та джерела// Україна Європа Світ UKRAINE EUROPE. — 2006. — С. 190.
10. Діденко Ю. В. Народний Рух у державотворчих процесах України (1989—2002 рр.): автореф. дис.... канд. іст. наук: 07.00.01 / Юрій Володимирович Діденко; Чорноморський держ. ун-т ім. Петра Могили. — Миколаїв, 2009. — 19 с.

Яковлев. И.В. Общественно-политический путь И.Ф. Драча. — Статья.

Аннотация. Всем известный поэт и общественно-политический деятель Украинского народа Иван Федорович Драч провел большую часть своей жизни в политической борьбе. Поначалу эта борьба шла за украинское слово, а уже потом переросла в борьбу за идею, за идею свободного существования в свободной стране. Его жизнь была наполнена, как периодами острой, конфронтации так и периодами длительной политической умеренности, которая на протяжении десятилетий помогала Ивану Федоровичу продолжать творчески развиваться и прославлять свой народ. Его непосредственный вклад в развитие Украинской государственности рассматривался выдающимися историками современности. Создана Иваном Федоровичем общественно-политическая организация НРУ не только смогла покорить сердца миллионов сознательных Украинцев а и завоевать независимость для Украины из-под власти Советского союза.

Ключевые слова: Иван Федорович Драч, Шестидесятники, НРУ.

Yakovlev I.V. Social and political life of I.Drach — Article.

Summary. All well-known poet and public figure of the Ukrainian people, Ivan Drach spent most of his life in political struggle. At first the struggle was for the Ukrainian word, and then developed into a struggle for the idea, the idea of free existence in a free country. His life was filled, with periods of severe confrontation and long periods of political moderation, which for decades helped Ivan to continue to grow creatively and to glorify his people. His direct contribution to the development of Ukrainian statehood was considered by eminent historians of our time. Created by Ivan Fedorovich socio-political organization of the NRO was not only able to conquer the hearts of millions of conscious Ukrainians ay to win independence for Ukraine from the power of the Soviet Union.

Keywords: Ivan Drach, the Sixties, NRU.

ФІЛОСОФІЯ

Барінова Я. Д.,

*соискатель кафедры философии и основ общегуманитарного знания
Одесского национального университета имени И.И. Мечникова*

ВИЗУАЛЬНАЯ КУЛЬТУРА КАК ПРЕДМЕТ ФИЛОСОФСКОГО ОСМЫСЛЕНИЯ

Аннотация. В статье обозначены те повороты, в рамках которых происходит тематизация визуальной культуры. Среди них в последнее время особое значение имело обращение к «образу» в качестве новой парадигмы культуры с преобладанием медийных компонентов. Образ рассматривается как специфический медиум, обладающий собственной, альтернативной по отношению к лингвистической логикой формирования смысла. Образы из копий превратились в задающие реальность модели. Всплеск интереса к визуальному, «иконический» поворот стали следствиями появления новых медиа. Визуальность перестала восприниматься как вторичное или подчиненное измерение культурной практики. У современного человека возникает отношение к реальности как к визуальному образу. В то же время необходимо учитывать, что придание статуса «реальности» чему-либо определяющим образом зависит от самого человека.

Ключевые слова: визуальная культура, образ, иконический поворот, взгляд, визуалистика, новые медиа.

Актуальность темы статьи связана с важностью философского осмысления новейших технологий, получивших широкое распространение в современном обществе и культуре. Нашу эпоху называют переходной, существующей на границе двух культур, в зоне конфликта технологий. М. Маклюэн писал: «Сегодня мы живем на границе между пятью столетиями механики и новой электроникой, между миром однородности и миром одновременности. Это болезненный, но плодотворный опыт» [13, с. 210]. Основываясь на потенциале телевидения, исследователь утверждал, что грядущая всемирная цивилизация будет обществом «гармоничной коммуникации» и «образного мышления», являющихся неперенным условием формирования высших культур.

Современные технологически продвинутые культуры коренятся на избытке знаков, с помощью которых мы общаемся, делимся нашими впечатлениями о мире. Наблюдаемый в XX веке наплыв изображений привел к фундаментальному культурному изменению. Осмысление электронных медиа как феномена современной культуры будет неполным, если мы не рассмотрим его в

более широком контексте визуальной культуры, а также проблематики образа. **Целью** статьи является проведение философского осмысления осуществляемого медиа конструирования образа реальности и придания ей определенных смыслов посредством визуализации. Для достижения цели поставлены следующие задачи: 1) проанализировать философскую рефлексию последствий перехода от традиционного образа к техническому (техногенному); 2) сравнить современную и постмодерную визуалистику.

Если проследить историю теории образа начиная от диалогов Платона, то можно прийти к выводу, что по сравнению с античностью связи подверглись полной инверсии. Если для Платона «образ всегда отсылает к некоторому оригиналу — прототипу, то к XXI веку образ сам по себе приобрел статус реальности. Он больше не служит отражением реальности, но сам ее конституирует: именно будучи запечатлена в образе, реальность приобретает конкретное значение» [15, с. 156].

Усиление влияния образов в современном мире приводит мыслителей к утверждению о том, что образы из копий превратились в задающие реальность модели. Они порождают новый комплекс восприятия, мыслительных и экзистенциальных структур. Хорошим примером здесь может служить разбор Ж. Делёзом диалога Платона «Софист». Платон отличает первичный образ, в котором достоверно отражается оригинал, от образов вторичных, которые порождаются не отражением реальности, а произвольным созданием образов только при помощи слов, воображения. Делёз утверждает, что Платон для определения вторичных, лживых, отражений употреблял слово, которое в переводе на французский язык писалось как «симулякр». В русском переводе диалога «Софист» такое слово не встречается, но в указанных Делезом местах пишется: «призрачные подобию», «болтовня», «фокусы», «обман», «заблуждение», в том числе и «ложные представления о богах» [11]. В работе «Платон и симулякр» Делёз ставит вопрос: «Что же все-таки это означает: «Перевернуть платонизм вверх ногами»? Ведь именно таким образом определял Ницше задачу философии и, если брать более обобщенно, задачу философии будущего» [7, с. 226]. Делёза и Ницше сближает стремление показать многоликость

истины, множественность ее смыслов (или ориентация на множество интерпретаций текста), которые невозможно свести к одному знаменателю. Но чтобы прийти к этому европейской философии, по его мнению, необходимо расстаться с платонизмом.

Делёз уточняет, какой смысл вкладывает Платон в понятие «симулякр». Он находит, что симулякр — это знак, который отрицает и оригинал (вещь), и копию (изображение вещи, обладающее сходством). Симулякр — «изображение, лишённое сходства; образ, лишённый подобия» [7, с. 229]. По мнению Делёза, в диалоге «Софист» Платон открывает то, что симулякр — не просто ложная копия, а то, что ставит под вопрос вообще всяческие изображения копии и модели. Достижение Платоном этой мыслительной точки могло стать началом изменения платонизма. Делёз убежден, что Платон сам указал на то направление, в котором платонизм должен «перевернуться».

Речь идет о вводимых Платоном двух видах образов. Теория идей Платона предполагает, что наш мир — это мир репрезентаций, т.е. все «события» этого мира есть некоторое отражение «идеальной» Идеи, недоступной нашему сознанию. Человек способен воспринимать лишь копии Идеи, ее «отблески». И, хотя, согласно Платону, сама Истина лежит вне репрезентаций, ему чрезвычайно важно, чтобы те копии, которые доступны человеку, представляли бы образом, визуальным воплощением нерепрезентируемой Истины, чтобы за ними стоял некий Образец.

Однако в сфере видимого, в области репрезентаций не все является отражением Первичного, не все копии отсылают нас к Идеям. Мысль Платона состоит в том, что некоторые отражения не имеют оригинала, то есть того, что они отражают. За ними не стоит тождественности Оригиналу, а значит их подобие — мнимое. Именно в этом лежит платоновское различие «эйдона» (копия) и «эйдолона» (симулякр): первый — подобен Идее, благодаря сущностной сопричастности, второй — подобен Идее лишь внешним, обманчивым образом, тогда как глубинно он ей чужд. Симулякр интересен Делёзу тем, что он отрицает саму идею об оригинале и копии и не закладывает никакого нового основания. Он самому Платону приписывает величайшую мудрость. По мнению Делёза, в конце диалога «Софист» Платон отказывается от какого-либо различия симулякров от копий. «Различие смещено, разделение оборачивается против самого себя, действует в противоположном направлении и, углубляя симулякр (грезу, тень, отражение, живопись), показывает его неотличимость от оригинала или образца» [8, с. 82]. Тем самым, по мысли Делёза, Платон якобы предвос-

хитил осмысление постмодернистской ситуации, когда симулякры и подлинники сосуществуют.

Теоретики используют синонимичные названия для происходящих в культуре изменений — *iconic turn*, *pictorial turn*, *imagic turn*, *visual turn*. «Американский историк искусства и теоретик визуального опыта Кит Мокси описывает соотношение теоретических позиций в этом вопросе посредством противопоставления «презентации» и «репрезентации». Сторонники *pictorial / iconic turn*, как он утверждает, исходят из представления, согласно которому «образ является презентацией, истоком мощи, природа которого как объекта наделенного бытием требует, чтобы те, кто его анализирует, обращали пристальное внимание на способ, каким он воздействует своей магией на зрителя». Пропоненты *visual turn*, или *visual culture*, трактуют образ как «культурную репрезентацию», значение которой связано по большей части с содержанием образа» [12, с. 188].

Господство визуального образа как нового средства коммуникации меняет «существо восприятия, что в конечном итоге ведет к изменению понятия реальности» [14, с. 10]. Избыток окружающей нас визуальной продукции приводит к перестройке критериев оценки событий: мы чаще доверяем не слову, а визуальному образу. «Иконический поворот подразумевает, что в истоке формирования актуальной реальности исключительна роль образа, воздействующего на этико-политическую и экономическую составляющую жизни» [там же, с. 11].

Итак, в образе теперь усматривают самостоятельную реальность (в постмодерне — сверхзначимую), единственно доступную человеку и действительно воздействующую на него, а не модель действительности или отражение объективной реальности. Визуальность перестала восприниматься как вторичное или подчиненное измерение культурной практики. Она вышла за пределы музеев, храмов и мастерских художников. Визуальная культура теперь — не просто часть нашей повседневной жизни, она и есть сама повседневность. В рамках данной культуры удалось визуализировать многое из того, ранее мыслилось лишь как умопостигаемое [16]. «Степень манипуляции визуальным документом выросла. Конструкция отображения или изображения реальности утратила фундамент. Референт изображения оказывается под вопросом. Идея адекватности отступает перед свободным выбором представления одной и той же реальности ... Мы не интерпретируем то, что видим, мы видим то, что представляем» [там же]. «Дайте мне образ, и я переверну мир» — такова максима, выражающая существо иконического поворота западной цивилизации.

Она говорит также о том, что «к фигуре интеллектуала, владеющего умами современников, добавляется фигура культурала, успешно претендующего на (о)владение взглядами зрителей» [там же].

Рассмотрим выводы, построенные на исследованиях новых типов образности — фотографии и кино.

Фотообраз — это визуальный образ эпохи новых медиа. Уточнение его специфики — дело междисциплинарное, где встречаются интересы философов, теоретиков культуры и искусства, антропологов, медиатеоретиков. Всех их объединяет уважение к мудрости фотообраза. С 1970-гг. развитие фотографии и визуальной сферы в целом приводит к выводу, что *всё есть образ*. В этих условиях разговор об онтологии фотографии переходит к теме онтологии визуального образа.

Вплоть до 80-х годов XX века теоретики активно обсуждали вопросы объективности фотообраза. Например, термин «онтология фотографии» менял свое содержание три раза: первое отсылало к точности копии, к документу, к воспроизводству; второе — к объективной данности и самостоятельной реальности фотообразов (эту реальность теоретики считали то дополнением, то эманацией обыденной реальности, то соединением техники и творческой силы художника); третье — утверждает единственность этой реальности и демонстрирует ее порождающий потенциал» [14, с. 19]. За этой историей стоит эволюция представлений о природе визуального образа. На примере осмысления фотографии эту эволюцию можно описать в следующих этапах.

Для конца XIX — начала XX вв. характерно понимание фотографии как технического средства, служащего сохранению человеческой памяти, воспроизводящего человеческий опыт. Фотография выступает специфическим средством выражения модерна. Хорошая фотография — это средство сохранить очевидность реальности. Подобный подход сохранил и Р. Барт, утверждавший, что «фотографическое изображение — это сообщение без кода» [1, с. 379; 2, с. 156]. Фотограф должен просто видеть, лучше, чем остальные, стать визионером фактического. Фотографии противостоят по своим задачам искусство.

С 20-х гг. XX века после утверждения фотографии в качестве жанра искусства развивается новый этап. Он характеризуется признанием самостоятельной реальности и творческой силы фотографических образов. Связан с эпохой рефлексивного модернизма. Категориальное постижение фотографии как медиума привело к развитию герменевтического, феноменологического, исторического и социологического подходов. А. Базен,

З. Кракауэр, Р. Арнхейм, Р. Барт (завершает эпоху) спорят по поводу участия фотографа, человеческой креативности в деле создания фотографии. Англоязычные исследователи чаще обсуждали проблемы отношений между образом и реальностью, восприятия и логической классификации образов. В среде континентальных мыслителей разрабатывалась семиотическая и социальная проблематика.

В конце XX века фотообраз перестают сопоставлять с реальностью. Фотография уже не отвечает за подлинность произошедшего. «В силу своей «безусловной» укорененности в реальности (отсутствии вымысла) ... фотография преподает урок иллюзорности, *эффекта присутствия* и тем самым подрывает возможность любой наивной онтологии, отказывая естественной установке «представлять мир» [14, с. 29].

За рассмотренной эволюцией взглядов можно увидеть развитие критики метафизики. Начиная с Хайдеггера, философия возлагает на искусство определенные надежды. С его помощью философия рассчитывает преодолеть скрытую метафизику. «Хайдеггер рассматривал искусство именно как борьбу против фикции. В своих поздних текстах Хайдеггер говорит о том, что постав, или обрамление (*das Gestell*), скрывается за картиной мира (*Weltbild*). Субъект, воображающий себя наделенным неограниченной властью и рассматривающий картину мира, никогда не замечает обрамления этой картины. Наука также не может обнаружить подобное обрамление, поскольку она от него зависит. Вот почему Хайдеггер верил, что лишь искусство способно обнаружить скрытый *Gestell* и продемонстрировать фиктивный, иллюзорный характер нашей картины мира» [5, с. 4].

Фотоискусство — новое средство производства визуальных образов, посредник и средство коммуникации. Не менее важным и значимым новым видом искусства стал кинематограф, обладающий целым рядом новых, по сравнению с традиционными видами искусства, выразительных средств. Важнейшая причина возникновения кинематографа — потребность проникновения в визуальные пласты бытия, которые для предшествовавших культур не имели столь важного значения. Возникший новый «визуальный» образ мира стал, по существу, самоценной картиной мира [9].

Р. Барт выступает критиком той гиперреальности (или реальностью образов, подменяющих собой (симулирующих) действительность), где все превращается в изображения, где мы живем по законам обобщенного воображаемого. «Образ под видом их иллюстрирования — полностью дереализует мир человеческих конфликтов и желаний» [2, с. 209]. 1960-е стали водоразделом между

эпохой/практикой иллюзии и эпохой/практикой антииллюзии» [4, с. 137]. Кино, с одной стороны, демонстрирует наращивание своих выразительных средств и уход в иллюзорную реальность. С другой стороны, оно обнаруживает способность формировать типизации и создавать своеобразный языковой универсум. С помощью же лучших своих произведений кино способно «поставить» человека на грань между реальностью, ирреальностью и сверх-реальностью, направляя его к ответственному выбору ценностных оснований своего бытия. В концепции кино Ж. Делёза кинематограф представлен как новый опыт виртуализации мира, доступной ранее только философии. Мысль в кино не существует в готовом виде, а постоянно создается, порождая новые суждения, из которых возникают вещи, образы и все разновидности событий. Кино высказывается о человеке, о новом характере его восприятия, который ему уже дан, но к которому ещё не подготовлена его субъективность. Таким образом, кино и философия направлены на извлечение смыслов, которые не даны непосредственно. Кино создаёт такие образы (динамические образы-движения), которые демонстрируют не наше видение и не наш язык, а изменчивость материи. И, как следствие изменчивости, нетождественность восприятия, постоянное становление субъекта Другим. Смену типов восприятия, по мысли Ж. Делёза, и демонстрирует развитие кинематографа (от раннего до современного). В целом, в концепции Делёза кино перестаёт быть второстепенным, вспомогательным элементом осмысления и приобретает самостоятельное принципиальное значение [10].

Визуальная культура во многом ответственна за формирование нового субъекта. В концепции «постмодернистского взгляда» Е.В. Батаевой отмечено, что постмодерный виток в «иконическом повороте» породил новые фигуры и новые режимы видения. Излюбленным концептом в постмодерной визуалистике становится понятие «взгляда», несколько потеснившего такие визуальные концепты, как зрение, видение, глаз. В отличие от глаза, взгляд уже не принадлежит человеческому телу — он трансgressирует тело, выходит за его пределы, — он сливается с самими вещами и лицами, с самими объектами видения. Взгляд принадлежит не глазу, а миру, на который глаз смотрит. Глаз дистанцирован от мира, тогда как взгляд «без расстояния» размещается на поверхности созерцаемого. По удачному выражению Жака Лакана, «взгляд — на стороне вещей» [3, с. 83].

Указанная концепция «взгляда» позволяет различить содержание современной и постмодерной визуалистики. Если в основе современной визуальной

философии находятся понятия глаза и зрения, вооруженного оптическими приборами (телескопом, биноклем или лорнетом), дистанцированно разглядывающего предметы внешнего мира, то в постмодерной визуалистике центральным становится концепт взгляда, преодолевающего дистанцию между инстанцией Я и внешним миром. Постмодерная практика видения предполагает устранение субъект-объектной разорванности, слияние Видящего и видимого в феномене внимательного и заинтересованного взгляда [там же].

Современный человек превращается в напряженный, все-приемлющий, на-все-направленный Взгляд, распахнутый навстречу новому видеоопыту, впитывающий в себя любую визуальную информацию. Воссоединившийся с миром Человек-Взгляд пытается постичь визуальную реальность, осмыслить ее анатомию и механику. Отсюда — повышенный интерес постмодерного мыслителя к таким визуальным формам, как фотография, кино, театр, реклама, мода, строение которых он пытается описать. Как следствие, в постсовременности появляются такие новые философские формы, как философия фотографии, философия кино, семиотика моды, философия рекламы и т.д., которые можно объединить в новом жанре «философии визуальных форм» — философии, интересующейся существованием и функционированием культурных феноменов, задействующих зрительные способности человека.

Исходя из вышеизложенного не удивительно, что постмодерный философ сосредоточился на том, *что* мы видим. Он размещает себя в самом мире образов и вещей — он их разглядывает, смакует, пытается проникнуть внутрь их визуальной плоти.

Правоммерно проводить различие между современной и постмодерной визуалистикой. Если в основе современной визуальной философии находятся понятия глаза и зрения, то в постмодерной визуалистике центральным становится понятие взгляда, преодолевающего дистанцию между субъектом и объектом видения. Трансgressивная устремленность взгляда вовне человеческой субъективности сочетается с практикой видеофилии (влюбленности в образы) и видеомании (поглощенностью и захваченностью образами), социальным вуайеризмом (массовым желанием созерцать не только то, что лежит на поверхности, но и то, что скрыто и находится под покровом видимого) и социальным эксгибиционизмом (массовым стремлением «выставлять себя напоказ» и «собирать» чужие взгляды) [3, с. 78].

Физически-плотский мир — его видимая рельефность, цветность и консистенция — попадает в фокус зрения постмодернистов. Визуальный

интерес и модерных, и постмодерных мыслителей уже не ориентирован трансцендентным, а нацеливается на имманентное — на видимую поверженность реальных вещей [3, с. 81].

Подведем **итоги**. В исследованиях последних лет сделан акцент на особой роли визуальных представлений, проявлений и воображения в современном обществе. Изобретение технического образа — второе эпохальное событие в жизни человечества после изобретения письменности. Это вызвало коренные изменения в культуре и человеческом бытии. Технологические медиа изменили западное представление о визуальных изображениях и скульптуре. В теориях, составляющих «иконический поворот», образ рассматривается как специфический медиум, обладающий собственной — т. е. альтернативной по отношению к лингвистической — логикой формирования смысла. Сам же «иконический поворот» является следствием появления новых медиа.

В области философии обращение к проблематике образа способствует формированию более дифференцированного представления о визуальности, ее природе и воздействии на человека. Исследования последних десятилетий в философии и гуманитарных науках показывают, что символические формы жизни — это не просто мимезис, т. е. вторичное выражение и изображение чего-то существующего, но, напротив, самостоятельная действительность и реальность, где рождаются и изменяются как события, так и сам человек. Современные визуальные исследования включают изучение нью-медиа. Изучение нью-медиа должно учитывать состоявшуюся эволюцию теоретических представлений о роли старых технических медиа (фотография и кино) в визуализации культуры.

Визуальные формы современной культуры трансформируют окружающую действительность и конституируют замещающую её «новую» реальность. Критериями новой визуальной реальности являются серийность, искусственность, иллюзорность, виртуальность. Через сконструированную среду, которая формирует определенные типизации, «культурные образцы», смыслы у современного человека возникает отношение к реальности как к визуальному образу. В то же время необходимо учитывать, что придание статуса «реальности» чему-либо определяющим образом зависит от самого человека.

Литература:

1. Барт Р. Camera lucida. Комментарий к фотографии [Текст] / Ролан Барт; пер. с фр., послесл. и коммент. Михаила Рыклина. — М.: ООО «Ад Маргинем Пресс», 2011. — 272 с.
2. Барт Р. Фотографическое сообщение [Текст] / Р. Барт; пер. с фр., вступ. ст. и сост. С.Н. Зенкина // Барт Р. Система моды. Статьи по семиотике культуры. — М.: Изд-во им. Сабашниковых, 2003. — С.378-392.
3. Батаева Е.В. Фланерство и видеомания: современные и постмодерные визуальные практики. — Вопросы философии. — 2012. — № 12. — С. 78-89
4. Вайбель П. Медиаискусство: от симуляции к стимуляции / П. Вайбель // Логос. — т. 25. — № 4. — 2015. — С. 135 — 163.
5. Гройс Б. Дефикционализация фиктивного: искусство и литература в интернете / Б. Гройс // Логос. — т. 25. — № 4. — 2015. — С. 1-16.
6. Делёз Ж. Кино. Пер. Б. Скуратов / Ж. Делёз. — М.: Ад Маргинем, 2004. — 624 с.
7. Делёз Ж. Платон и симулякр. Перевод Е. А. Наймана / Ж. Делёз. — С. 226 — 239. — [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s00/z0000174/>
8. Делёз Ж. Различие и повторение. Пер. с фр. Н.Б. Маньковской и Э.П. Юровской. / Ж. Делёз. — СПб.: Петрополис, 1998. — 384 с.
9. Жигалкина С. С. Природа и специфика кино в философской концепции Ж.Делёза / С. С. Жигалкина // Перспективы. — 2006. — Вип. 1 (33). — С. 61—65.
10. Жигалкіна С. С. Роль кінематографу у формуванні культурної реальності у ХХ столітті / С. С. Жигалкіна // Філософські пошуки. — Львів—Одеса : Cogito — Центр Європи, 2009. — Вип. XXX. — С. 196—204
11. Иванова А. «Эйкон» и «эйдолон» Платона и «симулякр» Делеза / А. Иванова. — [Электронный ресурс] Режим доступа: http://kogni.narod.ru/eikondeleuze.htm#_ftn1
12. Инишев И. «Иконический поворот» в теориях культуры и общества [Текст] / И. Инишев // Логос. — № 1 [85]. — 2012. — С. 184 — 211.
13. Маклюэн М. Понимание Медиа: Внешние расширения человека. Пер. с англ. В. Николаева / М. Маклюэн. - М.: Жуковский: Канон-Пресс-Ц; Кучково поле, 2003. — 464 с.
14. Савчук В. Философия фотографии [Текст] / В. Савчук. — СПб.: Изд-во СПбГУ, 2005. — 256 с.
15. Стрижак Е.А. От истории искусства к Bildwissenschaft: немецкоязычные исследования визуальной культуры / Е.А. Стрижак // Философский журнал. — 2015. — Т. 8. — № 4. — С. 150—163.
16. Флюссер В. За философию фотографии [Текст] / В. Флюссер. Пер. с нем. Г. Хайдарова. — СПб.: Изд-во С.П. ун-та, 2008. — 146 с.

Барінова Я. Д. Візуальна культура як предмет філософського осмислення. — Стаття.

Анотація. У статті окреслено ті повороти, в рамках яких відбувається тематизація візуальної культури. Серед них останнім часом особливе значення мало звернення до «образу» як нової парадигми культури з переважанням медійних компонентів. Образ розглядається як специфічний медіум, який володіє власною, альтернативною по відношенню до лінгвістичної, логікою формування сенсу. Образи з копій перетворилися на моделі, що визначають реальність. Сплеск інтересу до візуального, «іконічний» поворот стали наслідками появи нових медіа. У сучасної людини виникає відношення до реальності як до візуального образу. У той же час необхідно враховувати, що надання статусу «реальності» чому-небудь визначальним чином залежить від самої людини.

Ключові слова: візуальна культура, образ, іконічний поворот, погляд, візуалістика, нові медіа.

Barinova Y. Visual culture as a subject of philosophical understanding. — Article.

Summary. The article outlines the turns, within which there is the thematization of visual culture. Appeal to the “image” is seen as a new paradigm of culture with the prevalence of media components. The image is considered as a specific medium with its own logic of formation of meaning. The images are not copies. They are the models that shape reality. Modern man relate to reality as a visual image. At the same time, it is necessary to consider that giving the status of “reality” something decisively depends on the person.

Keywords: visual culture, image, iconic turn, look, visual studies, new media

Калениченко М.М.,
кандидат філологічних наук, асистент Інституту філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

СТРУКТУРНІ ПАРАМЕТРИ БЕЗОСОБОВИХ РЕЧЕНЬ У ЧЕСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

Анотація. У статті проаналізовано стан дослідження безособового речення у лінгвістичній україністиці та богемістиці, визначено категоріальні характеристики безособовості, способи та засоби її реалізації.

Ключові слова: безособове речення, односкладне речення, предикативна основа речення, структурні параметри безособових речень.

Специфічними ознаками речення, які відрізняють його від інших синтаксичних одиниць, у тому числі і від словосполучення, є предикативність, смислова та інтонаційна завершеність, наявність граматичної основи. Саме кількість граматичних основ у лінгвістичній славістиці виступає основним критерієм поділу речень на прості й складні. У слов'янській синтаксичній традиції просте речення визначається за мінімальною кількістю головних членів, тобто за наявністю одного граматичного центру речення (J.Bauer, Fr.Daneš, J.Firbas, M.Grepl, B.Havránek, Zd.Hlavsa, J.Hrbáček, J.Hrbáček, A.Jedlička, Fr.Kopecný, A.Lamprecht, D.Šlosar, В.Г. Адмоні, Й.Ф.Андерш, В.В. Бабайцева, В.О.Белошапкова, В.М.Бріцин, І.Р.Вихованець, Є.М.Галкина-Федорук, В.В.Жайворонков та ін.).

Граматичний центр простого речення є водночас і предикативним центром, оскільки він утворює предикативну синтаксичну одиницю-конструкцію — речення. Загальне поняття одного предикативного центру об'єднує все різноманіття простих речень.

Нагадаємо, просте речення — це синтаксична одиниця-конструкція, побудована за закріпленням у мовній системі зразком, граматичну основу якого становить один предикативний центр і який створюється неперервністю синтаксичних зв'язків між членами речення. На думку багатьох граматиків (Bauer J., Daneš Fr., Havránek B., Hlavsa Zd., Jedlička A., Kopecný Fr., Андерш Й.Ф., Вихованець І.Р. та ін.) визначальною ознакою, що уможливорює кваліфікацію відповідної синтаксичної конструкції як простого речення, виступає не кількість об'єднаних у її складі компонентів, а одинична репрезентація предикативного центру — носія предикативного стосунку в усіх різновидах простого речення, тобто безпосереднього виразника

співвіднесеності змісту цих різновидів речення з позамовною дійсністю, а також показника предикативного зв'язку між підметом і присудком у двоскладному простому реченні.

Відомо, що структурні типи речень у слов'янських мовах формувалися протягом багатовікового процесу взаємодії двох основних факторів: потреб відображення в думці і, відповідно до цього, в мові основних типів зв'язків між елементами осмислюваної дійсності і формальних та семантичних особливостей стихійно витворюваних у кожній даній мові елементів, які використовуються для побудови речень. У індоєвропейській правові формальні зв'язки між членами речення будувалися за принципом послідовного формального підпорядкування всіх членів речення один одному, починаючи з такого члена речення, який сам ніякому іншому членові вже не підпорядковувався, а виконував роль граматичного центру речення чи частини цього центру.

Визначний український дослідник слов'янського синтаксису Мельничук О.С. аргументовано стверджує, що роль граматичного центру речення в індоєвропейській правові здавна виконували, як правило, або іменники — назви різних речей і явищ, або особові форми дієслів, у яких певні дії чи стани висловлювались як процеси, що відбуваються у часі. У тих випадках, коли йшлося про відображення в думці і мові самих лише предметів чи явищ без підкреслення об'єктивного зв'язку з ними їх окремих ознак, дій, станів тощо або коли йшлося лише про відображення проходження дій чи станів без підкреслення їх зв'язку з їх носіями — реальними суб'єктами, відповідний іменник (займенник) чи особове дієслово могли або самостійно виступати в ролі цілих речень, або, супроводжуючись синтаксично залежними від них другорядними членами, ставати одночленними граматичними центрами речень.

Як наголошує О.С.Мельничук, при розподілі простих речень праслов'янської мови на двоскладні і односкладні необхідно брати до уваги можливість існування в праслов'янській мові неповних речень, які в ряді випадків формально зближуються з односкладними. Слід насамперед виходити з того, що поняття неповних і односкладних речень

є не загально-смысловими, а суто граматичними. Визначення повноти простого речення не на основі того, наскільки повно висловлюється в ньому думка при даному контексті чи ситуації, а лише залежно від того, наскільки конкретна структура даного простого речення, вжитого в контексті чи в певній ситуації, на думку вченого, відповідає обов'язковому структурному мінімуму розглядуваної поза контекстом чи ситуацією синтаксичної схеми (моделі), за якою побудоване дане речення [1, с.361]. Тому з неповними безпідметовими реченнями не слід змішувати „речення неозначено-суб'єктні (так звані безособові) і узагальнено-суб'єктні (узагальнено-особові), які належать до різновиду односкладних речень” [1, с.362].

Російська дослідниця В.В.Бабайцева вважає, що для розмежування двоскладних і односкладних речень необхідно перш за все розмежувати види суджень, що обумовлюють формально-структурні типи речень [2, с.9].

У сучасній славістиці речення розглядають переважно як багатоаспектну синтаксичну одиницю, як комплекс декількох відносно незалежних підсистем (праці П.Адамеця, Й. Андерша, Я. Бауера, Г.Белічової, Б. Гавранека, Ф. Данеша, В. Адмоні, Н. Арват, В. Белошапкової, В. Виноградова, І. Вихованця, Г.Золотової та ін.). Визнання за реченням багатоплановості дозволило вивчати його в різних аспектах — структурному, семантичному, комунікативному, соціолінгвістичному, стилістичному, функціональному, що дозволяє глибше проникнути в механізм функціонування синтаксичного рівня мови. Застосування нової методики аналізу синтаксичної системи слов'янських мов уможливило розгляд синтаксичних одиниць із різних боків і виявило дискусійні моменти інтерпретації багатьох синтаксичних явищ.

У слов'янському мовознавстві безособові конструкції ґрунтовно досліджено з боку їх формально-граматичної організації (В. В. Бабайцева, Л. І. Василевська, Є. М. Галкіна-Федорук, Ю. В. Локшин, Г. М. Чирва, Я. Бауер, Ф. Данеш, В. Шмілауер та ін.). Вивчення структурних параметрів безособових речень у слов'янських мовах відбувалося у межах встановлення специфіки лексико-граматичних засобів, що оформлюють граматичний центр безособових одиниць, виявлення їх синтаксичної маркованості, співвіднесеності з іншими односкладними комунікативними одиницями, сфери поширення різних змістово-граматичних видів окремих типів безособових конструкцій, а також частоти їх вживання в різних стилітичних різновидах.

Чеські синтаксисти визначають безособове речення як односкладну синтаксичну конструкцію з предикативною основою, що виражає дію

(буття), стан (ознаку) дійсності безвідносно або опосередковано-відносно до діяча, носія стану [3, с.171-172]. Специфіку безособових речень щодо інших односкладних дослідники чеського синтаксису визначають як спосіб вираження дії чи стану як незалежних від діяча, носія стану, що передбачає два плани: безвідносність до суб'єкта дії, стану й опосередковану відносність до нього [3, с.172-173].

Як аргументовано стверджується в основних граматиках чеської мови, головним і неподільним компонентом, що організовує граматичні зв'язки у безособовому реченні і виражає його основний зміст є предикат. Другорядні члени речення, необхідність яких обґрунтовується у реченні вимогами предиката, які впливають із його валентності, створюють разом з предикатом основну реченнєву структуру або мінімальну реченнєву структуру, що кваліфікується як реляційна структура речення [3, с.21; 4, с.173-175]. Пор.: *Sněží* (М. Majerová:61); *Prší* (Н. Pavlovská:40); *Šlo o peníze* (V. Vančura:21); *Hrobníka bolelo skoro všude* (B. Říha:75); *Doma se nevařilo* (М. Majerová:115); *Ráno mě bolí v břiše* (D. Šlosar:61); *Bývalo mu líto* (P. Kles:74); *Včera pršelo* (V. Vančura:36); *Podařilo se nám zastavit taxíka* (I. Klíma:88); *Надворі смеркалося* (П. Мирний); *У хаті все темнішало* (М. Вовчок); *Прохладою повіяло з лісу* (А. Головка).

На конкретному рівні синтаксико-семантичного моделювання речення ми визначаємо морфолого-синтаксичні реалізації основних валентних типів мінімальних реченнєвих структур, тобто структурні моделі речення. Визначення структурних моделей речення проводиться із врахуванням особливостей морфолого-категоріального оформлення компонентів мінімальних реченнєвих структур. Враховується і той факт, що в оформленні компонентів мінімальних реченнєвих структур беруть участь різні морфологічні категорії, одні з яких є синтаксично релевантними, а інші лише призводять до внутрішньомодельних змін, не порушуючи єдності моделі.

Елементарними безособовими предикативними одиницями в чеській мові є конструкції з головним членом, вираженим безособовим дієсловом чи особовим дієсловом, вжитим у безособовій формі. У слов'янських мовах, як правило, це немодифіковані мінімальні реченнєві структури, які належать до мовної системи, функціонуючи в мовленні [5, с.27].

Дослідники слов'янського синтаксису відзначають, що предикатна основа слов'янських односкладних речень має свою специфіку, зокрема К.Г. Городенська наголошує, що організаційним центром односкладних речень є лише предикатні синтаксеми із семантикою стану, яка може вказувати на власне-стан та невласне-стан [6, с.69].

Що стосується одиниць чеського синтаксису, то структурні моделі мінімальних реченнєвих структур у чеській мові можуть модифікуватися, причому найчастіше причиною модифікації мінімальної реченнєвої структури буває відсутність реалізації якоїсь функціональної позиції, або її пасивна переорієнтація на іншого партиципанта, чи усунення її взагалі [7, с.34]. При цьому відсутність лівовагентної позиції (йдеться про можливе опущення підмета у односкладних реченнях чеської мови) або її пасивна переорієнтація на іншого партиципанта (пацієнса) не впливає на двоскладний статус мінімальної реченнєвої структури, тоді як усунення цієї позиції зі складу конститутивних компонентів призводить до переходу даної мінімальної структури з розряду двоскладних у розряд односкладних [7, с.34].

Принципово новим типом змін у структурі двоскладних дієслівних речень чеські дослідники вважають такі модифікації, при яких позиція підмета усувається взагалі, а предикат починає виражати дію як замкнений у самому собі процес [8, с.746]. У теорії односкладного речення відзначається, що, як правило, у слов'янських мовах таку трансформаційну природу мають предикатні синтаксеми, що передають невластиве-стан [9, с.70]. У структурі елементарних чеських двоскладних речень їм відповідають предикати дії, від яких, залежно від типу модифікації, утворюються предикати результативного стану та предикати стану потенційної дії (потенційного процесу чи стану).

Й. Ф. Андерш такі трансформації називає безпідметовими і, враховуючи специфіку оформлення предиката, виділяє три основні види модифікацій: 1) модифікація, при якій дієслово-предикат не видозмінюється, а лише втрачає здатність узгоджуватися з вираженим чи потенційним підметом і набуває т. зв. безособової форми, що збігається з 3-ю особою однини середнього роду, напр.: *V lese vonělo trávou, Kluka mrazilo, Однак мене морозить*; 2) модифікація, при якій дієслово-предикат набуває рефлексивної форми, при цьому позиція підмета може трансформуватися у позицію додатка або усуватися взагалі, напр.: *Píše se mi dobře, O tom se mluvilo, Давида аж смикнуло*; 3) модифікація, при якій дієслово-предикат набуває форми на -но, -то: напр.: *O tom už bylo rozhodnuto, A v hrudích parubka nemov těž strunu natáheno* [7, с.151]. Структурні характеристики модифікованих моделей чеських безособових речень будуть аналізуватися далі.

Першу групу власне безособових речень у чеській мові формують безособові конструкції, побудовані за структурною моделлю **Vfimp**, де формотворчим елементом виступають власне безособові дієслова без конструктивних детермінантів, напр.: *Pršívá* (V.Vančura:36); *Svívalo* (O.Bočková:87);

Pršelo (K.Čapek:363); *Sněží* (M.Majerová:61); *Prší* (H.Pavlovská:40); *Без кінця мрячило* (О.Гончар); *Смеркалося* (М. Коцюбинський). Такі речення мають стале й водночас обмежене морфологічне вираження, оскільки функцію головного члена в них виконує лише безособове дієслово. Відомо, що поширеність і функціональний діапазон цих речень у слов'янських мовах зумовлюється загальномовними тенденціями до здатності виражати різноманітні аспекти семантики: як всеохопний фізичний стан (зокрема зміну дня і ночі, погоду), так і фізичний, фізіологічний та психічний стан людини [3, с.171; 9, с.69; 10, с.112].

У чеській мові кількість безособових дієслів без афікса *se* обмежена (*sněžit, svítat, pršet* тощо), власне безособовим дієсловам властива вузька парадигма у площині модальних та часових характеристик: *Svíta. Dosud ještě nesvívalo. Musí už svítat* тощо; у видових протиставленнях: *sněží–zasněží* [3, с.171-172].

Цей тип односкладних речень у чеській мові є єдиною реченнєвою структурою безособового типу, що базується на безвалентності дієслова; предикатами тут, як правило, виступають дієслова, які називають атмосферні явища: *Mrzlo, až praštělo; Venku sněží; To se prší!; Zavři, táhne!* (виняток становлять *Hoří!* та *Zvoní! (ve škole); Brzy bude zvonit*) [3, с.171-172]. Ці форми не вимагають жодного прямого виконавця дії, ані втручання якогось об'єкта. Якщо вже і йдеться про предмет, то це, переважно, носій інерційної дії, хоча з позиції валентності такі структури слід кваліфікувати як двоскладні. Пор.: *Uhodilo – Uhodil blesk. Zatahuje se – Obloha se zatahuje. Snížim – Падає сніг. Гримить – Грім гримить*. Скоріше тут можна передбачити обставину місця чи часу, наприклад, у реченнях типу *V den plesu bylo pošmourno* (I.Klíma:76); *Venku pršelo a bylo dost chladno* (P.Tigrid:32); *Včera pršelo* (V. Vančura:36); *Venku přestávalo pršet* (O. Bočková:21); *B líci zovсім затемніло* (М.Коцюбинський), може передбачатися місце, відоме з попереднього контексту. Такі безособові речення у чеській мові характеризуються структурною односкладністю, відсутністю поширення – семантичного і граматичного, стійкістю реченнєвої структури, що пояснюється специфічною безсуб'єктною семантикою безособовості [3, с.171].

Другу групу власне безособових речень у чеській мові формують безособові конструкції, побудовані за структурною моделлю **V fimprefl**, де формотворчим елементом є зворотні дієслова без конструктивних детермінантів. На відміну від першої групи, побудованої за структурною моделлю Vfimp, яка кількісно обмежена, безособові речення з незворотними дієсловами

широко представлені в усіх слов'янських мовах, але коло їх семантичних значень не є широким — в основному це погода, зміна доби, значення успіху чи неуспіху та стан істот, в основному хворобливий), безособові речення з дієслівним предикатом із афіксом *se* не мають чітких семантичних обмежень [10, с.112-113]. У досліджених текстах такі структури вживаються досить часто, напр.: *Zetmělo se* (R.Jesenská:53); *Tmělo se a tmělo* (K.Sezima:127); *Šerilo se* (K.Čapek:58); *Sněžilo se* (M.Majerová:117); *Надворі забіліло* (А.Головко); *У хаті все темнішало та темнішало* (М.Вовчок).

Указані чеські безособові речення можуть трансформуватися у двоскладні конструкції, в яких дієслово-предикат втрачає рефлексивну форму і починає виражати не узагальнену, а конкретну дію, пор.: *O tom se ještě dodnes vypravuje* – *O tom ještě dodnes vypravují* – *Lidé/Všichni o tom ještě dodnes vypravují*. Можливість такої трансформації пояснюється тим, що у чеській мові рефлексивну форму можна утворити фактично від будь-якого дієслова, включаючи модальні дієслова *moci, mít, smět, musít/muset* [7, с.163].

З формального погляду науковці виділяють два різновиди такої структурної моделі: власне модель *Vlímprefl* (без конструктивних детермінантів) та модифіковану модель із конститутивними детермінантами (додатками або обставинами). Пор.: *Zdalo se* (B.Říha:144); *Zetmělo se* (R.Jesenská:53); *Tmělo se a tmělo* (K.Sezima:127) та *Zdalo se jím* (K.Mašek:75); *Třásl se jeho* (J.Hilbert:88); *Skoro se mi odpouštělo* (O.Theer:220); *Dýchalo se rychle a těžce* (J.Opolský:237); *Dobře se mu stalo!* (V.Dyk:245); *A zdalo se mu* (K.Žák:111); *Його боліло* (О.Кобилянська); *Однак мене морозить* (М.Коцюбинський).

Як показують наші спостереження, у слов'янських мовах відсутність чіткої структурної позиції підмета може привести до такої трансформації двоскладних структурних моделей в односкладні (третья група), при якій предикат виражається безособовою формою на **-no, -to**: *Pod stromy už napadály listy* – *Pod stromy už plničko listů napadáno* (Mája Z.:51); *Zbudovali bez plánu* – *Zbudovano bez kloudného plánu regulačního* (K.Sezima:124); *Vynalezli v Ravensburku* – *Vynalezeno v Ravensburku* (J.Opolský:239); *Через три дні їх справді випущено і дозволено їм попроситися з родиною* (П.Мирний); *Їй закинувано скупарство* (О.Кобилянська).

Вважаємо за необхідне відзначити ще раз, що у слов'янських мовах односкладні речення семантично відрізняються від двоскладних тим, що в них виконавець дії не одержує експліцитного вираження, оскільки є для мовця не відомим або мовець не бажає його конкретизувати, що в односкладних реченнях повідомляється про дію

здебільшого в її результативній, а не в процесуальній сутності [7, с.164; 11, с.111].

У чеській мові це передусім стосується безособових конструкцій, які вживаються на позначення природних фізичних явищ, що не залежать від людської волі, напр.: *V den plesu bylo poštournо* (I.Klíma:76), або станів чи процесів, що не зумовлені волею діяча або не залежать від будь-якої причини, напр.: *Divokými horstvy a hvozdy uzavřeno bylo bohaté království Erinino* (J.Opolský:235). Водночас такі односкладні речення вживаються і на позначення різних дій і станів у сфері людських стосунків, напр.: *Umačkáno bylo dvanáct set věřících a diváků* (K.Čapek:113); *Došlo ke střelbě, padesát manifestantů bylo zabito a tisíc zatčeno* (P.Tigrid:40); *Ženské hnutí bylo rozluštěno* (H.Maliřová:313); *Bylo hned obaleno lži a chutě vrháno za Emou jako koule bláta* (K.Sezima:137).

Як показують наші спостереження, специфічна семантична риса (неозначеність або нереалізованість агенса) чеських безособових речень зближує їх з неозначено-особовими реченнями і робить можливим запитання *ким?* Пор.: *Tolik bylo měňavých bodů a svitků s rozvahou do textu položeno!* (J.Opolský:241) – *Tolik měňavých bodů a svitků bylo s rozvahou do textu Jardou položeno!* – *Tolik měňavých bodů a svitků s rozvahou do textu Jarda položil*; *Bylo mu uloženo vyplatit oslovenému dvacet korun* (V.Dyk:262) – *Bylo mu soudem uloženo vyplatit oslovenému dvacet korun* – *Soud mu uložil vyplatit oslovenému dvacet korun*; *Mnoho dětí bylo umačkáno, několik žen odneseno polomrtvých* (K.Sezima:122) – *Mnoho dětí bylo rytíři umačkáno, několik žen odneseno polomrtvých* – *Mnoho dětí rytíři umačkali, několik žen odnesli polomrtvých*, що, у свою чергу, призводить до зміни типу і структури речення; *Через три дні їх справді випущено і дозволено їм попроситися з родиною* (П.Мирний) – *Через три дні їх справді випустили і дозволили їм попроситися з родиною* – *Через три дні охоронці їх справді випустили і дозволили їм попроситися з родиною*.

Чеські граматисти відзначають, що у сучасній чеській літературній мові предикативні форми на **-no, -to** утворюються найчастіше від дієслів доконаного виду, рідше пов'язуються з основами недоконаних дієслів. Виявлені нами безособові речення з предикативними формами на **-no, -to** узгоджуються з висновками Й.Ф. Андерша про те, що такі утворення від дієслів недоконаного виду не можна вважати регулярним явищем, оскільки саме повідомлення про дію в її результативній, а не в процесуальній сутності є характерною рисою таких речень [7, с.164]. Напр.: *Zbudovano bez regulačního plánu* (K.Sezima:124); *Pod stromy už take plničko listů napadáno* (Mája Z.:51); *Naprostо vyloučeno*

(К. Čapek:206); *Množství jablek, broskví a mukyní strženo bylo se stromů tíhou a dozrálostí* (J.Opolský: 235); *Mnoho spisovatelů bylo umlčeno a pronásledováno* (P.Tigrid:48); *Jak ho použít bylo napsáno na přilepené cedulce* (H.Pavlovská:38).

Таким чином аналіз структурних особливостей односкладних безособових речень у чеській та українській мовах дозволив виділити основні ознаки, які визначають структурну специфіку безособових одиниць серед інших односкладних і можливості їх видозмін: наявність одного головного предикативного компонента дієслівного типу, що підпорядковує інші компоненти (якщо вони є у реченні) та уможливорює транспозицію потенційного підмета у додаток, найчастіше у формі давального, родового, знахідного чи місцевого відмінків.

Безособовим дієсловом властива вузька парадигма у площині модальних та часових характеристик: *Svitá. Dosud ještě nesvítilo. Musí už svítat. Vечоріє. Звечоріло. Світає. Мало б уже світати* тощо; у видових протиставленнях: *sněží-zasneží, sníжить-zasníжить* тому кількість безособових дієслів без афікса *se* обмежена (*sněžit, svítat, pršet* тощо). Цей тип односкладних речень у чеській мові є єдиною реченнєвою структурою безособового типу, що базується на безвалентності дієслова, такі предикати не вимагають жодного прямого виконавця дії, ані втручання якогось об'єкта.

Другу групу власне безособових речень формують безособові конструкції, де формотворчим елементом є зворотні дієслова без конструктивних детермінантів. На відміну від першої групитакі безособові речення широко представлені в усіх слов'янських мовах, хоча коло їх семантичних значень не є широким — в основному це вказівка на погоду, зміну доби, значення успіху чи неуспіху та стан істот.

Речення, у яких дієслівний предикат відкриває позиції додатка, обставини чи обох другорядних членів, складають досить чисельну групу конструкцій з предикатами-дієсловами, що виражають фізичні відчуття, переживання, настрої та психічний стан людини і представленні одно- чи двовалентними структурними моделями. У таких предикативних одиницях йдеться про дію, коли людина не виступає безпосереднім її виконавцем, а швидше проживає цю дію, причому факту пов'язання з людиною певної події, настрою чи стану відповідає завжди одна з позицій валентного поля, але ніколи позиція підмета.

Література:

1. Мельничук О.С. Развитие структуры слов'янского предложения / О.С.Мельничук. — К.: Наукова думка, 1966. — 324с.
2. Бабайцева В.В. Односоставные предложения в современном русском языке / В.В.Бабайцева. — М.: Просвещение, 1968. — 160 с.
3. Mluvnice češtiny. Díl 3. Skladba. — Praha: Academia, 1987. — 746 s.
4. Havránek B. Česká mluvnice / B. Havránek., A. Jedlička. — Praha: Stát. ped. nakl-ství, 1981. - 587s.
5. Бондарко А.В. Носитель предикативного признака (на материале русского языка) / А.В.Бондарко // Вопросы языкознания. — 1991. — №5. — С.27-41
6. Городенська К. Предикатно-валентна основа елементарного односкладного речення / К.Г.Городенська // Українська мова. — 2001. — №1. — С.69-73
7. Андерш Й.Ф. Типологія простих дієслівних речень у чеській мові в зіставленні з українською / Й.Ф. Андерш. — К.: Наукова думка, 1987. — 190с.
8. Barnetová V. Русская грамматика В 2-х т./ V. Barnetová, H.Běličová-Křížková, O. Leška a kol. — Praha: Academia, 1979. — т.2 — 1093 s.
9. Городенська К. Предикатно-валентна основа елементарного односкладного речення / К.Г.Городенська // Українська мова. — 2001. — №1. — С.69-73
10. Савицький Н. Безличные предложения с невозвратным глаголом в украинском, русском и чешском языках / Н. Савицький // Československárusistika XVI. Ústavjazyků a literaturčeskoslovenskéakademievěd. Praha, 1971, S.109-115
11. Чемес В.Ф. Особливості вживання безособових конструкцій з дієслівними формами на —ся, —но, —то у мові української діаспори / В.Ф. Чемес // Вісник київського університету. Історико-філологічні науки. — К.: Либідь, 1991. — № 2. — С. 111-115.

Калениченко М.М. Структурные параметры безличных предложений в чешском и украинском языках. — Статья.

Аннотация. В статье проанализировано состояние исследований безличных предложений в лингвистической украинистике и богемистике, определено категориальные характеристики безличности, способы ее реализации.

Ключевые слова: безличное предложение, односоставное предложение, предикативная основа предложения, структурные параметры безличного предложения.

Kalenychenko M.M. Structural Parameters of the Impersonal Sentences in Czech and Ukraine Languages. — Article.

Summary. The state of research of monosyllabic, in case of impersonal sentence, the sentence in linguistic Slav philology has been analysed. The categoric characteristics of lack of personality, the methods and ways of its realization.

Key words: impersonal sentence, monosyllabic sentence, predicate stem of the sentence, structural parameters of impersonal sentence.

Кравчик М.А.,
кандидат философских наук, доцент кафедры искусствознания
и общегуманитарных дисциплин
Международного гуманитарного университета

УНИВЕРСАЛИЗМ И ЕГО МОДУСЫ В РЕЛИГИИ И ФИЛОСОФИИ

Аннотация. Статья посвящена анализу универсализма как формы мировоззрения, которая основана на признании единства человечества, и которая имеет различные модусы существования в религиозном сознании и в философской рефлексии. Сравнение этих модусов позволяет сделать вывод о двух путях формирования универсалистского мировоззрения: Бого-центричном (библейский) и субъекто-центричном (философский).

Ключевые слова: универсализм, космополитизм, библейский универсализм, философский универсализм

В современном мире, по словам известного западного социолога У. Бека, происходит становление новой социальной и политической реальности, в которой «национальные границы и различия размываются», и война становится «событием внутренней политики во многих странах, разбросанных по всему миру» [1, с. 19]. Поэтому необходим мировоззренческий поворот от «национального подхода», доминировавшего в социально-философской мысли в эпоху модерна и основанный на идее нации, к новому «космополитическому мировоззрению» [там же]. Сходные идеи были высказаны и другими западными интеллектуалами: «Впервые в истории человечества под воздействием важнейших политических и технологических изменений появился реальный шанс возникновения глобальной цивилизации. В ней ежедневно случаются события общемирового значения... В исторической перспективе просматривается только одна человеческая цивилизация, целостная и глобальная по своей сути, но наделенная чудесным разнообразием врожденных вариаций в том, что касается жизненного опыта» [20, р.103].

Таким образом, обращение к концепту универсализма в современных социально-философских исследованиях и анализ его различных модусов и экспликаций становится насущным вопросом философской рефлексии, которая направлена на выявление модусов универсальности (моделей универсализма) и путей их формирования. Среди философов, занимавшихся этой проблематикой

можно выделить имена У. Бека¹, М. Нуссбаум², Ж. Деррида³ и др.

Целью данной статьи является анализ формирования различных моделей, или модусов универсальности, имевших выражение в религиозных и философских текстах.

В религиозной сфере универсалистские тенденции связываются, как правило, с тремя авраамическими религиями, из которых, прежде всего, выделяют христианство как наиболее яркий пример воплощения идеи универсализма, как в основных положениях учения (ап. Павел), так и в попытке реализации этой идеи в исторической действительности. Между тем, с точки зрения анализа религиозных текстов можно отметить, что универсалистские тенденции присутствуют уже в первых главах книги Берешит, повествующей о единстве творения мира, о едином истоке происхождения человеческого рода, прародителями которого становятся Адам и Ева (Берешит гл.3-4), а также, изложенной в ней истории Авраама, который стал основателем еврейского народа, и повлиял на другие народы: «благословятся тобою все племена земли» (Сончино) (Берешит Лех Леха 12:1-3)[12].

Между тем, как справедливо указывает о. А. Мень, в случае Авраама следует говорить о некоторой диалектике универсализма: «С одной стороны, Авраам должен выйти из среды родичей-язычников, покинуть дом отца, а с другой — предсказывается, что благословение, данное ему, будет благословением для всех народов» [13, с. 284]. Таким образом, правомерным будет вывод о сосуществовании двух тенденций в иудаизме - универсалистской, согласно которой еврейский народ, заключивший завет с единым Богом, творцом «неба и земли», является свидетелем и проводником Божьего спасения для всех остальных народов. Противоположная ей тенденция — партикулярная - основана на идее

¹ Бек У. Космополитическое сознание. — М.: Центр исследований постиндустриального общества, 2008. — 318 с.

² Нуссбаум М. Патриотизм и космополитизм // Логос. — 2006. — №2 (53). — С. 110-119.

³ Деррида Ж. Глобализация, мир, космополитизм // Космополис. — 2004. — №2(8). — С.125-140.

избранничества потомков Авраама для получения истинного закона (Торы) на горе Синай, и отделения их от всех прочих народов. Избранничество привело к формированию еврейского народа как замкнутого религиозно-этнического единства, что происходило постепенно в различные исторические периоды, но несмотря на то, что к Израилу присоединялось сравнительное большое число иноплеменников (моавитян, идумеев, египтян, хеттов, хананьеев и др.), тем не менее, «созидалась стена, отделяющая израильтян от других народов, от язычников» [13, с.286].

Развитие универсалистских тенденций в иудаизме можно обнаружить также в проповедях древних пророков Израиля (Исайя, Иеремия), которые выступали не только с обличением грехов и пороков народа Израиля, но и провозглашали развитие будущих событий. Так, например, пророк Исайя говорит о спасении всех народов благодаря реализации Божьего плана через Израиль: «...поставлю тебя в завет для народа, во свет для язычников» (Ис. 42:6); «...я сделаю тебя светом для народов, чтобы спасение Мое простерлось до концов земли» (Ис. 49:6); «Обнажил Господь святую мышцу Свою перед глазами всех народов; и все концы земли увидят спасение Бога нашего» (Ис. 52: 10) [2].

Эти и другие места Писания стали основанием для длительных дискуссий о характере универсализма, выраженном в его пророческом послании. С одной стороны, Исайя призывает Израиль к провозглашению вести спасения другим народам, и, соответственно, может считаться «пророком-миссионером», «отцом еврейской миссионерской деятельности» [19, р.46]. Именно такую интерпретацию затем поддерживали М. Лютер, Ж. Кальвин, считая, что эта деятельность послужила основанием для христианской проповеди благой вести язычникам [Там же]. Другие авторы указывают, что пророк акцентировал внимание на том, что спасение народам придет только через Израиль, и только в Иерусалиме, на Сионе все остальные народы будут собраны для поклонения и прославления Бога Израиля [см. Там же, pp. 50-55].

Наиболее значимым моментом в пророчествах Исайи являются его упоминания о Небесном царстве и о мессианских временах: «И будет в последние дни, гора дома Господня будет поставлена во главу гор, и возвысится над холмами, и потекут к ней все народы», и далее «...не поднимет народ на народ меча, и не будут более учиться воевать» (Ис. 2:2, 4)[2].

Похожее пророчество встречается также у пророка Михея (2: 1-3), в послании которого впервые встречается идея о существовании «Царства

Небесного», или «Царства Божьего» (Мих. 4:7). Михей, указывая на «последние дни», изображает это царство («царство Бога») как вечное, неизменное, в котором будут вместе евреи и язычники: «И пойдут многие народы и скажут: придите, взойдем на гору Господню и в дом Бога Иаковлева...» (Мих. 4:2). Это царство станет всемирным, поскольку «в него войдут как полноправные члены и все язычники, которые придут к свету божественной истины и наравне с Израилем будут почитать истинного Бога» [10, с. 192].

В псалмах Давида тоже встречается упоминание о Божьем царстве и о поклонении язычников перед Божественным всемогуществом: «Вспомнят, и обратятся к Господу все концы земли, и поклонятся перед Тобою все племена язычников; Ибо Господне есть царство, и Он — есть владыка над всеми народами» (Пс. 21:28-29) [2].

И наконец, продолжение вести Небесного царства, как грядущего в конце времен, развивается пророком Даниилом, который сообщает о «престолах» грядущего суда, о «Сыне Человеческом», имеющем власть, славу и царство, чтобы «все народы, племена и языки служили Ему», чье «владычество вечное, которое не прейдет» и «не разрушится» (Дан. 7:9-14)[2].

Таким образом, в иудаизме (в ранний период и в период Второго Храма) появляется целый ряд положений универсального характера, которые позволяют говорить о формировании особой модели библейского универсализма. Во-первых, утверждается существование единого Божественного источника происхождения мира и человечества, во-вторых, предполагается, что в эсхатологические времена будет существовать единое и вечное царство, в котором евреи и язычники получают спасение и будут поклоняться единому Богу. В этом царстве не будет войн и разделений, поскольку его основанием станет признание Божественной власти и всемогущества всем человечеством, которое станет нравственно измененным и преображенным. Как справедливо отмечает А. Смирнов: «ветхозаветные пророки были очень далеки от представления мессианского царства чисто земным и чувственным...Они изображают его такими чертами, которые заставляют видеть в нем не всемирную монархию в политическом смысле, а духовно-нравственное и благодатное царство, члены которого будут обладать совершеннейшим боговедением... грядущее мессианское царство будет утверждено не обыкновенными человеческими средствами, а всепобеждающей силой правды и любви»[10, с. 161].

Библейский универсализм, ставший основой эсхатологических и мессианских ожиданий евреев во времена Второго храма, нашел отражение

в работах Филона Александрийского. Филон, изучавший основы платоновской и стоической философий «в греческих школах», вместе с тем «вырос в семье, глубоко преданной еврейским традициям и вере» [14]. В трактате «О сотворении мира согласно Моисею» он, объясняя причины и порядок создания чувственного космоса (природного мира и человека), указывает на то что, «мир един, поскольку един и Творец, уподобивший своё творение по [признаку] единственности Себе Самому...» [15, LXI, 172].

Это высказывание полностью согласуется с библейской моделью универсализма, но, далее, Филон, рассуждая о жизни первого человека и об устройстве космоса, отмечает, что космос был представлен как единое государство, а Адам был «единственным гражданином мира»¹. Для него «мир был домом и государством», в котором он жил «безо всякого страха», был «удостоен господства над всеми земными смертными существами», «вкушал радости мира, не нарушаемого враждой» [15, XLIX, 142]. Так, вводя новые понятия, отсутствующие в библейском тексте, Филон переходит к новой модели универсализма, основания которой уже находятся в философских идеях школы стоицизма, получившей широкое распространение в тот период.

Кроме того, Филон формулирует такую концепцию космоса-государства, в которой применяет понятие «гражданин» в отношении умпостигаемых сущностей или «природ». «Необходимо, чтобы некоторые до [появления] человека были гражданами этого государства, подчиняющиеся этому государственному устройству, их должно поистине называть великогражданами, которым досталось в удел населять величайший град и составлять величайшее и совершеннейшее гражданское общество. Кем они должны были быть, как не разумными и божественными природами, одни — бестелесными и умпостигаемыми, другие — не без тел, каковыми оказались звезды?» [15, L, 143-144]. И далее, согласно Филону, первый человек устроится таким образом, что становится единым с существующим космосом: «всякий человек по своему разуму сородственен божественному Логосу, став отпечатком, или частицей, или отсветом блаженной природы, а по телесному устройству — всему миру. Ибо он образован из тех же самых [стихий] — земли, воды, воздуха и огня...» [15, LI 146].

Таким образом, Филон, ставивший целью своих сочинений согласование библейских истин с греческой мыслью, создает своеобразный сплав

религиозно-философских идей и представлений универсалистского характера, в котором представлены два модуса универсализма — библейский и философский. Однако философская часть у Филона преобладает, и поэтому у него практически не встречается мессианских и апокалиптических идей, он не нуждается в концепции «Божьего царства» и не ожидает его появления. Если мир (космос) представлен двумя аспектами — умопостигаемым (Логос) и чувственным — которые согласованы и взаимосвязаны между собой, то вопрос «спасения», «избавления от зла» в мире решается путем указания на эту всеобщую гармонию, установленную Богом-Творцом (истинный Логос — божественное установление и закон), которая нарушается в «земном» мире, но сохраняется неизменной в «небесном».

Синтез, осуществленный Филоном Александрийским показывает, что в первые века новой эры существовало широкое проникновение и взаимовлияния греческой мысли и восточных религиозных учений. Но в действительности этот процесс начался на несколько столетий раньше. В связи с чем некоторые исследователи считают, что стоические идеи «всеобщего» мирового единства и «мирового гражданства» берут начало как греческой (западной) мысли, так и в семитской (восточной). Так, немецкий исследователь стоицизма Д. Бивен, обращаясь к биографии основателя стоицизма Зенона Китийского, представляет его как «семитского учителя», «пришедшего из страны неподалеку от Киликии - из Кипра» и учившего в Афинах о том, что «божество есть единая сила, пронизывающая универсум, и обитающая во всех людях повсюду, без расовых различий, и в идеальном городе не будет храмов, потому что не существует храма, построенного строителями и зодчими, который был бы достоин Бога» [18, p. 13-14].

Эта интерпретация стоицизма была развита М. Поленцом в работах «Стоя и семитизм» (1926), «Стоя. История духовного движения» (1948-1949) [8], который пытался вывести особенности стоических учений из «семитского способа созерцания». Аргументами в пользу этой позиции, по мнению М. Поленца, являются как происхождение самого Зенона и его выдающегося ученика Хрисиппа², так и стоические этические идеи: «Зенон — символический представитель эллинизма, но он носит в своей груди две души. На греческой почве он стал философом, однако не отказывается от ощущаемого им самим наследия своей родины, и заслуживает признания то, как из этих двух

¹ В греческом тексте стоит слово «космополит» см. Philo. Vol. I. On the Creation. Allegorical interpretation Genesis 2 and 3. Loeb Classical Library. Ed. by G.P. Goold. — Harvard University press, 1929. — P. 112

² Родной город Зенона был город Китий — центр семитства на Кипре; родиной Хрисиппа был г. Тарс, в котором также родился и ап. Павел.

элементов Зенон созидает единство. Его глубоко личным философским достижением является то, что семитское восприятие он ставит на службу чисто греческим мыслям об автаркии человека и о разуме, правящем как в индивидууме, так и в мировом целом» [7].

Что касается греческой мысли как источника учения Стои, то здесь обнаруживается непосредственное влияния на Зенона Гераклита и Диогена Синопского. При чем влияние Гераклита проявляется не только в физике, но и в этике и в учении о государстве. А.В. Лебедев приводит фрагмент Гераклита, который сохранен у Стобея (фр. 133), являющийся основным для понимания его политической теории: «Те, которые желают говорить с умом, должны твердо опираться на общий для всех /логос/, как граждане полиса — на закон, и даже намного тверже. Ибо все человеческие законы зависят, как от кормильца, от одного — божественного. Он господствует неограниченно по своему изволению, и он довлеет всем /человеческим законам/, и все их превозмогает» [5, фр. 133, с.208]. Таким образом, Гераклит, по-видимому, впервые формулирует идею божественного закона, который никем не установлен, вечен и является основанием для остальных человеческих законов.

Однако Зенон, который также использует понятие божественного закона, создает его более развернутую концепцию. Цицерон в трактате «О природе богов» приводит следующее утверждение Зенона (I 36): «Зенон считает, что бог — это божественный природный закон, который имеет силу предписывать правильное и запрещать противоположное» [16, фр. 161, с. 73]. Плутарх, приводя учение Зенона о государстве, также отмечает, что основное свойство государства — это единая разумная жизнь: «Да и во многом удивительное учение о государстве Зенона...сводится лишь к одному тому, чтобы мы не жили ни по городам, ни по демам, отделенные друг от друга различными установлениями, но считали бы всех людей соотечественниками и согражданами, чтобы у нас была единая жизнь и единый порядок» [16, фр. 262, с. 103]. Эти идеи затем были развиты Хрисиппом, который назвал космос «упорядоченной совокупностью, или системой, объединяющей людей и богов», или «космополисом» [17, фр.327, с.127].

Идею «космополитического» государства Зенон позаимствовал у киников — Диогена Синопского. Последний «на вопрос, откуда он, ответил: «Я — гражданин мира» [3]. Космополис представлялся новой формой объединения людей, которая с одной стороны, имеет основания в физической теории стоиков, т. е. в учении о пневме как о движущей силе пронизывающей космос, создающей

его единство благодаря своему «напряжению». В этом смысле всякое сообщество людей возникает вследствие природной организации человека, поскольку «человек — политическое животное по природе» (Хрисипп)[Цит. По: 11, с. 221]. Соответственно, «гражданство в таком едином и телесном мире человек должен получать «автоматически», вне собственного решения, на этот счет, являясь одной из его частей» [9, с.163].

С другой стороны, как отмечает М. Нуссбаум, идея космополиса «позволяет видеть в людях главное, что заслуживает уважения и признания, а именно — стремление к справедливости и добродетельности и способность мыслить», а значит «гражданином мира» является тот, кто ориентируется на общечеловеческое и уважает основные человеческие качества — разум и нравственность [6, с.112]. Таким образом, стоики всё же рассматривают космополис как справедливый мировой порядок, в котором «в качестве связующего компонента и основы гражданственности» был избран разум, а не пневма [9, с.164].

Стоическая модель универсализма, в которой приоритетная роль отводилась разуму человека и его стремлению к справедливости и добродетели, оказала влияние на эллинистическую философскую мысль (римский стоицизм), а также на христианское учение (некоторые исследователи считают, что ап. Павел разделял космополитическое учение стоиков) [4, с. 145-146]. Но и на всем протяжении истории философии интерес к идеям стоиков не угасал, а идея космополиса до сих пор сохраняет свою актуальность в социально-философской мысли.

Таким образом, можно сделать **следующие выводы:** универсализм как религиозно-философская концепция представлена двумя наиболее влиятельными моделями: библейской и философской. В библейской модели основанием единства человечества выступает «царство Божье», которое наступит в эсхатологические времена и его ведущей чертой является — Богоцентричность, поскольку установление этого царства возможно только в результате Божественного вмешательства. Философская модель представлена стоическим учением о космополисе как о справедливом миропорядке, в котором признание равенства между людьми основано на природном устройстве космоса, а установление «мирового гражданства» становится возможным на разумных и моральных основаниях. Эта модель носит субъекто-центричный характер, что с одной стороны, дает ей открытость и дискуссионность, но с другой — зависимость от философских воззрений на человека и его способности.

Литература:

1. Бек У. Космополитическое мировоззрение. — М.: Центр исследований постиндустриального общества, 2008. — 318с.
2. Библия. Рос. Библейское об-во, 2015. — 1211с.
3. Диоген Лаэртский. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов. — М.: Мысль, 1986. — 576 с.
4. Желебов С.А. Ап. Павел и его послания. — Петроград, 1922. — 160с.
5. Лебедев А.В. Логос Гераклита. Реконструкция мысли и слова (с новым критическим изданием фрагментов). — СПб.: Наука, 2014.- 533с.
6. Нуссбаум М. // Патриотизм и космополитизм // Логос. — 2006. — №2(53). — С.110-119.
7. Поленц М. Стоя и семитизм. Пер. с нем. В.М. Линейкин // Порфирий. Сочинения. — СПб.: СПб-ГУ, 2011. — 658с. // Поленц М. Стоя и семитизм // <http://esxatos.com/polenz-stoya-i-semitizm>
8. Поленц М. Стоя. История духовного движения. — СПб.: Квадриум, 2015.- 1040с.
9. Самохвалова А.Н. Космополитизм субъекта в философии Ранней Стои // Вестник НГУ. Серия: Философия, 2014. — Т. 12. вып. 3. — С. 162-169
10. Смирнов А. Мессиянские ожидания и верования иудеев около времени Иисуса Христа — от Маккавейских войн до разрушения Иерусалима римлянами. — СПб.: изд-во О.Абышко, 2010.- 536с.
11. Столяров А.А. Стоя и стоицизм. — М.: Ками групп, 1995. — 442с.
12. Тора // Танах. Пер. На русский язык Мосад Рав Кук // <http://www.toraonline.ru/>
13. Универсализм и партикуляризм // Мень А. Универсализм в Библии // Библиологический словарь. В 3-х т. СПб.: 2002. — С. 284-287
14. Филон Александрийский // Ежевика // Электронная еврейская библиотека // <http://www.jearc.info/wiki/>
15. Филон Александрийский. О сотворении мира согласно Моисею // <http://khazarzar.skeptik.net/books/philo/opificio.htm>
16. Фрагменты ранних стоиков: Т.1. Зенон и его ученики. Пер. и ком. А.А.Столярова. — М.: Греко-латинский кабинет Ю.А. Шичалина, 1998. — 230 с.
17. Фрагменты ранних стоиков: Т.3. Ч.1. Хрисипп из Сол. Этические фрагменты. Пер. и ком. А.А.Столярова. — М.: Греко-латинский кабинет Ю.А. Шичалина, 2007. — 300с.
18. Bevan Ed. Stoics and Sceptics. — Oxford: Claderon press, 1913. — 160p.
19. Grisanti M. A. Israel's Mission to the Nations in Isaiah 40-55: an Update // TMSJ. — 1998. — №9/1. — P. 39-61.
20. Perlmutter H.V. On the Rocky Road to the First Global Civilization // Hall S., Held D., McGrew, T. (eds.) Modernity and its Futures. — Cambridge: Polity, 1992 — 408 p.

Кравчик М.О. Универсализм та його модуси в релігії та філософії. — Стаття.

Анотація. Стаття присвячена аналізу універсалізму як форми світогляду, яка заснована на визнанні єдності людства, і яка має різні модуси існування в релігійній свідомості і в філософській рефлексії. Порівняння цих модусів дозволяє зробити висновок про два шляхи формування універсалистського світогляду: Бого-центричний (біблейський) і суб'єкто-центричний (філософський).

Ключові слова: універсализм, біблейський універсализм, філософський універсализм, космополітизм

Kravchik M. Universalism and its Modus of Religion and Philosophy. — Article.

Summary. This article analyzes the universalism as a form of world-view, which is based on the recognition of the oneness of humanity, and which has a different mode of existence in the religious consciousness and in philosophical reflection. Comparison of these modes allows to conclude that the two ways of forming universalist worldview: God-centric (biblical) and subject-centric (philosophical).

Key words: universalism, biblical universalism, philosophical universalism, cosmopolitanism

Крижановська Т. О.,

*кандидат філософських наук, доцент кафедри мистецтвознавства та загальногуманітарних дисциплін
Міжнародного гуманітарного університету*

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА КОРПОРАТИВНОГО СУСПІЛЬСТВА

Анотація. В статті розглядається становлення корпоративного суспільства, виділяються два типи корпоративного суспільства — суспільний та авторитарний та дається їх коротка характеристика. Сучасне українське суспільство визначається як авторитарне корпоративне суспільство.

Ключові слова: корпоративне суспільство, соціальні групи, суспільний корпоративізм, авторитарний корпоративізм.

Тема корпоративного суспільства в сучасній науковій літературі досить активно обговорюється, і це не дивно, тому що в багатьох країнах світу наразі спостерігається наявність або елементів досить великого впливу різноманітних груп на суспільні та державні процеси, або системного впровадження корпоративних стосунків та цінностей на суспільний простір та державні інституції. Виділення основних загальних характеристик корпоративного суспільства та аналіз певних проявів корпоративізму на практиці має неабиякий теоретичний та практичний потенціал.

Феномен корпоративного суспільства досліджується в роботах як вітчизняних, так і зарубіжних авторів, зокрема, К. Байме, А. Бандурина, А. Берле, О. Білого, Д. Гелбрейта, Р. Коуза, В. Кременю, Р. Мацюка, Г. Мінза, Н. Оніщенко, М. Томашевської, В. Ткаченка, А. Федорова, О. Шкаратан та багатьох інших.

Метою статті є осмислення основних характеристик корпоративізму як соціального явища та аналіз його практичного вираження на прикладі певних процесів, що відбуваються в сучасному українському суспільстві.

Історичною основою корпоративного суспільства слугують традиції середньовічних гільдій та синдикалізм. Термін «корпоративізм» чи «корпоратизм» (від латинського *Corpus* — тіло) походить від назви об'єднань ремісників і митців, що виникли в містах середньовічної Італії і відображає тогочасні європейські уявлення про цілісність, структуру та спосіб існування суспільства.

Витоками теорії корпоративізму є праці Адама Мюллера (Adam Müller, 1779—1829), радника принца Маттерніха, який вважав, що корпоративна держава мала бути відповіддю на загрози соціалізму та лібералізму [8]. У Франції на основі

прудонівського вчення розвилася синдикалістська теорія, яку розробляли Жорж Сорель (Gorges Sorel, 1847—1922) у роботі «Роздуми про насильство» (1908) і Леон Дюгі (Léon Duguit, 1859—1928) в «Трактаті про конституційне право» (1911). Синдикалізм справив великий вплив не тільки на розвиток теорії держави і суспільства, а й на політичну практику XX в. Наприклад, в Італії в двадцять роки синдикалізм з'єднався з теорією і практикою фашистського корпоративізму.

Корпоративізм, як течія останньої третини XIX ст., віддзеркалював інтереси суспільних груп, які поставали проти тиранії одноосібного правління. Пройшовши сумнівний досвід суспільної єдності через насильство, групи вдавалися до зорієнтованого на пропорційність залагодження конфліктів, яке було відносно плюралістичним. Це була ідея суверенної політичної нації і захищала пріоритет економічного співтовариства, що складається із взаємодоповнюючих одна одну професійних груп, які мають співпрацювати на основі взаємодопомоги і солідарності [6, с. 170].

Але треба розуміти, що на противагу інтеграційним суспільним моделям, корпоративізм є одним з різновидів моделей соціального конфлікту, що постали всупереч порожнім формам злагоди і консенсусу, а натомість заповнювались становієрархічними поняттями. Хоча групова єдність і проголошується під лозунгами солідарності, але корпоративізм за своєю суттю не є загальнонаціональним об'єднуювальним чинником, тому що будь-яка адекватна дискусія унеможливорюється шляхом жорсткого регламенту і пропорційного поділу всіх владних позицій.

Корпоративізм розрізняють у вигляді суспільного (або ліберального) та державного (або авторитарного). Державний корпоративізм означає практику державного регулювання приватних та суспільних організацій з метою установа держави у якості джерела їх легітимності шляхом участі чиновників в їх керуванні, що, в свою чергу, вихолощує свободу об'єднань, коаліцій і автономію спілок.

Тобто, корпоративізм — теорія, згідно до якої суб'єктами суспільства є не окремі особи, а певні соціальні групи. Це — система відносин, за яких найбільш організовані і впливові групи, об'єднані

певними інтересами, прямо залучаються не лише в процес формування, але й реалізації державної політики завдяки широкому їх проникненню в органи державної влади. Корпоративізм, що передбачає помітний вплив груп інтересів на політику держави, в першу чергу економічну, характерний для багатьох сучасних країн [9]. Треба розуміти, що це явище принципово відрізняється від плюралізму чи лобізму. За останніх групи інтересів діють лише як «групи тиску», але не як реалізатори державної політики.

Корпоративізм визначають як «систему опосередкування інтересів, суттєві складові якої організовано в обмежені сингулярні спілки примусу, які не утворюють між собою мережі, не встановлюють ієрархічну структуру і взаємно не обмежені відповідно до функціональних аспектів. Вони визначають державне визнання або надають ліцензію, якщо самі навіть не були утворені на державну вимогу. Всередині опосередкованих ними царин виразно встановлена монополія репрезентації, що зобов'язує їх натомість дотримуватися певних зобов'язань при доборі керівного складу і при артикуляції претензій чи підтримки» [2, с. 317].

У 1980-ті роки поняття корпоративізму було розширене. Його пропонували як нейтральне опосередковуюче поняття, яке використовували у вигляді єдиної ланки між підрозділами держави та конкретними політичними подіями. Консервативні науковці обертали це поняття на позитив і пропонували неокорпоративізм як вихід з некерованості. Неокорпоративізм пов'язувався з тією ідеєю, що політична система залишається центром управління суспільством, зближуючи тим самим політику і господарську діяльність. Німецький дослідник Клаус Байме вважає, що неокорпоративізм виникає як модель протилежна плюралізму, в мережевому полі якого всі перемовини постають як багатосторонні. Неокорпоративізм є фактично олігопольним варіантом мережевого плюралізму і не функціонує у неоліберальних та плюралістичних суспільних комплексах. Неокорпоративізм, натомість, може досягати концентрації завдяки двом «хитрим» заходам: завдяки віднесенню до компетенції держави ініціювання круглих столів для перемовин та через обмеження запрошених груп. Але така практика приводить до того, що «групи, які відчують себе виключеними, невдовзі починають виборювати доступ і унеможливають «концентрування» шляхом роздування кількості уповноважених представників» [2, с. 320]. У такому випадку процес прийняття рішень у конфлікті інтересів, як зазначають дослідники, не може відповідати жодному двовимірному «футбольному полю» з обмеженим «ігровим майданчиком», обмеженою

кількістю гравців і жорсткою системою правил гри [2, с. 331]. Сучасні цивілізовані демократичні інституції характеризуються, скоріше процесами «розгороджування політики всередину і назовні», коли «виявляється завжди більше ігор» [там само]. Вирішення проблеми зазначених дослідників вбачає в тому, що слід відкинути автопоетичний песимізм дій, який, як здається, унеможливорює активну політику, і додамо від себе, нівелює існування активного громадянина та самоврядної особистості.

Якщо аналізувати нинішнє українське суспільство, то дослідники окреслюють його як амбівалентне за характером, таким, в якому існують два соціальних поля: декларативне і приховане. Декларативна реальність демонструє легальність справ і стосунків, але її постійно треба переводити з режиму «бачу» в режим «маю на увазі». І саме цей другий режим визначає українську соціальну дійсність, основу якої складають особисті зв'язки, індивідуалізовані ситуації взаємодомовленості, послуг і зиску. Така прихована соціальність, як вважають дослідники, підпорядкована принципу корпоративної організації [1, с. 136].

Прояви корпоративізму в українському суспільстві та вплив неокорпоративістських ідей на формування його інституцій, багато в чому стали можливими через доволі слабе усвідомлення українським громадянином себе у якості самостійного індивідуального члена суспільства, здатного захистити свої інтереси. А. Ф. Карась відзначає наявність в українському суспільстві верстви населення, свідомість якого можна охарактеризувати як готично-містичну, засадничену на культурному знекорінненні, байдужості до минулого і страху перед громадянськими ініціативами. Властивістю цієї готичної свідомості є домінування надії на якісь «магічні трансформації» в руках політичних мужів, завдяки яким наступить благодатне, державою забезпечене життя [4, с. 12]. У зв'язку з цим можна привести слова А. М. Єрмоленка, який констатує, що публічна сфера України фактично будується на ґрунті домінанти монологічної парадигми. В цій сфері здійснюється «фактична підміна комунікативної дії стратегічною дією, спрямованою на досягнення партикулярних цілей, які видаються за всезагальні» [5, с. 100].

Але, у той же час, дослідниками відзначається надзвичайно швидке розвинення громадян нашої країни за останні роки [7, с. 180]. Поряд з цим розвиток владних інституцій залишається далеко позаду. Фактично влада залишилась традиціоналістською, такою, що розглядає суспільство у якості плацдарму для укріплення власних позицій. Владні інституції характеризуються відносинами

патронажності, патримоніальності, успадкованою від радянських часів системою «кормління». Поряд з цим вкрай низьким є рівень суспільної легітимності чинної влади. Громадянам треба зрозуміти, що недостатньо обрати собі керівників, треба виконувати механізми перманентного контролю та тиску на владу для того, щоб вона систематично працювала на суспільство, щоб вона виконувала свою функцію обслуговування громадян, а не самої себе.

Тож, подолання корпоративних тенденцій, які поглиблюють дезінтеграційні процеси в суспільстві, маніпулюють суспільною думкою, повертають інституційну динаміку на шлях феодальної реставрації, що веде, у свою чергу, до соціальної стагнації, прямим чином залежить від активної позиції українських громадян, їхніх навичок і вмінь висловлювати свою думку стосовно важливих суспільних питань, здатності критично ставитись до інформації, яка поширюється ЗМІ. Громадянська позиція, на нашу думку, прямо пов'язана з процесами самоідентифікації особистості, розвитком ідей як індивідуальної свободи, самоцінності кожного, так і ідей спільного блага, суспільної мети та громадянської солідарності, що конститується, в свою чергу, взаємною повагою та суспільною відкритістю. Нині принципово важливо відійти від розуміння ролі громадянина як пасивного продукту державних та громадських структур, а вбачати в ньому, передусім, активного суб'єкта творення, легітимації та трансформації не лише громадських і суспільних, але й державно-політичних структур.

Таким чином, корпоративізм як явище, що постало в епоху європейського феодалізму, існує та розвивається і в сучасному світі, причому має різні форми вираження та неабиякий вплив на суспільні процеси. Суспільний (ліберальний) корпоративізм засновується на балансі інтересів учасників корпоративних відносин та характеризується напрацюванням таких корпоративних норм, які мають договірну природу та приймаються шляхом узгодження волі всіх суб'єктів договору. Авторитарний (державний) корпоративізм характеризується станово-ієрархічним баченням світу, авторитарними методами правління, які, часто-густо видаються за демократичні, захистом інтересів певних вузьких груп і, фактично, нівелює права та прояви свободи більшості населення. Сучасне українське суспільство характеризується ознаками соціального корпоративізму, причому у другому, тобто, авторитарному варіанті.

Література:

1. Пролеєв С, Шамрай В. Публічність і влада в пострадянському соціумі / Громадянське суспільство в Україні за доби глобалізації: ціннісно-нормативне та інституційне забезпечення його розбудови. — К. — 2007. — С. 121 — 139.
2. Байме К. Політичні теорії сучасності / Клаус фон Байме; [пер. з нім. М.Култаєвої, М.Бойченка]. — К.: Сти-лос, 2008. — 396 с. — (Сучасна гуманітарна бібліотека).
3. Гильдейский социализм і корпоративізм [Електронний ресурс] // Тільки правдиві факти про економіку. - Дата публікації 28/10/2011 . — Режим доступу: <http://onlymyfacts.in.ua/economy270.html>
4. Карась А.Ф. Громадянське суспільство: особливості його теоретичного усвідомлення і дискурсивно-етичного здійснення / Громадянське суспільство в Україні за доби глобалізації: ціннісно-нормативне та інституційне забезпечення його розбудови. — К. — 2007. — С. 11 — 32.
5. Єрмоленко А.М. Публічність як чинник громадянського суспільства в Україні за доби глобалізації / Громадянське суспільство в Україні за доби глобалізації: ціннісно-нормативне та інституційне забезпечення його розбудови: [зб. ст.]. — К. — 2007. — С. 91 — 107.
6. Кальной І. та ін. Громадянське суспільство: витоки і сучасність / Наук. ред. проф. І. І. Кальной, доц. І. Н. Лопушанський. 3-е изд., Перераб. і доп. - СПб.: Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс». - 492 с., 2006.
7. Лазоренко О. Суспільні цінності як регулятор трансформації соціального простору: український та західний глобальний контекст / Громадянське суспільство в Україні за доби глобалізації: ціннісно-нормативне та інституційне забезпечення його розбудови: [зб. ст.]. — К. — 2007. — С. 178 — 188.
8. Мацієвський Ю. Корпоративізм (корпоратизм) [Електронний ресурс] // Науковий блог НаУ «Острозька академія». — опубліковано 23 червня 2009 р. — Режим доступу: <http://naub.org.ua/?p=457>
9. Higgs R. Crisis and Quasi-Corporatist Policy-Making: The U.S. Case in Historical Perspective // The World & I. 1988. November. URL: <http://www.independent.org/publications/article.asp?id=312>

Крыжановская Т.А. Теория и практика корпоративного общества. — Статья.

Аннотация. В статье рассматривается становление корпоративного общества, выделяются два типа корпоративного общества — общественный и авторитарный и дается их короткая характеристика. Современное украинское общество определяется как авторитарное корпоративное общество.

Ключевые слова: корпоративное общество, социальные группы, общественный корпоративизм, авторитарный корпоративизм.

Kryzhanovska T. Theory and Practice of Corporate Society. — Article.

Summary. The article analyzed the formation of corporate society. There are two types of corporate society: social and authoritarian and given their brief description. Modern Ukrainian society is defined as authoritarian corporate society.

Keywords: corporate society, social groups, social corporatism, authoritarian corporatism.

*Куценко В. Ю.,
соискатель кафедры философии и методологии познания
Одесского национального университета имени И.И. Мечникова*

РАССМОТРЕНИЕ АСКЕЗЫ В ПОСТКЛАССИЧЕСКОЙ ФИЛОСОФИИ (МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ)

Аннотация. В статье проанализированы варианты трактовки аскезы в современной философии. Концепции аскезы появляются в постклассической ситуации в связи с преодолением проекта человека желания. Современного европейского философа духовные практики древнего мира интересуют как формы не «нормализованной» властью субъективности. Аскетика оказывается в кругу «техник себя» — ансамбля практик, реализуя которые субъект конституирует себя в качестве такового. Реконструкция «техник себя» в различных культурах может способствовать созданию полноценной антропологической альтернативы социальной инженерии.

Ключевые слова: аскетика, постклассическая философия, человек желания, духовные практики, субъект, субъективация

Актуальность темы. Мы предлагаем в данной статье обсудить популярные в современной философии и гуманитаристике концепции аскетических практик. Рассмотрение данной темы связано с необходимостью вырабатывать новые подходы к осмыслению духовной жизни индивида, релевантные постсекулярной ситуации. В нашем понимании последняя является следствием постмодернистской критики секулярных установок эпохи Просвещения, а именно искусственно созданной в эпоху Нового времени установки на конфронтацию светского и религиозного или культуры и религии. Это не означает, однако, что сосуществование религиозного и светского мировоззрений теперь будет нейтральным. В условиях постсекулярного общества отношения между мировоззрениями становятся агональными. Греческое слово «агон» означает соперничество, состязание. Имеется в виду не жесткое противостояние, не лобовое столкновение, но отношения спора, борьбы, постоянного взаимного провоцирования.

Целью данной статьи является методологический анализ способов рассмотрения аскезы в постклассической философии. В качестве материала для анализа мы выбрали интерпретации аскетической деятельности в работах французского философа М. Фуко и российского философа С.С. Хоружего. В *задачи статьи* входит, во-

первых, уточнить, что означает постклассический способ рассмотрения применительно к аскетике. Во-вторых, раскрыть направления исследования аскезы в современной философии.

В **исследовательской литературе последних лет** обращается внимание на роль аскезы в структуре философской деятельности. Заметно совпадение интереса к исходным началам философии и аскетическим практикам, что в обоих случаях рассматривается как условие самодетерминации человека, например в работах П. Адо [1]. В работах А.В. Ахутина эллинистическая философия осмыслена как форма мудрости и искусства жизни, способ достижения счастья [2]. Современный философ Х. Яннарас в работе «Личность и Эрос» показал, что для греческой философской мысли ранне- и среднехристианского периодов отправным пунктом для приближения к подлинному бытию служит реальность личности.

В контексте пересмотра сложившихся интеллектуальных стереотипов возникает интерес философов к аскетике. Теперь следует связать этот интерес и новый тип рациональности, названный постклассическим.

В.С.Степин выделяет три типа научной рациональности — классическую, неклассическую и постнеклассическую [12]. Эта типология получила достаточно широкое распространение в разных областях философского знания. В термин «постклассическая философия» мы вкладываем следующий смысл: это философия, которая оспаривает культурные образцы прошлого — классическую философскую традицию. Это условное название для того движения в философии, самосознание которого связано с отталкиванием от классики. Философская классика чаще всего отождествляется с метафизикой, а постклассическая философия позиционирует себя как постметафизическая [6; 7]. Главным образом изменения затронули понимание предмета философской рефлексии и способов постижения новой проблемной сферы.

«Философия этапы постнеклассики занята не систематизацией мира или проблемных полей научных дисциплин и даже не духовным преобразованием действительности. Ее интерес — мир повседневных жизненных смыслов и ценностей,

постнекласическа філософія все більше превращается, по мысли Р. Рорти, в один из способов сглаживания напряжений между сферами культуры, своего рода наставлением, частью общекультурного образования... В неклассической философии происходит расширение понимания человека посредством введения в трактовку его бытия проблем, связанных с социально-историческими и физиологическими основами его существования» [11]. Так, Макс Шелер в своей персоналистической антропологии ищет новые философские возможности для обоснования духа. Предложенная им концепция личности сопряжена с идеей мирской аскезы [8, с. 379].

Изменение нововременного понимания разума и критика субъекта — отличительные признаки постклассической философии. Свободный, самосознательный, рациональный и т.п. человеческий «субъект», трактуемый как вмняемый автор своих мыслей и действий, переопределяется в качестве всего лишь идеологического эффекта [17, с. 160]. Складывающаяся философия нового типа создает благоприятные условия для изучения духовных традиций и культурных практик, связанных с достижением свободы [3, с. 55].

Путь, проделанный М. Фуко к открытию аскезы, можно представить следующим образом. Отойдя от структурализма и отвергнув трансцендентального субъекта, Фуко в работе «Археология знания» формулирует основные положения «археологического» этапа своего творчества. Он видит свою задачу в том, чтобы предложить собственную концепцию существующей социальной реальности. Подход, благодаря которому Фуко по-новому взглянул на целый ряд интересующих нас явлений, был заимствован им у Ницше. Этот метод, сначала получивший название «археологического», а затем, в несколько переработанном виде названный «генеалогическим», Фуко использует для изучения становления и развития некоторых социокультурных образований. Основа его метода состоит в том, чтобы отказаться от использования всех «предзаданных» сущностей и уже сформированных концептов и вскрыть путем «археологического исследования» способ и условия их образования. «Генеалогия» Фуко называет особой исторической дисциплиной со своим собственным методом [15].

Нетрудно заметить, что объявляя о полной детерминированности субъекта внешними силами Фуко приходит к противоречию. Ведь если трансцендентального субъекта нет, и все сформировано культурными дискурсами, то из какого же источника может взятаться потенциал сопротивления?!

Чтобы сохранить важное для него понятие сопротивления, на котором строится вся динамика сил в его дальнейших работах, Фуко был вынужден вернуться к субъекту, понимаемому теперь исторически, к тому, что он называет «исторической онтологией», проявляющейся в «техниках себя». Субъект способен сопротивляться, только если он не полностью конституирован властным дискурсом, если он в какой-то степени конституирует себя сам. Фуко анализирует «формы субъективности», которые присутствуют в культуре на каждом историческом периоде, с помощью которых люди сами делают себя субъектами того или иного опыта.

Таким образом, как можно судить по одной из последних работ Фуко «Субъект и власть», субъект — носитель той или иной формы субъективности, которая в каждый момент времени является результатом стратегий субъективации, направленных как извне со стороны общества, так и произведенных внутри индивида в качестве отпора и сопротивления воздействию общества. Субъект — это исторически подвижная форма организации опыта. Субъект — это порождение власти и знания, в том числе и власти над собой и знания о себе. Вне этой системы субъекта не существует. Но Фуко выводит такую структуру субъективности, которая определяется духовностью знания и практическим постижением истины субъектом.

Фуко рассматривает аскезу в связи с построением генеалогии субъекта в западной цивилизации. Аскезу следует отнести к разновидности «техник себя», посредством которых происходит сопротивление техникам подчинения. Они существуют во всех обществах и позволяют индивидам осуществлять определенные операции на своем теле, мыслях и поведении, изменяя себя так, чтобы производить в себе некую трансформацию, изменение и достигать определенного состояния совершенства, счастья, чистоты и сверхъестественной силы. Постигание истины невозможно без овладения навыками трансформации, преобразования себя, изменения бытия. Не одно лишь познание, но аскеза и другие практики духовности являются способами постижения истины. «Техники себя» способствуют реализации призыва к человеку «познай себя». Фуко солидарен с Платоном, что умение «заботиться о себе» предваряет политическую деятельность как «заботу о других».

Для Фуко философская критика важна как проблематизация человека и его окружения, помогающая людям освободиться от обстоятельств, в которых они сейчас живут. Эти обстоятельства не являются результатом их свободного выбора.

Более того — они мешают свободе человека. Свой философский инструментарий Фуко применяет для целей эмансипации индивида. «Теоретический и жизненный опыт наших пределов и их возможного преодоления сам всегда ограничен, определен, а стало быть, всякий раз должен начинаться заново» [16, с.353]. В то же время «эта работа имеет свою универсальность, свою системность, свою гомогенность и свою ставку» [там же].

Идеи Фуко сегодня развивает немецкий философ П. Слотердайк. В работе «Ты должен изменить свою жизнь» он утверждает ценность аскезы, но не христианской традиции покаяния [9, с. 82]. Ему близки идеи Ницше относительно конвергенции аскетики и художества, «деспиритуализации аскезы». Он пишет, что в самом начале забота о себе не была исповедальным самопринижением. Выполнение духовных упражнений основывалось на стремлении людей преодолеть действие автоматизмов (страстей, привычек и неясных мыслей). Преодоление инертности с помощью «техник себя» (у Слотердайка — духовные упражнения) изменяет «природу» человека ради осуществления этой природы. Обновленный человек живет от себя [9, с. 83].

Таким образом, современного европейского философа духовные практики древнего мира интересуют как формы не «нормализованной» властью субъективности. В их текстах предстает антропологически окрашенная история превращения индивида в этического субъекта собственных действий.

Для Фуко и Слотердайка самоотречение, отказ от себя, от индивидуальности, от самости, от идентичности — это цель и смысл христианской аскезы. В данной трактовке христианской аскезы несомненно влияние Ницше. Наиболее развернуто он писал об аскезе в последнем разделе «К генеалогии морали», озаглавленном «Что означают аскетические идеалы?». И здесь прочтем: «Воление, ориентированное аскетическим идеалом... означает волю к ничто, отвращение к жизни, бунт против радикальнейших предпосылок жизни» [5]. Фуко точно воспринял этот тезис, и в контексте концепции практик себя, он был им развит в принцип отказа от себя. Этот главный принцип христианских практик себя резко противопоставляет их позднеантичным практикам, цель которых прямо противоположна: учредить себя самого в качестве желаемой цели, положить самого себя последней целью собственного существования.

Фуко правильно замечает, что наиболее полно христианская модель выражена в аскетических «практиках признания», покаянии. Отказ от себя реализуется посредством «практик признания» или покаяния. Под ними Фуко понимает чистосер-

дечную детальную словесную картину о себе, о своем внутреннем мире, мыслей, движения сознания, желаний, склонностей, слабостей и т.д. Фуко часто использует термин «философская аскеза» для того, чтобы подчеркнуть связь аскезы и философии в эллинистическую эпоху и для того, чтобы различать аскезу языческую от христианской. «В языческой аскезе, в аскезе философской... речь идет о том чтобы воссоединиться с самим собой с помощью определенной практики себя... Сделать истину своей, стать субъектом истинной речи — вот в чем суть аскезы» [14].

Изучая христианскую модель аскетических практик Фуко, сумел почувствовать стихию помыслов, движение мысли, но что именно с ней делает христианское аскетическое сознание, от него ускользает. Для Фуко важно то, что в «практиках себя» субъект если и переживает разрыв, некую существенную перемену внутри себя, то она целиком и полностью связана с отрывом от внешнего мира. Это перемена ума, другой опыт жизни, но внутри субъекта не происходит никакого разрыва, нет самой процедуры самоотречения: «Итак, разрыв с собой, разрыв со всем, что меня окружает, разрыв ради меня, но не во мне» [14]. Человек спасает самого себя ради самого себя и посредством самого себя, чтобы обрести самого себя. Ни отношение к Другому, ни перспектива выхода в иное существование не имеют никакого отношения к теме спасения как она понята в фуккианских практиках себя. Спасается сам субъект философского опыта для обретения самодостаточности и покоя. В «философской аскезе» спасение мыслится как перестройка субъектом своих отношений с самим собой и медленная перестройка сознания на базе «рациональной духовности». Понимая под отношением к себе реальное движение по отношению к себе, выполняя внутреннее требование сделать усилие, совершить что-то, что есть он сам, субъект движется по спасительной траектории самореализации.

Можно заметить, что тут присутствует парадокс структуры самосознания как отношения, которое относится само к себе. Этот парадокс рассмотрел С. Кьеркегор в работе «Болезнь к смерти» в связи с анализом фихтевской «самости». У Фихте самость не полагается, а предполагается заранее. У Кьеркегора отношение самости к самой себе предполагает отношение к Богу, в котором и полагается само отношение как такое [4, С. 17].

Современную интерпретацию христианской аскезы предлагает известный российский философ С.С. Хоружий. Он ищет подходящий философский язык для категориального осмысления православия. Интерес к православной антропологии

связан с отказом от механистического понимания человека, от инженерной установки в отношении человека — овладеть, подчинить, управлять. В его работах предпринята попытка философского осмысления мистико-аскетической традиции православия.

Как и Фуко, российский философ мыслит в категориях неклассического мышления. Хоружий ставит вопрос о степени влияния философского антропологизма на религиозную философию и теологию в XX веке. Он полагает, что православное богословие разделяет философско-антропологический тезис об открытости человеческого бытия активности самого человека, что возможно построение новой философской антропологии на почве православия. И в связи с этим подвергает критике западный антропологизм. В том числе и философские тезисы Фуко, например, в работе «Фонарь Диогена».

Хоружий высоко оценивает роль Фуко в философском осмыслении аскетики. Именно подход под углом практик позволял увидеть, что главная антропологическая работа, выработка христианского человека, совершалась именно в сфере аскетики. Фуко осмыслил эту ключевую роль аскетико-монашеской традиции, как той стихии, лаборатории, где выверялись, хранились христианские модели человека. Однако есть и другая сторона. В христианской аскезе движение к себе неизбежно затрагивает тему Другого, основанием является не набор рациональных правил, а Личность Христа. Именно с Ним связан опыт самоотречения. Самоотречение, наполненное положительным содержанием: «Уже не я живу, но живёт во мне Христос» (ап. Павел). Конституция подлинной жизни становится принципиально иной, и потому координаты её совершенно иные, средства, решаемые задачи и сам опыт жизни — предельно отличны от того, к чему призывали Эпиктет, Сенека и другие эллинистические мудрецы в своих наставлениях.

Помещая субъект в аскетические практики различных моделей общества, «выхолащивая» из них религиозный фактор, Фуко формировал некую новую этику или мораль. Особенно это касается эллинистической модели. Ее историческую ценность он видит в том, что в ней «сложилась некая мораль», оказавшая огромное влияние на последующую историю этического сознания [20, с. 581]. Речь идет об эстетике существования.

Личное бытие-общение в православной аскетике конституирует определенный тип субъектности, отличный от притяжательной самости античных практик себя. Онтологическое размыкание человека, достижение им открытости себя в бытии базируется на особом углубляющемся, распахивающемся общении, в котором человек постепенно артикулирует и открывает себя с предельной полнотой — и в этом предельном размыкающем усилии артикуляции и открытости совершается рождение другой субъектной формации.

Подведем **итоги**. Рассмотренные нами концепции аскетики принадлежат философам, занявшим критическую позицию по отношению к Новому времени. Или даже более глобально. Современный философ-антрополог С.А. Смирнов охарактеризовал ситуацию постмодерна «как ситуацию осознания некоторыми представителями человеческого рода принципиального конца мира, ситуацию осознания онтологических пределов базового проекта человека желания, который эксплуатировался последние 12 тысяч лет, начиная с неолитической революции» [10].

Преодоление «человека желания» и порождает постклассическую (неклассическую) ситуацию. В круг философского осмысления включаются не фиксировавшиеся ранее феномены, в том числе и аскетические практики. Философия тяготеет к конкретности, персонализму и феноменологизму.

Теория практик себя М. Фуко и синергичная антропология С.С. Хоружего формально совпадают в констатации наличия специфического технологического момента в организации субъективности, они различны настолько, насколько различаются персональный и имперсональный телос. С христианской точки зрения такое различие является радикальным, поскольку подобно различию жизни и смерти. В одном случае речь идет о Спасении, в другом — о стилизации существования. С одной стороны, власть и вопрос о свободе субъекта, с другой — Бог и проблема богообщения и обожения, с одной стороны антропологическое замыкание на себе, с другой стороны — антропологическое размыкание своей субъектности. На лицо два производящих принципа субъектности, два типа персональности и идеологизма, активности и динамизма, благодаря которым у человека есть шанс вернуться к самому себе.

Литература:

1. Адо П. Духовные упражнения и античная философия / Пер. с франц. при участии В.А. Воробьева. — М.: СПб. Изд-во «Степной ветер»; ИД «Коло», 2005. — 448 с.
2. Ахутин А.В. Практика субъективности и/или герменевтика субъекта [Электронный ресурс] / А.В. Ахутин. — Режим доступа: http://antropolog.ru/doc/projects/antropseminar_2/achutin
3. Бевзенко Л.Д. Постнеклассические практики свободы — социокультурные контуры осуществления / Л.Бевзенко // Практична філософія. — 2009. — № 1. — С. 55–66.
4. Дес Йорген. Религиозное творчество и философия // Мир Кьеркегора: русские и датские интерпретации творчества Серена Кьеркегора. — М.: Изд-во Ad Marginem, 1994. — С. 14 — 21.

5. Ницше Ф. К генеалогии морали. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.lib.ru/NICSHE/morale.txt>

6. Постнеклассика: философия, наука, культура: коллективная монография / отв. ред. Л. П. Киященко и В. С. Стёпин. — Санкт-Петербург: Издательский дом Миръ, 2009. — 672 с.

7. Постнеклассические практики: опыт концептуализации: коллективная монография / под общ. ред. В. И. Аршинова, О. Н. Астафьевой. — Санкт-Петербург: Издательский дом Миръ, 2009. — 536 с.

8. Румянцев Т. Г. Классика — неклассика — постнеклассика / Татьяна Герардовна Румянцева // Новейший философский словарь. Постмодернизм / гл. науч. ред. и сост. А. А. Грицанов. — Минск: Современный литератор, 2007. — С. 229—230.

9. Реале Дж., Антисери Д. Западная философия от истоков до наших дней. От романтизма до наших дней. Т. 4 / В переводе с итальянского и под редакцией С. А. Мальцевой — С-Петербург: Издательство «Пневма», 2003. — 880 с.

10. Слотердайк П. Ти мусиш змінити своє життя / Петер Слотердайк // Філософія освіти. — №1(14). — 2014. — С. 76—90.

11. Смирнов С.А. Человек на суде культуры или в поисках нового органа культуры [Электронный ресурс] / С.А. Смирнов. — Режим доступа: <http://www.antropolog.ru/doc/persons/smirnov/smirnovsud>

12. Современная западная философия. Издание второе, дополненное и переработанное. Под общей редакцией Т.Г. Румянцевой // [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://www.studmed.ru/view/rumyanceva-tg-sovremennaya-zapadnaya-filosofiya_095f9224aff.html

13. Стёпин В. С. Научное познание и ценности техногенной цивилизации / Вячеслав Семёнович Стёпин // Вопросы философии. — 1989. — № 10. — С. 3—18.

14. Табачникова С. Мишель Фуко — историк настоящего // Фуко М. Воля к истине: по ту сторону знания, власти и сексуальности. — М.: Магистериум, 1996. — С. 396 — 443.

15. Фуко Герменевтика субъекта. Курс лекций, прочитанных в Колледже де Франс в 1981—1982 уч. году [Текст]: Пер. с фр. А.Г. Погоняйло / М. Фуко. — СПб.: Наука, 2007. — 680 с. — Электронный ресурс. — Режим доступа: http://royallib.com/read/fuko_mishel/germenevtika_subekta.html

16. Фуко М. Ницше, генеалогия, история // Ницше и современная западная мысль. Сборник статей. Под ред. В. Каплуна. — СПб.; М.: Европейский университет в Санкт-Петербурге: Летний сад, 2003. — С. 532-560.

17. Фуко М. Интеллектуалы и власть: Избранные политические статьи, выступления и интервью / Пер. с франц. С. Ч. Офертаса под общей ред. В. П. Визгина и Б. М. Скуратова. — М.: Праксис, 2002. — 384 с.

18. Фурс В. Социально-критическая философия после «смерти субъекта» // Борисов Е., Инишев И., Фурс В. Практический поворот в постметафизической философии. Т. 1. — Вильнюс : ЕГУ, 2008. — С. 145-209.

19. Хоружий С.С. Очерки синергической антропологии [Текст] / С.С. Хоружий. — М.: Институт философии, теологии и истории св. Фомы, 2005. — 408 с.

20. Хоружий С.С. Практики себя — духовные упражнения — духовные практики [Электронный ресурс] / С.С. Хоружий. — Режим доступа: <http://antropolog.ru/doc.php?id=398>

21. Хоружий С.С. Фонарь Диогена [Текст] / С.С. Хоружий. — М.: Прогресс — Традиция, 2010. — 960 с.

Куценко В.Ю. Розгляд аскези в посткласичній філософії (методологічний аналіз). — Стаття.

Анотація. У статті проаналізовано варіанти трактування аскези в сучасній філософії. Концепції аскези з'являються в посткласичній ситуації в зв'язку з подоланням проекту «людини бажання». Сучасного європейського філософа духовні практики стародавнього світу приваблюють як форми не «нормалізованої» владою суб'єктивності. Аскетика виявляється в колі «технік себе» - ансамблю практик, реалізуючи які суб'єкт конститує себе в цій іпостасі. Реконструкція «технік себе» в різних культурах може сприяти створенню повноцінної антропологічної альтернативи соціальної інженерії.

Ключові слова: аскетика, посткласична філософія, людина бажання, духовні практики, суб'єкт, суб'єктивація.

Kutsenko V.Y. Consideration of asceticism in the post-classical philosophy (the methodological analysis). — Article.

Summary. The article analyzes the options for treatment of asceticism in modern philosophy. Conceptualization austerly appear in connection with the rejection of project «man desire». Modern European Philosophy explores the spiritual practices of the ancient world as a form of the subjectivity not «normalized» of power. Asceticism is analyzed in range «techniques themselves» - the ensemble of practices, realizing that the subject constitutes itself as such. Reconstruction of ascetic practices in different cultures can help to create a full-fledged alternative to anthropological social engineering.

Key words: asceticism, post-classical philosophy, man-desire, spiritual practices, subject, subjectivation

Мартинюк Е. І.

*кандидат філософських наук, доцент філософського факультету
Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова*

Никитченко О. Е.

*кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії
Національний університет «Одеська юридична академія»*

ВІРТУАЛІЗАЦІЯ ЯК КОНВЕРГЕНТНИЙ ПРОЦЕС СУЧАСНОГО РЕЛІГІЙНОГО ЖИТТЯ

Анотація. В статті надано характеристику деяким новим рисам подальшого розвитку віртуалізації як конвергентного процесу сучасного релігійного життя.

Ключові слова: віртуалізація, Україна, конвергентний процес, релігійне життя.

Можна стверджувати, що з самого початку існування комп'ютерних технологій, вони мали як імпліцитне, так і експліцитне відношення до усіх сфер людського буття, у тому загалі і до релігійного. Поява Інтернету та його стрімке становлення як знаряддя війни, на той час ще «холодної» — само по собі викликало питання про можливості виживання людства за наявності таких високоякісних технічних засобів порушення миру. Цей страх не минає й досі, достатньо згадати зловживання Інтернетом бойовиками ІДІЛ, та іншими терористичними організаціями, більша частина яких є — релігійно мотивованими.

З поширенням персональних комп'ютерів, значно збільшується кількість осіб та організацій, що здійснюють різноманітні пошуки релігійної спрямованості, та відтворюють частину свого релігійного життя в соціальній мережі. Оскільки ця тенденція відбувається теоретично та і практично майже в усіх релігіях сучасного світу, це дозволило нам ще наприкінці століття, що вже минуло, пропонувати термін «віртуалізація як «конвергентний процес релігійного життя другої половини ХХ століття»» [1].

В науковому обігу зміст цього поняття з самого початку його виникнення позначався як «Віртуалізація (від англ. «Virtual reality» — потенційна можлива реальність, дійсність — уявна реальність). Термін позначає конвергентний процес зростання ролі кібернетичних засобів інформації та комунікації у сучасному релігійному житті, що має вияв у тому, що практично всі релігії отримали свою адресу в Інтернеті, а деякі з релігійних організацій мають на меті з'єднати всі громади в єдину мережу. Тому, з одного боку, є можливості для посилення централізації. З іншого — користу-

вач персональним комп'ютером може взагалі ні від кого не залежати у своїх релігійних пошуках. З'являються суто віртуальні релігії, які існують лише в кіберпросторі. У віртуальному світі знаходять своє відображення всі сучасні процеси, що відбуваються в релігійному житті, окрім того, він надає можливостей для виникнення нових явищ і тенденцій, практично в усій сфері релігійного відтворення релігійного світу» [2; с.43].

В подальшому, наукова програма досліджень наукового дослідного центру «Компаративістських досліджень релігії» філософського факультету Одеського національного університету імені І.І. Мечникова, з цього питання, була зосереджена на таких аспектах феномена віртуалізації як:

1. Сучасний плюралізм віртуальних світів, що конкурують, який прийшов на зміну моновіртуальній для більшості віруючих релігійній свідомості, що не заперечує історичному факту «двовір'я», чи релігійному синкретизмові попередніх століть, та має вплив не лише у соціальній мережі кіберпростору.

2. Комп'ютерна мережа: а) як засіб централізації релігійного та церковного життя, та б) можливість для автономізації всіх рівнів носіїв релігії (групових чи індивідуальних і т. ін.)

3. Віртуальні, або ж online- релігії чи Інтернет — релігії, які сформувалися в мережі, доступні лише користувачам, та не мають структур за її межами [3; с.39 — 64].

4. Бог та комп'ютер.

5. Відображення релігійного життя в Інтернеті, новації, що пов'язані з використанням можливостей комп'ютера.

6. Комп'ютерна залежність у порівнянні з релігійним досвідом [4; с.137].

Вже в дисертаційному дослідженні М.В. Пальчинської аргументувались тези про те, що практично усі релігійні організації України почали розпоширювати інформацію про свою діяльність в Інтернеті, використовуючи інформаційні, інтерактивні й мультимедійні ресурси. Каталоги надали можливості забезпечувати навігації

у конфесіональних веб ресурсах, з'явилися нові віртуальні релігії, релігійні обряди здійснюються за допомогою Інтернету, де зазнають деяких трансформацій. Зараз в мережі знайшли відображення практично усі актуальні релігійні процеси як у конфесіональній, так й в світській інтерпретації. Кібер-проекти свідчать прикладами міжрелігійного співробітництва та віртуальним релігіями водночас [5; с.66].

З найбільшою повнотою усі зазначенні аспекти віртуалізації розглядаються в монографії О.В. Добродум «Релігія і політика у реальному та віртуальному просторі (на прикладі США і Росії)», в якій досліджуються просторо-часова картина розвитку феномена віртуалізації як конвергентного процесу сучасного релігійного життя, характеризуються головні тенденції релігійного життя сучасного світу, надається значна увага компаративістському аналізу офлайнної й онлайнної проекції домінуючих деномінацій у вищезазначених країнах на релігію та політику, висвітлюються месіанізм та антимесіанізм, сакралізація та десакралізація США й Росії, героїзація та дегероїзація американського та російського президентів в реальному та віртуальному вимірах [6].

Звісна річ, наша дослідницька практика не обмежується лише публікаціями співробітників науково-дослідного центру «Компаративістських дослідження релігії», в одній монографії О.В. Добродум біля тисячі посилань на інші джерела. Ці дані наведені тут лише для того, щоб позбавити статтю від характеристик усіх питань, що так чи інакше пов'язані з цією проблемою за допомогою короткої їх характеристики.

Бо тут, в першу чергу, ми б бажали зосередитись на тому, що відбувається головного у цій сфері саме в останні роки. По-перше, наприкінці року, що вже минає населення землі за оцінкою ООН досягло кількості сім мільярдів чотиреста мільйонів людей. А на початок комп'ютерної ери було десь 2,5 мільярдів. А зараз, за даними Міжнародного союзу електрозв'язку від 22.07.2016 року, кількість користувачів Інтернету в світі складає 3.5 мільярди людей. Більшість користувачів припадає на країни, що розвиваються — в них нараховується 2.5 мільярда користувачів, а в розвинутих країнах -1 мільярд. У процентному відношенні найбільше проникнення Інтернету залишається у розвинутих країнах — 81%, в порівнянні з 40% в країнах, що розвиваються та 15% в найменш розвинутих країнах. За період з 2000 по 2015 рік питома вага користувачів Інтернету збільшилась майже в сім разів — з 6.5 до 43 відсотків населення світу. З метою забезпечення доступу до Інтернету усіх мешканців планети, соціальна мережа Facebook у партнерстві з ін-

шими компаніями, у серпні 2013 року розпочала проект internet.org. За прогнозами, у подальші 10 років більшість людей буде мати смартфони, але будуть як і раніше не в змозі підключитись до світової мережі бо кошторис підключення все ще буде дорожче за ціну смартфона. Партнери internet.org об'єднують зусилля задля розвитку технології, яка допоможе зменшити ціну передачі даних для людей у всьому світі та поширити доступ в Інтернет громадам, у яких його не вистачає [7].

В 2015 році регулярно Інтернетом користувались більш ніж 58% мешканців України, біля 17% користувачів зробили куплю-продаж у мережі Інтернету, а більш третини українців здійснили привласнення в он-лайн у соціальних мережах [8].

За деякими даними, релігійні блоги є популярними в Українському Інтернеті. Принаймні про це свідчить голосування користувачів мережі за сайти, що брали участь у конкурсі Best Ukrainian Blog Awards. В половині номінацій перемогли, або лідирували сайти, що присвячені питанням релігії та духовності [9].

Людство з великою швидкістю рухається за напрямком до суспільства мережі. В якому майже усі структури будуть організовані навколо мереж електронних комунікацій. Найважливіша особливість покоління мобільного зв'язку — (ємність) місткість мережі. Спрощення доступу до Інтернету практично миттєво взламає суспільні механізми, що стояли десятиріччя. В якості прикладу, давайте згадаємо, що кожна новина миттєво розповсюджується в мережах та викликає «бурління мас» серед певної частини населення. З одного боку, «тим хто утримує владу» все складніше стає брехати: брехню швидко виявляють та викладуть у коментарях. З іншого боку, з'являється можливість впливу на великі маси не дуже критично мислячих користувачів смартфонів та комп'ютерів» [10].

І остання кількісна характеристика сучасної мережі Інтернет: « За підсумками третього кварталу 2016 р. кількість користувачів, які хоча б раз у місяць заходили у Facebook, склало 1.79 млрд. людей. Це складає майже четверть населення Землі. При цьому, 1,66 млрд. щомісячних передплатників заходять до Facebook з мобільних пристроїв [11].

Усі наведені цифри характеризують вплив віртуалізації на населення Землі в цілому, але пам'ятаємо, що більшість людей планети за усіма опитуваннями свідчить про належності їх до тієї, чи іншої релігії (більш ніж 6 млрд.), отже у кожному випадку йдеться саме про можливості мережі в плані використання її представниками будь-якої деномінації.

На наш погляд, саме розпоширення кібернетичних технологій сприяло формуванню поглядів на устрій всесвіту як їх породження. Спочатку Дж. А. Уїелер розробив теорію «It from bit» (все з біту), виходячи з того, що інформація складає основу фізики, потім Дж. Елвїдж, спеціаліст в сфері цифрових технологій, висунув гіпотезу, що всесвіт є комп'ютерною програмою, продовжуючи аргументувати, що наш світ є віртуальною реальністю, створеною невідомою формою розуму [12]. Не будемо наводити його аргументи. Але зауважимо, що ідея Бога творця, абсолюту у таких припущеннях з одного боку дещо руйнується, а з іншого знаходить нові докази. Задля свого підкріплення й підкреслення нашої тези зауважимо, що йдеться тут не лише про технічний бік спілкування користувача з мережі, а про зміну в наслідок цього вже його світоглядних позицій.

Особливу нашу увагу, при розгляді сучасної акселерації та вельтизації як конвергентних процесів сучасного релігійного життя, ми надаємо й проблемі віртуального безсмертя, бо, як відомо, воно є центральним в релігійній картині світу. Щоб зрозуміти саме зміну уявлень у цій частині світу, що віртуалізується, звернемось до вчення трансгуманізму, яке стверджує, що вже в недалекому майбутньому (2040-2050 рр.) за допомогою молекулярної нанотехнології, генної інженерії, штучного інтелекту, нейроінтерфейсу, управління інформацією, когнітивним технологіям і т.ін., людина має стати постлюдиною, яка досягне здібностей безсмертної особистості, зліяння з груповим нейрокібернетичним розумом. Ідея ця розповсюджується прихильниками цього сценарію в Інтернеті, де є й сайти тих, хто виступає проти такого шляху розвідку людства з позицій багатьох сучасних релігійних уявлень. А вразило нас у цьому випадку те, що у суспільній свідомості наряду з багатьма сценаріями кінця світу (тут падіння астероїду, надмірна сонячна активність, виверження вулкана, танення льодовиків, ядерна загроза, пандемія, демографічний колапс і т.ін.) додається трансгуманізм: «Біологічні та технологічні нововведення можуть довести людей до такого рівня, на якому вони не будуть схожі на сьогоднішніх представників людства. Такі люди функціонуватимуть на основі штучного інтелекту. Вони зможуть існувати у вигляді цифрової інформації, що передається надшвидкісними мережами. Їхні фізичні тіла вмиратимуть, але отримають доступ до вічного зберігання інформації [13].

Отже який висновок можна зробити з цього тексту? А такий, що уповання людей, (принаймні частини) на досягнення безсмертя за допомогою комп'ютерних технологій, з погляду вірних інших вчень — є шляхом до самознищення людини як

такої. Ми розуміємо, що аналогічні погляди на здатність людства самотужки без бога сягнути за межі природного терміну існування в своєму тілі існують здавна, що уявлення про війни світів, починаючи з Г.Уелса, та «повстання машин». Згадаємо лише 5 «термінаторів», та попередження атеїста С.Хокінга, про загрозу подібних явищ та інших людських витівок дуже широко розповсюджені, але ж як за давніх часів надавати есхатологічного значення сучасним комп'ютерним розробкам... до цього мабуть важко звикнути.

Так саме і до того, що варварство ІДІЛ є породженням сучасності, а зовсім не Середньовіччя: «Комфортно мислити, ІДІЛ і Талібан приречені на поразку тому, що вони анахронізм, бо сучасний світ не підтримує таку дикість. Але вірно й зворотнє. Сучасність зробила ІДІЛ можливим: це створіння джигітальної ери, феномен настільки новий, як і соціальні медіа, від яких він так сильно залежить. Його методи — обезглавлення полонених, підпал живих — призначені для поширення по всьому світу онлайн відео [14].

Як відомо, терористи усіх відтінків дуже ефективно використовують соціальні мережі не лише задля пропаганди своїх поглядів, а й для організацій самого руху, відтворення планів, здійснення завдань, у тому загальному й терористичних акцій, та вербування нових членів протизаконних угруповань.

Взагалі, насильство, яке переполює Інтернет, потребує окремої розмови, так: «За результатами дослідження Pew Research Center — 73% дорослих користувачів Інтернету були свідками агресії в Інтернеті і 40% зазнали її особисто;

1. 60% Інтернет користувачів були свідками образливих обзивань будь-кого;
2. 53% бачили спробу зумисної образи кого-небудь;
3. 25% бачили фізичні погрози щодо кого-небудь;
4. 24% були свідками тривалої агресії відносно кого-небудь;
5. 19% сказали, що вони спостерігали агресію на сексуальному ґрунті, щодо інших;
6. 18% були свідками цькування [15].

Це дуже глибоке дослідження, але за браком місця у форматі статті можемо лише додати, що агресія в Інтернеті розглядається і за демографічними ознаками користувачів, наводяться також дані про те як користувачі реагують на агресію в Інтернеті.

І хоча в нас ще немає таких даних по Україні, можемо побачити, що у тому ж 2014 році, коли було надруковано попереднє дослідження, на міжнародній конференції «Толерантність та ненависть он-лайн: глобальний виклик», українські соціологи

повідомили, що головними об'єктами кібер-навісті в Україні є політики, націоналісти, росіяни, «западенці» та греко-католики. Відповідно з отриманими результатами, близько одного процента ненависницьких коментарів мали відношення до віросповідувачів і релігії, частіше за все УГКЦ (61%), приблизно однакова кількість агресивних коментарів була адресована римо-католикам, православним Київського та Московського патріархатів [16].

Можна впевнено стверджувати, що події останніх двох років (постмайдан, АТО, демографічна та економічна криза, тощо) лише примножили кількість агресивних реакцій користувачів мережі на різну інформацію, у тому загалі й таку, що пов'язана зі ставленням усіх деномінацій до цих подій, та до ситуації в Україні в цілому.

На цей період, що розглядається, припадає і факт примирення, принаймні на офіційному рівні представників відомих здавна існуючих релігійних організацій з соціальною мережею інтернет. Наприклад, М.Конопенко констатує, що голови двох найбільших християнських церков у світі говорять про Інтернет приблизно тож саме «і ніякого феномену у цьому співпадінні не має. На відміну від більш складних питань, що мають відношення до досить вузьких соціальних груп, Інтернет впливає на усіх, ніяким догмам Святого писання не заперечує, але, як і будь-який інший дар божий, може бути використан людиною як на благо, так і во зло» [17].

Задля демонстрації саме найширшої віртуалізації як конвергенції у сучасному релігійному житті, наведемо ще приклад, а саме про рекламу свого сайту свідками Ієгови. «Унікальний вебсайт: читайте Біблію близько на 50 мовах й матеріали, що цитуються на більш ніж 500 мовах, вивчайте відеоматеріали майже на 70 жестових мовах.... Слухайте звукові вистави..., спостерігайте біблійні розповіді в картинках, дивитесь біблійні відео-фільми та відео ролики, які допоможуть вам упоротися зі складнощами, скачайте безкоштовно в електронному вигляді книжки, журнали та аудіо файли, досліджуйте найрізноманітніші питання за допомогою «Онлайн-бібліотеки Вартової вежі» — джерела цінної інформації, яка доступна більш ніж 100 мовами» [18].

У іншому числі того ж часопису є стаття, що присвячена проблемі навчання підлітка безпечному користуванню Інтернетом. Серед усіх наведених сумнівів, щодо користі від соціальних мереж, та рекомендацій, що до можливого усунення деяких перешкод, підкреслюється «Та все ж треба пам'ятати: Інтернет вам не ворог. Загроза скоріше криється в тому, що їм можуть користуватися безпорадно. Підлітка треба... навчити грамотно перемішуватись у кіберпросторі» [19].

Ще одна знакова подія сталася в цій сфері, що тут досліджується — деякі релігії, які ми раніше описували як такі, що існують лише у мережі онлайн пішли в офлайн. Насамперед йдеться про «Місіонерську церкву Копімізму» та «Пастрафаріанство», прихильники яких є й в Україні [20].

Однією з найважливіших подій для подальшого розвитку і розуміння віртуалізації як конвергентного процесу сучасного релігійного життя це поява і стрімке поширення гри «Pokémon Go». У блозі І. Ейдмана таємниця популярності цієї гри незабаром після її виникнення пояснюють тим, що вона копіює логіку та практику світових релігій: «Місце бога займає творець гри. Роль служителів та проповідників цього культу виконують гравці, які ловлять покемонів, як у реальному житті церковники в свої духовні мережі — віруючих...Люди, які створили «священні книжки» монотеїстичних релігій, випередили літературу кіберпанка. Їх бог схожий на творця універсальної комп'ютерної мегагри. Створив світ, він намалював у ньому різні віртуальні об'єкти, що приймають участь у цій грі. Дії людей та тварин запрограмовані інстинктами, природні явища — законами фізики» [21].

Той, хто бачить іронію у цій характеристиці, може згадає про початок нашої статті, де йдеться про одну зі сучасних моделей світобудови, що пов'язана з віртуалізацією, яка таким чином, також може бути піддана вишучиванню, але до проблеми висміювання віртуалізації ми ще повернемося бо треба ще послухати тих, що хто ставиться до «Pokémon Go» без усякої усмішки: «Відчуття, що диявол прийшов через цій механізм та пробує просто розвалити нас з нутрощів духовно...Пройде рік-другий і наслідки будуть непередбаченими» — каже перший заступник голови комітету оборони Ради Федерації Ф. Клінцевіч, та пропонує заборонити грати в «Pokémon Go» в тих місцях, що є священними для багатьох людей, а також на об'єктах соціального призначення, бо «інакше дійдемо до ліжка та інтимних питань, санвузли будемо показувати. Тому треба бити серйозну тривогу» [22].

Більш новітніми здається є роздуми про те, як технології доповненої реальності змінять наше життя, бо «завдяки «покемонам» незабаром усім будуть очевидні переваги та можливості використання доповненої реальності» — каже Н. Головін, але, як зауважує автор статті, що цитується, «у цій технології є й негативний потенціал: вона може привести якщо не к закінченню приватності у сучасному розумінні, то до серйозної кризи сфери особистості» [23].

Тут і ми в змозі зараз уявити як вірні усіх релігій отримають можливість приймати безпосередньо участь у всіх подіях, що важливі для їх

віри на протязі усієї історії завдяки створенню гіперреальності. Створення гіперреальності — це реальний шлях. до переосмислення всіх існуючих релігій, та безумовно створення нових. Вже найближче майбутнє продемонструє реальну здійсненність віртуальної реальності. Може саме цей парадокс вирішить проблеми амбівалентного шизофренічного роздвоєння сучасного світу, точніше суспільства, яке робить його таким.

Є ще багато проблем у суспільній свідомості, що виникли в зв'язку з віртуалізацією релігійного життя. Одна з них та, що у кіберпросторі вже змінюються традиційне розуміння душі та тіла (цей простір може стати місцем схрону душі, та безкінечним продовженням тіла, до того ж надає можливостей отримати їм у ньому певні ознаки самостійності). Вже дуже серйозно у масових виданнях обговорюється питання «Віртуальний секс: порок чи ні?» [24; с.22].

Але більш широкий огляд цих та інших питань, що продовжують виникати у віртуальному просторі потребують вже інших розвідок.

Особливо це стосується впливу комп'ютерних ігор на сучасне становлення до релігійних інститутів. А також того, що складається культ осіб засновників комп'ютерних технологій сучасності, наприклад Ст. Джобса, що недавно помер.

І на останок. Наскільки глибоко занурені Інтернетасоціації в повсякденну людську свідомість можна переконатись, знайомлячись з анекдотами, що тематично пов'язані з більшістю ситуацій та понять цієї соціальної мережі, що надає можливості констатувати й початок її деградації, та навіть ворожого висміювання. Наведемо лише декілька прикладів:

1. Бог все баче, плаче, але забув пароль від всесвіту.

2. Три яблука змінили цей світ. Перше Єва дала Адаму, друге впало на голову Ньютона, третє створив Стив Джобс.

3. Урок релігії. Вчитель закону божого дітям: Що ми робимо, коли постуємо?

4. Коментуємо та лайкаємо!

5. Айфон — диявольське створіння. Коли його занурюють у святую воду він перестає працювати.

6. Реальність — галюцинація, що викликана відсутністю Інтернету.

Література:

1. Мартинюк Э.И. Особенности религиозной жизни во второй половине XX века (методическое пособие для учителей по всемирной истории и религиоведению). — Одесса: ИПКУ, 1997. — 39 С. Взагалі проблемам, пов'язаним зі змістом інших конвергентних процесів у релігійному житті світу присвячено багато публікацій, у тому загалі й в попередніх виданнях цього часопису.
2. Мартинюк Е. Конвергентні процеси у релігійному житті другої половини XX століття//Наука і релігія:

Проблеми діалогу. /Одеськ. нац. ун-т ім. І.І. Мечникова: Наук. — дослідн. центр «Компаративістські дослідження релігії»; Ред.. кол.: Е.І. Мартинюк (гол. ред), О.А. Івакін, В.А. Кравченко, та ін..; — Одеса: АО «БАХ-ВА», 2002. — 120 С.

3. Див., наприклад: Добродум О.В. Віртуалізація і інтернет — релігії в Рунеті. Соціально-філософські аспекти релігієзнавства. Вип. 5/ Одеськ. нац. ун-т ім. І.І. Мечникова: Наук.-дослід. Центр „Компаративістські дослідження релігії”. — Одеса : “Наука і техніка”, 2005. — 172 С.

4. Мартинюк Е. Конвергентні процеси у релігійному житті другої половини XX століття//Наука і релігія: Проблеми діалогу — Одеса : “Наука і техніка”, 2004. — 208С.

5. Пальчинська М. В. Віртуалізація у релігійному житті сучасної України (соціально-філософський аспект) : Дис... канд. наук: 09.00.03 — 2009.

6. Добродум О.В. Релігія і політика в реальному і віртуальному просторі (на прикладі США і Росії): Монографія. — Одеса: Удача, 2011. — 352С.

7. Пользователи интернета в мире/Електронний ресурс. — [Режимдоступу]: <http://www.internetworldstats.com/>

8. Количество интернет-пользователей в Украине превысило 60% / Електронний ресурс. — [Режим доступу]: http://zn.ua/TECHNOLOGIES/kolichestvo-internet-polzovateley-v-ukraine-prevysilo-60-212581_.html

9. Релігійні блоги є популярними в українському Інтернеті /Електронний ресурс. — [Режим доступу]: http://www.religion.in.ua/news/ukrainian_news/13053-religijni-blogi-ye-populyarnimi-v-ukrayinskomu-interneti.html

10. Что нас ждет на пути к сетевому обществу: прогноз на 5 лет /Електронний ресурс. — [Режим доступу]: <http://www.segodnya.ua/science/chto-nas-zhdet-na-puti-k-setevomu-obshchestvu-prognoz-na-5-let-733792.html>

11. Официально: в Facebook сидит четверть населения планеты Подробнее: /Електронний ресурс. — [Режим доступу]: http://www.cnews.ru/news/top/2016-11-03-ofitsialno_v_facebook_sidit_chetvert_naseleniya

12. Ученые: вселенная — это компьютерная программа /Електронний ресурс. — [Режим доступу]: <http://tech.obozrevatel.com/news/10856-uchenye-vselenная-eto-kompyuternaya-programma.htm>

13. Капнік О. Яким буде апокаліпсис 8 сценаріїв / Електронний ресурс. — [Режим доступу]: http://gazeta.ua/articles/edu-and-science/_akim-bude-apokalipsis-8-scenariyiv/737983?mobile=true

14. Fraser N. Isil's barbarism is modern, not medieval /Електронний ресурс. — [Режим доступу]: <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/islamic-state/11393811/Isils-barbarism-is-modern-not-medieval.html>

15. Duggan M. Online Harassment: Summary of Findings /Електронний ресурс. — [Режим доступу]: <http://www.pewinternet.org/2014/10/22/online-harassment/>

16. Соціологи: серед головних об'єктів ненависті українських інтернет-коментаторів — греко-католики /Електронний ресурс. — [Режим доступу]: http://risu.org.ua/ua/index/all_news/community/social_questioning/42565

17. Кононенко М. «ИЗВЕСТИЯ»: «Притчи об интернете» /Електронний ресурс. — [Режим доступу]: <http://www.interfax-religion.ru/catholicism/?act=print&div=19766>

18. ПРОБУДИТЕСЬ! ЯНВАРЬ 2014: Унікальний веб-сайт/Електронний ресурс. — [Режим доступу]: <https://www.jw.org/ru/>

19. Как научить подростка безопасно пользоваться

Интернетом/Электронный ресурс. — [Режим доступа]: https://www.download.jw.org/files/media_magazines/a5/g_U_

20. Ласкаво просимо на сайт українського відділення місіонерської церкви копимізма/Електронний ресурс. — [Режим доступа]: http://kopimist.at.ua/news/laskavo_prosimo_na_sajt_ukrajinskogo_viddilennjamisionerskoji_cerkvi_kopimizma/2012-02-04-1

21. В Украине появилась новая религия для людей с хорошим чувством юмора (видео). События на ТК Украина. Пастафариянство получило широкую огласку и популярность /Електронний ресурс. — [Режим доступа]: <http://www.segodnya.ua/ukraine/v-ukraine-poyavilas-novaya-religiya-dlya-lyudey-s-horoshim-chuvstvom-yumora-696784.html>

22. Эйджман И. «Человек, покемон, церковь». «Секрет популярности игры Pokemon Go в том, что она копирует логику и практику мировых религий/Електронний ресурс. — [Режим доступа]: <http://blog.newsru.com/article/24aug2016/pokemon>

23. «Дьявол пришел через этот механизм»: в России хотят запретить ловить покемонов в церквях и тюрьмах /Електронний ресурс. — [Режим доступа]: <http://tech.obozrevatel.com/news/82396-dyavol-prishel-cherez-etot-mehanizm-v-rossii-hotyat-zapretit-lovit-pokemonov-v-tserkvyah-i-tyurmah.htm>

24. Сошников А. В России хотят запретить покемонов в церквях/ Русская служба Би-би-си/Електронний ресурс. — [Режим доступа]: <http://www.bbc.com/russian/features-36898771>

25. Виртуальный секс: порок или нет?// «Я газета», №6, 15-21 февраля 2016. — (Леди икс; lady — х (джерело))

Мартынюк Э.И. Никитченко Е.Э. Виртуализация как конвергентный процесс в современной религиозной жизни. — Статья.

Аннотация. В статье рассмотрен конвергентный процесс современной религиозной жизни «виртуализация». Проанализированы его исторический и современный аспекты. Изучена его актуализация в условиях современной украинской действительности.

Ключевые слова: виртуализация, Украина, конвергентный процесс, религиозная жизнь.

Martyniuk E., Nykytchenko O. Virtualization as convergent process in modern religious life. — Article.

Summary. In article convergent process of modern religious life «Virtualization» is considered. Its historical and modern aspects are analysed. Its updating in the conditions of modern Ukrainian reality is studied.

Keywords: Virtualization, Ukraine, convergent process, religious life.

*Погонченкова Е. Ю.,
аспирант философского факультета
Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова*

КОНТРОВЕРСИЯ АНАЛИТИЧЕСКОГО — КОНТИНЕНТАЛЬНОГО: ПУТИ ПРЕОДОЛЕНИЯ

Аннотация. В статье рассматриваются работы двух теоретиков контроверсии аналитического и континентального способов организации философского познания в современности — С. Кричли и М.П. Шаулаускаса. Кричли считает источником конфликта редукцию философии к одной из тенденций, обозначенных у Канта. Шаулаускас видит в поляризации примитивную реконструкцию философии модерна. Оба исследователя указывают на конвергентные процессы, запущенные в философии постмодернизма. Но следует обратить внимание на общегуманитарное измерение контроверсии, в частности на её вариации в контексте антиковедения, которое уже в XIX в. создавалось как междисциплинарная область знания.

Ключевые слова: аналитическая философия, континентальная философия, герменевтика, аналитика, междисциплинарность, антиковедение, гуманитарное знание, метафилософия

Философия сегодня несомненно связана с общекультурными процессами, такими как глобализация, развитие информационного общества, мультикультурализм, постколониальная политика, женское и ЛГБТ-движения и т.п. Менее очевидно в данном случае обратное влияние, не теоретического, каковое без труда можно обнаружить в работах мыслителей современности (активное включение философов в политику и популярную культуру — скорее важнейший тренд, оформившийся в прошлом столетии и благополучно продолженный нынешним), а структурного характера. В настоящей статье рассматривается проблема двойственности современной философии, которая управляет ею как на уровне формально-институциональном, так и на менее очевидном и сложно фиксируемом, уровне способности мыслить так или иначе, корректировать и выпрямлять собственную мысль относительно предвещающих её заданных величин. Разумеется, провести границу между первым и вторым едва ли возможно, но оставим этот вопрос и попытаемся работать в условиях данного различия.

Проблема «двух философий» — аналитической и континентальной — разработана достаточно подробно, но её распространение на всё знание

целиком нуждается в осмыслении и уточнении. В статье производится проблематизация конфликта с выходом из области исключительно философской в общегуманитарную. В этом свете самые конфликтные сферы гуманитарного знания обретают новое прочтение. В данном случае материалом служит проблематика современного антиковедения. Актуальность исследования продиктована, во-первых, неполным разрешением конфликта его ведущими теоретиками, попыткам отказаться от его истолкования после нескольких «примирительных» шагов в философии постмодернизма. Во-вторых, конкретное исследование конфликта в гуманитаристике способно спровоцировать ряд методологических трансформаций обосновать необходимость новых исследований в этой области. Гуманитарные методологии — сама по себе проблемная зона, со времен Дильтея мало проявленная, поэтому её разворот в сторону новой проблематизации и поиск дополнительных инструментов по её освоению чрезвычайно важен.

Представленные исследовательские разработки связаны с глобальной задачей решения проблемы методологии гуманитарных наук, а также с углублением постнеклассического дискурса в этой области, в частности, в исследованиях междисциплинарных процессов. Еще один исследовательский интерес лежит в области антиковедения как не имеющего аналогов гуманитарного проекта и его внутренними противоречиями. Первый блок задач связан с именами теоретиков контроверсии С. Кричли и М.-П. Шаулаускасом, а также методологов-постнеклассиков и теоретиков междисциплинарности Л.А. Микешиной, Л.П. Киященко, О.Н. Астафьевой, Дж. Т. Кляйн. Второй не оформлен строго теоретически и скорее обосновывается тематическим срезом — он базируется на обсуждениях антиковедческой проблематики в последнем десятилетии: это интервью, материалы круглых столов и конференций, реже — авторские указания, данные в предисловиях и пояснениях к монографиям и учебникам, часть этих материалов будет рассмотрена подробно ниже. Новизна исследования состоит в перемещении акцента контроверсии и её расширении с целью преобразования способов работы с гуманитарными методологиями

и указания на возможность теоретического уточнения феномена антиковедения. Методологическое значение состоит в инструментальном прочтении философско-мировоззренческого конфликта и выделения его потенциала в области методологической работы.

Цикл лекций 1982-1983 гг. в Коллеж де Франс, опубликованный под заголовком «Управление собой и другими» Мишель Фуко начинает с обзора текста Канта «Что такое Просвещение?». Чтение предваряет несколько критических замечаний о времени и общефилософской ситуации его написания. В «Критиках» Канта, по Фуко, закладываются основы двух осевых традиций современной философии: «Кант заложил основу традиции критической философии, ставящей вопрос об условиях, при которых возможно истинное знание. Исходя из этого можно сказать, что целое направление современной философии начиная с XIX в. развивается как аналитика истины. Именно эта форма философии обнаруживается сегодня в так называемой аналитической англо-саксонской философии.

Однако в модерной и современной философии существует и другой тип вопроса, другой способ критического вопрошания: мы видим его зарождение в вопросе об *Aufklärung* и в тексте о Революции (из «Спора факультетов» И. Канта — *прим. автора*). Эта другая критическая традиция задает вопрос не об условиях, при которых возможно истинное знание, но вопрос: что такое современность? Каково современное пространство нашего опыта? Каково современное пространство возможного опыта? Речь идет не об аналитике истины, а о том, что можно было бы назвать онтологией настоящего, онтологией современности, онтологией модерна, онтологией нас самих» [5, с. 33].

Поздний Фуко стремится к максимальной ясности и прозрачности, его больше не интересует эффект удивительной зауми «Истории безумия», Фуко-исследователь сексуальности считает необходимым определить место каждого своего концепта, обозначит всякую точку отсчета. В этой парадигме исследовательской чистоты ему необходимо поместить собственное исследование в историко-философскую перспективу, поэтому он не может обойти двойственность философской современности: обнаруживая себя в рамках второй из заложенных Кантом традиций, он в первой лекции курса разделяется с вопросом, без ответа на который ясность исследования недостижима.

В 2001 году британский философ Саймон Кричли выпустил книгу «Краткое вступление к континентальной философии» (*Continental Philosophy*:

A Very Short Introduction), в которой подытожил распределение сил в философской бифуркации XX века. Кричли также отталкивается от Канта и размещает две традиции на осях Гегель — феноменология — Хайдеггер — экзистенциализм — герменевтика и Фреге — Рассел — Карнап — постпозитивизм — философия сознания. Во многом искусственное деление философии на англо-саксонскую аналитическую и европейскую континентальную служит установлению границ философского знания в англоязычном мире. Для Кричли несомненно существование двух культур философствования, но в строгом разделении ему видится побег «от тех интеллектуальных вызовов, которые могут встать перед ним (философом — *прим. авт.*) в ходе диалога с теми, кто находится за границами его собственных профессиональных окопов» [1, с.50]. Однако не все так просто — достаточно отчетливо можно проследить характерную историю развития двух тенденций, а также их проблемный круг, способы постановки и решения задач, особенности формирования текстовой традиции. Фундаментальное различие состоит в самом размежевании, которое проводится мыслителями аналитического толка: включая в область континентальной философии феноменологию, экзистенциализм, гегельянство, неомарксизм, структурализм, герменевтику, постструктурализм, феминизм, а также сдвигая эту смесь культурными стереотипами о легкомысленных европейцах левых взглядов, «аналитики» производят ритуал очищения философии-эпистемологии от всего лишнего, который был запущен в позитивизме. Но если проблемы аналитического толка затрагиваются только отдельными континентальными философами, оставившими позади рамки своих «школ», континентальные вопросы существуют в англоязычном академическом мире как подчеркнуто нефилософские. Главное прибежище герменевтики и постструктурализма — американские филологические факультеты и литературная теория. Исследование Кричли — это не только ясно артикулированная проблема поляризации современной философии, его можно рассматривать и как подведение итогов длившегося два столетия, по большей части, холодного конфликта. В последней, восьмой главе он указывает на сдвиги и сближения двух линий, которые начиная уже с 1980-х осуществлялись отдельными англо-саксонскими философами: Ричардом Рорти, Чарльзом Тейлором, Стэнли Кэвеллом. Кроме того, аналитическая линия начинает интересоваться собственной историей — а историческая рефлексия и связь с традицией, предусматривающая её деконструкцию, всегда была отличительной чертой континентальной философии.

Кричли называет последней фигурой сообщения двух традиций и способов философствования Канта, но для литовского исследователя Марюса-Повиласа Шаулаускаса философия Канта — лишь небольшая передышка в непримиримой двойственности западной философии. Профессор Вильнюсского университета Марюс-Повилас Шаулаускас занимается проблемой «контroversии аналитики и герменевтики» с 1980-х гг. и полагает, что её рассмотрение требует вдумчивого историко-философского анализа. Шаулаускас считает контroversию порождением ретроспективной реконструкции философии модерна: континенталы и аналитики в XX веке «продолжают» спор рационалистов и эмпириков века XVIII. «В XVII и XVIII вв. двух противоборствующих лагерей, более или менее единодушно исповедующих противоположные философские парадигмы, еще не существовало. Диалоговая структура (англосаксонской и континентальной традиций) модерна обнаружилась позже, уже во времена Канта. Поэтому представление философского дискурса того времени как двухголосного, а не многоголосного, искажает и упрощает истинное положение вещей — в этом случае очевидно, что совершенно ошибкой *pars pro toto*, которая, скорее всего, и повлияла на позже сложившуюся принципиальную бифуркацию западной философии» [7, с. 145]. Для Канта сведение всей существовавшей до него истории философии к двум тенденциям, которые необходимо должны быть синтезированы было эвристически полезным методологическим инструментом, но уже в XIX веке его схематичное построение внедрилось в европейскую философию настолько глубоко, что превратилось в сценарий её развития. «Модернистскую природу обсуждаемой контroversии выдает её эпистемологический характер, а полемическое напряжение становится более ясным при сопоставлении существующих методологических установок на основе эпистемологических рассуждений. Поэтому история западной философии, реконструированная на основе этой контroversии, раскрывает развитие гносеологической, а не онтологической проблематики» [7, с. 149]. Онтологическая критика начиная с Хайдеггера пытается противостоять редукции истории и топографии философии к истории и топографии гносеологии, тенденциозной для мировоззрения модерна, оставляющего теолого-онтологический центр и устремляющегося к маргинальным областям.

В отличие от Кричли, Шаулаускас не видит сложности в разнообразии континентального направления, выделяя в качестве его смысловой оси герменевтику: философии обеих традиций группируются вокруг двух проблемных ядер — проблемы демаркации в аналитике и проблемы понимания в

герменевтике. Исследователь пытается перевести разговор о различиях в проблемную перспективу, а именно — выяснить, как далеко отстояли друг от друга данные проблемы на протяжении всей истории «конфликта». Показательно, что в философии постмодернизма ставится вопрос о преодолении проблемной полярности современной философии, но итогом ее построений все же становится редукция проблемы демаркации к проблеме понимания. Однако хотя постмодернистский философский дискурс можно трактовать как продолжение континентальной ветви, именно на его территории вырабатываются средства для взаимопроникновения тенденций: «последовательная критическая инвентаризация и «археология» установок, артикулированных в ходе аналитико-герменевтической полемики» [7, с. 158]. Так, деконструкция модерна, которая стала задачей философского дискурса конца XX века, позволила выйти на хрупкие принципы, заложенные в его фундаменте, а это, в свою очередь, ведет к конвергенции аналитического и континентального направлений.

Несмотря на оптимистические прогнозы обоих исследователей, примирение подготавливается в самом верхнем, теоретическом слое, тогда как конфликт уже давно проник за пределы одной только философии и подпитывается «снизу», со стороны поп-культуры, и в той же плоскости, со стороны других дисциплин, таких как экономика, политика, история, а также естественные науки. Что касается массовой культуры, уже в конце XIX и XX вв. пресса и популярная литература явно подогревали конфликт «холодного» и «горячего», «ума» и «сердца», а с появлением телевидения он был в полной мере растиражирован и стереотипизирован. В советских культурных реалиях он с 1960 гг. существовал как спор «физиков и лириков» отголоски которого дошли до современности и успешно трансформировались в спор «технарей и гуманитариев» в цифровую эру. Разумеется, в указанном случае забыт не только кантовский синтез, но и «сектантские», но в сущности своей философские доводы философов-приверженцев одного из направлений. Кричли сводит сущность спора к вульгарному противостоянию сциентизма и обскурантизма: в то время как первый «объясняет, но не проясняет», второй делает диаметрально противоположное, сопровождая «прояснения» налетом мистики.

Эффект, производимый на научные исследования в гуманитарной сфере, можно проследить в поле такой сложной дисциплины, как антиковедение. В этой области конфликт принимает облик спора истории и филологии, буквального чтения и интерпретации, в случае философского

антиковедения — историко-филологического и философского подходов. Сегодня правила в антиковедении диктуют исследования США, как следствие, проблематика приобретает отчётливо аналитический характер. Французский антиковед Люк Бриссон в интервью для «Философского журнала» указывает на кризис истории античной философии во Франции и отмечает односторонность устремлений американских исследователей: «Никто не запрещает практиковать аналитическую философию, но это лишь часть общего целого. Для меня существуют гораздо более важные вещи. Если все перевести в логику, исчезнет греческий язык, исчезнет история греческой философии» [2, с. 66]. Бриссону вторит российский исследователь Р.В. Светлов: «невозможно свести знание античной философии к продуцированию различных исторических, филологических контекстов того или иного суждения» [3]. В рамках круглого стола «Чтение философского текста», который состоялся как часть междисциплинарного проекта «Преподавая античность. Фундаментальные ценности в изменяющемся мире» в 2007 году С.В. Месяц в пространной постановке проблемы отмечает: «Подобно тому как другие науки старательно изгоняют из своего отношения к изучаемому предмету всякую субъективность, так и история философии пытается отстраниться от претендующего на личную заинтересованность отношения к тексту, что в ее случае равноценно отстранению от философии как таковой» [6, с. 278]. Как следствие, «весь мир окрашивается в научные тона, по большей части филологические, так как остальные проблемы уже отошли к другим наукам, в которых уже нет места философии» [6, с. 284]. Месяц сравнивает «два склада ума», в данном случае философский и историко-филологический, в чтении философского текста с платоновским разделением античных интеллектуалов на «любителей мудрости» и «любителей мнений», — так обнаруживаются все новые аналогии, спецификации и смещения контroversии.

Борьба противоположных тенденций принимает характерное направление в украинской и российской науке: аналитический, строго формальный подход обрушивается с категорической критикой на советскую философскую и историко-филологическую школу, как бы расчищая место для нейтрального, не имеющего национальных, идеологических и метафизических привязок метода. Действительно, шоры с сегодняшних постсоветских методологий все еще не сняты: «марксизм-ленинизм заимствовал у Гегеля взгляд на историю философии как линейный прогрессивный процесс, вершиной которого была, разумеется, марксистская философия, а началом — античная.

Согласно такому подходу, античная философия должна была выглядеть как нечто примитивное и рядовое», — резюмирует участник на этот раз украинского круглого стола по сходной проблеме крупный исследователь истории философии С.Г. Секундант [4, с. 12]. Советскую историко-философскую догматичность в ряде случаев сменила непрофессиональная описательная критика, о которой, в частности, говорит новосибирская исследовательница аналитической школы М.Н. Вольф: «нашим историкам философии не хватает аналитичности. Они работают в дескриптивном ключе: что-то где-то вычитал, описал и как-то представил. Это зачастую даже не описание содержания текстов — на лист выплескиваются какие-то свои переживания по его поводу» [6, с. 291]. Вольф утверждает, что путем обращения к методам аналитической философии разрешается конфликт философский и историко-филологический, поставленный во главу угла С.В. Месяц, ее в этом поддерживают коллеги — сотрудники Новосибирского центра древней философии и классической традиции И.В. Берестов, Е.В. Афонасин и др. В Украине аналитическую стратегию как средство против косности и идеологизации антиковедческого дискурса использует, например, исследователь античного скептицизма А.О. Панич.

Шизофреническая контroversия аналитического — континентального (С. Кричли) или аналитического — герменевтического (М.-П. Шаулаускас) очень давно вышла за пределы философии и стала достоянием всех уровней современной культуры. Оба исследователя данной проблемы констатируют зарождение конвергентных процессов в философии постмодернизма, но не останавливаются на констатации. Шаулаускас настаивает на дополнительных способах анализа: «адекватная, насколько это вообще возможно, теория, занимающаяся проблематикой, сформулированной в ходе истории контroversии аналитики и герменевтики, должна быть дополнена обсуждением особой метафилософской проблематики; иными словами, необходимо поставить вопрос, на каком основании и как возможна (и возможна ли вообще) всеохватывающая философская критика философской проблематики» [7, с. 160]. На наш взгляд, метафилософская проблематизация не может обходиться без анализа околофилософских и внефилософских областей знания. Контroversия, по Шаулаускасу, обеспечивает «возможность создания топографии западной философии модерна, которая опирается на континентальную и аналитическую методологические ориентации» [7, с. 149]. Но сходная топография может быть составлена на материалах антиковедения на современном этапе его развития. Настоящая статья — это в первую

очередь разведка, позволяющая обозначить отголоски внутренней философской проблематики в современном методологическом кризисе. Антиковедение — далеко не единственная область, на которую может быть расширен вопрос о метафилософской проблематике, но в данном случае возможным становится разговор о соотношении метафилософского анализа с анализом междисциплинарным и поиск решений в этой новой системе координат. Специфика антиковедения — а немецкая наука *Klassische Altertumswissenschaft* изначально задумывалась как междисциплинарный проект, в котором границы таких дисциплин, как филология, история, искусствоведение, а немного позднее и социология и экономика, снимаются как бы в едином порыве познания античного мира — позволяет сделать его территорией первых опытов построения метафилософской проблематики.

Литература:

1. Крічлі С. Вступ до континентальної філософії/ Пер. з англ. Вадима Менжуліна. — К.: ТОВ „Стилос», 2008. -152 с.
2. Петров В. Философия — это то, что структурирует человеческое бытие: беседы с Люком Бриссоном / В. Петров // Философский журнал. — 2011. — №2(7). — сс. 59 — 77
3. Семенов В. Наше интервью: беседа с Р.В. Светловым / В. Семенов // Credo new. — 2011. — №3// [Электронный ресурс] // Режим доступа: http://www.intelros.ru/readroom/credo_new/credo-new-3-2011/11061-nashe-intervyu.html
4. Стан і перспективи українського антикознавства: круглий стіл «Філософської думки» // Філософська думка. — 2012. — № 1. — С. 5-25.
5. Фуко М. Управление собой и другими. Курс лекций, прочитанных в Коллеж де Франс в 1982 — 1983 учебном году / М. Фуко. — СПб.: Наука, 2011. — 432 с.
6. Чтение философского текста: материалы круглого стола. // СХОЛН. — 2007. — Т. I, № 2. — с. 276-298.
7. Шаулаускас М.П. Контroversия аналитики и герменевтики: особенности ретроспекции / М.П. Шаулаускас // Топос: философско-культурологический журнал. — 2004. — №2 (9). — С. 143 — 160.

Погонченкова О.Ю. Контroversия аналитического-континентального: шляхи подолання. — Стаття.

Анотація. Автор статті розглядає роботи двох провідних теоретиків контroversії аналитичного й континентального шляхів організації сучасного філософського знання — С. Крічлі й М.П. Шаулаускаса. Крічлі вважає, що джерелом конфлікту є редукція філософії до однієї з тенденцій, окреслених Кантом. Шаулаускас вбачає у поляризації примітивну реконструкцію філософії модерну. Дослідники вказують на конвергентні процеси, що були започатковані в філософії постмодернізму. Але також треба надати увагу загальногуманітарному виміру контroversії, зокрема її варіаціям у контексті антикознавства, яке в XIX ст. було створене як міждисциплінарна область знання.

Ключові слова: аналитична філософія, континентальна філософія, герменевтика, аналітика, міждисциплінарність, антикознавство, гуманітарне знання, метафілософія.

Pogonchenkova O. Analytical-continental controversy: ways of overcoming. — Article.

Summary. The article deals with works of two thorough theorists of two different ways (analytical and continental) of organizing knowledge in contemporary philosophy, S. Critchley and M.-P. Šaulauskas. Critchley finds the source of conflict in a reduction of the whole specter of philosophical problems to one of the trends identified in Kant's Critiques. Šaulauskas points out that the polarization is only one aspect of massive primitive reconstruction of modernist philosophy and can be easily reduced to two basic philosophical problems: problem of demarcation and problem of understanding. Both researchers suggest that in postmodern philosophy a few convergent processes have started and the controversy is gradually losing its power. Nonetheless, the conflict has already got beyond purely philosophical discourse: for about a century now it functions in popular culture and in the humanities. Its particular variation can be traced in classics, originally created in Germany as *Altertumswissenschaft*, a complex field of knowledge that comes close to the contemporary interdisciplinary project.

Key words: analytic philosophy, continental philosophy, hermeneutics, analytics, interdisciplinarity, classics, humanities, metaphilosophy.

*Поліщук Н. В.,
кандидат технічних наук,
доцент кафедри теорії та методики професійної освіти
фізико-технологічного факультету
Рівненського державного гуманітарного університету*

ЗАГРОЗИ СТАНОВЛЕННЮ ТВОРЧО-ДУХОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ В ЕПОХУ ІНФОРМАЦІЙНО-ВИСОКОТЕХНОЛОГІЧНОГО НАУКОВО-ТЕХНІЧНОГО ПРОГРЕСУ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

Анотація. У статті з'ясовано філософсько-освітню та соціально-психологічну сутність становлення феномену творчо-духовної особистості в умовах здійснення інформаційно-високотехнологічного науково-технічного прогресу і накреслені шляхи та перспективи успішної реалізації процесу цього становлення. Обґрунтовано що, інформаційно-високотехнологічний науково-технічний прогрес — це важливий етап розвитку цивілізації, який максимально технізує і технологізує життєдіяльність суспільства. Філософія освіти, як і сама освіта, мають протидіяти і усівати негативні впливи інформаційно-високотехнологічного прогресу.

Ключові слова: інформаційно-високотехнологічний науково-технічний прогрес, творчо-духовна особистість, освіта, наука, філософія освіти, філософія науки і техніки, духовне самоствердження, творча самореалізація, духовне життя суспільства, соціально-ціннісна діяльність.

Постановка проблеми. Становлення науково-філософського світогляду творчо-духовної особистості в епоху сучасного інформаційно-високотехнологічного науково-технічного прогресу (ІВТ НТП) являє собою надзвичайно важливий напрямок філософських досліджень, що має свої корені у філософській традиції та відбиває факт зростаючого впливу ІВТ НТП на всі сфери людського життя і, водночас, змушує дещо по-іншому підходити й до розгляду деяких традиційних філософських проблем, зокрема, в філософії науки і техніки та філософії освіти [1, с. 424].

До особливостей сучасних процесів ІВТ НТП можна віднести не тільки суттєве зростання ролі науки, техніки, високих технологій, поліпшення матеріального життєзабезпечення й інформатизації суспільства, але й значне падіння духовності молодого покоління. Сучасний ІВТ НТП можна оцінювати оптимістично і песимістично, але в будь-якому випадку розвиток науки, техніки (особливо комп'ютерної і космічної) та високих технологій, а також інформатизації й інформування, не завжди доброякісного, населення вимагає глибокого вивчення, розуміння та енергійних дій,

направлених на нейтралізацію шкідливих впливів ІВТ НТП, зокрема, й за допомогою зростання якості освіти [2], а за рахунок цього духовності й моральності молоді.

Зі всіх сфер суспільного життя найскладнішою, але водночас і найважливішою для існування соціальних явищ і процесів виявляється духовно-моральне життя суспільства, оскільки саме тут виробляються, закріплюються, вдосконалюються та передаються від покоління до покоління, від людини до людини ті предметні, смислові та ціннісні орієнтири, які необхідні і для життя суспільства, і для життя окремої людини. На сьогоднішній день найважливішим є питання, яку систему освіти і виховання можна вважати оптимальною щодо збагачення духовно-морального потенціалу суспільства. До основних елементів духовно-морального життя відносять усю ту сукупність думок, норм, ідей та принципів, які пов'язані з функціонуванням найважливіших сфер суспільного життя: економічна, правова, духовно-моральна свідомість, мистецтво (ширше — естетична свідомість), архетипи колективного несвідомого [1, с. 364]. Філософсько-освітні аспекти сучасної науки в контексті становлення творчої особистості частково розглянуті в [3].

«Особистість починається із самосвідомості. Самосвідомість — ота ниточка Аріадни, завдяки якій людина стає особистістю, скорочуючи тривалість блукання лабіринтами невідомості, незнання себе, інших людей, складних життєвих обставин, і виходить на дорогу пізнання, самопізнання, самотворення, самореалізації. Для цього їй необхідно збагнути істину, що головне в людині — її духовні чесноти, без яких вона не може стати творцем власної долі» [4, с. 3].

У ХХІ ст. людство вступає з тягарем насущних духовно-моральних проблем, що набрали характеру глобальності в різних аспектах суспільного життя: в економіці, політиці, управлінні, екології, моралі, мистецтві, в духовній культурі взагалі. Серед факторів, що особливо впливають на життєдіяльність сучасного людства і сучасну людську особистість, — сучасний НТП, прискорений НТР

та ІВТ НТП [5]. Відносно наслідків їх впливів на творчу особистість, особливо молодой людини, серед філософів, соціологів, психологів існують різні, часом діаметрально протилежні, думки. Пересічний же людині готується роль пасивного продукту техноструктури, жорстко детермінованого внутрішньою логікою розвитку технічних пристроїв і систем. При цьому не враховується та обставина, що техніка розвивається за своїми, зовсім іншими, ніж людські, законами, в яких гуманістичне начало не має суттєвого значення [6, с. 387]. Також можна констатувати, що нічим не лімітована свобода науки ставить під сумнів майбутнє землян у всій її тотальності [7, с.113-121].

Нагадаємо, що духовність — категорія людського буття, яка виражає його здатність до творення культури та самотворення. Прояснення природи людського буття через категорії дух та духовність означає, що людина може не тільки пізнавати та відображувати навколишній світ, а й творити його [8]. Творчі можливості людини як духовної істоти говорять про те, що окрім мислення вона має ще й вольове відношення до реальності. Дух як взаємодія мислительно-споглядальних та вольових процесів постійно об'єктивується в артефактах, створюючи світ культури молодой людини. Духовність творчої особистості постає як інтегральна категорія, що виражає теоретико-пізнавальну, художньо-творчу та морально-аксіологічну активність людини.

У зв'язку з цим розв'язання досліджуваної проблеми є винятково актуальним. Це впливає із теоретичного уявлення про її сутність та зміст і розглядається як створення відповідних умов для самостійної реалізації молодой людиною своїх творчих задатків, природних можливостей, її суб'єктивно-діяльнісна сторона, внутрішня активність людського індивіда.

Аналіз публікацій та виклад основного матеріалу. Маючи таку здатність, як самосвідомість, молода людина віднаходить своє «Я», котре стає центром її світу в цілому; зрештою, вона досягає розуміння, що це «Я» є іншим ніж усе навколишнє середовище. Особистісне переживання своєї «іншості» вимагає соціокультурного об'єднання з іншими людьми, отже, веде до спілкування, або ширше — комунікації. Самосвідомі людські індивіди не можуть жити поза спілкою з іншими людьми — ні практично, а ні духовно [9]. Універсальним засобом розвитку самосвідомості та спілкування виступає духовність. Вона майже завжди пов'язана з елементами самообмеження в ім'я інтересів інших людей. Духовність людини — буттєвий корелят, що визначає спосіб, рівень і межі впливу його норм на поведінку особистості в реальному людському житті. При зміні суспільно-

економічних формацій змінювалися й умови існування людства, життя і діяльності окремих його членів, а отже, змінювалися принципи і норми духовності як визначника світоглядної культури.

Наука — елемент духовної культури, техніка — матеріальної. Нині прилади, машини (зокрема, комп'ютери) в значній мірі визначають стиль наукового мислення. Комп'ютерна революція, яка прийшла на зміну машинній, маючи потужні можливості, ще не до кінця з'ясовані, породила «рожевий туман», настільки густий, що засліпив очі навіть спеціалістам, які побачили в ній тільки позитивне, а навчальні заклади, включаючи школи, намагаються впровадити комп'ютери якомога швидше і ширше. Між тим комп'ютери приховують у собі фактори, що не тільки допомагають людині, але й руйнують її. Не випадково на Заході ввійшов у вжиток термін «комп'ютерна смерть»: нині комп'ютери претендують на четверте місце серед причин, за якими завчасно помирають люди, але є думка, що в майбутньому комп'ютерам беззастережно буде належати перше місце у цьому аспекті. Дослідження показали, що комп'ютерні технологічні системи містять у собі небезпеку не тільки для фізичного здоров'я, а й небезпеку автоматизації соціальних факторів і дегуманізацію психіки, заміни об'єктивної реальності — віртуальною, а спілкування з живими людьми — спілкуванням з комп'ютерами. Зокрема, навіть особисті знайомства і шлюбні контракти все частіше здійснюються за допомогою комп'ютерів. Все це загострює проблему контролю з боку медиків, психологів, соціологів, педагогів тощо, і не тільки комп'ютерних засобів, а й усієї «індустрії просвітництва». Остання, ще одне із новоутворень, також мало сприяє всебічному розвитку особистості, а розвиток науки, як її ядра, в основному служить утилітарним інтересам ділових кіл суспільства.

Дослідники все частіше ставлять і розв'язують проблеми біологічних й інших наук про природу, суспільство, людину, виходячи з можливостей використання формальних комп'ютерних методів. Крім того, якщо врахувати, що більшість значних наукових досліджень нині проводяться колективами співавторів, то очевидний такий висновок: наукова творчість все більше знеособлюється. Людина не тільки у виробничих процесах, але і в процесах пізнання спілкується з природою за допомогою машин, техніки і технології. Навіть природознавці відчужуються від природи, вважаючи, що таким і є шлях до вищих досягнень наукової думки.

Важливою опорою в педагогічному процесі, яка створює умови для розвитку творчої особистості, згідно С. Карпенчук, є: «Орієнтація на Вищий Абсолют — це орієнтація на Вищий

розум (Всесвітній), духовність (Бог — Дух святий) і Творчість (Бог — Творець), велика об'єднуюча сила всього світотворення, що діє в різних сферах як природного, так і людського середовища» [10, с. 8]. Ще К. Цюлковський стверджував, що людина живе більше життям Космосу, ніж земним життям. Відомий український педагог В. Сухомлинський писав: «Вік математики, чуєш на кожному кроці, вік електроніки, вік космосу... Всі ці вирази не відбивають суті того, що відбувається в наш час. Світ вступає у вік Людини — ось це головне» [11, с. 212]. І від того, якою ця людина хоче бути, яка система її духовних цінностей, сьогодні залежить не тільки її особиста доля, не тільки відповідь для неї самої на найважливіше питання: відбулась вона як особистість, але не буде перебільшенням сказати — доля всього світу. Якраз духовна свідомість виступає сьогодні як інтегративний прояв світоглядної культури і зрілості особистості як громадянина, творця суспільства, достойного Людини. «Втискуючи в голови дітей готові істини, узагальнення, висновки, вчитель часом не дає дітям можливості навіть наблизитись до джерела думки, фантазії, творчості. Не можна позбавляти учня радостей духовного життя», — писав В. Сухомлинський [11, с. 86]. Ідея про навчання учнів роздумів, міркування за допомогою філософії була висунута ще Гегелем і Кантом. Окрім того в сучасній науці говорять про кризу самої системи наших знань, нашої культури і взагалі про кризу людини. Один із проявів цієї кризи полягає в тому, що ті знання, які проголошують з кафедри вузу, часто не мають нічого спільного з тим, які знання і в яких формах функціонують у реальному житті. Існують ніби два потоки знань, майже не зв'язаних між собою. Взаємодія цих потоків мінімальна. Ті знання, до яких педагоги намагаються долучати підростаюче покоління, не тільки формують їх особистий досвід, а часто й зовсім навпаки — навіть сприяють його деградації. В результаті інтелектуальний розвиток не супроводжується духовно-моральним становленням особистості, розглядуваним у логіці процесу становлення і самовизначення молодої людини. В сучасній науці для подолання такої кризи звертаються до ідеї пайдейї (компонент філософсько-освітніх підходів до розвитку й освіти людини), як «гармонійного тілесного і духовного формування молодої людини, яке реалізує всі її здібності та можливості» [12, с. 17].

Отже, криза освіти в постіндустріальному суспільстві, яке вступило в стадію інформаційно-високотехнологічної епохи, викликає тривогу світового гуманітарного співтовариства. Зростає цікавість філософської думки до проблем філософії освіти. Свідченням цьому є ХХ Всесвітній

філософський конгрес «Пайдейя: Філософія у вихованні людини», який відбувся в 1998 р. в Бостоні (США), Міжнародні філософські конференції: «Пайдейя для ХХІ ст.» — у Вені (Австрія) в січні 2002 р., «Пайдейя і релігія: Освіта в ім'я демократії» — у Бостоні в березні 2003 р., на яких відмічалось, що за допомогою пайдейї (освіти) можна створити іншу природу людини, якщо спрямувати освіту проти насилля і культивувати в людині розум і духовно-моральну свідомість [13]. Сьогодні у педагогіці на перший план висувуються проблеми виховання культури особистісного самоствердження, толерантності та взаєморозуміння, залучення молоді до різних форм соціально-ціннісної діяльності, з врахуванням їхніх вікових та індивідуальних особливостей відповідно до інтересів і духовно-моральних потреб. Розбудова системи освіти, її докорінне реформування мають стати основою відтворення інтелектуального, духовного потенціалу народу, виходу вітчизняної науки, техніки, технології (зокрема, інформаційної) і культури на світовий рівень, як і національне відродження, становлення державності та демократизації суспільства в Україні.

Духовний стан суспільства турбує сьогодні всіх, кому небайдужа доля України. Сучасне суспільство переживає «аксіальний шок»: немає сумніву, що підростаюче покоління орієнтується на цінності споживацтва, яке генерує зло [14, с. 14]. Звичайно, пропагування національних цінностей при викладанні різних навчальних дисциплін, сприяє духовному збагаченню особистості учня чи студента. Проте це тільки частина загальнолюдських цінностей, глобальним фактором яких є віра в Бога-Творця, духовні закони якого викладені в Біблії. Як свідчить історія людства, завжди, коли в житті того чи іншого суспільства панує зло, а доброчинність ігнорується, то духовність починають шукати в Богові.

А. Ейнштейн, найвидатніший фізик всіх часів і народів, визнавав, що наука без релігії неповноцінна, а релігія без науки сліпа. Він наголошував на тому, що наука і віра в Бога справляють великий вплив на масову свідомість, на осмислення людиною свого місця в суспільстві та Всесвіті. Його видатний сучасник М. Планк, засновник квантової теорії, говорив: «Релігія і наука аніскільки не виключають одна одну, як це вважали раніше і чого боїться багато наших сучасників; навпаки, вони узгоджуються і доповнюють одна одну». В. Вернадський зазначав: «Нині ми підійшли до великого повороту в історії наукової думки, подібні до якого трапляються не частіше ніж раз на 1000 років і не передбачені минулими поколіннями» [15]. В українських школах поступово вводяться уроки християнської етики. Аналогічний спецсеминар

необхідний і в вузі, особливо у педагогічних і гуманітарних [16]. І хоча формально церква відділена від держави, але суспільство, яке в більшості є віруючими людьми, не можна відокремити від держави, освіти і науки. Поєднання природничих наук (фізики, математики, астрофізики, біології, біофізики, біохімії, психології, екології та ін.), суспільних наук (історії, філософії, педагогіки, психології, культурології та ін.) і віри в Бога допоможе зменшити молодіжний екстремізм, бездіяльність, безнадійність, які породжують насилля, вуличний бандитизм, алкоголізм, наркоманію, з чим явно не справляються освітні й правоохоронні органи, залучити до науки віруючих, бо за панування комуністичної ідеології у віруючих склався стереотип, що наука ворожа Богу.

На траурному засіданні Французької Академії наук, присвяченому трагічній загибелі П'єра Кюрі 19 квітня 1906 р., лауреат Нобелівської премії Анрі Пуанкаре висловився так: «Важливо не те, в якого Бога вірять люди: чудеса творить не Бог, а сама віра в нього». Бог відкрив нам для розумової діяльності лише близько 2,5% мозку, з якими ми ніколи не будемо в змозі пізнати навіть свою частину світу, яку нині називають, певно не точно, Всесвіт, не говорячи вже про інші частини світу. Тому деякі знання з далекого минулого і далекого майбутнього потрібно сприймати на віру, черпаючи їх з Біблії, яку писали вибрані Богом і осяяні, під його впливом, прозрінням люди, віщуючи на віки й тисячоліття. Звичайно, це не є конкретні закони фізики чи іншої науки, а це найбільш загальні відомості про природу і життя людей, які мають бути деталізовані в міру розвитку науки і пізнавальних засобів людства. Біблійний досвід — здобуток світової культури, який вимагає і уважного вивчення, і уважного ставлення.

У [10, с. 8] вказується, що «орієнтація особистісна є явищем і космічним, оскільки це орієнтація на вищу досконалість». І далі, «У вищих сферах філософських і наукових досліджень досконалість тлумачиться як Вищий Абсолют — категорія космічна. Людина за Вернадським, — частина суспільства, особистість — частинка космічного сукупного, яке вона в собі відчуває. Людина лише слуга своєї особистості». Видатний астрофізик Ф. Дайсон сказав: «Наука і релігія — два вікна, через які люди дивляться в надії досягнути таємниці нашого безмежного Всесвіту».

У цілому ж відповідати на питання щодо існування Творця доводиться окремо кожному, прислухаючись до свого внутрішнього голосу. Проте, все ж, визнаючи обмежені можливості науки взагалі у з'ясуванні найпотаємніших проблем людського життя, можемо з розумінням ставитися

до того, що цілий ряд видатних вчених (серед них — лауреати Нобелівської премії) визнавали існування Творця, як всього навколишнього світу, так і різноманітних форм життя на нашій планеті. Наука, безперечно, є однією з опор сучасної цивілізації, але вона й створила чисельні знаряддя знищення людства і всієї планети Земля. Нагадаємо науці, що вона дала людству не тільки мирні супутники, але й атомні та термоядерні бомби. І що буде, коли ці бомби попадуть у руки людей без духовної краси, з аналітичним мозком, але бездуховних? Бездуховна людина, наділена силою руйнування, — що жакливіше за це? Стерті з лиця Землі континенти, загибель цілих народів, знищення цивілізації, в тому числі і знищення самої науки, — всього можна чекати.

Наука зробила руку людини більш сильною, око більш гострим, мозок більш вправним. Вона стерла з обличчя нашої планети чуму і холеру, чорну віспу і жовту лихоманку. Але нехай наука дасть відповідь, якими вакцинаваннями можна вилікувати від жорстокості й байдужості? За якими формулами можна обчислити духовну красу? А без цієї краси, краси духовної, загине життя — ненависть перемаже любов до життя. Академік Д. Лихачов вважає, що однією з найактуальніших проблем для нинішнього суспільства, поряд з соціальними, економічними та іншими, є проблема духовності, без піднесення духовності суспільства ми не розв'яжемо жодних проблем виживання людства.

Віра в Бога дасть розум, нині студентам, а в майбутньому державним діячам, не застосовувати засоби масового знищення в майбутньому. Біблія — книга Бога, також закликає до цього. Пройшло майже 2000 років від того часу і жодної помилки в пророцтвах Біблії не було виявлено, в той час як наукові теорії (наприклад, фізичні картини світу) весь час змінювались.

Отже, віра в Бога і наука сумісні [9], і це аж ніяким чином не заважає творенню науки, за винятком створення нею засобів масового знищення людей і всього живого на Землі. Не меншої шкоди завдала людству і войовничість багатьох релігійних діячів. Сучасне людство, яке вже заглянуло в «похмуру безодню безнадії», розчарувалося в НТП і в своїй переважній більшості охоплено песимістичними настроями. Технофобія, футурошок — страх перед майбутнім став частиною сучасної апокаліптики. М. Бердяєв ще в першій половині ХХ ст. писав, що вся Європа і весь світ вступають у катастрофічний період свого розвитку, що «релігія прогресу є релігія смерті». Величезний процес руйнації в процесах, що відбулися в ХХ ст. надають самому існуванню людини есхатологічних рис, яку характеризують як «безперервну

апокаліптику» (О. Шпенглер та інші філософи-песимісти) [6, с. 392]. Тому важливо активно використовувати гуманістичну роль Бога, зокрема, первісних християнських цінностей у зміцненні в свідомості як віруючих, так і учнів та студентів інших світоглядних орієнтацій, загальнолюдських ідеалів, моралі, духовності, здатності до співпереживання з іншими людьми (якого так не вистачає в наш складний час).

Потрібно до цієї справи долучитися і викладачам вузів. Необхідно розглядати питання про те, як уже в студентські роки молодій людині потрібно готувати себе до гуманної наукової діяльності, як розв'язувати проблеми сучасного природознавства, як стати справжнім, духовним вченим на прикладах найвидатніших вчених різних галузей сучасної науки, як проводити науковий пошук, узагальнювати результати досліджень, як писати в нинішніх умовах духовні курсові, дипломні, магістерські й дисертаційні роботи та впроваджувати їх результати в життя. Також потрібно розглядати загальнонаукові методи емпіричного і теоретичного пізнання, системний підхід тощо [8].

Етичний кодекс творчої людини, її гуманізм, порядність, краса душі, як у дзеркалі, відбиваються у наших відгуках про вчителів і соратників. Але якщо вчення вчителя стає реакційним у нових умовах життя, приходять в очевидне протиріччя з новими здобутками його учня в науці і техніці, які підтверджуються виробничою практикою і практикою життя, то необхідно не принижуючи решту цінних наукових здобутків вчителя, аргументовано, цінуючи людську гідність учителя (інакше ти не став би вченим), доказати наукові переваги і об'єктивну справедливість твоїх висновків.

Великі люди науки, чий імена, як маяки, визначають кращі сторінки історії, осяянь і відкриттів людства на шляху до щасливого майбутнього, були не тільки геніями науки, але і високодуховними людьми. Згадаємо Бруно і Галілея, Ваніні і Сервета, Петруса Рамуса і Дженнера, Тімірязєва і Цюлковського, М. Вавілова, великого генетика, який мріяв на всі часи нагодувати людство, за що й загинув у сталінській тюрмі від голоду за наклепом бузувіра, псевдонауковця Т. Лисенка. Висока духовність і мораль — обов'язковий атрибут в образі творчої людини, наукового генія.

Висновки. Таким чином, акцент на духовно-моральний розвиток творчої особистості та виховання духовної свідомості в умовах сучасної освіти при гармонійному поєднанні з емоційним і фізичним еством людини, може дати бажаний результат і виростити більш успішне і здорове, перш за все душевно і духовно, творче покоління.

Проблема виховання творчо-духовного особистісного самоствердження є актуальною і має

глибокий соціально-педагогічний і філософсько-освітній смисл, оскільки особистість, яка здатна до творчо-духовного самоствердження в напрямках самореалізації, саморозвитку, зможе вільно й успішно поводитися в різноманітних сферах життєдіяльності, самостійно й нетрадиційно мислити, сміливо розробляти власні стратегії поведінки, здійснювати духовно-моральний вибір і нести відповідальність за свої дії і власний розвиток. Це має важливе значення як для самої особистості, так і для суспільства загалом.

Література:

1. Петрушенко В. Л. Філософія [Текст]: в 2-х част. / В. Л. Петрушенко. — Львів: Новий світ, 2000, 2011. — Ч. 1: Світова філософія, фундаментальні проблеми філософії. — Ч. 2: Релігієзнавство, етика та естетика, логіка; [навч. посібник для студентів ВНЗ України III — IV рівнів акредитації]. — 647 с.
2. Корсак К. В. Освітньо-науковий комплекс України і четверта хвиля ноотехнологій / К. В. Корсак // Філософія освіти. Постметодика. — № 5 (96). — 2010. — С. 2–7.
3. Polishchuk N. V. Influence of philosophical-educational aspects of a science on spiritually-moral becoming of youth during an epoch of modern scientific and technical progress // In Modern scientific research and their practical application, edited by Alexandr G. Shibaev, Alexandra D. Markova. — Kupriyenko SV, Odessa, 2013. — Vol. J11311 (the field of Philosophy and Philology). — URL: <http://www.sworld.com.ua/e-jurnal/J11311.pdf>. — Article CID Number J11311-292.
4. Боришевський М. Й. Дорога до себе: від основ суб'єктивності до вершин духовності: [монографія] / М. Й. Боришевський. — К.: Академвидав, 2010. — 416 с. — (Серія «Монограф»).
5. Поліщук Н. В. Науково-технічний прогрес і духовно-моральне становлення молоді / Н. В. Поліщук, М. С. Панченко // Наука. Релігія. Суспільство. — 2010. — № 2. — С. 197–205.
6. Сморж Л. О. Філософія: [навч. посіб.] / Л. О. Сморж. — К.: Кондор, 2004. — 416 с.
7. Філософия: современность и ретроспектива: монография / [авт. кол.: Полищук Н. В., Горбатюк Т. В., Егоров А. Г. и др.]. — Одесса: КУПРИЕНКО СВ, 2013. — 141 с.
8. Поліщук Н. В. Наука і духовність у процесі становлення творчої особистості / Н. В. Поліщук, М. С. Панченко, І. М. Панченко // Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти: [зб. наук. праць]. — Рівне: РДГУ, 2008. — Вип. 39. — С. 42–48.
9. Поліщук Н. В. Науково-технічний прогрес і духовно-моральне становлення молоді: монографія / Н. В. Поліщук. — Рівне: О. Зень, 2012. — 464 с.
10. Карпенчук С. Г. Педагогічний закон у контексті природних законів Всесвіту / С. Г. Карпенчук // Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти: [зб. наук. праць]. — Рівне: РДГУ, 2005. — Вип. 30. — С. 3–9.
11. Сухомлинский В. А. О воспитании / В. А. Сухомлинский. — М.: Изд. полит. лит., 1973. — 268 с.
12. Чистяков В. В. Системный подход в современной педагогической антропологии / В. В. Чистяков. — Ярославль, 1995. — 198 с.
13. Педагогика и философия образования: реферат [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.bestreferat.ru/referat-210246.html>. — Название с экрана.

14. Оксенюк О. В. Національні цінності як духовний аспект особистості / О. В. Оксенюк // Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти: [зб. наук. праць]. — Рівне: РДГУ, 2005. — Вип. 30. — С. 14–17.

15. Поліщук Н. В. В. І. Вернадський і формування інтелектуального потенціалу нації / Н. В. Поліщук, М. С. Панченко, І. М. Панченко // Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти: [зб. наук. праць]. — Рівне: РДГУ, 2008. — Вип. 39. — С. 23–27.

16. Поліщук Н. В. Спецсеминар «Філософсько-освітні засади впливу епохи інформаційно-високотехнологічного науково-технічного прогресу на духовне становлення молоді» / Н. В. Поліщук // Філософсько-теоретичні та практико-зорієнтовані аспекти випереджаючої освіти для сталого розвитку: матеріали ІІ Всеукр. наукової конф., 5-6 грудня 2013 р., м. Дніпропетровськ, ДОІППО. — Частина 1. / Наук. ред. О.Є. Висоцька. — Дніпропетровськ: «Роял Принт», 2014. — С. 74–77.

Полищук Н.В. Угрозы становлению творчески-духовной личности в эпоху информационно-высокотехнологического научно-технического прогресса и перспективы их решения. — Статья.

Аннотация. В статье выяснена философско-образовательная и социально-психологическая сущность становления феномена творчески-духовной личности в условиях осуществления информационно-высокотехнологического научно-технического прогресса и намечены пути и перспективы успешной реализации процесса этого становления.

Обосновано, что информационно-высокотехнологический научно-технический прогресс — это важный этап развития цивилизации, который максимально технизирует и технологизирует жизнедеятельность общества. Поэтому философия образования, как и само образование, должны противодействовать и устранять эти отрицательные влияния информационно-высокотехнологического научно-технического прогресса.

Ключевые слова: информационно-высокотехнологический научно-технический прогресс, творчески-духовная личность, образование, наука, философия образования, философия науки и техники, духовное самоутверждение, творческая самореализация, духовная жизнь общества, социально-ценностная деятельность.

Polischuk N.V. Threats to becoming of the creative person-spiritual during an epoch of information-highly technological scientific and technical progress and prospect of their decision. — Article.

Summary. In clause the philosophical-educational and socially-psychological essence of becoming of a phenomenon of the creative person-spiritual in conditions of realization of information-highly technological scientific and technical progress is found out and ways and prospects of successful realization of process of this becoming are planned.

It is proved, that information-highly technological scientific and technical progress is an important stage of development of a civilization which it is maximal technization and technologization ability to live of a society. Therefore the philosophy of formation, as well as formation, should counteract and eliminate these negative influences of information-highly technological scientific and technical progress as not the decision of this task pulls behind itself loss by the young man of feeling of stability, beliefs in own creative power, a desorientation in a spiritual life of a society.

Keywords: information-highly technological scientific and technical progress, the creative person-spiritual, formation, a science, philosophy of formation, philosophy of a science and technics, spiritual self-affirmation, creative self-realization, a spiritual life of a society, socially-valuable activity.

Стаття надійшла у жовтні 2016.

Пурцхванидзе О.В.,

*кандидат философских наук, доцент кафедры социологии, философии и права
Одесской национальной академии пищевых технологий*

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ПРОБЛЕМЫ СМЕРТИ В СОВРЕМЕННОЙ ФИЛОСОФИИ

Аннотация. В статье предпринята попытка анализа основных подходов к проблеме смерти в современной философии, показано, что они не ограничиваются исключительно постмодернистским дискурсом, а предполагают и классические интерпретации. Показано, что дальнейшее исследование проблемы смерти возможно на пути синтеза уже существующих философских подходов с учетом ее междисциплинарного характера.

Ключевые слова: постмодернистский дискурс, субъект, смерть, танатология.

Проблема смерти занимает одно из центральных мест в системе философского знания. И даже несмотря на то, что некоторое время назад она, возможно в силу мировоззренческих предпочтений, а возможно из-за своего междисциплинарного характера, находилась на периферии собственно философских исследований, интерес к ней не угасал с самого момента возникновения философии. А когда в конце XX века появилась танатология (наука о смерти), как раздел медицины, изучающий состояния умирания, при этом претендующая на статус фундаментальной смысложизненной парадигмы современного общества, философские исследования получили новый импульс дальнейшего поиска ответов на вопросы связанные с метафизикой, гносеологией и аксиологией смерти. Более того, сегодня формируется новая практика общения со смертью в противовес традиционным практикам, новая эвтаназийная парадигма, порождающая индустрию смерти [1]. Претендуя на статус единственно возможной науки о смерти, поглощая собою любые философские размышления, танатология переводит последние скорее на уровень технологии умирания, лишает смерть «бытийной тайны», видит в ней только способ поиска путей комфортного ухода из жизни современного человека, забывая о смерти как о месте, через которое человеку и открывается подлинный смысл его бытия.

К числу причин обусловивших актуализацию темы смерти сегодня можно отнести, на наш взгляд, и саму специфику философского постмодернистского дискурса. Так, провозглашая «смерть субъекта», отказываясь от веры в человека как целостное единство его сущностных сил, рассматривая смерть как «голый аргумент

абсурда вне каких-либо философских и нравственных осмыслений» [2] постмодерн стимулирует обращение и интерес к теме смерти, как в самой культуре, так и в философии.

С одной стороны мы наблюдаем стремление философов-постмодернистов изъять смерть из бытия человека, представить ее чем-то внеположенным ему. С другой стороны, смерть, как писал А.Шопенгауэр, остается поистине гением вдохновителем, музagetом философии [3], она мыслится как конституирующее начало внутреннего бытия человека, начало, делающее это бытие осмысленным, целостным, подлинно человеческим (Г.С. Батищев, В.В. Варава, П.П. Гайденко, П.С.Гуревич, Л.Е. Балашов, Ю.Н. Давыдов, Д.И. Дубровский, А.С. Кирилук, В.А. Кутырев, Н.Н. Трубников, М. Мамардашвили, И.Т. Фролов С. Хоружий и др.). При этом самим представителям постмодернизма не удастся оставить тему смерти. Она заставляет их вновь и вновь возвращаться к себе, пусть и как к «голому» аргументу абсурда. Как пишет А. Демичев, несмотря на то, что постмодернистский дискурс «не терпит занудства, ...атлетических напряжений метафизической мысли» проблема смерти остается его любимым детищем и забавой» [4, с. 69]. Ведь, «...трагизм, лежащий в самом факте смерти, - смерти наших близких и нашей собственной, является вечно присущим человеческой жизни как таковой» [5, с. 17].

Известно, что постмодернизм, претендуя на философские обобщения и всячески при этом критикуя их, настаивает на несостоятельности подходов к человеку как целостному и укорененному в бытии феномену, как субъекту познания и деятельности. Культура постмодерна, которая, по словам С. Денисова, характеризуется децентрированностью, равенством и анархией ценностей, бесцельностью, плюральностью, женским началом, деконструкцией, разрушением, неопределённостью, номадичностью, поверхностностью, детерриториальностью, скольжением, коллажем, игривостью, детскостью [6] порождает и новые образы человека. Симулякр, номад (кочевник), шизоид нигде и никак незакрепленный, скользящий по поверхности, парящий над любой идеологией, мировоззрением, способный в своей свободе расширять и даже преступать границы культурного

разумного бытия. Именно такой человек, полагает Ж.Делёз, способен к созиданию новых идей, движению в новых горизонтах бытия, вне общественно-культурных канонов. Ведь шизофреник не боится стать безумным и ни на что не просит позволения [7]. Что и есть условием креативного потенциала человека и его свободы.

Постмодернистский проект номадологии (Делёз, Гваттари) должен был стать по замыслу авторов решением проблемы исчерпанности интерпретационного потенциала классической метафизики. Новые интерпретации, должны основываться на номадической модели мировидения. Ризоматичность (аструктурность), децентрированность - главные характеристики мира, характеристики, которые и предполагают, как отмечалось выше, и новое видение человека. Номад — это не классический человек. Он лишен центра (Я), подобен ризоме, не представляет собой целостность, реализующую себя во всей полноте и единстве сущностных сил. Что касается внутреннего центра человека, его субъективности, то представители постмодернистского дискурса (Ж.Делёз, Ф. Гваттари, М.Фуко и др.) рассматривают представление о «Я», как представление параноидального буржуазного сознания. На самом деле оно виртуально, «в самой глубине субъективности нет никакого «я», зато есть необычное сочетание, некая идиосинкразия, тайный шифр...» [8, с.162].

Децентрированное и открытое для терриоризации пространство порождает и соответствующий образ децентрированного человека. Более того, как отмечают Делёз и Гваттари, сама современность подводит нас к необходимости номадизма, формирует нового человека — номада. Ведь в условиях глобализации, информационно-телекоммуникационных сдвигов, внедрения во все сферы человеческого бытия Сети Интернет возникает новая реальность, реальность медиа, которая при кажущейся структурированности ризоматична и децентрирована. Как пишет В. Савчук: «Мировой порядок и соответствующие ему формы коммуникации демонстрируют, что действительность в основе своей — в бытии сущего — становится потоком информации, главными носителями которой являются электронные и цифровые медиа» [9]. А современный человек, живущий в мире гаджетов, компьютеров и дигитальных образов из субъекта познания и деятельности превращается в коммуниканта, по словам В. Савчука «...актуальная медиакоммуникация оказалась... ресурсом, приведшим к непредсказуемым и непредвиденным конфигурациям, рождающим... новый тип субъекта коммуникации — коммуниканта...» [10]. Коммуникант — тот же номад, и как номад — результат смерти картезианского субъекта. Номад сопротив-

ляется пониманию себя как суверенной «мыслящей вещи», «...он постоянно норовит ускользнуть от догмата «чистого мышления». Он непрестанно заявляет о своей чувственности, телесности, иррациональности, подверженности историческим трансформациям. Он норовит «сойти с ума», т.е. перестать быть «мыслящим», упасть в инакомыслие как безмыслие. И только насилие, принимающее подчас самые жесткие формы, заставляет его оставаться *res cogitans*. Субъект — это уже не человек, а некая гипотетическая «норма», шаблон, под который должны быть подогнаны конкретные индивиды» [11, с.46] .

Понятно, что при таком подходе к миру и человеку абсолютно иным становится подход к смерти как проблеме философии. Ведь не фундированный ни в физической реальности, ни в социальной сфере номад, кочевник, дивант, коммуникант не может быть определен через отношение с внеположенной ему реальностью, через себя самого. А потому смерть перестает быть его смертью.

Следует, однако, отметить, что «смерть субъекта», его низложение в постмодернистском дискурсе не привели к утрате интереса философии к проблеме смерти. Как верно с доброй долей иронии пишет С.В. Роганов: «Смерть - одна из самых любимых сплетен современной культуры - ни о чем теперь, пожалуй, не разносят столько «недоброжелательных или порочащих слухов, на основании неверных, неточных и измышленных сведений» [12]. Она продолжает волновать умы философов. Но по-новому (постмодернистски) рассматриваемый человек по иному мыслит смерть, а философия несмотря ни на что, оставаясь «эпохой схваченной в мысли» пытается ее постичь. Ибо, как бы мы не старались лишить смерть ее законного места в системе философского знания, она «... бешено пляшет, словно шарик на невидимой рулетке миллионов судеб, и никто не может предугадать, куда она упадет - красное или черное, чет или нечет, жить или умирать, убивать или жертвовать» [12], смерть снова и снова заставляет философию наполняться вечностью ее проблем. Поэтому вполне можно согласиться с мыслью В.Варавы о том, что современная культура в целом и философия в частности характеризуются «танатологическим ренесансом», к проблеме смерти обращаются представители различных отраслей знания. «Дискурс смерти приобретает тотальные формы. Идея смерти и умирания человека обрамляет все размышления о современной культуре, в результате чего смерть из тайны превращается в обыденный факт культуры» [1]. Как уже отмечалось, следствием постмодернистского дискурса смерти стало то, что он с одной стороны стимулировал размышления о смерти в собственных

рамках, собственной парадигме, а с другой стороны активизировал сторонников классических принципов философствования, рассматривающих смерть как феномен наполняющий смыслом жизнь человека. Кроме того, как отмечает В.Варава: «Сейчас стало возможно вторгаться в некогда запретные зоны человеческого бытия. Появился проект “геном человека”, привлекий к себе внимание широкого круга ученых из различных областей. Это не случайно, ведь целью этого проекта является расшифровка «генетического кода», обещающая невероятные, подчас чудовищные, возможности» [2].

Логика осмысления смерти основывающаяся на принципах классического философствования выстраивается на том, что видит в смерти «дар», который хотя и отягощает и омрачает праздник земной жизни, дает почувствовать остроту его вкуса в полной мере [13]. Данное видение смерти раскрывается в дуалистической и монистической парадигмах. Где для дуалистической парадигмы характерно рассмотрение смерти явленное с самых начал философии (Платон). Это различение двух уровней бытия человека: настоящего и истинно сущего, незыблемого и вечного, к которому и должен стремиться человек. Так или иначе, интерпретируемая смерть в платоновской традиции виделась и видится как некий переход от плана эмпирического существования человека к трансцендентному, как момент саморазвития трансцендентальной субъективности (Кант, Гегель). Что же касается монистической парадигмы (Спиноза), то здесь смерть мыслится как «имманентизированная» субстанция» [13]. На наш взгляд данные традиции не исчерпали себя, о чем свидетельствуют исследования, например В.В. Варава, который предлагает подход к смерти в ее этическом аспекте. Так он пишет, что смерть вне нравственного отношения к ней «делает бытие человека шатким, если не совсем безосновным и бессмысленным, а значит, открывает дорогу патологическим формам морального зла, цинизму и мизантропии». Более того «...ни строго научное изучение смерти (в рамках медицинской танатологии), ни тем более псевдонаучное (в современной эзотерике) не смогут помочь современному человеку пережить «глубокую и мучительную трагедию» существования и обрести достойный нравственный смысл жизни. Нравственная философия смерти - реальная альтернатива всем посясторонним практикам общения со смертью [1]. И «... если человеческому роду фатально предназначено овладеть бессмертием (сигналом чему — недавние сенсационные открытия американцев относительно геной защиты клеток от старения), то единственным шансом сохранить человеческое,

возможно, останется самоубийство, принятие смерти, как возможности, чья определенность познается страстным желанием» [4].

Не мене глубоки мысли о смерти, нашедшие свое проявление в концепции смерти православного ученого и философа С. Хоружего, основанной на традиции восприятия смерти как нравственного недолжного (Г. Флоровский, Л. Шестов, С. Трубецкой, С. Булгаков и др.). Так он пишет: «Ядро всей обширной, многообразной икономии отношений человека со смертью — первичная негативная реакция сознания и организма, всего существа человека на собственное уничтожение: органический и произвольный импульс отталкивания, неприятия смерти как собственного абсолютного небытия, конца-уничтожения, тотальной аннигиляции субъектного мира» [14, с.95].

Эксплуатация темы смерти в постмодернистском дискурсе приводит иногда к нежелательным последствиям в культуре, например, к появлению некропрактик. Такие практики детально описываются в книге В. Мазина «Кабинет некро-реализма и Юфит». Сам автор посвящает эту книгу художнику, фотографу, кинорежиссеру Е. Юфиту — вдохновителю некро-реализма, а скорее некро-реализму, подступам к представлению непредставимого, смерти в ее парадоксальной неповторимости и повторяемости [15, с. 9]. Ярким примером чему может стать описание в названной книге одной из таких практик — «Зураб». Зураб — имитация мужчины среднего роста. Он в свое время был выкраден из съемок ... судебно-медицинской экспертизы. В зависимости от ситуации его одевали в разные военные или гражданские костюмы. Однажды Зураба без брюк в пиджаке и шапке сбросили с чердака в месте, где было много прохожих. «В момент падения «Зураб» громко ударился об асфальт, и, отпружинив несколько раз подпрыгнул. Из парадной к нему ринулась группа мужчин с камнями и палками, после чего стала его избивать, пока не осознала, что перед ними всего лишь имитация человека» [15]. Все это снималось на кинокамеру, оператором, который оставался незамеченным. Вывод, к которому приходит В. Мазин, следующий: наличие трупа еще не есть самой смертью. Его демонстрация, некропрактика это «... не только искусство, но своего рода отношение к жизни (при вопрошании о смерти), проявляющееся, как в регулярной, произвольной, так и в ритуальной или символической практике» [15, с. 57]. Появление подобного рода практик было обусловлено и тем, что, как отмечает Ф. Арьес, тема смерти вытолкнута из коммуникативного пространства современной западной культуры. Жители мегаполиса избегают думать и говорить о смерти, теряют навыки соболезнования

родственникам умерших, и сразу после потери кого-либо из близких человек оказывается в коммуникативном вакууме — знакомые, не зная, как себя вести, предпочитают ограничить контакты.

Подобным образом рассуждает и А. Демичев, который полагает, что современное отношение к смерти чаще всего обнаруживает себя в своеобразном феномене — «китче смерти». Однако его завлекательная конструкция тут же рассеивается энергией грубого и непоправимого вторжения смерти ближнего. «Массовидное вторжение смерти в повседневность по кино- и телекоммуникационным каналам, тиражирование и мультиплицирование ее визуальных симуляций профанируют ее гуманистический статус, индивидуальность и личностную значимость» [4, с. 71].

На наш взгляд подобное отношение к смерти обусловлено еще и тем, что смертный не может быть свободным, даже вопреки стараниям представителей постмодернистского дискурса изгнать смерть из жизни современного человека, никак незаинтересованного в осмыслении последней как неустраняемого факта собственного бытия. «Свобода и смерть несоединимы абсолютно, потому что смерть есть величайшее из всех возможных видов рабства» [16, с. 85]. Должно быть, именно поэтому номад — кочевник — это тот, кто в состоянии обрести свободу, преступив каноны, границы культурного разумного бытия. Ибо свобода только так и возможна, полагают представители философии эпохи постмодерна.

Как видим, решение проблемы смерти в постмодернистском дискурсе не представляется возможным. Всем своим существованием он демонстрирует борьбу с желанием обратиться к наработкам метафизических интерпретаций или на худой конец утолить жажду в некропрактиках, подогреваемых современными научными исследованиями в данной области.

Из всего вышеизложенного можно сделать следующие выводы.

Во-первых, смерть как феномен, как сфера «фундаментальной неопределенности и неопределяемости» остается одним из наиболее важных предметов интереса философского дискурса, о чем говорит возродившийся сегодня к ней интерес как на уровне теоретического, так и эмпирического подходов к последней.

Во-вторых, несмотря на «смерть субъекта», провозглашенную современной философией и нашедшую свое проявление в постмодернистском дискурсе в новых интерпретациях человека как номада-кочевника, шизоида, дивианта, коммуниканта лишённого центра «Я», а потому никак не рассматривающего смерть как свою собственную, более того вытесняющего последнюю за преде-

лы собственного существования, смерть остается предметом пристального внимания как в постмодернистском дискурсе, так и в философских исследованиях, опирающихся на классические интерпретации мира и человека в нем.

В-третьих, постмодернистский дискурс стимулировал дальнейшее осмысление проблемы смерти, ее метафизики, гносеологии и аксиологии в границах классического философствования, что говорит о неисчерпаемости его интерпретаций.

В-четвертых, отказ от смерти как внутрисположенного феномена бытия человека приводит самого его к различного рода практикам, как то некропрактика, «китчу смерти», что в своем основании чревато негативными последствиями и нивелирует в человеке человеческое. Ибо, только осознавая свою собственную смертность человек, остается существом, способным преступать границы телесного, биологического существования.

В-пятых, подступы к решению проблемы смерти возможны на пути синтеза имеющегося философского дискурса в купе с классическим анализом последней и при учете ее междисциплинарного характера.

Литература:

1. Варава В.В. Смерть как проблема нравственной философии (на материале русской философской культуры XIX-XX веков): автореф. дисс. на соискание научн. степени доктора филос.наук: спец.: 09.00.05 «Этика»/ В.В.Варава. — Тула, 2005. — 31 с.
2. Варава В.В. Современная российская танатология (опыт типологического описания) [Эл.ресурс]/ В.В.Варава//CREDONEW теоретический журнал. — №3. — Режим доступа: http://credonew.ru/content/view/490/57/#_edn24
3. Шопенгауэр А. Избранные произведения /Артур Шопенгауэр. — М.: Просвещение, 1992. — 479 с.
4. Демичев А. Тематичность смерти. Дискурсы и концепты. / Андрей демичев// Memento vivere, или Помни о смерти. /Сб. статей. Под общей ред. В.Л. Рабиновича и М.С. Уварова. - М.: Academia, 2006, с. 54-76.
5. Франк С. Свет во тьме / Семен Франк. — М.: Белорусский экзархат, 2011. — 832 с.
6. Денисов С.Ф. Библийские и философские стратегемы спасения: антропологические этюды: учеб пособие / С.Ф. Денисов. — Омск: Изд-во ОмГПУ, 2004. — 216 с.
7. Делез Ж., Гваттари Ф. Анти-Эдип. Капитализм и шизофрения / Ж. Делёз, Ф. Гваттари. — Екатеринбург: У-Фактория, 2007. — 672 с.
8. Делез Ж. Критика и клиника /Ж. Делёз; [пер. О.Е. Волчек и С.Л. Фокина]. — СПб., 2002. — 239 с.
9. Савчук В.В. Неизбежность медиафилософии [Электронный ресурс]/ В.Савчук. — Режим доступа: <http://www.intelros.ru/pdf/mediafilosofia/01.pdf>.
10. Савчук В.В. Коммуникант-эпифеномен коммуникации [Эл.ресурс] — http://mediaphilosophy.ru/biblioteca/articles/savchuk_communicant/
11. Дьяков А.В. Мишель Фуко: о «смерти человека», о свободе и о «конце философии»// Вестник истории и философии КГУ. Серия «Философия». — 2008. — № 2 — с.45-53.
12. Роганов С.В. Метафизика смерти [Электронный ресурс]/С.В. Роганов. — Режим доступа: <http://hpsy.ru/public/x4689.htm>

13. Панов С.В. Проблема смерти в философии: онтологический аспект. автореф. дисс. на соискание научн. степени канд. филос.наук: спец.: 09.00.01 «Социальная философия»/ С.В.Панов.- Москва, 2002.- 30 с.

14. Хоружий С.С. О старом и новом / С.С.Хоружий. — Спб.: «Алетейя», 2000. — 495 с.

15. Мазин В. Кабинет некрореализма. Юфит и / В.Мазин. — Санкт-Петербург: ИНАПРЕСС, 1998 — 170 с.

16. Эрн В.Ф. Социализм и проблема свободы / В.Ф. Эрн//Новая жизнь.- 1907. — №2. — С.85-86.

Пурцхванідзе О.В. Деякі аспекти проблеми смерті в сучасній філософії. — Стаття.

Анотація. В статті здійснено спробу проаналізувати основні підходи до проблеми смерті в сучасній філософії, продемонстровано, що визначені підходи не вичерпуються виключно постмодерністським дискурсом, а передбачають і класичні інтерпретації. Вказано, що подальше дослідження проблеми смерті можливе лише на шляху синтезу вже існуючих філософських підходів з врахуванням її міждисциплінарного характеру.

Ключові слова: постмодерністський дискурс, суб'єкт, смерть, танатологія.

Purtskhvanidze O. Some Aspects of the Problem of Death in the Contemporary Philosophy. — Article.

Summary. The author of the article makes an attempt to analyze basic approaches towards the problem of death in contemporary philosophy. The article demonstrates that these approaches are not restricted by postmodern discourse and can be interpreted in classic ways. It shows that further study of the problem of death can be done by synthesis of existing philosophical approaches taking into account its interdisciplinary character.

Key words: postmodern discourse; subject; death; thanatology.

Райхерт К. В.

кандидат философских наук,

*доцент кафедры философии и методологии познания
Одесского национального университета имени И. И. Мечникова*

ЛОГИКА КАК МЕДИУМ

Аннотация. Согласно Дж. Тьюроу медиум — это часть технической системы, помогающая в передаче, распространении и приёме сообщений. Система знаков может быть рассмотрена как часть технической системы, помогающая в передаче, распространении и приёме сообщений, поэтому она может быть рассмотрена как медиум. Система знаков может быть рассмотрена как код. Сам код может быть рассмотрен как медиум. Логический язык может быть рассмотрен как код, поэтому логический язык может быть рассмотрен как медиум. Таким образом, концептуализируется логика, понимаемая как логический язык, как медиум.

Ключевые слова: код, логика, логический язык, медиум, система знаков, сообщение.

В своей статье «О коммуникативистике логики» [1] я предположил, что логика, понимаемая как логический язык или как логическая система, может быть рассмотрена как медиум, посредник между двумя (как минимум) взаимодействующими друг с другом субъектами, которые обмениваются данными и информацией. Это моё предположение подкреплялось замечанием нидерландского логика Йохана ван Бенгема о том, что логика — это не только об истинных или ложных рассуждениях, но и «о коммуникации между двумя и более людьми» [2, р. 96]. А также следующим: любой логический язык, как впрочем, и естественный язык, может быть рассмотрен как средство коммуникации и как посредник между теми, кто вступает в коммуникацию, то есть как медиум, а коммуникативная функция любого логического языка, как впрочем, и естественного языка, может быть рассмотрена как медиальная. Медиальная функция может иметь значение в контексте разработки так называемой «коммуникативной логики», то есть логики в коммуникативном измерении, в коммуникативной интерпретации [3, с. 145], так как от выбора медиума, посредника коммуникации, зачастую зависит взаимопонимание людей, что является конечной целью коммуникативной логики [3, с. 145].

Целью этого исследования является концептуализация понятия «логика» через понятие «медиум».

Так как медиум обычно рассматривается как часть коммуникации, для реализации цели этого исследования необходимо использовать какую-то модель коммуникации. На сегодняшний день существует великое множество моделей коммуникации [4–6]. Обычно их различают по виду коммуникации (персональная, групповая или массовая; личная или компьютерно-опосредованная; политическая, организационная и так далее и тому подобное) и по авторам моделей (Аристотель, Клод Шеннон и Уоррен Уивер, Роман Якобсон, Гарольд Д. Лассуэлл и другие). В настоящей работе я воспользуюсь моделью коммуникации, предложенной американским исследователем цифровых культурных индустрий Джозефом Тьюроу (*Joseph Turow*) в его монографии «Медиа сегодня. Введение в массовые коммуникации».

Дж. Тьюроу начинает с определения понятия «коммуникация»: «В целом слово “коммуникация” отсылает к людям, взаимодействующим таким образом, что, по крайней мере, одна из вовлечённых сторон понимает сообщения» [7, р. 7]. Далее под «сообщениями» Дж. Тьюроу понимает следующее: «Сообщения — это сочетания символов, которые, по всей видимости, имеют целенаправленную организацию (имеют смысл) для тех, кто их отправляет или получает» [7, р. 7]. Дж. Тьюроу выделяет ряд типов коммуникации (опосредованная межличностная коммуникация, коммуникация малых групп, организационная коммуникация, публичная коммуникация), но при этом подчёркивает, что все эти типы объединяет одно: «они задействуют сообщения» [7, р. 9]. Более того, «семь основных элементов задействуются в любом взаимодействии, которое задействует сообщения. Этими элементами являются источник (*source*), кодировщик (*encoder*), передатчик (*transmitter*), канал (*channel*), дешифратор (= декодировщик, *decoder*), получатель (*receiver*) и обратная связь (*feedback*)» [7, р. 9]. Источник — это автор послания, в качестве которого может выступать как отдельный человек, так и группа людей, в том числе какая-то организация [7, р. 9]. Кодировщик — это тот, кто занимается кодированием, или то, что осуществляет кодирование. Кодирование — это «процесс, с помощью которого источник транслирует мысли и идеи так,

что они могут быть восприняты с помощью человеческих органов чувств — в основном зрения и слуха, но также и нюха, вкуса и осязания» [7, р. 9]. Передатчик — это то, что (или тот, кто) «совершает физическую активность, фактически отправляя сообщение» [7, р. 9]. Каналы — это «пути, по которым передатчик пересылает все детали сообщения, независимо от того, задействуются ли зрение, слух, нюх, вкус или осязание» [7, р. 10]. Получатель — это человек или организация, которая получает сообщение [7, р. 11]. Дешифратор — это тот, кто занимается дешифровкой, или то, что осуществляет дешифровку. Дешифровка — это «процесс, с помощью которого получатель переводит мысли и идеи источника так, чтобы они имели смысл» [7, р. 10]. Наконец, обратная связь — это когда получатель отвечает на сообщение тем, что источник (отправитель) воспринимает как сообщение [7, р. 11].

Для Дж. Тьюроу медиум (множественное число — *медиа*) — это «часть технической системы, которая помогает в передаче, распространении или приёме сообщений. Она помогает коммуникации состояться, когда отправитель и получатель не стоят лицом к лицу. Интернет — это пример медиума, как и радио, компакт-диски, телевидение и цифровые диски *DVD*» [7, р. 9–10]. По сути, для Дж. Тьюроу медиум — это то, что «отсылает к какому-то технологическому носителю коммуникации (*to one technological vehicle for communication*)» [р. 10]. Другими словами: медиум — это технологический носитель коммуникации. По большому счёту Дж. Тьюроу пытается свести понятие «медиум» к понятию «носитель сообщения».

Однако возможна и несколько иная точка зрения на то, что такое «медиум». Так, американский лингвист Фрэнк Ньюэссел (*Frank Nuessel*) характеризует «медиум» следующим образом: «Этимология слова “медиум” связана с латинским словом *medium* = середина, во множественном числе *media*. В отношении к коммуникации медиум отсылает к любому средству (*means*), или инструменту (*instrument*), используемому в целях передачи сообщения (*transmitting a message*) или других форм коммуникации. До того, как был создан алфавит, как впрочем, и любая другая письменная система, а также печатный пресс, существовали три коммуникационных режима (*communicative modes*): (1) жест, (2) голосовая речь (орально-аудитивный режим) и (3) пиктография (графические символы, представляющие понятие или объект). С изобретением алфавита финикийцами во втором тысячелетии до нашей эры и европейским изобретением печатного станка с подвижными литерами Иоганном Гутенбергом (1400? — 1468) в XV веке (хотя форму печатания,

названной «ксилографической», изобрели намного раньше в Китае), возможность массового производства книг стала реальностью. Последнее стало эффективным средством увеличения грамотности через общественное образование. Также оно стало средством популярного развлечения (романы, спортивные истории, поэзия, сочинения и тому подобное) для грамотной публики» [8, р. 461–462]. Как можно видеть, в характеристике Ф. Ньюэссела «медиум» больше предстаёт как система знаков (алфавит, жестикуляция, естественный язык = речь, изображения). На первый взгляд, понимание «медиума» Ф. Ньюэссела противоречит пониманию «медиума» Дж. Тьюроу, однако следует вспомнить, что, к примеру, алфавит как система знаков исполняет техническую роль в письменности: с помощью него передаётся сообщение. В какой-то мере алфавит оказывается, по крайней мере, частью носителя сообщения. Отсюда можно допустить, что определённые системы знаков могут быть частью технической системы, помогающей в передаче, распространении и приёме сообщений, а значит, быть частью медиа или же быть самими медиа.

Теперь, когда охарактеризованы основные понятия концепции Дж. Тьюроу, можно концептуализировать понятие «логика» с помощью понятия «медиум». Прежде всего, следует обратить внимание на то, что сообщение в концепции Дж. Тьюроу предстаёт как сочетание символов. Если это так, то должна существовать определённая система символов — или шире: знаков, которая используется для составления сочетаний символов. Более того, такая система знаков, как правило, выступает в виде кода. Неслучайно Дж. Тьюроу среди основных элементов коммуникации называет кодировщика и декодировщика (дешифратора), — тем самым подчёркивается, что сообщение кодируется кем-то, передаётся кем-то через что-то и заново кодируется (декодируется) ещё кем-то. Системы знаков, известные как коды, являются неотъемлемой технической частью любой коммуникации: без них невозможна передача, распространение и приём сообщений. Примером такого рода систем знаков может служить азбука Морзе, которая представляет буквы алфавита, фиксирующие на письме звуки, цифры, знаки препинания и некоторые другие знаки как последовательности длинных («тире») и коротких («точек») сигналов для передачи телеграфных сообщений, то есть для коммуникации.

С учётом сказанного ранее о том, что определённые системы знаков могут быть частью технической системы, помогающей в передаче, распространении и приёме сообщений, а значит, быть частью медиа или же быть самими медиа, и

того, что системы знаков могут рассматриваться как коды, можно допустить рассмотрение *кода как медиума*.

Так как Дж. Тьюроу не даёт определения понятия «код» (или вообще не считает нужным использовать его), то я воспользуюсь определением понятия «код», которое предложил итальянский философ и семиотик Умберто Эко: код — это система, устанавливающая «1) репертуар противопоставляемых друг другу символов; 2) правила их сочетания; 3) окказионально взаимно-однозначное соответствие каждого символа какому-то одному означаемому» [9, с. 57]. В качестве кода сообщения могут выступать, прежде всего, естественные языки, а также различного рода изобразительные средства: письменность, таблицы, иллюстрации, формулы и так далее. Кодом может быть и формализованный язык.

Формализованный язык — это язык формализации. Формализация — это метод теоретического исследования, суть которого заключается в переводе «суждений об объекте с естественного языка на какой-либо более строгий и однозначный язык науки. Целью такого перевода является достижение взаимопонимания и практического результата в определённом применении знания» [10, с. 211]. Не менее значимым здесь является и тот момент, что формализация обеспечивает «отвлечение от значения понятий и смысла выражений научной теории с целью исследования её логических особенностей, дедуктивных и выразительных возможностей» [11, с. 1093]. Формализованный язык (часто используются как синонимичное словосочетание «формальный язык»), собственно, и есть тот однозначный язык, на который осуществляется перевод с естественного языка. Обычно выделяют два типа формализованных языков — математические и логические.

Определение понятия «код», предложенное У. Эко, очень похоже на характеристики логических языков. Так, российский логик Василий Николаевич Переверзев характеризует «логический язык» таким образом: «В отличие от естественных языков логический язык характеризуется чётко сформулированными правилами семантической интерпретации и синтаксического преобразования используемых символов, а также тем, что смысл и значение символов не варьируются в зависимости от каких-либо прагматических обстоятельств» [12, с. 260]. Неварируемость смысла и значения символов в характеристике В. Н. Переверзева есть не что иное, как «окказионально взаимно-однозначное соответствие каждого символа какому-то одному означаемому» У. Эко [9, с. 57]. В дополнение В. Н. Переверзев сообщает о логическом языке то, что логический язык состоит из специальных

символов (алфавита, то есть исходных символов; термов и формул) [12, с. 260], что соответствует репертуару противопоставляемых друг другу символов У. Эко [9, с. 57], и правил образования, преобразования и интерпретации используемых символов (правил построения термов и формул; правил интерпретации термов и формул; правил логического вывода одних термов и формул из других термов и формул) [12, с. 261], что соответствует правилам сочетания символов [9, с. 57]. Таким образом, можно рассматривать логический язык как код, который может быть использован кодировщиком для кодирования сообщения, а декодировщиком — для декодирования сообщения.

С учётом того, что код концептуализируется как медиум, а логический язык — как код, можно концептуализировать логический язык как медиум. Таким образом, логика в плане логического языка может рассматриваться как медиум.

Концептуализация логики (= логического языка) как медиума на основании кода влечёт за собой ряд характеристик, которые можно приписать логическому языку как коду и медиуму.

Так, как отмечает российский лингвист и филолог Иван Павлович Сусов, следует учитывать тот момент, что «сообщение не материально. Оно не может быть передано или воспринято непосредственно. Носителем сообщения выступает определённый физический сигнал» [13, с. 69]. Носителем сообщения, то есть физическим сигналом, может быть сочетание звуков, сочетание букв, сочетание изображений, жесты, даже запахи, вкус, в общем, всё то, что может быть расценено как знаменоситель. Собственно, кодирование представляет собой переход от сообщения к сигналу, а декодирование — переход от сигнала к сообщению [13, с. 69]. Это может свидетельствовать о том, что сам код «находится» в умственной (ментальной) сфере, то есть, грубо говоря, в человеческой голове, но вне человеческой головы код проявляется в сигнале и сообщении. Или по-другому: код — это статичная система, элементы которой актуализируются в ходе использования этой системы; актуализация системы происходит в сообщении и сигнале.

Следует также учитывать, что не только сообщение зависит от своего носителя (физического сигнала), но и код зависит от физического носителя. Код не реализуется на всяком физическом носителе. Так, например, естественный язык реализуется посредством звуков (точнее последовательности «звуковых волн, подвергшейся соответствующей модификации в том, что касается характеристики её сегментов в отношении частоты, интенсивности, длительности и тембра» [13, с. 70]).

Нечто подобное можно сказать о любом логическом языке: код логического языка не реализуется на всяком физическом носителе. В частности силлогистика Аристотеля, если её рассматривать как определённый код, может реализовываться как посредством естественного языка (речи), так и посредством письменности (текста), в то время когда логика высказываний, если её рассматривать как определённый код, к примеру, требует скорее задействовать письменные тексты, позволяющие сочетать буквы или иероглифы, специальные символы, знаки препинания и, наконец, такие способы структурирования данных, предполагающие распределение данных по однотипным строкам и столбцам, как таблицы.

Сообщение зависит не только от физического носителя, но и от канала связи. Это же можно сказать и о коде. Так, естественный язык предполагает, что в качестве канала связи будет использоваться вокально-аудитивный канал, а вот письменность — что в качестве канала связи будет использоваться визуальный канал. Как правило, существующие логические языки, которые в основном письменные языки, предполагают использование визуальных каналов. Конечно, человек способен передать написанную формулу с помощью вокально-аудитивного канала (в этом собственно состоит универсальность естественного языка), однако на это понадобится затратить больше ресурсов, особенно времени, чем, если просто человек покажет другому человеку, например, бумажный лист с написанной на нём формулой.

Если речь идёт о коде в контексте коммуникации, то нельзя обойти стороной вопрос о кодировщике и декодировщике сообщения и их связи с кодом. Видимо, кодировщик и декодировщик — это пользователи кода. Кодировщик, который, в сущности, может выступать и как источник сообщения, представляет собой пользователя кода, который занимается образованием сообщения в соответствии со своими целями в некотором избранном или организованном контексте. Контекст обычно в теории коммуникации — это избыточность, которая нужна для предсказуемости и точности декодирования сообщения и обеспечения возможности проверки при получении сообщения. Обычно в сообщениях логиков контекстом выступает либо запись в символической формальной системе, либо же запись в символической письменности, отражающей естественный язык, — в зависимости от того, что поясняется чем, естественно-языковое предложение формулой или наоборот. Именно кодировщик подбирает релевантный для формируемого им сообщения код, то есть подходящий для решения коммуни-

кативных задач код. Сама релевантность здесь одновременно есть и область применения кода (в случае с формальными языками, в том числе логическими, это — область применения этих языков, например, математические логики применяются для решения задач математики), и соответствие кода наличным ресурсам (наличие на момент формирования сообщения носителей и каналов передачи сообщений), и владение кодом, как со стороны самого кодировщика, так и со стороны декодировщика (владение кодом можно также отнести к наличным ресурсам).

Декодировщик, который может выступать и как получатель сообщения, представляет собой пользователя кода, который интерпретирует сообщение, чтобы понять содержание, цели и контекст сообщения. От декодировщика кодировщик ожидает обратной связи — корректного или адекватного понимания содержания, целей и контекста сообщения или чего-то одного из перечисленного. Ожидать этого кодировщик вправе от декодировщика только при условии, если декодировщик компетентен во владении кодом. Обратная связь может проявляться по-разному. Самым очевидным образом она может проявляться в ответном сообщении, то есть в коммуникативном обмене. В случае с логикой обратная связь зависит от того, что ожидают от логики, — убедить в чём-то, передать точно определённые значения или смыслы или получить новые данные или знания. Другими словами: кодировщик пытается либо убедить декодировщика в чём-то, либо передать ему что-то, либо помочь ему в получении нового знания. Так или иначе, обратная связь проявляется либо в ответном коммуникативном действии (ответном сообщении), либо в посткоммуникативном действии (полученное сообщение оказывается причиной какого-то действия, не связанного с коммуникацией).

Кратко концептуализацию «логики» как «медиума» можно представить следующим образом (и это будет **выводом** этого исследования):

1. Система знаков — это медиум
2. Система знаков — это код.
3. Код — это медиум.
4. Логический язык — это код.
5. Логический язык — это медиум.

Концептуализация логики как медиума с моей точки зрения открывает перспективу изучения логики, прежде всего понимаемой как логический язык, для таких дисциплин, объектом изучения которых являются медиа (подробнее см.: [14]), а именно для теории медиа, медиакommunikation, медиалогии, медиаведения (*media studies*), медиаспсихологии, медиаэкологии и теории медиума (*medium theory*).

Литература:

1. Райхерт К. В. О коммуникативистике логики / Константин Вильгельмович Райхерт // Научный вестник Международного гуманитарного университета. Серия История. Философия. Политология. — 2015. — № 10. — С. 99–103.
2. Benthem J., van. One is a Lonely Number: On the Logic of Communication / Johan van Benthem // Logic Colloquium 02 / ed. Z. Chatzidakis, P. Koeperke, W. Pohlers. — Wellesley: ASL and A.K., 2006. — Pp. 96–129.
3. Сумарокова Л. Н. Философия и логика в конфликтной коммуникации / Людмила Николаевна Сумарокова // Час вибору: виклики інформаційної епохи: колективна монографія / за заг. ред. О. А. Івакіна, Д. В. Яковлева. — Одеса: Гельветика, 2016. — С. 135–149.
4. Новые медиа: социальная теория и методология исследований: словарь-справочник / отв. ред. О. В. Сергеева, О. В. Терещенко. — СПб.: Алетейя, 2015. — 264 с.
5. Fiske J. Introduction to Communication Studies / John Fiske. — London; New York: Routledge, 2002. — 204 p.
6. Key Concepts in Communication and Cultural Studies / Tim O'Sullivan, John Hartley, Danny Saunders, Martin Montgomery, John Fiske. — London; New York: Routledge, 2006. — 368 p.
7. Turow J. Media Today: An Introduction to Mass Communication / Joseph Turow. — London; New York: Routledge, 2009. — 680 p.
8. Nuessel F. Medium / Frank Nuessel // Encyclopedia of Media and Communication / ed. M. Danesi. — Toronto; Buffalo; London: University of Toronto Press, 2013. — Pp. 461–463.
9. Эко У. Отсутствующая структура: введение в семиологию / Умберто Эко; пер. с итал. В. Резник и А. Погоняйло. — СПб.: Симпозиум, 2006. — 544 с.
10. Цофнас А. Ю. Гносеология: учебное пособие / Арнольд Юрьевич Цофнас. — Киев: Алерта, 2005. — 232 с.
11. Кураев В. И. Формализация / Вячеслав Иванович Кураев // Энциклопедия эпистемологии и философии науки / общ. ред. И. Т. Касавина. — М.: Канон+РООИ Реабилитация, 2009. — С. 1093–1094.
12. Переверзев В. Н. Язык логический / Василий Николаевич Переверзев // Логический словарь ДЕ-ФОРТ / под ред. А. А. Ивина, В. Н. Переверзева и В. В. Петрова. — М.: Мысль, 1994. — С. 259–261.
13. Сусов И. П. Лингвистическая прагматика / Иван Павлович Сусов. — Винница: Нова Книга, 2009. — 272 с.
14. Laughey D. Key Themes in Media Theory / Dan Laughey. — Maidenhead: Open University Press, 2007. — 248 p.

Райхерт К. В. Логіка як медіум. — Стаття.

Анотація. Згідно з Дж. Т'юроу медіум є частиною технічної системи, що допомагає у передачі, розповсюдженні та прийнятті повідомлень. Система знаків може бути розглянута як частина технічної системи, що допомагає у передачі, розповсюдженні та прийнятті повідомлень, а тому вона може бути розглянута як медіум. Система знаків також може бути розглянута як код. Сам код можна розглянути як медіум. Логічна мова може бути розглянута як код, а тому логічну мову можна розглянути як медіум. Таким чином відбувається концептуалізація логіки (як логічної мови) як медіуму.

Ключові слова: код, логіка, логічна мова, медіум, система знаків, повідомлення.

Rayhert K. W. Logic as a medium. — Article.

Summary. The study conceptualizes "Logic" as "Medium". The starting point of the conceptualization is Joseph Turow's definition of medium: medium is a part of technical system employed in transmission, distribution and receiving of messages. Sign system is considered as a part of technical system employed in transmission, distribution and receiving of messages, therefore sign system can be considered as a medium. Also sign system is considered as a code. It opens the way to conceptualize code as a medium. Logical language is considered as a code, that's why logical language can be considered as a medium. The conceptualization "Logic as a Medium" allows studying logic by Media Psychology, Media Studies, Media Theory, Mediacommunication Theory, Media Ecology Theory, Medium Theory and Medialogy.

Key words: code, logic, logical language, medium, message, sign system.

*Трофименко Т.Г.,
доцент кафедри енергоменджмента
Одесского национального политехнического университета*

ИНФОРМАЦИЯ В НАШЕЙ ЖИЗНИ: МАКРОСКОПИЧЕСКИЙ ПОДХОД

Аннотация. В статье показана целесообразность и проанализированы возможности рассмотрения информации с точки зрения макроскопического синергетического подхода и расширения области применения понятия информации. Выявлены и показаны свойства информации, существенные для человеческих систем.

Ключевые слова: информация, подход к определению информации, система, сложная система, синергетика, развитие, макроскопический подход.

Единого подхода к определению информации пока еще нет. Но зато растет актуальность вопроса «что такое информация». Потому, что понятие это используется чрезвычайно широко. И не только понятие, но и само информационное воздействие, которое с развитием компьютерной техники становится всё более изощрённым и интенсивным. Компьютерная техника развивается так, что синтезируются устройства, по многим параметрам приближающиеся к возможностям человека. И в то же время, в связи с широким применением даже в быту компьютерной техники, *человек* берет на вооружение как способы мышления алгоритмы, по которым работают компьютеры. В связи с этим происходит *стирание граней* между вопросами *компьютерной техники и жизнью людей*. Проблемы информатики перестают быть узкоспециализированными и становятся *междисциплинарными* [1]. Реалии современного мира требуют описания многих и многих явлений, с которыми ежедневно может столкнуться каждый человек, именно *как информационных процессов*.

Целью настоящей статьи является уточнение понятия информации как междисциплинарного, с позиции макроскопического синергетического подхода, так чтобы его можно было применить к распространенным явлениям в обыденной жизни.

Макроскопический подход в синергетике [2] основан на нахождении таких глобальных свойств, которые позволяют с единых позиций описать объект исследования, а также введение в рассмотрение такого компонента системы, который позволит объяснить возникновение у объекта новых свойств, связанных с его качественными изменениями. Вот как раз для информации как

для объекта, с которым взаимодействует человек, характерны качественные изменения в ходе этого взаимодействия. Потому и выбран именно макроскопический подход с целью объяснения этих изменений. Ведь обычными количественными критериями оценки информативности, используемыми классической теорией информации, никак нельзя ни объяснить ни оценить те качественные изменения информации, которые имеют место при ее функционировании в человеческой психике, при самых разных взаимодействиях людей. Рассмотрим различные примеры появления у информации новых качеств в ходе ее использования людьми и возможность введения в рассмотрение нового компонента макросистемы «информация — люди» — психики человека.

Информационное воздействие зачастую не видимо и не слышимо и даже не ощущаемо какими-либо органами чувств человека, но *очень и очень сильно*.

Взять хотя бы такое распространенное информационное воздействие, как гомеопатия: Как изготавливают гомеопатический препарат? Небольшое количество, буквально микрограммы действующего вещества (растения, минерала, продукта животного происхождения) разводят в воде или в молочном сахаре. Чем меньше процент действующего вещества в крупице или в капле лекарства, тем выше разведение препарата (действующее вещество более разведено в воде или в сахаре). И так можно разводить действующее вещество практически до бесконечности — до такого состояния, когда в капле или крупице лекарства этого действующего вещества не останется вовсе. Останется только лишь информация о действующем веществе, записанная, как можно предположить, в виде определенного структурирования молекул воды или молочного сахара. Вода или молочный сахар в этом случае выступают в роли *носителей информационного воздействия* того или иного действующего вещества. Образно можно представить их себе как капсулы, в которых заключена действующая информация. Так получают препараты *высокого разведения*. Действующего вещества в гомеопатическом препарате высокого разведения нет, а действие — ого-ого! Имеются сведения о том,

что гомеопатическим воздействием уже даже можно корректировать судьбу.

Недавно в Интернете появились сообщения о методике, разработанной российскими учеными Юрием Готовским, Валерием Илюхиным, Кареном Мхитаряном и Александром Кудаевым. Она сочетает гомеопатию с хиромантией и при помощи информационного воздействия кардинально меняет судьбу человека — неудачник становится процветающим, больной выздоравливает, одинокий находит семейное счастье. Вам это кажется фантастикой? Но давайте подумаем, что такое информация и откуда у нее такие возможности влиять на человека?

Хотелось бы знать, что именно на нас так действует, *каковы свойства* этого неизученного до сих пор явления — информации? Это очень и очень пригодилось бы нам для защиты от вредного информационного воздействия и для того, чтобы самим использовать информационное воздействие себе во благо.

Прежде всего, каждый человек является *сложной системой*. А для сложных систем характерны такие вещи, как *точки бифуркации* [2]. Это когда система находится в каком-то состоянии (точке бифуркации), а из него возможны несколько выходов в различных направлениях развития системы. И вот *по какому пути развития система пойдёт, зависит от информационного воздействия, которое система получила в точке бифуркации*. Причем воздействие это минимально. То есть *достаточно минимального информационного воздействия*, чтобы система изменила свое состояние и направление развития. Ничего вам это не напоминает? Не встречались ли вы с этим явлением? Не бывало ли так, что чья-то фраза, чье-то неосторожное слово, чей-то взгляд меняли вашу жизнь. Не принимали ли вы судьбоносных решений, например, о поступлении в тот или иной вуз, о том, что вы будете худеть, о женитьбе или замужестве под влиянием чьего-либо краткого, но так сильно вас столкнувшего с вашей точки бифуркации воздействия?

Особенно сильно воздействует минимальный информационный толчок на сложную систему, находящуюся *на границе устойчивости*. Граница устойчивости [3] — это термин теории управления и теории сложных систем. Система может находиться в устойчивом состоянии — том или ином. Например, устойчивое состояние здоровья или устойчивое состояние болезни. Из *устойчивого состояния, когда процессы в сложной системе стабилизированы и протекают достаточно длительное время со стабильными параметрами*, сложную систему достаточно трудно вывести информационным воздействием.

Во всяком случае, минимальным воздействием уже не обойдешься. А вот когда *система находится на границе устойчивости*, то есть по одну сторону этой границы (под границей понимаются параметры системы в данном состоянии и в данное время) лежит стабильность, *контролируемость поведения системы*, а по другую — *неконтролируемость поведения системы*, то состояние, про которое в теории автоматического управления говорят «система пошла вразнос»), минимального информационного воздействия достаточно, чтобы спихнуть систему в ту или иную сторону. И, к сожалению, на практике так получается, что человек, находящийся на границе устойчивости, любым минимальным информационным воздействием (даже когда ему искренне хотят помочь) спихивается в зону неконтролируемости, то есть *выводится за границу устойчивости*. Это очень характерно для психических нарушений, когда человек находится в так называемом *пограничном состоянии*. А пограничное состояние — это, кстати, термин психиатрии и психологии. Очевидна *связь между информационными явлениями, рассматриваемыми психиатрией и психологией с одной стороны, и теорией сложных систем и теорией автоматического управления с другой стороны*. Почему? Да потому что человек — сложная система, а технические системы всегда создаются по образу и подобию человека.

Что мы имеем с этого практически? А то, что если у вас или у вашего близкого человека депрессия или другое какое-то нарушение психики (я не имею здесь в виду устойчивые психические нарушения, а лишь пограничные состояния), то нужно быть очень осторожным с информационным воздействием. Любое вмешательство извне может столкнуть человека с границы устойчивости в пропасть под названием «система пошла вразнос». В технике состояние устойчивости обычно изображают в виде колебаний со стабильной или затухающей амплитудой на выходе системы, а состояние «система пошла вразнос» в виде колебаний с возрастающей амплитудой [3]. Как это выглядит на практике? Человек страдал от депрессии, но как-то держался. Пошел, допустим, к плохому специалисту по психиатрии, получил информационное воздействие — и привет: амплитуда депрессии стала расти безудержно, состояние человека стало лавинообразно ухудшаться. Естественно, это может случиться и не от воздействия горе-психиатра, но и от неосторожного слова и взгляда кого-то из окружения больного. Что же делать? Ответ очевиден и всё, что сказано выше, это лишь попытка научного объяснения того, что вы сами интуитивно чувствуете:

— прежде чем вступить в контакт с врачом или психологом, надо узнать о его мировоззрении и принципах, которых он придерживается в лечении пациентов;

— находясь в пограничном состоянии, лучше свести внешнее информационное воздействие к минимуму, чтобы снизить риск выхода за пределы устойчивости;

— будьте осторожны в общении с близкими, находящимися в пограничном состоянии, избегайте всего того, что может быть признано неэтичным и нетактичным официальными правилами этикета, не даром эти правила выработаны обществом веками — они действительно помогают выжить и сохранить психическое здоровье.

Итак, **одно из свойств информации** — это способность *минимального* информационного воздействия приводить к получению *качественного скачка* сложной системы, подвергшейся этому воздействию.

Какое **еще полезное свойство** есть у информации? Это — свойство развиваться в интеллектуальной среде. Под *интеллектуальной средой* я понимаю все, что способно принимать решения о том или ином изменении или о сохранении состояния системы. Как это выглядит **на примере** сложной системы под названием «человек»?

Вот человек учится, читает, общается с людьми, накапливает жизненный опыт и впечатления, а потом — бац — и выдает, например, талантливое литературное произведение или новые математические формулы или изобретение или открытие. Как это происходит — синтез новой информации? Вот раньше не было этой информации — и вот она появилась в мозгу человека. Откуда она появилась? У меня самой опыт и написания литературных, и научных работ, и создания изобретений. И я, например, не могу точно проследить все процессы в своем мозгу, приводящие к созданию того или иного плода творчества. Получается, что в интеллектуальной среде под названием «мозг человека» рождается новое знание, то есть новая информация. Как она рождается? Каким образом синтезируется? Из чего? И какова природа процесса синтеза новой информации?

Нейрофизиолог Наталья Бехтерева высказывает следующие две гипотезы: «... Иногда человек получает формулировку как бы ниоткуда. ... На этот счет есть две гипотезы. Первая: в момент озарения мозг работает как идеальный приемник. Но тогда нужно признать, что информация поступила извне — из космоса или из четвертого измерения. Это пока недоказуемо. А можно сказать, что мозг сам себе создал идеальные условия и «озарился». То есть мозг либо принимает информацию извне либо сам синтезирует ее.

Я предлагаю и свою версию того, **откуда берется новая информация**. Я рассматриваю саму информацию как *сложную саморазвивающуюся систему*. Почему информация сложная система? Потому что она подпадает *под определение сложной системы* [2] — это такая система, которая может быть предъявлена и указана, но не может быть описана. Да, сложные системы действительно настолько сложны, на то же они и *сложные*, что даже не могут быть описаны. *Математически*, прежде всего, не могут быть описаны. И вообще, сложную систему *невозможно до конца точно определить*. Как раз это и имеет место по отношению к *информации*. Ведь, как уже сказано выше, нет единого определения информации. Никто толком не знает, что это такое, однако все пользуются этим понятием и интуитивно понимают, что такое информация и могут её предъявить, сказать, например: «вот это — информация». Ну, а сложные системы, они все *саморазвивающиеся*. Потому и сложные. И человек — сложная саморазвивающаяся система. Потому-то он и синтезирует новую информацию — он *так развивается*, и новая информация — *плод его развития*. Но и *сама информация развивается в интеллектуальной среде*, в среде мозга и вообще организма человека. Возможно, что информацию допустимо даже считать живой системой. Она внедряется в *тезаурус* (информационный запас, информационный банк, информационное поле — я ввожу обобщенное понятие тезауруса) человека и развивается в нем, подпитываясь теми информационными запасами (впечатлениями, опытом, знаниями), которые уже есть в тезаурусе человека.

Интеллектуальная среда развития информации — это тот компонент макроскопической системы [2], который позволяет объяснить возникновение у информации *новых свойств*, связанных с ее качественными изменениями. Например, смену убеждений человека, синтез им нового знания. То есть я предлагаю рассматривать информацию не саму по себе, а именно в макросистеме с реципиентом — человеком, его психикой, в среде которой информация и развивается. Этот макроскопический подход — инструмент синергетики [2]. А как происходит развитие информации?

Что нужно физическому объекту человеку для жизни и развития? Еда и питье — *физические* продукты. *Что нужно информации для жизни и развития?* Информация — *информационные* продукты. Поступает в мозг (а лучше обобщить — в организм) новая информация, вступает во взаимодействие с уже имеющимися там информационными продуктами — и развивается, рождает *новую информационную структуру*. Поэтому мы и не можем проследить за процессом

рождения новой информации. Поэтому мы и не можем воспрепятствовать развитию информации у себя в организме — как только информационное семя попадает в наш организм, в наш мозг, оно начинает развиваться самостоятельно и вне нашего контроля. Поэтому так действенны, кстати, *информационные методы коррекции здоровья*: воздействие минимальное, а неуклонно приводит к качественному изменению параметров системы. Вот почему прав Анатолий Кашпировский, когда на своих встречах говорит о том, что мы не в состоянии вмешаться в процесс его информационного воздействия, и что раз мы уже пришли на встречу, то программа на выздоровление запустится и будет работать без нашего участия. Вот так оно и работает, информационное воздействие — мы *изнутри* своего организма, своего мозга *не можем в его работу вмешаться* — ни помочь ни помешать ему не можем. Я попыталась дать этому научное объяснение и донести до читателя то, что я сама давно уже поняла: **информация — сильнейшее природное явление, сложная, саморазвивающаяся система, которую нам не дано до конца и во всех проявлениях контролировать**. Но мы можем все-таки использовать в своих целях некоторые свойства информации.

Литература:

1. Трофименко Т.Г. Інформаційний аналіз виховного процесу у вищому навчальному закладі // Південноукраїнський правничий часопис. — Одеса: Одеський юридичний інститут ХНУВС. — 2008. — №3. — С. 277 - 279
2. Хакен Г. Информация и самоорганизация: Макроскопический подход к сложным системам. — М.: Мир, 1991. — 240 с.
3. Бесекеерский В.А., Попов Е.П. Теория автоматического управления. — 4-е изд., СПб: Профессия, 2003. — С. 147

Трофименко Т.Г. Інформація в нашому житті: макроскопічний підхід. — Стаття.

Анотація. У статті показана доцільність та проаналізовано можливості розгляду інформації з погляду макроскопічного синергетичного підходу і розширення області застосування поняття інформації. Виявлено та показано властивості інформації, істотні для людських систем. Показано, як відбувається розвиток інформації в тезаурусі людини.

Ключові слова: інформація, підхід до визначення інформації, система, складна система, синергетика, розвиток, макроскопічний підхід

Trofymenko T.G. Information in our life: macroscopic approach. — Article.

Summary. It is shown in the article the expediency and the possibility of consideration of information from the point of view of macroscopic synergetic approach and expand the scope of the notion of information. It is identified and described the properties of information which are essential for human systems. It is shown how information is developing in the thesaurus of a person.

Keywords: the information approach to the definition of information system, complex system, synergetics, development, macroscopic approach

*Шимко А. С.,
аспирантка философского факультета
Одесского национального университета имени И.И. Мечникова*

ФИЛОСОФСКИЙ КОНСТРУКТ «ЗАБОТА О СЕБЕ» В ИНТЕРПРЕТАЦИИ П. СЛОТЕРДАЙКА

Аннотация. В статье рассматриваются антропотехнические аспекты философского наследия известного немецкого философа П. Слотердайка. На основании изучения работы философа «Ты должен изменить свою жизнь» выделены и проанализированы ключевые концепты, с помощью которых осуществляется развертывание теоретического конструкта «забота о себе». Это такие концепты как «учитель», «ментор, «наставник», «школа», «идентичность», «вертикальное напряжение», «философия», «привычка». Развивается мысль о том, что в антропотехнических техниках П.Слотердайка философия предстает в своей практической ипостаси.

Ключевые слова: «забота о себе», антропотехника, человеческое бытие, антропологические практики, культура упражнений, идентичность.

Проблема человека, его места в мире, достаточно многоаспектна и сложна. Современное общество, которое активно создает эпоху «измененной реальности», заинтересовано в прояснении возможностей человека в этой новой реальности. При этом возникает целый ряд глобальных антропологических вызовов, которые требуют немедленных и определенных ответов, связанных с пониманием новой онтологии и новой гносеологии человека XXI века, ведь от них во многом будет зависеть кривая «живой жизни», динамика современного homo sapiens, выбор программ будущего развития.

Вопрос, поставленный Э. Фромму: «Но почему же современный человек так обеспокоен и растерян?» [1, с. 12] — получает новое звучание в контексте процессов глобализации и формирования электронной, сетевой культуры, способствующих «уменьшению» «массы ума» и росту «ума массы». Совершенствуя средства освоения окружающего мира, человек, по мнению Эриха Фромма, потерял главную цель — самого человека: «Завоевывая природу, человек стал рабом машины, которую создал собственными руками. При всем своем знании о материи он невежествен в отношении самых важных и фундаментальных вопросов человеческого существования: что такое человек, как он должен жить, как огромные энергии, заключенные в самом человеке, можно высвободить и плодотворно использовать» [1, с. 12].

Неслучайно в XX веке все чаще стали говорить о таком явлении, как «антропологическая катастрофа»: это «событие, происходящее с самим человеком и связанное с цивилизацией, смысл которого заключается в том, что в человеке может необратимо сломаться что-то жизненно для него важное» [3, с. 213].

По мнению известного российского философа Ф.И. Гиренка, в результате антропологической катастрофы в человеке образуется «пустота, которая заполняется социальными институтами», в нем ценятся профессиональные качества, а «личность ... не находит спроса и умирает», «человек теряет свою субъективность» [4, с. 398]. В мире разрастающегося антропологического напряжения все меньше искренности, правды, веры, чувств, эмоций. Опустошенный человек не может найти себя и хватается только за «здесь и сейчас» [4, с. 399], но наталкивается при этом на еще большую пустоту.

П. Слотердайк — достойный продолжатель философско-литературной традиции Ф. Ницше, поэтический философ Германии, блестящий эссеист, мастер слова и интеллектуальных провокаций.

На русский язык к настоящему моменту переведены такие важные работы философа, как «Критика цинического разума» и трилогия «Сферы».

Отечественная исследовательница и переводчица работы Слотердайка на украинский язык М. Култаева («Ты должен изменить свою жизнь» (2009)) считает, что в этом тексте представлен своеобразный «антропотехнический поворот» современной западной философской мысли. Слотердайк обращается к основам человеческого бытия, пишет о том, как люди пытаются различными способами изменить жизнь и сделать так, чтобы в любой ситуации оставаться Человеком.

По мнению Слотердайка, человек — тот единственный «зверь», который не умеет двигаться вперед иначе, как ставя перед собой невыполнимые задачи. Автор «определяет упражнение как всякую операцию, посредством которой сохраняется или улучшается квалификация деятеля для исполнения такой же операции, объявляется ли она упражнением или нет» [6, с.14].

У Слотердайка человек становится генератором всевозможных упражнений, с помощью которых он пытается обнаружить самого себя.

В размышлениях немецкого философа можно выделить некоторые ключевые концепты, с помощью которых осуществляется развертывание важнейшего для антропологических практик конструкта «*забота о себе*». В силу изложенных причин обращение к этому теоретическому конструкту кажется весьма актуальной задачей. **Целью** данной публикации является экспликация философского конструкта «забота о себе», фиксирование способа его развертывания в эссе П.Слотердайка «Ты должен изменить свою жизнь».

Концепт «*учитель*»

Слотердайк пытается представить развитие человека в виде «жизни в упражнении», жизни-обучения у **менторов** (*наставников, руководителей*). Интересно то, что слово «учитель» дополняется целым рядом близких культурных терминов, имеющих немного иные семантические акценты: *ментор, тренер, наставник*.

Под наблюдением **тренеров**, исправляющих ошибки своих подопечных, достижения культуры формируются подобно спортивным рекордам, которых добиваются атлеты. Это уже своеобразная «антропотехника», предполагающая строгого соблюдения соответствующих правил, предписаний, исполнение которых обязательно.

Особенности действий **ментора** или **наставника** связаны с необходимостью трансформации психики человека и определяются фундаментальной особенностью человека — *ленью*.

Ментор, тренер и наставник в своей работе не только отмечают лень как фундаментальную особенность человека, но и подчеркивают иную неотъемлемую черту человеческого бытия, а именно — *способность выполнять упражнения*. Комплекс упражнений для оздоровления человека и общества формируется на основе привычек, которые выступают в данном случае в положительном качестве, как стабилизаторы новых знаний. Как отмечает М. Култаева, подобные привычки проходят своеобразную процедуру селекции, «отборочный конкурс на лучшую тренировочную программу», которая закрепляется в ходе психо- и социогенеза человечества [7, с. 64]. Таким образом, тренер или наставник запускает *механизм антропотехник*. Последний Слотердайк даже называет разновидностью своеобразной антропологической константы: в любую эпоху «формы упражнений демонстрируют всегда одну и ту же фигуру: чтобы научиться быть активным, надо сначала превратиться на пассивного» [7, с. 64]. Функция наставника заключается, скорее, в том, чтобы превратить человека в *учащегося*, научить

его учиться. Педагог метафорически представлен как *дрессировщик*, которому удается «средствами простого дисциплинирования сформировать у своих воспитанников способность узнавать и выбирать свой жизненный путь среди огромного количества других возможных предложений» [6, с. 85].

Настоящий **учитель** не разрушает самостоятельного поиска ученика, а проясняет, помогая другому идти его собственным, уникальным путем. Очень часто отношения ученика и учителя перерастают в дружбу.

Размышляя об *учительстве*, Слотердайк моделирует культуру в *перспективе младших*, которые сохраняют и совершенствуют наследство, доставшееся им от предыдущего поколения.

Концепт «*школы*»

Институт *школы* занимает центральное место в антропотехнических исследованиях Слотердайка. Школа, с точки зрения философа, это *латентная мировая сила*, которая продолжает господствовать над человечеством и направлять его, к сожалению, не всегда в верных направлениях.

Концептуализация *школы* как *жизненного пространства* происходит от софистов, которые «хотели сделать из человека существо, способное противостоять самой большой угрозе человеческого бытия — *амехании*. В переводе с греческого это — беспомощность, обусловленная тем, что человек уже не имеет *течапе*, то есть хитрости, трюков, вспомогательных принадлежностей. Амехания — это состояние, в котором никогда не должно находиться человеческое существо. Все воспитание — это преодоление амехании» [6, с. 41]. Слотердайк извлекает новый для современного сознания смысл этого слова, обращаясь к древнегреческому языку: «умелый», «орудие, приспособление». Теперь уже «амехания» носит негативные коннотации — означает отсутствие способности исхитриться и сделать невозможное — перемудрить природу ее собственными способами, заставить силы инерции служить преодолению инерции. Институт *школы* и сама идея школы занимают центральное место в размышлениях Слотердайка. Философ все образовательные институты подводит под рубрику «*школа*», которая рассматривается не на эмпирическом, а на метатеоретическом уровне [7, с. 66].

Лозунг «*учиться не для школы, а для жизни*» включает в себя весь педагогический опыт человечества. Его апробация происходила на протяжении многих веков и до сих пор остается ориентиром для деятельности школ как образовательных институций и как специфического «*базового тренировочного лагеря*» (выражение Слотердайка). Под этим выражением философ имеет

в виду своєобразное *жизненное пространство*. Непрерывное образование на протяжении всей жизни предполагает расширение такого лагеря.

В размышлениях Слотердайка о школе оригинальная мысль о развитии в рамках школьного воспитания внутренней вертикальности, которая рано или поздно, образует «систему степеней», с которой начинается становление «классового» общества.

Концепты «идентичности» и «вертикального напряжения»

Слотердайк весьма своеобразным образом понимает *идентичность*. Так, с его точки зрения люди, проявляющие ту или иную идентичность, воспринимают себя как *готовые к употреблению* (ready-made), идентичность подобна пластиковой *упаковке* для хранения лени, идентичности выставляются в «парке идентичностей» [6, с.78].

Выражения «*стать собой*» или «*найти себя*», по Слотердаю, подразумевают не столько познание и выявление чего-то «данного» индивиду, заложенного в нем, сколько требование к самореализации в процессе движения по жизненному пути. Но, рано или поздно человек замечает, что все, что он считает своим сущностным «Я» не только отличает его от других, но и объединяет с ними. Свое тело человек получает от родителей, его жизненные переживания зависят от внешних воздействий, социальное положение и имущество значимо лишь постольку, поскольку это признают окружающие, а продукты духовного творчества, подвергаясь объективации, становятся от него полностью независимыми. Поэтому Слотердайк не видит перспективы развивать в гуманистике исследование *идентичности*. Установленная идентичность, по мнению философа, приостанавливает развитие человека и культуры.

Более удачную исследовательскую альтернативу идентичности Слотердайк находит в понятии «вертикальное напряжение». Философ понимает под этим термином способность человека перерастать себя и удобный «базовый лагерь». Это напряжение, идущее из середины человека. Оно создает самость умельца, которую можно достичь, выполняя упражнения. Поэтому «внутреннее напряжение» неразрывно связано с другим ключевым понятием Слотердайка «культура упражнений». Шанс изменить свою жизнь есть у каждого человека, если он выполняет упражнения. В общем виде это осуществляется через письмо, логику, гимнастику, музыку и искусство [6, с. 80].

Хотелось бы обратить внимание на то, что идея «вертикального напряжения» Слотердайка весьма напоминает «лестницу» духовно-нравственного совершенствования, движение от низших ценностных миров к высшим, от временного и относительного к вечному и абсолютному.

Фридрих Ницше и Мишель Фуко являются основными авторами, на которых Слотердайк опирается в разработке *темы* «вертикальной напряженности». Ницше («Как говорил Заратустра»), метафорически определяет человека как *веревку*, «натянутую между животным и сверхчеловеком», Фуко подчеркивает связь между упражнениями, дисциплиной и развитием человеческих ресурсов.

Предыдущие попытки изменить мир потерпели неудачу, говорит Слотердайк. И если практики не действуют, то теория должна искать другие решения. Слотердайк обращается к древней философской мысли, к буддизму, техникам медитации и аскетизма, к мастерам современной литературы (к примеру — Ф. Кафке и Р. Рильке), к размышлениям о современной спортивной культуре.

При всем многообразии его содержания и форм вопрос «Кто я?» сводится к трем: «Что я могу?», «Что я смею?» и «Что я умею?» (в кантовском варианте: «Что я могу знать?», «Что я должен делать?», «На что я могу надеяться?») ... *Мочь* - категория действенно-бытийная, она описывает диапазон объективных возможностей и выборов, которые определяют потенциальные рамки деятельности человека. *Сметь* - категория морально-волевая, которая описывает уровень притязаний и нравственный потенциал. *Уметь* - категория когнитивно-практическая, включающая знания и навыки, с помощью которых она реализует возможности, заложенные в жизненной ситуации и в собственной природе человека [7, с.83].

Концепт «философия как атлетика»

Едва ли актуализация темы *заботы о себе* возможна без обращения к философии. В текстах Платона (прежде всего, в диалоге «Алкивиад Первый») была достаточно четко обозначена и проблематизирована эта тема.

Слотердайк замечает, что в самом слове «философия» содержится скрытый намек на два важнейших атлетических качества, которые во времена Платона пользовались широким одобрением. Во-первых, указание на аристократическую позицию «*филотимии*», любви к *time*, то есть к победоносному авторитету, который имели победители в соревнованиях; во-вторых, — на «*филопонию*», что означает любовь к *ropos*, то есть к *старанию, нагрузкам*.

Но философия — это не только любовь к «победоносным авторитетам» и «стараниям». По Слотердаю, философия только тогда чего-нибудь стоит, если она активизирует не только свои *атлетические*, но и *акробатические* составляющие. Акробатика — это уже не легкое упражнение, а *возможность произвести впечатление через невозможное*. Акробатическое существование

«детривиализует» жизнь, ставя повторения на службу неповторяемого. Или, как говорил М.К. Мамардашвили, в философии осуществляется *сдвиг сознания*.

В философской акробатике все шаги являются первыми, но каждый из них может оказаться последним. Для атлета ключевой становится следующая этическая позиция: обойти все обстоятельства через подчинение невероятного [6, с.83].

Философия как *paideia* с самого начала заявила о себе как о *школе универсального синтеза*. С одной стороны, она давала ответ на вопрос, как понять разнообразный и незнакомый мир в его целостности, как обезопасить человека в ситуациях непрекращающихся рисков, а с другой - предлагала определенный набор воспитательных практик, так называемую «новую дрессуру человека», чтобы сделать его способным для жизни в городе и государстве.

Концепт «привычки»

В анализе учебных и воспитательных практик Слотердаик обращается к размышлениям о *привычках* и формируемой в ходе этих привычек *лени*, рассматривая их как статические формальные характеристики человека. Он считает, что они являются необходимой частью человеческого бытия, поскольку в свое время способствовали (да и способствуют) стабилизации и укоренению новых знаний и возможностей их применения. Именно поэтому первые педагоги на заре человеческой цивилизации использовали развитие привычек как способы трансляции знаний молодому поколению. Однако в условиях современного малопрогнозируемого мира формирование привычек как организационных форм преподавания обнаруживает уже и негативные стороны. Привычки, скорее, способствуют реализации установок педагога, чем обеспечивают самореализацию субъектов обучения. «Привычка» как слово и как дело означает фактическую одержимость психики блоком приобретенных представлений, более или менее необратимое воплощение свойств. Пока этот блок остается незыблемым, невозможно начинать новое учение», - убежден немецкий философ [6, с. 76]. Получается, что приобретать новые знания не с помощью привычек и устоявшихся правил, а вопреки им является эффективной и необходимым условием современного образовательного процесса. Исследователь советует беречь *пустоту* как особую ценность, поскольку наполненный дух уже невозможно еще раз наполнить. Но тогда возникает очень сложный вопрос о том, как наставнику сберечь эту пустоту? Слотердаик пишет: «Изменить свою жизнь теперь означает сформировать себя через внутреннюю активизацию как субъекта выполнения упражнений, который дол-

жен превзойти свое пристрастия и габитуальную жизнь, а также свою жизнь среди собственных представлений» [6, с. 82].

Эти соображения П. Слотердайка приобретают особую ценность и актуальность с учетом того, что современная система образования, несмотря на декларирование в качестве цели развитие способностей личности, продолжает культивировать подготовку узкоспециализированных специалистов, субъектов производственной, а не собственной жизнедеятельности. Современные образовательные институты превратились в место настоящей *не встречи*. Их деятельность строго регламентируется и предполагается рядом программ и указов. Отношения между преподавателями и учениками / студентами и родителями очень часто носят формальный характер. Мир *учительский* и мир *ученический* пересекаются весьма незначительно.

Знания имеют ценность только в том случае, когда они востребованы человеком, иначе они мертвы и отчуждены.

Возможно, при формировании привычек, целесообразно обратиться к представлениям о *практиках*?

Слотердаик прав, оспаривая отождествление практики исключительно с трудом. Как и любая другая практика, трудовая распадается на *семантическую* и *прагматическую*. Наставничество в этих различных сферах трудовой деятельности так же неодинаково, как и они сами. Труд, гарантирует выживание человеческого рода и улучшает уклад его существования, возглавляется мастерами, которые контролируют и программируют технологические процессы.

Редуцируя всю культуру к «экзерсисам», Слотердаик откликается на ее современное состояние, отличающееся упадком теоретизирования, отсутствием идей, которые прокладывают дорогу в будущее, заботой только о сиюминутной выгоде, господством оценочных мнений.

Абсолютный императив «Вы должны изменить свою жизнь», — это своеобразный *вызов-переосмысление* на основе тщательного и всестороннего анализа образовательного опыта, практик *пайдейи*.

Единственный вариант изменить свою жизнь — изменение через деятельность. Тот, кто хочет измениться, должен работать над собой. Автор предпочитает использовать слово «упражнение».

Выводы

Как уже было отмечено выше, целью данной публикации было выявление способа развертывания конструкта «забота о себе» в эссе П. Слотердайка «Ты должен изменить свою жизнь». Раскрыв смыслы, которые философ закрепляет за терминами «учитель», «ментор»,

«наставник», «школа», «идентичность», «философия», «привычка» появляется возможность целостного осмысления образовательных практик, которые человек совершает на протяжении всей своей жизни, раскрывая их глубинный потенциал.

В эссе Слотердайка представлен вариант практического применения философии, с подробными рекомендациями для каждого человека. В основу своего антропологического исследования Слотердайк закладывает негативный облик человека, определяя его как «ленное существо». Но основное внимание уделяет не описанию человеческих ленностей, а методикам их преодоления.

Без радикальных изменений в сознании и психике человека любые реформы общественной жизни, привнесенные извне, обречены на провал. *Ментор, тренер и наставник* в своей работе опираются на неотъемлемую черту человеческого бытия — способность выполнять упражнения. Тренер или наставник запускает механизм действия антропотехник. Педагог метафорически представлен как дрессировщик, которому удается превратить человека в учащегося, научить его учиться. Человеку необходим *учитель*. Учителя и образовательные учреждения позволяют запустить процесс самосовершенствования и самореализации.

Слотердайк противник тезиса о якобы неизменной природе человека. Идентификация способствует утверждению личности, но одностороннее ее понимание может привести к стандартизации и обеднению, примитивизации. Человек нуждается не столько в вариантах самоидентификации, сколько в воспитателе, который учит отказываться от условностей и меняет сознание и, фактически, идентичность воспитанника.

Приобретать новые знания не с помощью привычек и устоявшихся правил, а вопреки им, является эффективной и необходимым условием современного образовательного процесса. Исследователь дает очень ценный совет: береж *пустоту* как особую ценность, поскольку наполненный дух уже невозможно еще раз наполнить.

Литература:

1. Фромм Э. Человек для себя / Э. Фромм; пер. с англ. П.С. Гуревича. — М.: АСТ — Минск: Харвест, 2006. — 146 с.
2. Брагин А.В. Проблема массы разума и устойчивости развития / А.В. Брагин // Вестник Ивановского государственного университета. Серия «Гуманитарные науки». — 2010. — Вып. 2. — С. 59-67.
3. Голик Н.В. Антропологическая катастрофа: реальность или иллюзия? / Н.В. Голик // Социальный кризис и социальная катастрофа. Сборник материалов конференции. — СПб.: Санкт-Петербургское философское общество, 2002. — С. 213 — 217.
4. Гиренок Ф.И. Антропологическая катастрофа / Ф.И. Гиренок // Учение Церкви о человеке: Материалы Богословской конференции русской Православной Церкви (Москва, 5-8 ноября 2001 г.). — М., 2002. — С. 357 — 361.

5. Слотердайк П. Ты мусиш змінити своє життя / Петер Слотердайк // Філософія освіти. — №1(14). — 2014. — С. 76—90

6. Култаева М. Антропологічний поворот та його соціально-філософські та філософсько-освітні імплікації у теоретичних розвідках П. Слотердайка / Марія Култаева // Філософія освіти. — №1(14). — 2014. — С. 54—75.

7. Смирнов И.П. Социософия революции / И.П. Смирнов. — СПб.: Алетейя, 2004. — С. 60—82.

8. Мишель Д. Мишель Фуко в стратегиях субъективации: от «Истории безумия» до «Заботы о себе» / Д. В. Мишель. — Материалы лекционных курсов 1996 — 1998 годов. — Саратов, 1999. — 140с.

9. Кон И. С. В поисках себя: Личность и ее самосознание. — М.: Политиздат, 1987. — 366 с.

Шимко Г.С. Філософський конструкт «турбота про себе» в інтерпретації П. Слотердайка. — Стаття.

Анотація. У статті розглядаються антропотехнічні аспекти філософської спадщини відомого німецького філософа П. Слотердайка. На підставі вивчення роботи філософа «Ты повинен змінити своє життя» проаналізовані ключові концепти, за допомогою яких здійснюється розгортання теоретичного конструкту «турбота про себе». Це такі концепти як «вчитель», «ментор», «наставник», «школа», «ідентичність», «вертикальна напруга», «філософія», «звичка». Розкриття закріплених за цими конструктами смислів дає можливість цілісного осмислення освітніх практик, які людина робить протягом усього свого життя. Розвивається думка про те, що в антропотехнічних техніках П.Слотердайка філософія постає в своїй практичній іпостасі.

Ключові слова: «турбота про себе», антропотехніка, людське буття, антропологічні практики, культура вправ, ідентичність.

Shymko A.S. The philosophical construct of «care of the self» in the interpretation P. Sloterdijk. — Article.

Summary. The article considers the anthropological aspects of the philosophical heritage of the famous German philosopher P. Sloterdijk. On the basis of learning of the work of the philosopher «You must change your life», there were highlighted and analyzed the key concepts, with the help of which it is realized the deployment of the theoretical construct «care of the self.» These are such concepts as “teacher”, “mentor”, “tutor”, “school”, “identity”, “vertical stress”, “Philosophy”, “habit.” It develops the idea that the philosophy of P. Sloterdijk appears in its practical incarnation in the techniques anthropotechniques.

Keywords: care of the self, antropotechniques, human being, anthropological practice, exercise culture, identity.

ПОЛІТОЛОГІЯ

Гребенник Г.П.,
кандидат исторических наук, профессор
Одесского национального университета им. И.И. Мечникова,

Чапский А.Э.,
аспирант кафедры истории и мировой политики
Одесского национального университета им. И.И. Мечникова

СУДЬБА СОВЕТСКОГО ВНУТРИСИСТЕМНОГО ЛИБЕРАЛИЗМА

Аннотация. В статье рассматривается судьба неформального политического течения советских либералов, интеллигентов при власти. Авторы дают конкретную характеристику как персоналиям, так и всему направлению. Занимая высокое номенклатурное положение внутри аппарата ЦК КПСС, эти люди пытались реформировать Советское государство и его режим в либеральном духе. В годы «перестройки» при Горбачеве они имели большие возможности, чтобы реализовать свой проект, но провалились. Вместе с ними ушла в историю и вся советская эпоха.

Ключевые слова: советская цивилизация, внутрисистемный либерализм, интеллигент-при власти, партийный академик, «перестройка», антисталинизм.

Уж четверть века минуло как нет Советского Союза и тридцать лет прошло со времени начала горбачевской «перестройки». Пройдет еще немного, и с уходом из жизни основной массы советских людей эта эпохальная трансформация России окончательно станет «чистой» историей.

Что это было? Будущим поколениям еще предстоит оценить масштаб свершений этой *цивилизации* (термин С.Г. Кара-Мурзы) и ее системные пороки. Советология — наука будущего! А пока мы знаем о Советской цивилизации, как ни странно, меньше, чем о Средневековье. А между тем уже сегодня имеется общественная потребность в более-менее точных *научных* оценках советского прошлого, ведь на его закономерности вырастает закономерность и нашего, постсоветского, настоящего. Устраняться от этой задачи наука не вправе. Проблема и так запущена: о советской эпохе большинство судит по расхожим идеологическим мифам в кривозеркальном изображении.

Любопытно наблюдать, как на разных общественных площадках то и дело вспыхивают острые дискуссии о советском времени. Здесь можно выделить две взаимоисключающие позиции. Одни утверждают, что Советский Союз рухнул бы раньше, если бы не так называемая перестройка. Другие возражают: Союз до сих пор бы не рухнул, если

бы не горбачевская «катастрожка». И указывают в сторону Китая. Не случайно же Запад приписывает себе заслугу победы над СССР, то есть это был не естественный распад, а развал при помощи западных агентов влияния, а также прямых агентов в руководстве страны. Так или иначе, разбор причин и факторов краха «перестройки» и государственной катастрофы Советского Союза займет не одно десятилетие. Ну, а мы в данной статье попытаемся поставить более частный вопрос о советском внутрисистемном либерализме: был ли шанс реформации «красной империи» без ее разгрома и кто пытался его использовать?

1. Либералы из Международного Отдела ЦК КПСС

Работавшие в ЦК КПСС аппаратчики говорили, что система у нас однопартийная, но многоподъездная. После XX съезда, в 60-е годы, центральный партийный аппарат в идейном отношении раскололся на три течения: партийные догматики, идейно нейтральные технократы и «ревизионисты». Партийные догматики засели в Идеологическом и Общем отделах ЦК. «Ревизионисты» сосредоточились в подъезде здания ЦК, который занимал Международный отдел. Они были представлены в основном интеллектуалами-международниками.

В книге воспоминаний акад. Е.М. Примаков главу, посвященную своим товарищам — советникам и консультантам вождей, назвал «Диссиденты в системе». Если официальные диссиденты представляли собой небольшую, но безмерно распиаренную западными СМИ кучку людей, не имевшую реального влияния ни на власть, ни на общество, то «диссиденты в системе» образовали неформальное течение внутри партии — *партийный либерализм*. И это течение оказывалось в актуальном противоборстве с ультраконсервативным, догматическим крылом руководства партии и государства. Конечно, при наличии генеральной линии партии никакой открытой идейной и политической борьбы между ними не было и быть не могло. Их столкновения и стычки приобрели типичные формы аппаратной, подковерной борьбы.

Внешняя политика была прерогативой генсеков. Международный отдел ЦК КПСС был создан им в помощь. Он готовил решения, которые затем принимались на самом высоком уровне. В МО вырабатывалось идеологическое обоснование внешней политики СССР, подготавливались соответствующие разделы в документах партийных пленумов и съездов, писались докладные записки, осуществлялись идеологические контакты с зарубежными братскими и не очень партиями. Для реализации этих функций нужны были кадры с научной потенцией, профессионалы, обладающие системными познаниями в международных делах, ведь речь шла о способности оценивать и прогнозировать внешнеполитические ситуации, давать теоретическое обоснование международной стратегии СССР. Принятый на работу в МО консультантом ЦК в 1980 году С.М. Меньшиков писал в своих мемуарах: «В нашей консультантской группе только Юра Жилин и Андрей Ермонский вышли из журналистики и не имели учёных степеней. Остальные все до единого были докторами или кандидатами наук. Это отражало заинтересованность Б.Н. Пономарева¹ в том, чтобы поддерживать свою репутацию не только как политика, но и как ученого» [1].

Не только генсек имел свой аппарат советников и консультантов. Так, например, секретарь ЦК, ответственный за отношения с социалистическими партиями, Ю.В. Андропов 25 декабря 1963 года отправил в секретариат ЦК КПСС записку с просьбой разрешить ему образовать подотдел информации и включить в него работающих в Международном отделе девяти ответственных консультантов. Кто же стал «птёнцами гнезда Андропова»? Руководителем группы консультантов был назначен Ф.М. Бурлацкий, которого рекомендовал Андропову старый большевик, секретарь ЦК Отто Куусинен. В свою очередь, по рекомендации Бурлацкого в группу консультантов были приняты Г.Х. Шахназаров (будущий помощник Горбачева), Г.А. Арбатов, который пришел в отдел в мае 1964 г. из журнала «Проблемы мира и социализма» (в дальнейшем создал и возглавил Институт США и Канады), О.Т. Богомолов, специалист по экономике стран Восточной Европы (позднее директор Института экономики мировой социалистической системы). В декабре 1963 г. из журнала «Коммунист» консультантом в отдел взяли А.Е. Бовина, ставшего спичрайтером генсека Л.И. Брежнева. (После проявленной нескромности был выведен из цеховской группы консультантов

и со своей внешностью Портоса стал известен всей стране как незаурядный ведущий любимой народом телепрограммы «Международная панорама»). Так образовалась группа молодых и оптимистично настроенных интеллектуалов. По соседству в Международном отделе оказались в таком же качестве, а затем быстро выдвинулись В.В. Загладин, А.С. Черняев, К.Н. Брутенц, Ю.А. Жилин.

Сотрудники Международного отдела ЦК КПСС обладали значительным ресурсом власти и влияния. Они участвовали в международных переговорах на высшем уровне, были лично знакомы с партийными руководителями — членами ПБ и секретарями ЦК, сопровождали их в поездках за границу и с иностранными делегациями по стране. Многие руководители отдела напрямую работали с высшим партийным руководством. Находясь на расстоянии одной руки от вождей, цеховские интеллигенты впоследствии в своих мемуарах «скромно» признавались, что те или иные важнейшие назначения делались при их участии.

Цеховские интеллигенты дорожили возможностью пользоваться закрытой информацией, что называется, «из первых рук», непосредственно видеть, как действует потаенный механизм власти. Это о них Алексей Симонов сказал: «Есть такая категория людей, которые выросли возле форточки». Они были при власти, но не были у власти. От власти их отделяла тонкая переборка, какая существует между начальником и его помощником, и огромная дистанция в иерархии номенклатуры.

Наблюдая пороки Системы, ее нерациональность и бесперспективность, внутрисистемные либералы надеялись ее существенно модернизировать, освободить от застарелых пережитков и сталинских кадров. Их объединяла интеллигентская солидарность и надежда на возможность перемен к лучшему. Они верили, что вовремя сказанное или к месту написанное слово может благоприятно повлиять на ситуацию. Здесь мы имеем дело с феноменом *интеллигента-при-власти*, пытающегося в рамках дозволенного изнутри гуманизировать режим. Очень похоже на щедринского «либерала», который действовал «по возможности» [2, с. 493].

Таким образом, либеральное течение внутри КПСС возглавили люди, которые в научно-профессиональном отношении занимались международной политикой. Это не было случайностью. Предмет международных отношений в теоретическом (научном) и практическом (прикладном) аспектах продуцировал либеральный стиль мышления.

¹Борис Николаевич Пономарёв (1905 — 1995) — кандидат в члены Политбюро, секретарь ЦК КПСС, многолетний заведующий Международным отделом ЦК КПСС (1955-1986), академик АН СССР.

2. Академики-либералы

Как правило, академиками в области социальных наук в советское время становились «советники вождей» именно в силу близости к первым лицам государства и оказания им серьезных интеллектуальных услуг. Это была благодарность партийных бонз своему высококвалифицированному персоналу.

Во главе неформальной партии советских либералов 60-80-х годов стояли пять академиков: Алексей Матвеевич Румянцев (1905–1993), Николай Николаевич Иноземцев (1921–1982), Георгий Аркадьевич Арбатов (1923–2010), Евгений Максимович Примаков (1929–2015), Александр Николаевич Яковлев (1923–2005).

Первые двое, А.М. Румянцев и Н.Н. Иноземцев, несмотря на высокое номенклатурное положение и личную близость к Л.И. Брежневу, подвергались гонениям и травле. В какой-то мере это относится и к А.Н. Яковлеву, который пострадал из-за публикации несвоевременной статьи¹. Выдвиженец Иноземцева Примаков и Арбатов вели себя более гибко и старались, что называется, «не высываться».

Что касается А.М. Румянцева, то его пять раз увольняли с разных должностей со скандалом, объявлением партийного взыскания и угрозой исключить из партии. После «Пражской весны» 1968 г. его откровенно стали травить. В конце концов его все-таки «ушли» на пенсию с должности вице-президента АН СССР по общественным наукам.

Академик Иноземцев входил в число тех немногих людей от науки, мнение которых обязательно выслушивало высшее советское руководство. У Брежнева Николай Николаевич пользовался огромным уважением и непререкаемым авторитетом. Он был у него фактически на положении помощника и очень много времени проводил вместе с ним, будучи руководителем групп по подготовке докладов и речей генсека.

Занимая реформаторские позиции, Н.Н. Иноземцев нажил себе могущественных врагов. Против него лично и Института мировой экономики и международных отношений АН СССР, который он возглавлял, была развернута кампания настоящей травли. Инициатором выступил член Политбюро, первый секретарь МГК КПСС В. Гришин. Ему поддакивали С. Трапезников, П. Демичев, М. Зимин. За ними стоял серый кардинал страны М.А. Суслов. Здоровье академика оказалось по-

дорвано, и он скоропостижно скончался от сердечного приступа в августе 1982 г. Готовилась посмертная проработка Иноземцева и расправа над ведущими специалистами института. И только после обращения к Брежневу Арбатова и Бовина нападки прекратились.

По словам вдовы академика М.М. Максимовай, он понимал тщетность своих усилий преодолеть косность и убогость большинства членов брежневского Политбюро, но «*по-другому он не мог*». Вот кредо либеральных интеллектуалов, составивших оппозицию кремлевским «ястребам» и агитпроповцам.

Если давать общую характеристику ведущим советским либералам, то нужно сказать следующее. *Во-первых*, это были «кухаркины дети», люди, социальное происхождение которых не оставляет сомнений в том, что они сумели войти в элиту исключительно благодаря Революции 1917 года. *Во-вторых*, это были фронтовики и «дети войны». *В-третьих*, они стали «шестидесятниками» еще до XX съезда партии, поскольку видели пороки Системы и отдавали отчет в необходимости ее реформировать. В отличие от клана сталинских партийных академиков, они были убежденными антисталинистами. *В-четвертых*, их выгодно отличали европейская образованность, открытый, незащищенный идеологическими догмами взгляд на мир, нацеленность на практический результат. Вектор их размышлений как специалистов-международников был направлен на снятие опасной конфронтации между двумя мировыми системами, составлявшими основу международной архитектуры послевоенного мира. Они справедливо полагали, что не только американская, но и советская сторона повинна в нагромождениях холодной войны. Будучи причастны к проведению внешней политики СССР, они на практике убеждались в правоте марксистского положения о том, что внешняя политика является отражением внутренней. Следовательно, без реформы советской системы нельзя было в принципе решить внешнеполитические задачи.

Кто-то из них обронил фразу: «Мы все входили в кабинет к начальнику, как Штирлиц в кабинет Мюллера». По кинолегенде Штирлиц переиграл Мюллера. Но дело в том, что в жизни «Мюллера» переиграть нельзя. Высокопоставленные партийные интеллектуалы пытались влиять на Брежнева, но Брежнев в тактическом плане оказался их мудрее. Они были его левым, либеральным крылом. Суслов, Гришин, Черненко, Голиков, Демичев, Трапезников составили его право-консервативное, сталинистское в нашей терминологии, крыло. Такой расклад позволял генсеку комфортно лавировать между

¹ В ноябре 1972 г. в «Литературной газете» была опубликована статья А. Яковлева «Против антиисторизма», в которой он критиковал русских писателей-почвенников, группировавшихся вокруг журналов «Молодая гвардия» и «Октябрь». Статья не понравилась высшему руководству, и с перспективной должности и.о. заведующего Идеологическим отделом ЦК КПСС Яковлев был вынужден отправиться послом в Канаду.

либералами и консерваторами, оказываясь в роли судьи в их столкновениях. Он выборочно пользовался идеями и советами либералов, но в основном отдавал предпочтение консерваторам. В целом влияние либералов на политику СССР до прихода к власти М.С. Горбачева было незначительным и подспудным.

Либеральное течение, конечно, выходило далеко за рамки Международного отдела и отдельных академических институтов и охватывало значительное число представителей из вузовских, учительских, культурных и даже военных кругов, которые выступали против опостылевших идеологических догм, далеко отставших от жизни классовых установок. Все вместе и порознь они готовили «перестройку» и ждали перемен.

3. Почему не получилось?

Сохранилось предание, как вернувшийся из командировки в Чехословакию после Пражской весны Н.В. Шишлин воскликнул: «Какой Дубчек дурак! Мы подкрадывались, тихо внедряли прогрессивные идеи, а он выскочил из окопа и вызвал на себя неприятельский огонь. Теперь реформы придется отложить лет на 20!» [3]. Ну вот, прошли эти 20 лет, наступило долгожданное время — к власти пришел либерал Горбачев, и все внутрисистемные либералы возрадовались и сплотились под его крылом. И что же? А ничего. Составили компанию Дубчеку — оказались такими же «дураками».

Не получилось! И это при том, что в течение нескольких лет власть, инициатива и все возможности государства были в руках либеральной команды Горбачева. И она с позором проиграла страну, выражаясь словами А.С. Черняева, «интеллигентной банде Ельцина».

Международники Арбатов, Шахназаров и Черняев в годы «перестройки» стали близкими советниками Горбачева, помогали ему разрабатывать «новое мышление» и, весьма вероятно, были истинными авторами этой концепции, поскольку у Горбачева в силу его загруженности не было времени на теоретическую работу.

Далее. Горбачев привлек весь цвет отечественной экономической науки. Абалкин, Аганбегян, Шаталин, Петраков — все сплошь академики, светила советской экономической науки. За ними стояли большие коллективы академических институтов. Им был дан карт-бланш на проведение экономических реформ. Все напрасно. Почему?

Еще древние говорили: лечить надо не болезнь, а конкретного человека. Как ведет себя организм, почему «заболевает», то есть переживает кризисы, какие ресурсы он задействует для выздоровления во время болезни, то есть преодоления

кризисов, все это надо было изучать и знать. Но в том-то все и дело, что советская система в ее конкретных эволюциях не изучалась. На ее исследование был наложен запрет подобно тому, как в средневековье запрещали врачам анатомировать трупы. Ее проблемы и противоречия отрицались по идеологическим соображениям. В годы «перестройки» и даже чуть раньше это было признано на уровне высшей власти. Казалось бы, теперь ситуацию можно было выправить. Но нет. Власть решила не реформировать советскую экономику на ее собственной основе, а вообще отказаться от нее: хватит ездить на «Запорожце», хочу «Мерседес»! Шаг за шагом демонтировались системные звенья управления страной и, естественно, это привело к обрушению всей системы. Фактически либеральные реформаторы «организовали» хаос, в котором они усматривали благо. Еще бы: государственное управление парализовано, и вот теперь заработает «невидимая рука» рынка и все поставит на свои места. Хвала Адаму Смиту и Фридриху Хайеку! Аминь!

Что касается либералов из числа международных, то корень их ошибки заключался в том, что они привыкли смотреть на страну глазами западных критиков и видели свою задачу в том, чтобы интегрировать СССР в единую систему международных отношений. А для этого надо было избавить это государство от неприятных для Запада «особенностей».

Со стороны авторов было бы огромной ошибкой сделать вывод, что «перестройке» не хватило мощи интеллекта, академики с докторами не потянули. Это было бы грехом платонизма. Большевики располагали значительно меньшими интеллектуальными силами, тем не менее они осуществили НЭП и провели глубокую модернизацию экономики в 30-е годы, на что царская власть никогда бы не сподобилась. Также будет неправильно утверждать, что Советский Союз не пережил системного кризиса социализма и распался. После Великой Отечественной войны в стране было много меньше ресурсов и ситуация было намного тяжелее, чем в 80-е годы. Тем не менее советский народ не только сумел справиться с восстановлением разрушенного войной, но и обеспечил взлет 60-х годов.

Ясно, что если бы ко всем трудностям объективного характера, создавшим системный кризис конца 80-х годов, не добавился субъективный фактор, то советский социализм можно было реформировать, не разрушая все до основания — через реальную демократизацию власти либо путем установления переходного авторитарного режима. Видимо, А.И. Фурсов недалек от истины, когда говорит: «Слишком сильные социальные

кластеры и слои общества оказались заинтересованы в компромиссном варианте, когда все заинтересованные стороны: «эконом-чекисты», номенклатура и теневые воротилы превратились бы в собственников» [4]. В результате власть обманула народ посулами рыночного изобилия, свободой развлечений и выездов за границу, а либерально-западническая интеллигенция типа Гайдара и Чубайса ей в этом небескорыстно помогла. Так случилось то, что случилось.

История советского либерализма завершена. В этом неформальном течении были люди незаурядные, в социальном плане плоть от плоти советские. Тем очевидней провал самого замысла реформировать Систему изнутри. В конце концов, вся «философия» новейшего российского либерализма свелась к тому, что надо жить для себя и жить хорошо, а все остальное — сказки для бедных.

Литература:

1. Меньшиков С. На Старой площади. Главы из мемуаров // URL: <http://www.fastane.ru/smenshikov/OldSquare-1.htm> (дата обращения: 16.05.2013).
2. Салтыков-Щедрин М.Е. Либерал (сказка) // Собр. соч. в 10-ти томах. — Т. 8. — М., 1988. — С. 492-497.
3. Яхонтов А. На безрыбье // Московский Комсомолец, 11 июня 2011 г.
4. Фурсов А.И. Андропов нарушил правило «не буди лихо, пока оно тихо» (1.12.2012) // URL: <http://www.odessit.ua/news/world/5440-andropov-narushil-pravilo-ne-budi-liho-poka-ono-tiho.html> (дата обращения: 05.08.2014).

Гребенник Г.П., Чапский А.Э. Доля радянського внутрішньосистемного лібералізму. — Стаття.

Анотація. В статті розглядається доля неформальної політичної течії радянських лібералів, інтелігентів при владі. Автори дають конкретну характеристику як персоналіям, так і всьому напрямку. Займаючи високе номенклатурне положення усередині апарату ЦК КПРС, ці люди намагалися реформувати Радянську державу і його режим в ліберальному дусі. В роки «перебудови» при Горбачові вони мали велику нагоду, щоб реалізувати свій проект, але провалилися. Разом з ними пішла в історію і вся радянська епоха.

Ключові слова: радянська цивілізація, внутрішньосистемний лібералізм, інтелігент-привласті, партійний академік, «перебудова», антисталінізм.

Grebennik G.P., Chapsky A.E. The fortune of the Soviet intersystem liberalism. - Article.

Summary. The article deals with the fortune of the informal political trend of the Soviet liberals, the intellectuals in power. The authors give a specific characteristic both to the persons and the whole direction as well. Occupying a high nomenclature position within the CPSU apparatus, these people were trying to reform the Soviet state and its regime in liberal spirit. During the years of «perestroika» under Gorbachev they had great opportunities to realize their «sixties» project, but failed. Simultaneously the entire Soviet epoch has gone into the history.

Keywords: Soviet civilization, internal system liberalism, an intellectual-at-power, party academician, «perestroika», antistalinism.

Дунаева Л.Н.,

доктор политических наук, профессор кафедры социальных работ Института информационных и социальных технологий Одесского Национального университета им. И.И.Мечникова

Пищевская Э.В.,

кандидат исторических наук, доцент кафедры социальных работ Института информационных и социальных технологий Одесского Национального университета им. И.И.Мечникова

УКРАИНА И ЕВРОПЕЙСКИЙ ОПЫТ СОЦИАЛЬНОЙ РАБОТЫ

Аннотация. В статье исследуется исторический опыт социальной работы, социальная защита населения в странах Европейского Союза.

Ключевые слова: общество, социальная работа, модель социальной защиты, социальное страхование, социальное обеспечение, социальная справедливость, социальная защита, благотворительность.

Важнейшей составляющей социальной политики любого цивилизованного государства в XXI веке является социальная работа. В современной Украине становление теории и практики социальной работы происходит в условиях системного кризиса капитализма, который охватил экономическую, политическую, социальную сферы жизни и привел к ухудшению материального положения населения. Современный период экономического спада является одним из проявлений кризиса, показавшего необходимость отказа от изживших себя форм государственного управления, в том числе и в социальной работе [1].

Важнейшие тенденции исторического становления государственности в Украине неотделимы от современного состояния общественных отношений. Возникшая в последние десятилетия практическая необходимость в поддержке различных категорий нуждающихся, в контексте с проводимыми социально-экономическими реформами, вызывает интерес к историческому опыту, накопленному в странах Европейского Союза в области социальной работы.

В этих условиях важно использовать исторический опыт стран Европейского Союза по реализации программ в области социальной работы. Использование опыта европейских стран в Украине важно осуществлять с учетом выявленных историей экономических, социальных, психологических закономерностей последствий контактов между современными цивилизациями. На практике это означает необходимость использования лишь тех элементов в области социальной работы, успешно реализованных в странах Европейского Союза, которые будут полезны и созидательны в сов-

ременном государственном контексте Украины. Необходимо учитывать, что элементы культуры, полезные и созидательные в одном социальном контексте, могут оказаться вредными и губительными в другом социальном контексте. С другой стороны, перенимая опыт европейских стран в области социальной работы, важно помнить, что как только чужеродный элемент утверждается в новом окружении, он обретает тенденцию привлекать к себе другие элементы своей собственной культуры [2].

Западные концепции и модели должны изучаться и использоваться с учетом национальных особенностей развития теории и практики социальной работы, в которых нашла свое отражение специфика социально-экономического развития Украины. Это особенно важно в условиях формирования концепции национальной идеи, теории социальной толерантности, экзистенционального утверждения украинской национальной идеи [3].

На современном этапе исторического развития в странах Европейского Союза реализация программ в области социальной работы, как и в Украине, столкнулась со сложностями, явившимися результатом перемен, с которыми мир столкнулся в начале XXI века. Экономический кризис, начавшийся в 2004 году как ипотечный кризис в США, переросший в 2008 году в мировой финансовый кризис, сегодня характеризуется как системный кризис, охвативший практически все сферы жизни общества и приведший к колоссальным экономическим, социальным, демографическим переменам. Несмотря на то, что высокоразвитые страны Европейского Союза использовали огромные финансовые ресурсы и активно проводили антикризисные программы, им на протяжении 8 лет не удалось преодолеть не только экономические проблемы, но и те, которые явились результатом политического, социального, миграционного кризисов.

Результатом экономического кризиса стало снижение жизненного уровня населения Европейского союза. Евростат сообщает, что уже в 2011 году 119,6 млн. граждан ЕС, или 24,2 % населения были на грани социальной изоляции,

то есть находились у черты бедности, ощущали серьезные материальные трудности или имели очень низкую интенсивность труда. Очевидно, что в период системного кризиса капитализма увеличивается количество людей, нуждающихся в социальной защите [4]. Не способствует улучшению ситуации миграционный процесс, начавшийся в 2013 году и усугубившийся на текущий момент (2016 год). Очевидно, что это приводит к немалым затратам в социальной сфере и не способствует росту благосостояния коренного населения стран Европейского Союза.

Источниками правового регулирования социальной работы в европейских странах являются акты, принятые Советом Европы, Европейским Союзом. Совет Европы принял два основных документа в области защиты прав человека. Это Европейская конвенция о защите прав человека и основных свобод 1950 года и Европейская социальная хартия, защищающая социальные и экономические права человека. Социальная политика ЕС регламентируется Амстердамским договором, который был подписан в 1997 году и стал отправной точкой Европейской трудовой и социальной политики [5].

В Украине и в странах Европейского Союза социальная работа является моделью социальной помощи, которую общество реализует с учетом особенностей социальной политики государства. Это деятельность, которая требует управленческого профессионализма, педагогических, юридических и психологических знаний. Она предполагает изучение философии и этики, высоких моральных качеств. Социальная работа рассматривается как объективно необходимая практика социальной жизни, учебная, образовательная дисциплина и самостоятельная теория [6].

В широком понимании, по мнению исследователей, социальная работа подразумевает влияние общества, профессионалов, отдельных граждан на социальное благополучие общества, которое осуществляется наряду с формированием и реализацией государственной социальной политики, направленной на создание благоприятных условий для жизнедеятельности каждого человека, семьи, общества. Социальная работа в то же время это профессиональная деятельность, осуществляющаяся профессионально подготовленными специалистами, направленная на предоставление индивидуальной помощи тем, кто попал в сложную ситуацию. Помощь осуществляется путем информирования, консультирования, досмотром и обслуживанием больных и одиноких, оказания финансовой помощи, психологической и педагогической поддержки [7].

Несомненный интерес представляет исторический опыт европейских стран в реализации

программ по социальной работе, насчитывающий сотни лет. Этот опыт описывается в зарубежной и отечественной историографии [8]. В XVIII — XIX веках в законодательстве ряда европейских государств были утверждены правовые нормы в области социальной работы. В них было зафиксировано, что государство несет ответственность за нуждающихся в заботе (вдов, стариков, больных, физически неполноценных), а также за безработных, которые являются дееспособными.

Заслуживает уважения и внимания исторический опыт и законодательная деятельность в сфере социальной работы, реализованные в Англии и Швеции. В 1601 году в Англии был принят знаменитый Закон о бедных. Его принципы и понятия до сих пор оказывают влияние на обеспечение бедных, на современное законодательство. Принятый в 1662 году Акт об оседлости усилил контроль над бедняками, поскольку он требовал, чтобы каждый человек был зарегистрирован как местный житель в определенном округе.

В 1834 году в Англии законодательно было закреплено регулирование оказания помощи бедным. В 2016 году Англия вышла из состава Европейского Союза, но это не умаляет ее роли и значения в разработке лучших социальных программ и законодательства в области социальной работы.

В середине XVIII века в Швеции осуществлялась забота о больных и бедных. Церковный закон 1862 года обязал каждый церковный приход создать больницы и дома для бедных. Муниципальные реформы 1862 года разработали формы и способы забот о бедных.

Важным моментом в формировании социальной работы в странах Европейского Союза явилось возникновение общественных организаций, занимающихся благотворительностью. В середине XIX века в Англии и Швеции, наряду с государственной системой помощи бедным, формируется система благотворительности. В 1866 в Стокгольме, в 1869 году в Лондоне появляются первые благотворительные организации. К концу XIX века в большинстве стран Европы существовали частные благотворительные организации помощи бедным, а также государственные церковные организации.

XIX век характеризуется стремлением ряда европейских государств урегулировать на законодательном уровне социальную помощь больным и безработным. В большинстве стран Европы появляются специальные государственные формы помощи осужденным и тем, кто освобожден из мест лишения свободы или отдаленных поселений, специальная система ухода за больными, специальная помощь слепым и глухим, обязательное государственно-муниципальное обучение населения, частное и муниципальное посредничество

по обеспечению работой. Этот период характеризуется и появлением первых профсоюзных касс помощи для больных и безработных.

Социальные программы законодательно закрепляются в ряде Европейских стран. В соответствии с новым законодательством Франции государство брало на себя заботу о многодетных семьях стариках и тех, кто не имел кормильцев. В 1834 году в Англии законодательно закрепляются правовые нормы, регулирующие помощь бедным. А в 1869 году в Лондоне открывается благотворительная организация с целью координации помощи бедным.

В Германии только в конце XIX века отход от либеральных концепций государственного «невмешательства» сделал возможным переход к государственной социальной политике. Услугами по страхованию государство компенсировало самые существенные риски существования рабочих (инвалидность, болезнь, возраст и безработица). В 1883 году в Германии введено страхование на случай болезни, в 1884 году страхование от несчастного случая, в 1889 году страхование по инвалидности и старости (пенсии). Страхование на случай безработицы было введено в Германии в 1927 году. Сегодня Германия является страной с одним из лучших социальных пакетов в Европейском Союзе.

Первые школы по подготовке социальных работников появились в странах Западной Европы в конце XIX века. В начале XX века социальная работа в Европе начинает быстро развиваться. В 1903 году в Лондоне открывается общество организованной благотворительности. Это было первое специальное учебное заведение для подготовки социальных работников, которое получило название «Школа социологии». В 1912 году эта школа преобразуется в факультет социальной работы Лондонской школы экономики. В Германии в 1908 году открывается женская школа для социальных работников. Инициатива в ее открытии принадлежала основательнице женского движения в Европе Алисе Соломон. К 1910 году в Европе насчитывается уже более десяти школ.

Европейские страны имеют значительный опыт в разработке теоретических проблем социальной работы. Первые научные труды в этой области раскрывают идеи милосердия и ведущей роли государства в помощи разным категориям нуждающихся. В конце XV — начале XVI веков важный вклад в развитие и пропаганду идей милосердия внес религиозный теоретик Лютер Марин. В учениях Руссо, Гольбаха пропагандировалась идея ведущей роли государства в помощи всем нуждающимся.

Необходимо отметить, что разработка теоретических проблем социальной работы в первую очередь была связана с охватившей Европу первой промышленной революцией, с достижением значительных успехов в социально-экономических и трудовых отношениях; с высоким уровнем механизации европейских стран; с их индустриализацией, развитием рыночных отношений, которые привели к резкой социальной дифференциации общества, значительному росту рабочего класса. Экономическое положение рабочих, их притеснения, жестокая эксплуатация, продолжительность рабочего дня явились причиной все более организованных их выступлений за свои права.

Важную роль в становлении теории социальной работы сыграли буржуазно-демократические идеи, распространяющиеся в странах западной Европы. Эти идеи позволили западноевропейским ученым изучать наиболее острые социально-экономические проблемы своего времени. Становление теории социальной работы к середине XIX века позволило определить основные задачи. Это прежде всего роль государства в деле помощи нуждающимся и отношения государственных институтов защиты и контроля с частной благотворительной деятельностью.

Учеными этого периода было предложено несколько подходов теоретического решения этих проблем. Так французский ученый Леруа-Болье считал, что государство должно выступать только организатором благотворительной деятельности и отказаться от роли защитника нуждающихся. Иной точки зрения придерживался социалист-утопист Луи Блан. Он считал, что государство должно быть социально активным в делах благотворительности и играть ведущую роль в деле социальной поддержки населения. В работах ученых также поднимался вопрос о праве личности на социальную помощь.

В конце XIX — начале XX веков становление социальной работы как науки было связано с рядом объективных факторов: промышленной революцией начала столетия; изменением социальной политики в области прав человека и их защитой; организацией системы социального страхования для больных и старых; смещением акцентов в области материальной помощи на обучение клиентов самостоятельно решать свои проблемы; изменением практической направленности в деятельности социальных работников, переходом от решения классовых проблем к решению конкретных проблем личности. Эти факторы легли в основу того, что социальная работа в Европейских странах сегодня представляет собой сложный процесс, имеющий историю становления и постоянно меняющийся в культурно-исторической перспективе.

Европейский опыт социальной работы представляет богатый материал для осмысления ключевых проблем социальной сферы и исследования возможностей адаптации разработанных в зарубежной практике социальных технологий к условиям украинской действительности. Необходимо учитывать, что становление и развитие в нашей стране социальной работы как вида профессиональной деятельности пришлось на период необходимости качественных преобразований, затрагивающих все сферы общественной жизни. Обострение социальных проблем создало ситуацию, при которых важна социальная защита и поддержка граждан со стороны государства. В Украине социальная политика должна быть направлена на создание условий, обеспечивающих всестороннее развитие человека, охрану труда и здоровья людей, поддержку семьи, материнства, детства, инвалидов и пожилых людей, развитие системы социальных служб и других гарантий социальной защиты.

Литература:

1. Шевчук А.П. Формування моделей соціальної політики як складова державного управління в соціально-економічній сфері / А.П.Шевчук // Університетські наукові записки — 2006, № 2. — С. 310 -317 .
2. Тойнби А. Дж. Постижение истории. — М.: Прогресс, 1991. — С. 577-578.
3. Фурман А.В. Генеза толерантності та перспективи українотворення (комплексний проект). Система сучасних методологій: [Хрестоматія у 4-х томах] / упоряд., відп. ред., перекл. А.В. Фурман. — Тернопіль: ТНЕУ, 2015. — С.229.
4. Гальчинський А.О. Світова фінансова криза: витоки, логіка трансформацій / А. Гальчинський // Дзеркало тижня. — 2008. — № 42. — С. 8.
5. Європейська соціальна хартія: остання редакція від 03 травня 1996 р. / Рада Європи [Електронний ресурс] / http://zakon.nau.ua/doc/?code=994_062
6. Карпенко О.Г. Вступ до спеціальності «Соціальна робота». Навчально-методичний посібник. — К.: Видавничий Дім «Слово», 2011. — С.19.
7. Карпенко О.Г. Вступ до спеціальності «Соціальна робота». Навчально-методичний посібник. — К.: Видавничий Дім «Слово», 2011.- С.25.
8. Семигіна Т. В. Соціальна політика економічно розвинутих країн в умовах глобалізації / Т.В.Семигіна // Магістеріум. Соціальна робота і охорона здоров'я. — К.: Видавництво Києво-Могилянської Академії, 2004. — № 3 — С. 79-84.
9. Фирсов М.В., Студенова Е.Г. Теория социальной работы: Учебное пособие для студентов высших учебных заведений. — М.: ВЛАДОС, 2000. — 432 с.

Дунаєва Л.М., Піщевська Е.В. Україна та Європейський досвід соціальної роботи. — Стаття.

Анотація. В статті досліджуються історичний досвід соціальної праці, соціальний захист населення в країнах Європейського Союзу.

Ключові слова: суспільство, соціальна робота, модель соціального захисту, соціальне страхування, соціальне забезпечення, соціальна справедливість, соціальний захист, благодійність.

Dunayeva L.M., Pishchevskaya E.V. Ukraine and the European experience of Social protection. — Article.

Summary. The article analyses the model of social protection of the population in the European Union and social protection of the population in Ukraine.

Key words: society, model of social protection, social insurance, social security, social justice, social protection, charity, philanthropy.

Дяченко О.В.,
ст. викладач кафедри видавничої справи та редагування
Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова

ПОЛІТИЧНЕ МАНІПУЛЮВАННЯ В США ТА УКРАЇНІ: ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА

Анотація. В статті проаналізовано особливості східного та західного типу національного менталітету. Виявлені відмінні риси національного менталітету українців та американців, визначені передумови їх формування та проаналізовано їх вплив на маніпулятивні стратегії країн.

Ключові слова: політичне маніпулювання, політичні технології, політична культура, національний менталітет.

Постановка проблеми. Маніпулювання є іманентно властивим суспільним відносинам. Це обумовлюється асиметричним характером владних відносин та прагненням побудувати ефективну систему управління. На початковому етапі маніпуляція могла проявлятися лише на індивідуальному рівні. Проте з переходом до індустріального суспільства маніпуляція стає соціально значущим явищем, людина усвідомлює своє індивідуальне начало, що отримує вияв у переважанні особистих інтересів над суспільними. Політичне маніпулювання формується як відповідь на запити нових суспільних норм та є результатом еволюції панування, експлуатації та насильства. Більшість аналітиків під політичним маніпулюванням розуміє інформаційно-психологічний вплив. Проте поки немає єдності серед науковців стосовно методів такого впливу. Крім того, кожна держава має обирати найоптимальніші саме для неї та її населення методи.

Отже, вищенаведене вказує на актуальність теми дослідження даної статті.

Мета статті полягає у виявленні спільних рис та відмінностей політичного маніпулювання в Україні та США.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До проблем використання маніпулятивних технологій в політичному житті звертались ще античні автори. Проблема політичного маніпулювання носить міждисциплінарний характер. Так, окремі аспекти політичного маніпулювання розглядалися науковцями в різних галузях знань. Серед західних вчених означені проблеми розглядали: В. Бенет, Ф. Грін, С. Лівінстоун, Я. Манхейм, Т. Хоув, Р. Шапіро та ін., серед російських — Є. Плешивцев, Є. Дьяков, Е. Жуков, Н. Мантуло, Л. Васильев, О. Ланге, Г. Грачов, І. Мельник,

Г. Філіппов та ін., серед вітчизняних вчених необхідно відмітити розробки таких авторів як: М. Бебик, А. Романюк, І. Жданов, С. Грабовська, Л. Скочиляс.

З точки зору соціологічного підходу процес маніпулювання розглядали Ж. Бодріяр, Г. Маркузе, Е. Ноель-Нойман, Х. Ортега-і-Гассет та ін.

Психологічні аспекти маніпулювання проаналізовано в працях О. Доценко, К. Хорні, Е. Шострома.

Проблемам застосування маніпулятивних технологій в ході виборчих кампаній присвячені роботи А. Ковлера, О. Королько, Д. Нежданова, Г. Почепцова, особливостям пропагандистських технологій — Г. Лассуела, Е. Бернайза, Е. Роджерса та ін.

Незважаючи на широке використання маніпулятивних технологій на практиці, а також на велику кількість теоретичних праць з означеної проблематики, дослідження цього феномену залишається актуальним і нині. Пояснюється це тим, що на даний час не вироблено єдиного підходу до розуміння сутності та класифікації основних методів, прийомів та технологій політичного маніпулювання, не вироблено загальних рекомендацій для запобігання маніпулятивному впливу в політичній сфері тощо.

Все це робить необхідним подальше дослідження феномену політичного маніпулювання.

Виклад основного матеріалу. Аналіз політичного маніпулювання, як правило, проводять, спираючись на когнітивні властивості людини. Проте представляється цікавим підхід, відповідно до якого слід проаналізувати маніпулятивні стратегії держави, відштовхуючись від специфічних рис політичної свідомості та поведінки, притаманних громадянам цієї країни. Такі особливості обумовлені національним менталітетом та його рисами.

Поняття «національний менталітет» передбачає виявлення спільного між мисленням, поведінкою та сприйняттями людей, що належать до певного етносу.

Національний менталітет кожної держави має велику кількість індивідуальних властивостей, проте вченими були виявлені спільні риси, що дало змогу виділити два типи національних менталітетів, обумовлених переважаючим типом

особистості: екстравертів та інтровертів. Для перших притаманне раціонально-логічне мислення. Такий тип характерний для Заходу. Другий тип за кількісною ознакою переважає на Сході та активно проявляється в Україні, що територіально розташована на межі Західного та Східного культурних просторів. Порівняльний аналіз когнітивних процесів людей західного та східного типу, проведений Р. Нісбеттом, показав, що для східного типу притаманний холистичний підхід (заснований на концепції цілісності всього суцього) та терпимість до протиріч.¹ Для представників західного типу менталітету, навпаки, притаманне аналітичне мислення, що призводить до підвищеної уваги при проведенні досліджень до окремих об'єктів, а не до цілісності. При цьому М. Варнум² та Д. Катунар³ пов'язують аналітизм з індивідуалізмом, а холистичність — з колективізмом. Співставлення аналітичного та холистичного типів ментальності з раціональним та інтуїтивним способом прийняття рішень дозволило Е. Бухтелу та А. Норензаяну дійти до висновку, що це відображається на формі діючих типів державних інститутів.⁴

Однак слід зазначити, що при аналізі стратегій політичного маніпулювання не варто абсолютизувати холистичність та аналітичність. Оскільки в будь-якому суспільстві наявні представники двох типів мислення, а співставлення їх кількості дає змогу обрати найбільш дієві прийоми, тактики та стратегії для політичного маніпулювання.

При дослідженні залежності інституційних матриць від типу домінуючої в державі ментальності Ю. Александров та С. Кирдина приходять до висновку про те, що в країнах з поширеним східним типом ментальності домінують інститути Х-матриці. При цьому під інституційною матрицею вони розуміють стійкий комплекс базових інститутів, що історично склався та регулює існування основних суспільних сфер — економіки, політики та ідеології. Для країн з західним типом ментальності (Y-матриця) в економіці притаманна приватна власність, конкуренція та ринкова економіка, в політиці — інститути федерації, самоврядування,

виборів, багатопартійності, демократичної більшості тощо. Х-матриця відрізняється від Y-матриці змістом її базових інститутів. Так, на думку авторів, для неї характерна наявність в економічній сфері інститутів умовної верховної власності, в політиці — інститутів адміністративно-територіального поділу, ієрархічної вертикалі влади на чолі з центром, в ідеологічній сфері — переважання комунітарної ідеології, суть якої складається в переважанні колективного над індивідуальним. Дослідники відносять колективізм, етатизм та патерналізм до національних рис, що впливають на стійкість для України Х-матриці.

Означені принципи взаємодії держави та суспільства склалися в результаті історичного розвитку України та визначалися низкою когнітивних особливостей українців, котрі в свою чергу були обумовлені природно-кліматичними умовами їх існування. Це призвело до закріплення на рівні архетипів здатності синкретичного та образного сприйняття дійсності, здатності відчувати її граничні стани та інтуїтивно шукати шляхи примирення з нею. Ще одним важливим фактором, що впливав на становлення ментальних особливостей українського народу є його релігійність, що почала складатися ще за часів Київської Русі. Ідеї православних мислителів давали змогу сприймати Бога на рівні вродженого несвідомого, що сходиться до архетипу Великого Батька. Через це українській культурі притаманно віддавати пріоритет вірі над знаннями.

Все це призводить до того, що відносини між державою та церквою будуються таким чином, що остання має змогу чинити прямий чи опосередкований вплив на свідомість людини, в тому числі і маніпулятивний. Стимулює розвиток релігійної свідомості політика держави, що сприяє відкриттю та функціонуванню релігійних навчальних закладів різного рівня. Прикладами малої маніпуляції є окремі повідомлення в ЗМІ про підтримку держави в значущих політичних питаннях.

Правова свідомість українців будується на принципі справедливості. Однак паралельно з ним у нашій свідомості формується інший принцип — «двомислення», оскільки дійсність часто не співпадала з уявленнями про належне. Означений стереотип обумовлений геополітичним положенням нашої держави, розташованої на межі заходу та сходу. Таким чином, українцям одночасно притаманне світське та духовне, релігійне та язичницьке, європейське та азійське, осіле та кочове. Така подвійність поряд з українською душевністю, що отримує вияв у любові до інших, прагненні до істини, психологічній та інтелектуальній сприйнятливості вплинули на здатність українців сприймати та реалізовувати чужі ідеї як загальнолюдські.

¹ Nisbett R.E., Peng K., Choi I., Norenzayan A. Culture and systems of thought. Holistic versus analytic cognition // *Psychological Review*. — 2001. — Vol. 108. — P. 291 — 310.

² Varnum M.E.W., Grossmann I., Katunar D., Nisbett R.E., Kitayama S. Holisma in a European cultural context: Differences in cognitive style between Central and East Europeans and Westerners // *Journal of Cognition and Culture*. — 2008. — Vol. 8. — P. 321 — 333.

³ Uskul A.K., Kitayama S., Nisbett R. Ecocultural basis of cognition: Farmers and fishermen are more holistic than herders // *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*. — 2008. — Vol. 105. — P. 8552 — 8556.

⁴ Buchtel E.E. Thinking across cultures: Implications for dual processes // *Two Minds: Dual Processes and Beyond*; eds. J. Evans, K. Frankish — Oxford: Oxford University Press, 2009. P. 217.

Таким чином, демократичні цінності не є іманентно притаманними українцям. Така ситуація склалась і через історичні обставини, і через сучасні трансформаційні процеси, що відбуваються в Україні та мають метою побудову зрілої демократії, що приходить на зміну авторитарному політичному режиму колишнього СРСР. Такі режими в умовах перехідних станів Г. О'Доннелл називає «делегативною демократією» та вважає їх особливістю «насправді демократичні процедури» та відсутність «тенденції розвитку ліберальної демократії». В Україні такі ознаки проявляються в збереженні старих недемократичних та використанні нових демократичних методів здійснення державної влади. Так, прагнення залучити громадян до політичної участі поєднується з бажанням посилити керованість їх політичної активності, наявність політичного ринку — з прагненням не допустити до нього значні опозиційні сили. На рівні системи політичних маніпуляцій така амбівалентність політичного режиму призводить до формулювання псевдоцілей, що проголошують прагнення до демократії в поєднанні з авторитарними інструментами здійснення державної влади.

Проте слід зауважити, що практика останніх років показує рух до демократії, розвитку громадянського суспільства та трансформації моделі їх взаємодії в бік демократизації.

США для досягнення псевдо цілейманіпулятивної стратегії використовує міфологізовані та ідеологізовані цінності демократії. Аналітичне мислення американців призводить до функціонування в США Y-інституціональної матриці. Відповідно демократичні цінності для американців зрозумілі та близькі, чому сприяло використання таких політичних міфів: про виключність американського народу, про демократію в США як вселенського добра, про щастя при досягненні «американської мрії» тощо. Ці міфи утворювались при формуванні самосвідомості американців. А процес цей відбувався еволюційно та не супроводжувався іноземними впливами, нав'язуванням правил і стандартів, він був «творінням самого народу»¹, «основні риси якого сформувались на протязі двох-трьох поколінь»². Нині міфотворчість полягає в створенні ідей, що підтверджують існуючі міфи. Історичні обставини формування американського народу сприяли згуртуванню людей на основі добровільного союзу, що сприяло формування таких рис національної свідомості, як: національна гордість, ідея виключності американського народу, прагнення до демократичних

ідеалів. Формуванню національної гордості також сприяли дії агітаторів, котрі формували уявлення у світової громадськості про Америку як країну необмежених можливостей.³

Все це сприяло трансформації патріотизму та почуття гордості за свою країну в некритичне вихваляння всього американського та хвалькуватості.⁴

Міф про американську виключність активно насаджується через ЗМІ, школу, церкву та масову культуру. Остання активно працює над створенням позитивного образу силовиків та працівників спецслужб.

Патріотизм трансформується в почуття власної вишості, формується концепція «нації визволительниці». На першому етапі йшлося про спасіння християнської віри, а зараз ця ідея має світське значення — «спасіння всього людства». Такий підхід дозволяє США втручатись в справи «недемократичних» країн, аж до військових операцій (конфлікт в Сирії, війна в Іраку тощо).⁵

Більшість маніпулятивних технік, що використовуються в США, будується на феномені американізму, що являє собою комплекс різних, іноді несумісних, компонентів. Дж. Нетен та Г. Менкен звертають увагу на протиріччя американського характеру, в якому поєднуються індивідуалізм та конформізм⁶, що отримало свій вияв а ідеї про «Американську мрію», головним положення якої стала установка на успіх. Героєм стає людина, що сама себе створила, при цьому передбачається, що вона збагатилась.

Зараз «Американська мрія» перетворилась на сучасну ідеологію щастя в західному світі.⁷

Установка на індивідуалізм та успіх призвела до заміщення ролі церкви, що була першим політичним інститутом, державою. Таке положення закріплюється ідеєю богообраності американського народу, головним ідеалом якого є свобода. Відповідно до політичних міфів демократичні інститути виникають як наказ Бога людині, тому вони є непорушними. Відповідальність перед Богом полягає у захисті ідеалів свободи та демократії в усьому світі⁸.

³ Ленс С. Бедность: неискоренимый порок Америки; пер с англ — М : Прогресс, 1976 — С. 17.

⁴ Токвиль А. Демократия в Америке; пер с франц — М : Прогресс, 1992 — 554 с.

⁵ Barack Obama. Responsibly Ending the War in Iraq. February 7, 9 [Електронний ресурс] / Youtube — Режим доступу: <http://www.youtube.com/watch?v=o07t5O39dDA>; George H.W. Bush. Address to the Nation on the Invasion of Iraq. [Електронний ресурс] / American Rhetoric online Speech Bank — Режим доступу: <http://www.americanrhetoric.com/speeches/ghwbushiraqinvasion.htm>

⁶ Гаджиев К.С. Американская нация: национальное самосознание и культура. — М : Наука, 1990. — С. 210.

⁷ Рыбакова М.Г. Массовая культура и ее влияние на политический имидж государства (на примере США): дис... канд полит наук: 23.00.04. — СПб, 2006. — 183 с.

⁸ Там само.

¹ Commager H.S. The Empire of reason: How Europe Imagined and America Realized the Enlightenment (Phoenix series) / H S Commager // London & Phoenix, 2001. — P. 173.

² Blocker G. Die Neuen Wirklichkeiten. Linien und profile der Modernen Literatur — Berlin: Argon Verl, 1957. — S. 10.

Таким чином, ідеали свободи та цінності демократії використовуються в маніпулятивних стратегіях в якості внутрішніх факторів, на які орієнтований маніпулятивний вплив.

Досягнення псевдоцілей здійснюється основними акторами — Республіканською та Демократичною політичними партіями. Завдяки запропонованим їм шляхам розвитку та визначенням ним інструментам створюється реальне суперництво на політичному ринку, що дає змогу американцям обирати кращих. Ці партії визначають не тільки альтернативний політичний курс, а й альтернативну політичну ідеологію, оскільки представляють інтереси різних класів.

Конкуренція підштовхує основних акторів використовувати весь арсенал політичних технологій для привертання електорату.

Народу представляються «паралельні реальності», коли аудиторія отримує прикрашену інформацію про об'єкт реклами. Поступово опитування громадської думки перетворюються із засобу виявлення настроїв на інструмент надання думці певного напрямку. К. Гаджиев відзначає, що успішний кандидат має бути більше громадським діячем, ніж політичним.¹

На сучасному етапі велика увага приділяється іміджу політика, його зовнішності. Сьогодні промови політиків пишуться професіоналами, звернення до публіки режисується заздалегідь, що перетворює реальну політику на «політику спектаклю».² Така тенденція притаманна також сучасній українській політиці.

Професійне режисування публічної політики розпочато при Р. Рейгані, коли вперше з'явилися консультанти, що допомагали будувати діалог з громадськістю.

На сучасному етапі прес-конференції все частіше поступаються місцем особистій комунікації без посередників. Г. Почепцов говорить про великі маніпулятивні можливості такої комунікації. Оскільки персоналізованим комунікаторам більше довіряє аудиторія, крім того, особисті контакти можуть примусити особу зробити те, про що її просять.³

Найбільш ефективним каналом комунікації стає мережа Інтернет. Першим найбільш широко використав її можливості Б. Обама. Завдяки мережі комунікації з кандидатом наблизилась до особистої комунікації. Крім того, Б. Обама також використовував і інші інноваційні методи — знімався в кліпах, записував рінгтони тощо.

На політичному ринку нашої держави поки не використовуються настільки нові технології. Проте певні зрушення намітились останнім часом. Так, популярними стали ток-шоу за участі видатних політиків, під час яких відбувається обговорення найбільш значущих та актуальних питань країни. При цьому під час дебатів політики мають змогу не тільки висловити свою думку та пропозиції, а й проаналізувати позицію опонента та вказати на найбільш вразливі положення його виступу. Тим самим політик має змогу підвищити власний рейтинг та впливати на рейтинг інших політичних діячів.

Однак на нашому політичному ринку все ще популярними залишаються такі засоби боротьби як дискредитація опонента та використання адміністративного ресурсу. Відмінною рисою цього ринку є те, що продавці мають можливість ігнорувати інтереси покупців та не дослухатись до них і не намагатись підвищити рівень якості продукту.

Таким чином, в політичному просторі України на сучасному етапі політичні маніпулятивні технології використовуються не стільки для підвищення якості та конкурентоспроможності продукту (як в США), скільки для створення певної «політичної піраміди», що обмежує право громадян на свідомий вплив на владу, передаючи це право особам, що фінансували створення цієї піраміди. Це призводить до того, що дії політичних акторів в рамках системи спрямовані не на вирішення актуальних соціально-економічних проблем, а на поширення такого образу влади, що сприятиме її легітимізації в очах населення. Для вирішення такого завдання маркетингові технології використовують виключно в маніпулятивних цілях.

Найбільш виразно маніпулятивні технології проявляються під час виборчих кампаній. Одним із засобів впливу на результати голосування було використання адміністративного ресурсу. Крім того, вітчизняна практика напрацювала ряд інших засобів маніпулятивного впливу на виборців.

Висновки. Проведений аналіз показав, що в систем політичних маніпуляцій США та України використовуються однакові техніки. Для забезпечення емоційного фону в США використовується звернення до таких рис національного менталітету як індивідуалізм, матеріалізм, патріотизм тощо. В Україні в маніпулятивних повідомленнях використовують такі риси української ментальності як релігійність, душевність, психологічна та інтелектуальна сприйнятливості та ін.

Вказані риси сформувались історично під впливом власного культурного розвитку, ідеологічних та культурних особливостей політичного досвіду громадян держав. Вони використовуються на всіх рівнях маніпулятивних стратегій.

¹ Гаджиев К.С. Американская нация: национальное самосознание и культура. — М : Наука, 1990. — С. 134.

² Иванян Э.А. От Джорджа Вашингтона до Джорджа Буша Белый дом и пресса. — М : Политиздат, 1991 — 367 с.

³ Почепцов Г.Г. Паблик рилейшнз для профессионалов. — М: Рефл-бук, К : Ваклер, 1999 — 624 с.

Основним змістом маніпулятивних повідомлень та провідною псевдометою в США є досягнення ідеалів ліберальної демократії, а в Україні — прагнення до забезпечення реалізації загальнолюдських потреб в стабільності (на цій цілі будував свою передвиборчу кампанію В. Янукович), безпеці, надійності (на цьому принципі була побудована передвиборча кампанія С. Тігіпка).

Демократичні методи здійснення державної влади в США сприяють високому рівню конкуренції, реальній боротьбі політичних акторів за голоси виборців, використовуючи всі політичні технології, в тому числі і маніпулятивні. Особливість полягає в тому, що маніпулятивні технології використовуються для покращення зовнішнього сприйняття політичних акторів електоратом, що призводить до трансформації реальної політичної боротьби в «боротьбу позиціонування».

Політичні технології в Україні носять виражений маніпулятивний характер. Ситуація погіршується тим, що часом використовується не тільки інформаційний, а й адміністративний ресурс.

Отже, маніпулятивна сутність демократичних та недемократичних методів здійснення державної влади виражається у формуванні в уявленні громадськості певного образу політичної дійсності. Процеси міфологізації та ідеологізації, трансляція через ЗМІ спрощеної затребуваної та легкої інформації веде до порушення здатності аудиторії мислити критично. Крім того, створюване інформаційне поле дозволяє перетворити людину на легкодоступний об'єкт маніпулятивного впливу, що призводить до формування соціально керованого індивіда. Все це вимагає напрацювання техніки захисту від маніпулятивного впливу. Знання ментальних особливостей та маніпулятивних технологій, що їх використовують політичні актори, можна розпізнати маніпулятивний вплив та протистояти йому.

Література:

1. Гаджиев К.С. Американская нация: национальное самосознание и культура / К.С. Гаджиев. — М.: Наука, 1990. — 239 с.
2. Иванян Э.А. От Джорджа Вашингтона до Джорджа Буша Белый дом и пресса / Э.А. Иванян. — М.: Политиздат, 1991. — 367 с.
3. Ленс С. Бедность: неискоренимый порок Америки; пер с англ. / С. Ленс. — М.: Прогресс, 1976. — 432 с.
4. Почепцов Г.Г. Паблик рилейшнз для профессионалов / Г.Г. Почепцов. — М.: Рефл-бук, К : Ваклер, 1999. — 624 с.
5. Рыбакова М.Г. Массовая культура и ее влияние на политический имидж государства (на примере США): дис. канд. полит. наук: 23.00.04. — СПб, 2006. — 183 с.
6. Токвиль А. Демократия в Америке; пер. с франц. / А. Токвиль. — М.: Прогресс, 1992. — 554 с.
7. Barack Obama. Responsibly Ending the War in Iraq. February 7, 9 [Електронний ресурс].

Youtube — Режим доступу: <http://www.youtube.com/watch?v=o07t5O39dDA>

8. Blocker G. Die Neuen Wirklichkeiten. Linien und profile der Mo dernen Literatur / G. Blocker. — Berlin: Argon Verl, 1957. — 319 s.

9. Buchtel E.E. Thinking across cultures: Implications for dual processes // Two Minds: Dual Processes and Beyond; eds. J. Evans, K. Frankish / E.E. Buchtel. — Oxford: Oxford University Press, 2009. P. 217-238.

10. Commager H.S. The Empire of reason: How Europe Imagined and America Realized the Enlightenment (Phoenix series) / H.S. Commager // London & Phoenix, 2001. — 352 p.

11. George H.W. Bush. Address to the Nation on the Invasion of Iraq. [Електронний ресурс] / H.W. George // American Rhetoric online Speech Bank — Режим доступу: <http://www.americanrhetoric.com/speeches/ghwbushiraqinvasion.htm>

12. Nisbett R.E., Peng K., Choi I., Norenzayan A. Culture and systems of thought. Holistic versus analytic cognition / R.E. Nisbett, K. Peng, I. Choi, A. Norenzayan // Psychological Review. — 2001. — Vol. 108. — P. 291 — 310.

13. Uskul A.K., Kitayama S., Nisbett R. Ecocultural basis of cognition: Farmers and fishermen are more holistic than herders / A.K. Uskul, S. Kitayama, R. Nisbett // Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America. — 2008. — Vol. 105. — P. 8552- — 8556.

14. Varnum M.E.W., Grossmann I., Katunar D., Nisbett R.E., Kitayama S. Holisma in a European cultural context: Differences in cognitive style between Central and East Europeans and Westerners / M.E.W. Varnum, I. Grossmann, D. Katunar, R.E. Nisbett, S. Kitayama // Journal of Cognition and Culture. — 2008. — Vol. 8. — P. 321 — 333.

Дяченко О.В. Политическое манипулирование в США и Украине: сравнительная характеристика. — Статья.

Аннотация. В статье проанализированы особенности восточного и западного типа национального менталитета. Выявлены отличительные особенности национального менталитета украинцев и американцев, определены предпосылки их формирования и проанализировано их влияние на манипулятивные стратегии стран.

Ключевые слова: политическое манипулирование, политические технологии, политическая культура, национальный менталитет.

Olga Dyachenko. Political manipulation of the United States and Ukraine: Comparative characteristics. — Article.

Annotation. The article analyzes the features of the eastern and western type of national mentality. Identified features of Ukrainian national mentality and the Americans, certain conditions of their formation and analyzes their impact on the manipulative strategies of countries.

Keywords: political manipulation, political technology, political culture, national mentality.

Зайцева М. В.,

*кандидат політичних наук, старший лаборант кафедри міжнародної інформації
Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

ПОЛІТИЧНИЙ ЧИННИК МІЖНАРОДНОЇ ВЗАЄМОДІЇ КРАЇН БРІКС

Анотація. У статті проаналізовано особливості міжнародної взаємодії Бразилії, Росії, Індії, Китаю та ПАР у рамках об'єднання БРІКС і визначено підходи провідних акторів світу до політичної співпраці названих країн. Встановлено, що країни БРІКС зацікавлені у розвитку міждержавного діалогу, розглядаючи його як інструмент зміцнення міжнародного авторитету та як перспективу розширення двосторонніх відносин. При цьому позитивним можна вважати значимість транснаціональних пріоритетів неформального об'єднання, а негативним — неузгодженість позицій його учасників у підходах до стратегій двостороннього і багатостороннього співробітництва БРІКС.

Ключові слова: міжнародні відносини, зовнішня політика, міжнародна взаємодія, БРІКС.

Постановка проблеми. Трансформаційні процеси зумовили появу неформальних об'єднань як нових акторів міжнародних відносин, що вибудовуються над державами і впливають на світову політику. При цьому характерними рисами неформальних міжнародних структур є відсутність правосуб'єктності, установчих актів, формалізованої організаційної структури і чітких інституційних засад. Неформальні групи також визначаються як «м'які організації», вплив яких на глобальне управління потенційно буде зростати, оскільки для них притаманні більш гнучкі форми взаємодії між учасниками [1; 2]. У цьому контексті міжнародна взаємодія держав у рамках різноманітних політичних об'єднань типу БРІКС може сприяти як стабільному зростанню світової економіки, так і призвести до появи альтернативних центрів геополітичного впливу. Процеси міжнародної взаємодії зумовлюють з'ясування та аналіз чинників структуризації об'єднання БРІКС на рівні політичної інституалізації, економічного партнерства та безпекової взаємодії, які є ключовими для обґрунтування відносин країн групи.

Аналіз досліджень та публікацій. Вивченню сутності впливу процесу глобалізації на розвиток сучасного світу присвячено роботи таких зарубіжних вчених, як І. Валлерстайна, З. Баумана, З. Бжезинського, Д. Белла, Л. Брауна, Е. Гора, П. Бергера, П. Бурд'є, П. Бьюкенна, Б. Вальденфельса, Е. Гідденса, А. Колодка,

О. Тоффлера, А. Урсула, А. Уткіна, Д. Стігліца, Д. Хелда, Ф. Фукуями та інших. Серед вітчизняних вчених особливої уваги заслуговують дослідження О. Білоруса, І. Грицяка, І. Надольного, Є. Макаренка, В. Князева, І. Кравченко, С. Майборода, М. Рижкова, Т. Мотренка, Г. Немирі, І. Розпутенка, В. Юрчишина, Р. Войтович, А. Шевченко, М. Юрія та інших. Дослідженням проблем формування неінституціональних структур глобального управління в сучасному світі та стратегії п'ятистороннього партнерства в форматі БРІКС займаються як зарубіжні, так і українські вчені, серед яких потрібно виділити роботи Р. Грінберга, П. да Роша, Н. Абдула, К. Охеди, Б. Мартинова, В. Давидова, М. Титаренко, С. Рязанцева, Л. Кадишева, І. Яригіна, А. Токарева, С. Савінського, М. Рахмангулова, А. Шелепова, М. Михайлової, С. Шергіна, М. Рижкова, Є. Макаренко, М. Фесенка та інші.

Мета статті — дослідити особливості міжнародної взаємодії країн БРІКС на політичному рівні. Завдання статті: виявити позицію міжнародних акторів щодо політичної співпраці країн БРІКС.

Виклад основного матеріалу. Політичний чинник міжнародної взаємодії БРІКС зумовлюється передусім економічним партнерством Росії, Китаю, Індії та Бразилії, оскільки вже з 2001 р. розпочалось обговорення тіснішого співробітництва держав, а з 2005 р. — проведення постійних консультацій на рівні міністрів закордонних справ [3; 4]. Перше оформлення об'єднання відбулося під час зустрічі Великої вісімки у 2008 р., у якій брали участь лідери Бразилії, Росії, Індії і Китаю, де було домовлено про подальші процедури взаємодії країн БРІКС на платформі міжнародних організацій, а також про координацію дій щодо актуальних економічних проблем сучасності, включаючи взаємодію у фінансовій сфері та вирішення продовольчої проблеми, зокрема у Нью-Йорку на 61 сесії Генасамблеї ООН [5]. Отже, процеси політичної інституалізації об'єднання відносяться до 2009 р., коли відбувся перший саміт неформальної групи в Росії, а згодом 2011 р. на третьому саміті в Китаї до країн БРІКС приєдналася Південно-Африканська Республіка, і таким чином з'явилася ініціатива БРІКС, що заявила про наміри відігравати роль вагомого міжнародного актора та представляти

трансконтинентальні спільні інтереси у системі глобального управління [1].

Проявами поглиблення взаємодії у форматі БРІКС можна вважати функціонування ради експертних центрів БРІКС, молодіжного експертного співтовариства БРІКС і громадського форуму БРІКС, у межах яких здійснюється практична діяльність об'єднання. Так, мобільна платформа для взаємодії національних координаторів країн БРІКС «Рада експертних центрів БРІКС» займається експертно-аналітичними дослідженнями, просуває п'ятистороннє міжнародне співробітництво через розробку стратегій, аналітичних звітів і рекомендацій щодо перспектив партнерства країн: зокрема від Бразилії у раді представлено Інститут прикладних економічних досліджень, від Росії — Національний комітет з питань дослідження БРІКС, від Індії — Наглядово-дослідний фонд, від Китаю — Китайський центр сучасних міжнародних досліджень, а від ПАР — Дослідницьку раду з питань гуманітарних наук [2]. Молодіжна платформа щодо встановлення конструктивного діалогу між молодими експертами країн БРІКС «Молодіжне експертне співтовариство БРІКС» здійснює діяльність, спрямовану на встановлення діалогу між країнами БРІКС у науковій сфері, на формування системи взаємодії між молодими вченими та політиками країн БРІКС і поглиблення практичної взаємодії щодо інноваційних розробок на рівні об'єднання [3].

Наміри щодо поглиблення політичної взаємодії об'єднання були проголошені в стратегії спільної зовнішньої політики, про яку вперше було заявлено на уфимському саміті БРІКС 2015 р. і в якій йшлося про розвиток зв'язків БРІКС з державами, що не входять до об'єднання, особливо з країнами, що розвиваються, і країнами з ринками, що формуються, а також з міжнародними і регіональними структурами. Зокрема, було заплановано зустріч з главами держав та урядів країн, що входять в Євразійський економічний союз і Шанхайську організацію співпраці, а також з керівниками держав-спостерігачів в ШОС. Крім того, було зауважено, що Велика двадцятка розглядається об'єднанням БРІКС та його учасниками як основний форум міжнародного фінансового та економічного співробітництва, та підкреслено значення СОТ як організації, що встановлює правила багатосторонньої торгівлі, а тому країни БРІКС зацікавлені у підписанні двосторонніх, регіональних і багатосторонніх торгових угод [4].

Політичний аналіз документів і практичних зустрічей на платформі БРІКС виявив спільні і розбіжні підходи учасників групи до парадигми співробітництва. Зокрема, позиція Бразилії залежить від стратегічного партнерства з ЄС як

у рамках МЕРКОСУР, так і в Латинській Америці загалом [5], і тому суперечить політичним інтересам БРІКС. Водночас політична взаємодія країн групи БРІКС в міжнародних організаціях є вигідною для Бразилії, оскільки політична еліта держави сподівається, перш за все, на політичні дивіденди щодо участі Бразилії в формуванні світового порядку, а також у діяльності в основних світових фінансових інститутах. Так, глави п'яти держав підтримують ідею реформування ООН щодо збільшення ролі країн, що розвиваються, під час ухвалення рішень, а також розширення кількості постійних членів Ради безпеки ООН, включаючи Бразилію, Індію та Південно-Африканську Республіку. Бразилія та її партнери по БРІКС також виступають за реорганізацію системи управління МВФ та Світового Банку [6].

Позиція Росії щодо інституалізації БРІКС розглядається аналітиками як найбільш перспективний чинник структуризації об'єднання, важливий механізм багатовекторної дипломатії та як діалоговий форум, що дозволяє здійснювати узгодження та координацію підходів до ключових проблем міжнародного порядку денного. Саме Росія як одна з ініціаторів створення групи БРІКС зацікавлена в активному позиціонуванні країни на міжнародній арені в умовах домінування західних держав, та як стратегічний інструмент реалізації ідей та принципів національних інтересів у постбіполярному світі. Політичні переваги від інституціоналізації БРІКС російський політикум сподівається перетворити на інструмент свого впливу у Великій двадцятці, а позиція посередника сприятиме Росії не лише залишитись в неформальних політичних/економічних клубах, але й максимально вигідно вплинути на трансформацію міжнародних фінансових структур [7, 8].

Високопосадовці Індії розглядають БРІКС скоріше як консультативний механізм для розробки спільних позицій щодо глобальних економічних і політичних проблем, оскільки Індія, як і Бразилія, намагається підвищити свій політичний та економічний статус у глобальному управлінні, увійти на засадах постійного члена до Ради Безпеки ООН і відігравати конкурентну роль у реформуванні МВФ і Світового банку. Політичний механізм БРІКС, як зазначається у заявах індійського керівництва, може стимулювати зміцнення двосторонніх зв'язків між країнами зі складними взаємовідносинами, тому практика політичної взаємодії у рамках БРІКС активно підтримується діловими та політичними колами Індії [9; 10].

Китайський політикум вважає БРІКС впливовою групою об'єднаного лобіювання для вирішення практичних завдань, які представляють найбільший політичний та економічний інтерес

для держави. Зокрема, усвідомлення серйозної кон'юнктурної залежності економік країн, що розвиваються, від економік розвинених держав і в цілому від світової фінансової системи стимулює Китай до впливу на глобальну економічну систему, тому процеси подальшої політичної інституціоналізації та розширення порядку денного БРІКС розглядається китайськими лідерами як інструмент спільної боротьби проти світового торговельного протекціонізму. Хоча, на думку експертів, може відбутися зниження інтересу Китаю до БРІКС саме за політичним напрямом співробітництва, зумовленого випереджаючим розвитком Китаю у порівнянні з іншими країнами групи [11].

На думку політичних лідерів ПАР, співробітництво в рамках БРІКС може зміцнити позиції країни на міжнародній арені, оскільки об'єднання регіональних країн-лідерів розглядається в ПАР як перспективи участі у реформуванні глобальної системи управління, як механізм входження в інститути і системи, які впливатимуть на фінансово-економічну взаємодію і формування нової світової реальності. Зокрема, в рамках БРІКС досліджуються можливості використання національних валют у взаємній торгівлі та розширення за рахунок юаня, рубля, реалу, рупії чи ренду світового кошика резервних валют, що, на нашу думку, вважається малоімовірним. Проте для ПАР політична інституціоналізація БРІКС може сприйматися як рушійна сила глобальної трансформації та міжнародної взаємодії [12].

При цьому міжнародні актори по-різному оцінюють діяльність країн БРІКС як альтернативної структури глобального управління, зокрема:

— експерти з США стверджують, що за відсутності геополітичного й ідеологічного консенсусу зв'язки між країнами БРІКС є недостатньо міцними, тому через відсутність спільних поглядів на структуру подібне об'єднання може бути лише платформою для озвучування власних проблеми і переслідування власних зовнішньополітичних цілей. Зазначимо, що американські дослідники проблем розвитку БРІКС вважають, що об'єднання не має достатнього політичного впливу на систему глобальних інституцій, відносин і правил, які забезпечували і забезпечують міжнародну стабільність та поступальний економічний розвиток світу. Зазначимо, що Туреччина та Індонезія як країни з динамічним економічним розвитком, а також інші країни з інтенсивною економікою надають перевагу двосторонньому партнерству з учасниками БРІКС [13; 14];

— в європейському експертному середовищі саміти БРІКС оцінюються як засіб альтернативного співробітництва на тлі незадоволення діяльністю таких фінансових інституцій, як Світовий

банк і МВФ, методом спонукання міжнародних організацій до змін. [15]. Фахівці також підкреслюють, що країни БРІКС не здатні сформувати монолітний стратегічний блок, оскільки дотримуються єдиної позиції лише щодо збереження державного суверенітету і заборони зовнішнього втручання у справи інших держав, тому БРІКС скоріше сприймається як економічне, а не політичне об'єднання [16];

— на погляд аналітиків Японії, країни групи БРІКС можуть активно взаємодіяти лише в економічному просторі, оскільки вони входять до п'ятнадцяти найбільших економік світу разом з розвиненими країнами, при цьому процеси політичного об'єднання БРІКС японські фахівці називають «великою конвергенцією», тобто країнами, які запізнилися з розвитком промислової революції і намагаються подолати відставання від розвинутих країн [17];

— турецькі дослідники політичних процесів розвитку країн БРІКС стверджують, що для протистояння глобальному домінуванню провідних країн світу БРІКС продовжить процес створення нової системи резервних валют, яка може стати основою для розробки більш передбачуваного фінансового механізму, сприятиме зростанню політичної сили БРІКС на міжнародній арені [18];

— вітчизняні дослідники вважають, що поява нового активного актора у формі БРІКС у глобальному політичному просторі свідчить про важливі зміни в міжнародному балансі сил у постбіполярному світі. Взаємодія в рамках БРІКС, наголошується у дослідженнях, може сприяти виходу з глобальної економічної кризи згідно з новими реаліями світового розвитку, узгодженню та дотриманню національних інтересів всіх учасників багатостороннього діалогу [6].

Висновок. В умовах посилення політичних та економічних інтеграційних процесів одночасно з тенденціями регіоналізації, а також поглиблення економічного та технологічного розриву між розвинутими країнами та країнами «периферії» відбувається трансформація сучасної системи міжнародних відносин, яку більшість дослідників називають системою «асиметричної багатополарності» або нестаціонарною системою міжнародних відносин, що зумовлює появу нових центрів сили і призводить до посилення конкуренції лідерства у глобальному вимірі між США, ЄС та їх союзниками, з одного боку, та Китаєм, Індією, Росією, з другого. Політика структуризації групи БРІКС спрямована на формалізацію об'єднання та посилення його геополітичного впливу у трансконтинентальному вимірі, тому країни БРІКС, незважаючи на суперечливість національних інтересів і формати співробітництва як з країнами

Заходу, так і з країнами з динамічним розвитком економіки, намагаються координувати підходи до вирішення нагальних проблем глобального розвитку. Інтенсифікація політичної взаємодії групи БРІКС була зумовлена як глобальною економічною і фінансовою кризою, так і посиленою активізацією щодо ускладнення організаційної структури об'єднання з боку РФ, яка розглядає платформу БРІКС як механізм перш за все своєї стратегії геополітичного лідерства. Крім того, кожна з країн БРІКС, декларуючи свою зацікавленість до нового формату багатосторонніх і двосторонніх відносин, також розглядає його як інструмент зміцнення національних економічних позицій і міжнародного авторитету, а також як перспективу розширення двосторонніх відносин між учасниками об'єднання.

Література:

1. Сергеев В.М., Алексеенкова Е.С., Перспективы институционализации БРИК (включая расширение повестки дня) [Електронний ресурс] / В. М. Сергеев, Е. С. Алексеенкова // МИД РФ — 2015 — Режим доступу: <http://www.mid.ru/brics.nsf/WEBforumBric/C45997ED5B7E4CC4C3257859005A829B>
2. Совет экспертных центров БРИКС (BRICS Think Tank Council — ВТТС) [Електронний ресурс]. // Национальный комитет по исследованию БРИКС — 2015 — Режим доступу: <http://www.nkibrics.ru/pages/about-cce>
3. Молодежное экспертное сообщество БРИКС (BRICS Youth Expert Society) [Електронний ресурс]. // Национальный комитет по исследованию БРИКС — 2015 — Режим доступу: <http://www.nkibrics.ru/pages/about-yes>
4. Уфимская декларация (принята по итогам седьмого саммита БРИКС) [Електронний ресурс]. — г.Уфа, Российская Федерация, 09 июля 2015 года — Режим доступу: www.brics.mid.ru/bdomp/brics.nsf/Ufa_Declaration_rus.pdf
5. Борзова А.Ю. Роль Бразилии в интеграционных процессах в Латинской Америке [Електронний ресурс] / А. Ю. Борзова // МИД РФ — 2015 — Режим доступу: <http://www.mid.ru/brics.nsf/WEBforumBric/A4A8F9B93EC6CDE DC3257859005A82AC>
6. Рижков М. Участь країн БРІКС у процесі політичної інтеграції / М. Рижков // Дослідження світової політики. — Вип. 3, 2013 — с. 15—21
7. Луков В. БРИКС — фактор глобального значення [Електронний ресурс] / В. Луков // Международная жизнь — № 6 — 2011 — с. 30-37 — Режим доступу: <http://www.mid.ru/brics.nsf/WEBforumBric/E0A80FB2A2606633C32578DC00482A08>
8. Давыдов В.М. Особенности сотрудничества в формате БРИК и роль России [Електронний ресурс] / В. М. Давыдов // МИД РФ — 2015 — Режим доступу: <http://www.mid.ru/brics.nsf/WEBforumBric/CF0C12E70D1063B6C325 7859005A829C>
9. Нафей Абдул Индия: подходы к функциям и задачам БРИК [Електронний ресурс] / Нафей Абдул // МИД РФ — 2015 — Режим доступу: <http://www.mid.ru/brics.nsf/WEBforumBric/4240A75BBA47ACB0C3257859005A82A4>
10. Comments by Mr. Anil Trigunayat, Deputy Chief of Mission, [Електронний ресурс] // Embassy of India, Moscow at MGIMO — November 9, 2011. — Режим доступу: <http://www.mid.ru/brics.nsf/WEBforumBric/70C04BA2877B884A4 425795000 34B9D5>
11. Выступление посла Китайской Народной Республики в Российской Федерации Ли Хуэя на открытии в МГИМО (У) МИД России научно-практической конференции «Страны БРИКС как восходящие страны-гиганты: новая роль в системе международных отношений, глобальная проекция внешнеполитических стратегий, сравнительный анализ национальных моделей модернизации. Опыт для России». [Електронний ресурс] — 11 сентября 2011 г. — Режим доступу: <http://www.mid.ru/brics.nsf/WEBforumBric/08A5715D 730C976 54425795000361C07>
12. Statement by Ambassador Mandisi Mphahla of South Africa [Електронний ресурс] // Conference on BRICS — The Moscow State Institute of International Relations (MGIMO) — Moscow, 9 November 2011 — Режим доступу: <http://www.mid.ru/brics.nsf/WEBforumBric/98118 68D33B B7DA7 4425 7950003680AE>
13. Kliman D. M. BRICS Pose No Challenge to Global Order [Електронний ресурс] / D. M. Kliman // World Politics Review — 25.03.2013 — Режим доступу: <http://www.worldpoliticsreview.com/articles/12815/brics-pose-no-challenge-to-global-order>
14. Allisonmar G. China Doesn't Belong in the BRICS [Електронний ресурс] / G. Allisonmar // The Atlantic — 26.03.2013 — Режим доступу: <http://www.theatlantic.com/china/archive/2013/03/china-doesnt-belong-in-the-brics/274363/>
15. Boucher Le E. Brics: ne préparons pas une nouvelle guerre des blogs [Електронний ресурс] / E. Le Boucher // Slate.fr. — Publié le 31.03.2013 — Режим доступу: <http://www.slate.fr/story/70069/brics-banque-monde-tensions>
16. Le bric-a-brac des BRICS [Електронний ресурс] // Le Monde — 27.03.2013 — Режим доступу: http://www.lemonde.fr/idees/article/2013/03/27/le-bric-a-brac-des-brics_3148597_3232.html
17. Цутя Х. Ускользающая мечта БРИКС. «Великая конвергенция» продолжается [Електронний ресурс] / Х. Цутя // Nikkei, Япония — 27.05.2013 — Режим доступу: <http://www.inosmi.ru/world/20130529/209461905.html>
18. СМИ Турции: БРИКС, наверное, лучше ШОС. [Електронний ресурс] // ИноСМИ, Россия — 8-10 апреля 2013 г. — Режим доступу: <http://www.inosmi.ru/overview/20130410/207928221.html>

Зайцева М.В. Политический фактор международного взаимодействия стран БРИКС. —Статья.

Аннотация. В статье проанализированы особенности международного взаимодействия Бразилии, России, Индии, Китая и ЮАР в рамках объединения БРИКС и определены подходы ведущих акторов мира к политическому сотрудничеству названных стран. Установлено, что страны БРИКС заинтересованы в развитии межгосударственного диалога, рассматривая его как инструмент укрепления международного авторитета и как перспективу расширения двусторонних отношений. При этом положительным можно считать значимость транснациональных приоритетов неформального объединения, а отрицательным — несогласованность позиций участников в подходах к стратегии двустороннего и многостороннего сотрудничества БРИКС.

Ключевые слова: международные отношения, внешняя политика, международное взаимодействие, БРИКС.

Zaitseva M. V. The political factor of the BRICS' international cooperation. — Article.

Summary. The article analyses the features of international cooperation of Brazil, Russia, India, China and South Africa at the level of the BRICS and approaches the leading international actors to the political cooperation of these countries. It was established that the BRICS countries are interested in the development of inter-state dialogue, considering it as a tool for strengthening the international authority and how the prospect of expansion of bilateral relations. It can be considered a positive significance of transnational priorities of informal association, and the negative inconsistency of positions of the participants in the approach to the strategy of bilateral and multilateral cooperation of the BRICS.

Keywords: international relations, foreign policy, international cooperation, the BRICS.

*Прошин Д.В.,
кандидат исторических наук, доцент кафедры политологии
Днепропетровского университета им. Альфреда Нобеля*

БОРЬБА С «ИСЛАМСКИМ ГОСУДАРСТВОМ»: ИСТОРИЧЕСКИЙ ОПЫТ, СЦЕНАРИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Аннотация. В статье проанализирован вопрос о перспективах борьбы с т. н. «Исламским государством». С использованием опыта многочисленных гражданских войн и антитеррористических кампаний обозначены основные сценарии завершения конфликтов с участием антиправительственных вооруженных формирований. Представлены соображения относительно вероятности каждого из этих сценариев в контексте борьбы с «Исламским государством».

Ключевые слова: антиправительственные вооруженные формирования, терроризм, прекращение вооруженных конфликтов, «Исламское государство».

Вооруженные формирования, в разное время и в разном составе действовавшие под названиями «Организация единогобожия и джихада», «Аль-Каида в Ираке», «Исламское государство Ирак», «Исламское государство Ирака и Леванта», «Исламское государство» (далее везде ИГ или «халифат»), за десять с лишним лет (с 1999 г.) претерпели существенные трансформации. Из маргинальной организации ИГ превратилось в иракское ответвление «Аль-Каиды» и стало самым агрессивным участником войны в Ираке. Потеряв к 2010 г. около 80 % своего руководства, организация смогла перестроиться и вновь набрала силу, распространив влияние теперь уже и на Сирию. В Сирии же произошел разрыв между ИГ и «Аль-Каидой». Не следует преувеличивать влияние, которое к моменту разрыва руководство «Аль-Каиды» оказывало на ИГ (в особенности после смерти бин Ладена). Во всяком случае, состоявшийся разрыв имел немалое символическое значение: с этого момента ИГ действует как самостоятельный участник ближневосточных конфликтов, более того — после провозглашения в июне 2014 г. «халифата» — требует полного подчинения себе всех прочих исламистских формирований.

Захват территорий, открывший ИГ доступ к значительным материальным и человеческим ресурсам, рост идеологического влияния «халифата» и активная вербовка боевиков далеко за пределами Ближнего Востока, целенаправленное и систематическое использование варварских методов

борьбы — все это сделало феномен ИГ предметом оживленных дискуссий. Ослабление ИГ и, в конечном итоге, его ликвидация занимают важное место в повестке дня большинства ведущих стран мира. Многие исследователи задаются вопросами о том, как именно ИГ прекратит существование или как оно может трансформироваться [например: 1; 2]. При этом постоянно подчеркивается уникальность ИГ и исходящей от него угрозы [3; 4].

Однако какой бы неординарной ни была ситуация, она не является беспрецедентной. Богатая история противодействия антиправительственным вооруженным формированиям охватывает широкий спектр противников (от мелких подпольных организаций до многотысячных повстанческих «армий») и целый ряд сценариев завершения конфликтов. Опыт этих конфликтов содержит важные уроки и предостережения, которые следует учесть в противоборстве с ИГ.

Ретроспективно-сравнительный анализ неоднократно проделывался в контексте борьбы с предшественницей, а сейчас конкуренткой ИГ — «Аль-Каидой» [5; 6]. Имеются также сравнительные исследования, посвященные другим вооруженным формированиям, которые, подобно ИГ, пытались создать квазигосударственные структуры на подконтрольных им территориях [например: 7]. Применение такого анализа к феномену ИГ очевидным образом запоздало. Как правило, ИГ рассматривают в отрыве от иных — даже аналогичных ему — формирований или сравнивают его «Аль-Каидой» и некоторыми другими исламистскими группировками, акцентируя значительные различия между ними [например: 8]. Эти сравнения бесполезны, так как позволяют заметить и проанализировать изменения, происходящие в стратегии и тактике джихадистов. Вместе с тем, будучи столь узкими, они ограничивают круг рассматриваемых сценариев, достижений и неудач. Что еще важнее, все исламистские вооруженные формирования, с которыми сравнивают ИГ, являются боеспособными участниками текущих конфликтов. Ни один из этих случаев не служит примером заверченного противостояния, что неизбежно вносит в рассуждения значительную долю неопределенности. Между тем со вступлением борьбы с ИГ в новую фазу потребность в

как можно более четких прогнозах будет только возрастать. Отказ от попыток представить ИГ как уникальный феномен и обращение к опыту противодействия другим вооруженным формированиям способны хотя бы частично удовлетворить эту потребность.

В данной статье решены следующие задачи. Во-первых, в ней обозначены ранее наблюдавшиеся сценарии завершения конфликтов между правительствами и вооруженной оппозицией. Во-вторых, дана общая характеристика ИГ. На этом основании, в-третьих, рассмотрен вопрос о том, насколько те или иные сценарии возможны в противодействии ИГ, и обозначен наиболее вероятный в обозримом будущем результат борьбы.

Многочисленные примеры того, как завершались конфликты с участием антиправительственных формирований, укладываются в рамки четырех сценариев: 1) победа антиправительственных сил; 2) добровольное разоружение антиправительственных формирований и их дальнейшая трансформация в легальные политические организации; 3) самороспуск антиправительственных формирований; 4) победа правительства.

Под *победой антиправительственных сил* подразумевается достижение ими своих стратегических целей (полная смена правительственного курса; захват власти; территориальное отделение и провозглашение независимости нового государства). Тактические успехи, какими бы значительными они ни были (привлечение внимания к требованиям вооруженной оппозиции; обеспечение временных или частичных уступок со стороны правительства и пр.), в качестве победы не рассматриваются.

Добровольное разоружение антиправительственных формирований и их дальнейшая трансформация в легальные политические организации — это сценарий, возможный в тех случаях, когда оппозиция, хотя и существенно ослабленная, еще сохраняет определенный «капитал» (вооруженную силу, политическое влияние), достаточный для того, чтобы, пока позволяет ситуация, выторговать для себя относительно выгодные условия прекращения борьбы. Обязательным условием реализации данного сценария является существование почвы для диалога между противоборствующими сторонами. Преследуемые оппозицией цели должны быть достаточно реалистичными, чтобы позволить ей реинтегрироваться в политическую систему. Правительство, со своей стороны, должно находить определенную выгоду в сближении с бывшим противником и обладать гибкостью, необходимой для того, чтобы согласиться не только на переговоры о мирном разоружении оппозиции, но и на то, чтобы в даль-

нейшем иметь с ней дело уже как с легальной политической силой. Как частный случай здесь может рассматриваться включение лидеров бывшей вооруженной оппозиции в правящие структуры (наиболее вероятно в рамках завершения этнического конфликта).

Под *самороспуском антиправительственных формирований* подразумевается их естественная дезинтеграция, вызванная неблагоприятными внешними и внутренними процессами (нажим со стороны правительства; утрата поддержки со стороны населения или ее изначально низкий уровень; прекращение помощи, поступавшей от третьей стороны и пр.). Несмотря на оказываемое правительством давление, самороспуск по определению происходит при сохранении оппозицией некоторой свободы выбора. Многие из ее лидеров и рядовых членов могут быть ликвидированы, арестованы или вынуждены скрываться. Но при этом решение о прекращении борьбы остающиеся на свободе оппозиционеры принимают добровольно и сравнительно организованно — в надежде скрыться и избежать наказания или рассчитывая на снисхождение властей. В рамках данного сценария возможно даже сохранение бывшими боевиками некоторой свободы для оппозиционной деятельности (публикации, выступления и пр.) — хотя и в гораздо меньшей степени, чем в предшествующем случае.

Наконец, *победа правительственных сил* представляет собой решительную и полную деструкцию вооруженной оппозиции с лишением ее способности оказывать в дальнейшем серьезное организованное сопротивление и политическое влияние. Постконфликтная траектория событий здесь определяется односторонними решениями победившей стороны и, как правило, выстраивается крайне неблагоприятно для проигравших (преследование, ограничение в правах и пр.).

Обозначив — лишь чисто гипотетически — вероятные исходы конфликта, теперь нужно остановиться на характеристике самого ИГ. Многие исследователи и политические деятели говорят о его уникальности. Хотя это не так, ИГ, безусловно, — неординарный и весьма опасный феномен. Попытки спрогнозировать результаты борьбы с ним требуют ясного понимания его особенностей, его сильных и слабых сторон.

Первой и главной из особенностей ИГ является *установление контроля над территорией и создание на ней квазигосударственных структур*. ИГ — отнюдь не единственное антиправительственное формирование, сумевшее сделать это, однако значительные масштабы и ресурсы возникшего в Ираке и Сирии квазигосударства отличают его даже от таких образований,

как «государство» тамильских сепаратистов на Шри-Ланке или контролируемый ХАМАС Сектор Газа. Поскольку ситуация в зоне конфликта постоянно меняется, трудно назвать точные цифры, но в середине 2016 г. ИГ контролировало более 70 тыс. кв. км в Ираке и Сирии, населенные примерно 8 млн. чел. [9, с. 4]. (К этому следует добавить попытки ИГ закрепиться в Ливии.)

Установление контроля над значительной территорией доставило ИГ немало ощутимых выгод. Захват обширных земель принес ИГ богатые трофеи (оружие, боеприпасы, горючее, банковские резервы и пр.). Что намного существеннее, территориальная экспансия открыла ИГ доступ к природным ресурсам подконтрольных районов (прежде всего, к запасам нефти, доходы от продажи которой в 2015 г. составляли четверть поступлений в казну ИГ [9, с. 7]). Кроме того, ИГ контролирует многочисленное население захваченных территорий, облагая его налогами и подвергая его разного рода вымогательствам (около трети поступлений в казну ИГ в 2015 г. [9, с. 7]). Иными словами, благодаря захвату густонаселенных и богатых природными запасами территорий ИГ достигло практически полного финансового самообеспечения.

Помимо материальных выгод контроль над территорией обеспечивает ИГ относительно безопасным пространством для организации, тренировки и пополнения своих сил.

«Физическое воплощение халифата» [10] на территории Ирака и Сирии также стало важнейшим стимулом для привлечения новых сторонников, союзников и иностранных боевиков, желающих воевать на стороне ИГ. Иностранцы участвовали и участвуют во многих конфликтах как в мусульманских, так и в других странах. Но численность иностранных граждан, примкнувших к ИГ, носит рекордный характер. По словам экспертов из Center for American Progress, провозглашение «халифата» «превратило приток иностранных боевиков в Сирию и Ирак в наводнение» [11, с. 19]. По оценке тех же экспертов, в начале 2016 г. за ИГ сражалось от 27 до 31 тыс. иностранцев из более чем 80 стран [11, с. 1]. Кроме того, на верность «халифу Ибрагиму» (т. е. главарю ИГ Абу Бакру аль-Багдади) присягнули боевики в Египте («Вилаят Синай»), России («Вилаят Кавказ»), в Нигерии (группировка «Боко харам») и пр.

Вторая особенность ИГ и сопряженных с ним проблем заключается в том, что оно действует — по крайней мере, в Сирии — *в условиях практически полного военно-политического хаоса*. Борьба с ИГ не является четко очерченным двусторонним конфликтом, аналогичным,

к примеру, гражданской войне на Шри-Ланке, в ходе которой «Тиграмы освобождения Тамил-Илама» противодействовали хорошо организованные силы центрального правительства (сумевшие в конечном итоге полностью разгромить противника). Аналогом борьбы с ИГ служит затяжной многосторонний конфликт в соседнем Ливане в 1970-90-х гг. ИГ противостоят сирийское и иракское правительства, иностранные державы, местные и иностранные вооруженные формирования. Даже взятые в отдельности, многие из этих противников несоизмеримо сильнее ИГ, но их действия не скоординированы и нередко взаимно нейтрализуются, более того — взаимно враждебны. Решение проблемы ИГ — во всяком случае, в рамках сирийского конфликта — требует одновременных ответов на другие ключевые вопросы (прежде всего, о судьбе режима Б. Асада), по которым основные противники ИГ занимают противоположные позиции. В результате ИГ, многократно уступающему в силе своим противникам, до настоящего момента удается избегать фатального столкновения с монолитной коалицией.

Третья особенность ИГ — *крайняя упрощенность и агрессивность его «послания», адресованного потенциальным сторонникам*. Разумеется, все антиправительственные формирования распространяют призывы к уничтожению врагов и регулярно и планомерно совершают акты насилия, направленные не только против вооруженных противников, но и против мирных граждан. Но это, как правило, прикрывается сравнительно сложными рассуждениями о классовой борьбе, интересах нации или религиозном долге. По словам авторитетного американского эксперта О. Кроин, ИГ отличает то, что его вербовщики, помимо «сухих» религиозных догм, широко используют темы силы, власти над врагом и вседозволенности [8]. При этом уже существующий «халифат», подчинивший себе миллионы людей и ведущий войну с «неверными», предоставляет новобранцам широкое поле для реализации обещанных им возможностей, что подтверждается непрерывным потоком новостей о карательных акциях ИГ, жестокость которых нетипична даже для одиозных террористических организаций. Такие обещания и призывы особенно соблазнительны для молодых и не удовлетворенных своим положением мусульман. Противодействие пропаганде, играющей на элементарных потребностях подобной аудитории, представляет собой весьма сложную задачу.

Тем более что — и это четвертая особенность — в отличие от многих других вооруженных формирований ИГ *располагает собственными мощными каналами распространения информации* (включая высококачественные онлайн-издания) и

способно само, не опасаясь цензуры неподконтрольных СМИ, определять содержание и форму своих пропагандистских посланий.

Наконец, пятая особенность — *гораздо более выгодные позиции в Европе*, чем те, которые смогли ранее занять другие иностранные вооруженные формирования («Аль-Каида», алжирская «Исламская вооруженная группа» и пр.). В значительно большей степени, чем кто бы то ни было, ИГ использует европейских мусульман не только в боях в Ираке и Сирии, но и при подготовке терактов в самой Европе. (По данным на начало 2016 г., к ИГ примкнуло более 3 тыс. европейских граждан [11, с. 8, 10].) Достижение обеих целей обеспечивается созданной за несколько лет сетью вербовки и переброски боевиков на Ближний Восток. Одни и те же каналы использовались — практически беспрепятственно до совсем недавнего времени — как для переброски новобранцев на Ближний Восток, так и для возвращения в Европу уже опытных боевиков. Не имея столь значительной вербовочной базы, «Аль-Каида» нередко была вынуждена полагаться на выходцев с Ближнего Востока, пытавшихся получить визы для въезда в страны Европы или в США, что влекло за собой неизбежные трудности и риски. В свою очередь, завербованные ИГ выходцы из Европы перемещаются с большей легкостью. Они свободно ориентируются в своих странах и, как правило, имеют тесные связи с преступными элементами в среде диаспоры. Все это ощутимо повышает эффективность их действий и, следовательно, опасность, которую они представляют.

Однако рассмотренные особенности являются источником как силы ИГ, так и его уязвимости. Эти уязвимые места, разумеется, также должны быть учтены.

Контроль над территорией и провозглашение «халифата» принесли ИГ немалые экономические, военные и идеологические выгоды. Вместе с тем создание квазигосударства поставило перед ИГ задачи, которые могут оказаться непосильными для него. Прежде всего, в отличие от подпольных организаций или формирований партизанского типа, базирующихся в труднодоступных местах, «халифат», на пике своей экспансии сравнявшийся по площади с Ирландией (без учета незначительных ливийских захватов), представляет собой *предельно четкую цель для проведения силовых операций*. Прочная привязка к территории не грозила бы серьезными последствиями, если бы она отражала изменение баланса сил в пользу антиправительственного формирования, его устойчивую наступательную динамику. Однако ИГ не только не наступает, но и теряет ранее захваченные земли. Территория «халифата»

сжимается, делая его «регулярные силы» и легко локализуемую транспортную и экономическую инфраструктуру еще уязвимее.

Одновременно ИГ должно *поддерживать внутренний порядок и удовлетворять потребности своих «подданных»*. Это требует своей части ресурсов в то время, как возможности ИГ неуклонно сокращаются. Даже сведя заботу о населении к минимуму, руководство «халифата» не в состоянии полностью игнорировать его. В противном случае ИГ лишится последней видимости лояльности своих «подданных», столкнется с беспорядками, подавление которых также потребует сил и ресурсов, и, что важнее всего, подорвет свою финансовую основу. Налоги, штрафы и прямое вымогательство в 2015 г. приносили третью часть доходов ИГ. Доведенное до полной нищеты население уже не сможет играть роль важнейшего донора. Кроме того, беспорядки грозят перебоями в добыче нефти или полной ее остановкой. Каковы бы ни были перспективы ИГ, очевидно, что захват территорий не только открыл перед «халифатом» ряд возможностей, но и обременил его трудновыполнимыми «социальными обязательствами».

Наконец, потеря территорий грозит ИГ *утратой значительной доли пропагандистского потенциала*, обеспечившего массовый приток иностранных добровольцев. Военные неудачи и сопровождающее их падение платежеспособности ИГ сами по себе могут остановить многих потенциальных боевиков. Но при этом особое значение будет иметь и психологический эффект от деградации «халифата». Уменьшение или распад «халифата» могут дать многим вероятным сторонникам повод усомниться в «избранности» его лидеров и «благословенности» начатой ими борьбы.

Отсутствие единства среди противников, с одной стороны, до сегодняшнего дня спасает ИГ от безнадёжного противостояния со сплоченной вражеской коалицией. С другой стороны, *уже само количество врагов, пусть и действующих несогласованно, ставит ИГ перед серьезным вызовом*. Его главные силы в Ираке и Сирии вынуждены одновременно вести бои на нескольких направлениях, разделенных многими сотнями километров. Около пятисот боевиков ИГ с трудом удерживают небольшой и уже практически бесполезный плацдарм в Ливии [12]. В число противников ИГ входят даже те, кто мог бы рассматриваться как наиболее вероятный потенциальный союзник «халифата» — группировка «Джебхат Фатх аш-Шам» (до недавнего времени — сирийское ответвление «Аль-Каиды» «Джебхат аль-Нусра»). Только в междоусобице с другими исламистами

ИГ с 2014 г. потеряло несколько тысяч боевиков [13]. При этом «вассалы», подобные «Боко харам», не способны прийти на помощь главным силам «халифата». Принесенные ими клятвы верности могли удовлетворять пропагандистские амбиции ИГ, но полностью лишены смысла в контексте боев в Ираке и Сирии.

Мощный пропагандистский аппарат способствовал притоку в «вооруженные силы» ИГ добровольцев из десятков стран. Однако крайняя агрессивность распространяемых ИГ посланий одновременно *дискредитировала его в глазах миллионов мусульман* и побудила даже радикально настроенных мусульманских богословов осудить действия ИГ как нарушение норм ислама [14]. Безусловно, не пропаганда сама по себе, а определенная идеология лежит в основе шокирующей жестокости ИГ. Вместе с тем в целом ряде печально известных случаев именно желание произвести максимальный пропагандистский эффект было непосредственным мотивом показательных экзекуций, сделавших название ИГ синонимом изуверства. Более того, сцены показательных казней американских и европейских граждан, периодически появляющиеся в СМИ и в Интернете, *побуждают страны Запада нарастить давление на ИГ*, выдерживать которое «халифату» становится все труднее.

Само присутствие среди боевиков ИГ иностранных граждан также чревато серьезными проблемами. Факты свидетельствуют о конфликтах в структурах ИГ между иностранцами и боевиками местного происхождения (кроме того, наблюдаются трения между выходцами из Ирака и Сирии). Привилегированное положение многих иностранцев (прежде всего, американцев и европейцев) не могло не вызвать недовольства со стороны примкнувших к ИГ местных жителей. После того, как иностранцы неоднократно показали свою ненадежность на поле боя, недовольство вылилось в попытки оттеснить их с руководящих позиций. Развернувшаяся борьба совпала с сокращением финансовых ресурсов ИГ, грозящим урезанием щедрого вознаграждения, ранее выплачивавшегося иностранным боевикам. По словам обозревателей журнала *Foreign Affairs*, поскольку ИГ уже «не так богато и сильно, как прежде, оно не способно купить верность [любого боевика]» [15]. ИГ уже ослаблено борьбой с «Джебхат Фатх аш-Шам». Иностранные боевики, о массовом привлечении которых часто говорили как о крупном успехе ИГ, лишившись своих привилегий, могут начать еще одну междоусобицу теперь уже в самом «халифате».

Каким может быть исход борьбы с квазигосударством, имеющим такие сильные и слабые стороны?

Первый из вышеуказанных сценариев — *победа антиправительственных сил* — в случае ИГ нереален. Несмотря на множество косвенных сигналов и обилие пропагандистской риторики, вопрос о стратегической цели ИГ, остается сложным. Если считать таковой создание салафитского государства, не только охватывающего земли Ирака и Сирии, но и выходящего за пределы первоначального «ядра», то ее достижение с имеющимися у ИГ силами и перед лицом противостоящих ему врагов невозможно.

Примеры побед антиправительственных сил (Кипр, 1959 г., Куба, 1959 г., Алжир, 1962 г., Вьетнам, 1975 г., Афганистан, 1992 г. и пр.) показывают, что такой исход осуществляется, когда оппозицией достигнут решительный перевес на поле боя; правительственные силы деморализованы; правительственный лагерь расколот и происходит коллапс государственного аппарата; правительством утрачена поддержка со стороны сильного внешнего союзника; оппозицией, напротив, получена мощная внешняя поддержка; продолжение конфликта становится неприемлемым для правительства (потери; растущие расходы на продолжение конфликта; давление со стороны общественности); конфликт при всей своей остроте не затрагивает жизненно важных интересов государства, что позволяет правительственной стороне сравнительно безболезненно снять с себя бремя противостояния (эти факторы могут образовывать различные комбинации, прежде всего в зависимости от природы и формата конфликта: гражданская война, колониальный конфликт; партизанская война, террористическая кампания и т. д.). Наконец, все примеры победы антиправительственных сил — какими бы ни были их долгосрочные последствия — связаны с достижением сравнительно узких, локальных целей (смена политического режима в отдельной стране; провозглашение независимости нового государства).

Некоторые из перечисленных факторов или их аналоги могут проявиться в ходе дальнейшей борьбы с ИГ (углубление разногласий между противниками; окончательный распад и свержение правительства Асада; «усталость» иностранных противников ИГ и переориентация их внешней политики). Но если нечто подобное и случится, это не приведет к кардинальным изменениям в пользу ИГ. Оно миновало пик своей силы и клонится к упадку. После стремительного расширения границ в 2014 г. оно увязло в многосторонних конфликтах в Ираке и Сирии, любое переформатирование которых (выбывание одного или нескольких участников) все равно оставит ИГ перед лицом серьезных противников, уже показавших, что они способны остановить его экспансию.

Противостоящий ИГ «коллективный противник» — конгломерат разнонаправленных или открыто враждебных друг другу сил — до настоящего времени действует нескоординированно, чем продлевает существование «халифата». Вместе такого противника нельзя ослабить одномоментно и системно. К тому же ослабление или выпадение одного из сегментов действующего против ИГ конгломерата, приведет к перегруппировке и усилению других сегментов.

Так, гипотетическое падение режима Асада (место которого — также гипотетически — займет правительство, опирающееся на поддержку Запада), не будет означать для ИГ того стратегического успеха, каким явилось для кубинского «Движения 26 июля» падение режима Ф. Батисты. Выход из конфликта одной из больших внешних сил (США, Европа; Россия; Иран) не будет означать для ИГ того же, что означал для Вьетконга уход США из Вьетнама или для моджахедов — уход СССР из Афганистана. Даже если нечто подобное произойдет, оставшиеся участники, вероятно, с удвоенной энергией продолжат свои усилия по противодействию ИГ. Более того, уже одно нежелание оставлять стратегически важный регион соперникам способно стать причиной, заставляющей всех иностранных участников конфликта сохранять там свое присутствие, несмотря на серьезные издержки. Важно помнить и о том, что в отличие от антиправительственных группировок, достигших победы, ИГ поставило целью не локальные политические изменения, а пересмотр status quo в целом регионе. Поэтому число активно противодействующих ему держав может увеличиться как минимум за счет Израиля, Иордании и Египта.

Истории известны примеры побед, достигнутых коалициями антиправительственных формирований, каждое из которых в отдельности было слабее правительственных войск (свержение режима М. Наджибуллы объединенной афганской оппозицией в 1992 г.), или побед над разрозненными правящими коалициями, одержанных набирающими силу повстанцами (приход к власти «Талибана» в 1996 г.). Однако в случае ИГ силы распределены иначе: слабеющая сторона в одиночку противостоит нескольким превосходящим ее противникам.

Здесь следует коснуться периодически появляющихся сообщений о том, что «умеренная» оппозиция, «Джебхат Фатх аш-Шам» и ИГ в некоторых районах объединяют свои усилия в противодействии войскам сирийского правительства. Во-первых, эти сообщения противоречивы и нередко поступают из сомнительных источников [например: 16]. Во-вторых, даже принимая такую

версию, нельзя не видеть, что речь идет о ситуативных соглашениях (например, в осажденном Алеппо), а не об устойчивом союзе. В-третьих, развивая эту тему, нельзя забывать о том, что любой стратегический союз с ИГ лишит «умеренную» оппозицию западной поддержки и критически ослабит ее. Такое партнерство не приблизит ИГ к победе.

Из предпосылок следующего сценария — *разоружение антиправительственных сил и их возвращение в легальную политику* — налицо только заметное ослабление «халифата» при сохранении им сил и ресурсов, достаточных для продолжения борьбы и — чисто гипотетически — торга с противниками. Но вызывает сомнения наличие политической почвы для такого торга.

Британский политик и дипломат Дж. Пауэлл, сыгравший важную роль в подготовке Белфастского соглашения 1998 г., считает возможным сочетание силового давления на ИГ с открытием каналов для обсуждения условий прекращения конфликта [17]. Пауэлл указывает на то, что именно такой сценарий был успешно осуществлен в отношении Ирландской республиканской армии. Пауэлл полагает, что нажим на ИГ и осознание бесперспективности дальнейшей борьбы могут заставить кого-то в руководстве «халифата» пойти на уступки и, отказавшись от попыток воссоздания «праведного халифата» и от джихада, ограничиться вопросами политических прав и безопасности суннитского населения Ирака и Сирии. Несмотря на изуверство ИГ, Пауэлл допускает вероятность активизации в верхушке «халифата» неких умеренных элементов из числа бывших функционеров партии «Баас» или офицеров вооруженных сил и спецслужб саддамовского Ирака, примкнувших к ИГ по причине притеснения суннитов после свержения С. Хусейна, но не являющихся религиозными фанатиками.

Однако параллели, проводимые Пауэллом, далеко не бесспорны. Даже если само по себе присутствие умеренных оппортунистов в руководстве «халифата» возможно, насколько сильным будет их влияние? В ходе переговоров о будущем Северной Ирландии каждая из сторон была достаточно влиятельной в своем лагере для того, чтобы обеспечить выполнение принятых решений (тем не менее на разоружение всех неправительственных группировок ушло около десяти лет). Аналогичной была ситуация в Колумбии, где в 1990 г. разоружилась и легализовалась партизанская группировка «Движение 19 апреля» («М-19»). Эти процессы проходили под руководством признанного лидера «М-19» К. Писарро (который после трансформации партизанской группировки в легальную партию принял участие в президентских выборах).

Весьма сомнительно, что умеренные элементы — если они найдутся в рядах ИГ и сформируют некую переговороспособную политическую силу — обеспечат управляемый выход из конфликта. Их шаги натолкнутся на сопротивление со стороны индоктринированных радикалов и просто беспринципных головорезов, привлеченных пропагандой ИГ и не заинтересованных в прекращении кровопролития. Наиболее вероятным исходом здесь выглядит междоусобица в самом ИГ, на фоне которой любые переговоры и обещания будут мало стоить.

Более того, остается открытым и вопрос о том, сможет ли уже противоположная сторона гипотетических переговоров с ИГ обеспечить исполнение принятых на себя обязательств по защите интересов иракских и сирийских суннитов. И в Северной Ирландии, и в Колумбии вооруженной оппозиции противостояли устойчивые центральные правительства. ИГ имеет дело с разнородным конгломератом противников, многие из которых в принципе отвергают какие бы то ни было компромиссы с ИГ — не говоря уже о сотрудничестве с неким его легальным политическим преемником. Таким образом, и по эту сторону водораздела идея гипотетических переговоров с «обновленным ИГ» изначально оказывается в центре узла трудноразрешимых противоречий.

Так или иначе, до настоящего времени ни одна из сторон конфликта не проявила ни малейшей готовности к поиску компромисса, а приход к власти Д. Трампа, сделавшего уничтожение ИГ одним из своих внешнеполитических приоритетов, способен на годы или навсегда положить конец спекуляциям о переговорах с «халифатом» и его «трансформации».

Опыт показывает, что переговоры и компромиссы могут быть компонентом и другого сценария — *самороспуска антиправительственных формирований*. За столом переговоров или в одностороннем порядке правительство предлагает критически ослабленной, зашедшей в тупик вооруженной оппозиции амнистию (сравнительно мягкие наказания) в обмен на прекращение сопротивления. В сочетании с неослабевающим давлением открывающиеся возможности для сравнительно безболезненного выхода из тупика подталкивают многих боевиков к тому, чтобы сдаться. Это ускоряет общую деградацию антиправительственной группировки, признание ею поражения и ее самороспуск. (Примером такого «растворения» служат итальянские «Красные бригады».)

Но является ли такой ход событий реалистичным сценарием применительно к ИГ? Самороспуск антиправительственного формирования, помимо всего прочего, предполагает наличие стабиль-

ной среды, в которую могут вернуться боевики и которая позволит им реинтегрироваться. Даже если допустить, что в сравнительно скором времени ИГ достигнет критической отметки в своем ослаблении, его боевикам нелегко будет получить шанс на возвращение к нормальной жизни. В условиях продолжающегося в Сирии конфликта трудно говорить о гарантиях амнистии, о социальной реабилитации и пр. Возможно, ситуация в Ираке несколько стабильнее, но при сохранении враждебности между иракскими суннитами и шиитами допустимо предположить, что и иракские боевики ИГ не увидят перед собой обнадеживающих перспектив.

Члены разваливающихся вооруженных группировок могут рассчитывать просто скрыться от наказания, но и такие попытки крайне затруднительны в условиях «войны всех против всех». Вчерашние «воины джихада», пытающиеся смешаться с мирным населением, рискуют испытать все лишения, которые конфликт принес рядовым гражданам. Следует учесть и то, что многие из боевиков ИГ — иностранцы, которым «возвращение к нормальной жизни» на родине грозит тюремным заключением. Наконец, следует также учесть и масштаб ИГ. Маловероятно, что его многотысячные отряды могут «раствориться» подобно подпольной группускуле, насчитывающей несколько десятков членов.

Если вести речь о некоем «растворении» ИГ, то оно, скорее всего, выльется в появление на месте его «регулярных» подразделений многочисленных банд, продолжающих, как и ИГ, паразитировать на местном населении, но подвижных уже не салафитской идеологией, а инстинктом самосохранения. Некоторые из этих банд могут примкнуть к другим антиправительственным формированиям (в первую очередь, в Сирии), тем самым подпитывая общую напряженность.

Наиболее вероятным исходом борьбы с ИГ в настоящее время кажется его разгром. Непрерывающиеся воздушные и наземные удары привели к большим потерям в рядах боевиков и значительному сокращению территории «халифата». Продолжается наступление на его главные политические центры — Мосул в Ираке и Эр-Ракку в Сирии. Основательно расстроена экономическая база ИГ.

Вместе с тем разгром «халифата» отнюдь не сулит быстрого, а тем более автоматического устранения сопряженной с ним угрозы — иными словами, не сулит быстрой *победы*.

Во-первых, следует понимать, что, несмотря на достигнутые противниками ИГ успехи и их значительное техническое и численное превосходство, сам разгром «халифата» еще не является

вопросом ближайшей перспективы. ИГ не уникально как крупная вооруженная структура, контролирующая значительную территорию, и все же нанести ему сокрушительное поражение будет во многом сложнее, чем другим подобным формированиям. Степень самодостаточности «халифата», а следовательно, и его устойчивости к внешнему военному и экономическому давлению весьма высока даже в сравнении с такими мощными группировками, как «Тигры освобождения Тамил-Илама». (Доля финансовой помощи из-за рубежа в бюджете «Тигров» составляла около 60 %, тогда как в случае ИГ этот показатель равен лишь 2 % [9, с. 7; 18].) Точные данные о численном составе «вооруженных сил» «халифата» недоступны, но уже порядковые оценки (колеблющиеся, как правило, на уровне нескольких десятков тысяч [19]) свидетельствуют о значительном масштабе (умноженном на многолетний боевой опыт и хорошо подготовленные укрепления в главных городах «халифата»). Потребуется еще немало усилий, чтобы критически ослабить ИГ, лишить его способности организованно сопротивляться и восстанавливать силы.

Во-вторых, нужно видеть разницу между *разгромом* вооруженной оппозиции и *победой* правительственных сил. Разгромленная (т. е. понесшая тяжелые потери, дезорганизованная) сторона может прекратить сопротивление, но, сохранив некоторые ресурсы, может и перевести конфликт в качественно иное русло (к примеру, от полномасштабного вооруженного противостояния перейти к тактике террористических атак). Лишь после того, как правительству удастся тем или иным способом решить проблему «реликтового насилия», можно говорить о завершении конфликта и о конкретном сценарии его финала.

Победный сценарий — помимо физической деструкции оппозиционных сил — предполагает наличие (восстановление) всестороннего правительственного контроля в очаге конфликта. Такая потребность менее остра в случае борьбы с небольшими вооруженными группами, действующими в подполье и не способными дестабилизировать, а тем более подчинить себе целые регионы. Подобные группы создают лишь эпизодические помехи нормальному функционированию политической системы. Но окончательная победа над вооруженным формированием, захватившим значительную территорию, выдвигает проблему восстановления правительственного контроля на передний план. Разгром созданных вооруженной оппозицией квазигосударственных структур создает вакуум, который должен быть безотлагательно заполнен правительством. Опыт прежних конфликтов (например, гражданской войны на

Шри-Ланке) показывает, что проблема нередко решается с грубыми нарушениями прав человека, что, в свою очередь, порождает серьезные вопросы [20]. Но, так или иначе, конфликт нельзя считать победно завершенным, если по достижении военного успеха, правительство лишь эпизодически осуществляет контроль на отвоеванной территории.

Очевидным образом, установление такого контроля на территориях, освобождаемых от власти ИГ, представляет собой сложнейшую задачу. Противостояние «халифату» является единственным общим интересом для некоторых его врагов. Многие очищаемые области находятся в центре давних этнических конфликтов, лишь поверхностно замороженных на время борьбы с ИГ. По мере отступления халифата старые противники, ставшие невольными союзниками (в первую очередь правительство Ирака и курды), вновь обращаются к разделяющим их территориальным спорам [21]. Не менее болезненным остается вопрос о судьбе режима Асада и о будущем Сирии, разделяющий страны Запада, «умеренную» сирийскую оппозицию, Турцию и курдов, с одной стороны, и (помимо дамасского правительства) Россию, Иран и поддерживаемую Ираном группировку «Хезболла» — с другой. На таком калейдоскопическом фоне перспектива быстрого и эффективного заполнения вакуума власти, который образуется в случае разгрома ИГ, представляется едва ли не иллюзорной. (Некоторые эксперты рассуждают (возможно, небезосновательно) о том, что разгром «халифата» неосуществим без наземного вторжения сил Запада [22]. Но и в том случае, если западные страны — прежде всего, США — решатся направить в Ирак и Сирию крупный сухопутный контингент, маловероятно, что перед ним будет поставлена и задача последующего восстановления порядка — в первую очередь, из-за сомнительной способности иностранных военных эту задачу выполнить.)

В данных условиях более вероятным продолжением военного разгрома ИГ видятся накаливание старых и возникновение новых линий противостояния; появление новых альянсов в рамках уже переформатированного конфликта; многочисленные самосудные расправы со стороны местного населения над бывшими боевиками ИГ и множась на этой почве столкновения между представителями суннитских и шиитских общин. Разгром основных сил «халифата», не закрепленный установлением эффективного контроля на формально освобожденных территориях, может оставить после себя чрезвычайно опасные группы-осколки (действующие самостоятельно или ищущие союзников), практически единственной целью которых окажется инстинктивное продолжение кровопро-

лития как единственной питательной среды для их существования. Даже с учетом боевых потерь, прекращения притока иностранных добровольцев и дезертирства на этапе разгрома ИГ эти группы будут достаточно многочисленными. Пути для массового бегства могут быть отрезаны. Некоторые из боевиков (в частности, те, чьи преступления зафиксированы в пропагандистских материалах «халифата») вынужденно останутся в серой зоне на территории Ирака и Сирии. Сокращение численности и возможностей, отсутствие реальных перспектив и ставка на продолжение конфликта ради конфликта будут толкать эти пережившие разгром «халифата» группировки к использованию самых грубых методов. Военные неудачи уже заставили ИГ резко увеличить число террористических атак в тылу своих противников [23]. Незавершенная деструкция «халифата» углубит эту тенденцию (весьма вероятно, с участием иностранных боевиков, действующих в своих странах — как в мусульманском мире, так и на Западе).

Вышесказанное не дает оснований для оптимизма. Рассмотрение текущей ситуации в Ираке и Сирии с позиций уже накопленного опыта показывает, что ни один из четырех основных сценариев завершения подобного конфликта в сложившихся условиях не осуществится (не осуществится в полной мере). Нереальными представляются *победа* ИГ и его *трансформация в легальную политическую партию*. Более того, гипотетические попытки трансформировать ИГ изнутри, усилиями неких умеренных элементов в его руководстве, практически гарантированно вызовут в «халифате» междоусобицу с непредсказуемыми последствиями. Наиболее вероятным видится сочетание элементов двух других сценариев (*самороспуска* ИГ и *победы* над ним), но при этом сочетание весьма неудачное для противников ИГ. Военные неудачи, утрата ключевых позиций и источников ресурсов могут привести к дезинтеграции «халифата». Но велика опасность того, что на его месте, в серых зонах, оспариваемых друг у друга бывшими союзниками, возникнут очаги бандитского и террористического насилия. ИГ возникло на почве, уже подготовленной многолетними иракским и сирийским конфликтами, и полное устранение (или критическое ослабление) его как фактора региональной и международной нестабильности возможно лишь при условии разрешения этих конфликтов и восстановления (создания) в их зоне эффективных властных структур. В противном случае, даже в ослабленном и дезинтегрированном состоянии, мутируя и приспособляясь, ИГ или его преемники останутся опасными участниками одного из самых затяжных и кровопролитных конфликтов в новейшей истории.

Литература:

1. Hoffman B. The Coming ISIS — al Qaeda Merger [Electronic resource]. — Access mode: <https://www.foreignaffairs.com/articles/2016-03-29/coming-isis-al-qaeda-merger>
2. Juergensmeyer M. How ISIS Will End [Electronic resource]. — Access mode: <https://www.thecairreview.com/essays/how-isis-will-end/>
3. U.S. Grand Strategy: Al-Qaeda and ISIS: Existential Threat to the U.S. and Europe. — Washington: Institute for the Study of War, 2016. — 38 p.
4. Kerry: ISIS Poses “threat to the entire world” [Electronic resource]. — Access mode: <http://thehill.com/policy/international/218999-kerry-isis-poses-threat-to-the-entire-world>
5. Cronin A. How al-Qaida Ends / A. Cronin // International Security. — Summer 2006. — p. 7-48.
6. Jones S., Libicki M. How Terrorist Groups End / S. Jones, M. Libicki. — RAND, 2008. — 225 p.
7. Connable B., Libicki M. How Insurgencies End / B. Connable, M. Libicki. — RAND, 2010. — 244 p.
8. Cronin A. ISIS is Not a Terrorist Group [Electronic resource]. — Access mode: <https://www.foreignaffairs.com/articles/middle-east/isis-not-terrorist-group>
9. ISIS Financing. — Paris: Center for the Analysis of Terrorism, 2016. — 31 p.
10. U.S. Grand Strategy: Jabhat al Nusra and ISIS: Sources of Strength. — Washington: Institute for the Study of War, 2016. — 32 p.
11. The Flow of Foreign Fighters to the Islamic State. — Washington: Center for American Progress, 2016. — 24 p.
12. Wehrey F. Libyans Are Winning the Battle Against the Islamic State [Electronic resource]. — Access mode: <http://foreignpolicy.com/2016/06/30/libyans-are-winning-the-battle-against-the-islamic-state/>
13. Byman D., Shapiro J. Homeward Bound? [Electronic resource]. — Access mode: <https://www.foreignaffairs.com/articles/syria/2014-10-01/homeward-bound>
14. Magid A. ISIS Meets its Match? [Electronic resource]. — Access mode: <https://www.foreignaffairs.com/articles/jordan/2016-02-17/isis-meets-its-match>
15. Mironova V., Hussein M. The Downfall of ISIS [Electronic resource]. — Access mode: <https://www.foreignaffairs.com/articles/syria/2016-09-26/downfall-isis>
16. ISIS and US-Backed “Moderate” Rebels Join Forces, Attack Syrian Army in Southeastern Aleppo [Electronic resource]. — Access mode: <http://russia-insider.com/en/politics/isis-and-us-backed-moderate-rebels-join-forces-attack-syrian-army-aleppo/ri12990>
17. Powell J. Negotiate With ISIS [Electronic resource]. — Access mode: <http://www.theatlantic.com/international/archive/2015/12/negotiate-with-isis/419157/>
18. Layton P. How Sri Lanka Won the War [Electronic resource]. — Access mode: <http://thediplomat.com/2015/04/how-sri-lanka-won-the-war/>
19. The ISIS Militants, How Many Are They? [Electronic resource]. — Access mode: <https://southfront.org/the-isis-militants-how-many-are-they/>
20. Прошин Д. В. Неліберальна демократія та надмірна сила в протидії тероризму (на прикладі Перу та Шрі-Ланки) / Д. В. Прошин // Вісник Дніпропетровського університету. — 2015. — N 1. — с. 169-175.
21. Malsin J. The Next War for Iraq [Electronic resource]. — Access mode: <http://time.com/isis-mosul/>
22. Jeffrey J. How to Defeat ISIS [Electronic resource]. — Access mode: <http://www.foreignaffairs.com/articles/syria/2016-01-04/how-defeat-isis>

23. Engel P. ISIS is increasingly relying on this brutal tactic as it loses territories in the Middle East [Electronic resource]. — Access mode: <http://www.businessinsider.com/isis-suicide-bombings-iraq-2016-5>

Прошин Д.В. Боротьба з «Ісламською державою»: історичний досвід, сценарії та перспективи. — Стаття.

Анотація. У статті проаналізовано питання про перспективи боротьби із т. зв. «Ісламською державою». Із залученням досвіду чисельних громадянських війн та антитерористичних кампаній позначено основні сценарії завершення конфліктів за участі антиурядових збройних формувань. Представлено міркування щодо вірогідності кожного з цих сценаріїв у контексті боротьби з «Ісламською державою».

Ключові слова: антиурядові збройні формування, тероризм, припинення збройних конфліктів, «Ісламська держава».

Proshyn D.V. The struggle against the Islamic State: historical experience, scenarios and prospects. — Article.

Summary. In the article, the question about prospects of the struggle against so called Islamic State is analyzed. On the basis of the experience of numerous civil wars and anti-terrorist campaigns, main scenarios of how conflicts involving anti-government armed entities may end are delineated. Considerations regarding the probability of each of these scenarios in the context of the struggle against the Islamic State are proposed.

Keywords: anti-government armed entities, terrorism, resolution of armed conflicts, Islamic State.

Піпченко Н. О.

доктор політичних наук,

*доцент кафедри міжнародної інформації Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

МІЖНАРОДНА ІНТЕРНЕТ-КОМУНІКАЦІЯ США: ВІД ВІРТУАЛЬНОЇ ДИПЛОМАТІЇ ДО СОЦІАЛЬНИХ МЕДІА

Анотація. Інформаційний вплив інноваційних технологій на міжнародну систему істотно змінює форми, методи і сутність міжнародної комунікації, що необхідно враховувати при здійсненні зовнішньополітичної діяльності, оскільки дотримання балансу між безпекою та активною зовнішньою політикою в мережі Інтернет вимагає достатніх політичних, інтелектуальних, технологічних, організаційних і фінансових ресурсів. Встановлено, що США використовують інструменти міжнародної інтернет-комунікації для ефективного пояснення своїх зовнішньополітичних ініціатив і державних програм зовнішній і внутрішній громадськості, що дозволяє підтримувати глобальне лідерство держави.

Ключові слова: міжнародні відносини, зовнішньополітична діяльність, міжнародна інтернет-комунікація, США.

Постановка проблеми. Міжнародно-політична діяльність США на початку XXI ст. відзначається глобальним характером цілей у поєднанні з адекватними можливостями їхньої реалізації власними політичними, економічними, інформаційними і військовими засобами. Постійне удосконалення стратегії підтримки світового лідерства США розглядається зарубіжними і вітчизняними фахівцями як головний пріоритет зовнішньополітичної діяльності держави, сутність якої зводиться до пошуку альтернативних шляхів здійснення впливу на взаємодію різних акторів у міжнародному середовищі та переосмислення ролі «жорсткої» й «м'якої» сили у світовій політиці. Основною геополітичною складовою стратегії зміцнення світового лідерства США експерти називають перетворення реально чи потенційно ворожої держави або регіонального об'єднання держав у союзника або партнера західної спільноти.

Аналіз досліджень та публікацій. Дослідженню проблем впливу інформаційно-комунікативних технологій на політичну діяльність міжнародних акторів присвячено наукові роботи З. Бжезинського, Г. Кіссінджера, Р. Кеохейна, Дж. Ная мл., Дж. Розенау, С. Хантінгтона, А. Багірова, К. Гаджієва, В. Іноземцева, А. Торкунова, П. Циганкова,

Л. Губерського, В. Гондюла, О. Білоруса, В. Бебика, О. Зернецької, Є. Камінського, В. Копійки, О. Коппель, Є. Макаренко, В. Манжолі, М. Михальченка, М. Ожевана, Г. Почепцова, М. Рижкова, М. Розумного, Є. Тихомірової, О. Шевчука та інших, які аналізують проблеми політичного прогнозування, міжкультурного співробітництва, проблеми забезпечення національних інтересів міжнародних акторів у сучасному інформаційному просторі.

Мета статті — дослідити особливості міжнародної інтернет-комунікації США. Завдання статті: виявити ефективність здійснення міжнародної комунікації США для підтримки національних інтересів.

Виклад основного матеріалу. Ступінь збалансованості доктрин і стратегій зовнішньої політики США у контексті підтримки глобального домінування більшою мірою залежить від вибору механізмів забезпечення постійних і поточних цілей зовнішньої політики. Стратегія зміцнення світового лідерства США свідчить про пріоритетність політики «м'якої» сили, яка нині втілюється засобами міжнародної комунікації, зокрема, новітній інструментарій використовується для розширення американського світового лідерства, поглиблення участі у міжнародно-політичних процесах і формування такої міжнародної системи, в якій би США продовжували зберігати лідерство.

У цьому контексті вітчизняні дослідники зазначають, що ідеться про геостратегічну переорієнтацію і формування довгострокових трендів зовнішньої політики США, розгортання яких буде відбуватися упродовж XXI ст. Перегляд основних принципів зовнішньополітичної стратегії США відбуватиметься у контексті забезпечення інтересів безпеки держави від західної частини Тихого океану і Східної Азії до Індійського океану і Південної Азії, оскільки цей периметр характеризується поєднанням можливостей і загроз, які є детермінантами щодо необхідності збереження військовими силами США глобальних параметрів своєї активності [1; 2].

Поняття «віртуальна дипломатія» було уведено у США в середині 90-х рр. XX ст. і пов'язано

з впровадженням концепції «м'якої сили», запропонованої Дж. Наєм-мл. для розвитку і втілення концепції нової дипломатії США у ХХІ ст. На його думку [3], використання глобальної інформаційно-комунікаційної мережі сприяє формуванню нової моделі дипломатичної діяльності, яка спрямована на переконання світової спільноти у правильності і дієвості зовнішньополітичних рішень провідних акторів міжнародних відносин. Ідею запровадження віртуальної дипломатії було враховано в стратегії і практиці публічної дипломатії США, яка одним із своїх пріоритетів визначила розвиток мережі як засобу комунікацій між США та міжнародною спільнотою. Суть віртуальної дипломатії полягає у використанні методів, технологій та інструментарію глибокого «м'якого ідеологічного впливу» на світову громадськість, на розбудову та «вбудову» у масову свідомість системи базових ідеалів і цінностей держав-політичних лідерів. Як наслідок, відбуваються зміни у діяльності дипломатичних установ (посольств, консульств) та професійній підготовці дипломатів, які мають володіти інформаційно-комунікаційним інструментами і масовокомунікаційними навичками. Універсальний підхід до розуміння віртуальної дипломатії розроблено в Інституті миру США, за яким «віртуальна дипломатія» означає таку форму зовнішньополітичної діяльності, яка асоціюється з використанням глобальних інформаційно-комунікаційних мереж у міжнародних відносинах і охоплює практику міждержавних відносин, системи прийняття зовнішньополітичних рішень, комунікації дипломатичних установ, що здійснюються за допомогою інформаційних та комунікаційних технологій у контексті змін, які відбуваються у комп'ютерній та телекомунікаційних сферах [4].

Зовнішньополітична практика США на міжнародній арені є поєднанням традиційності та інноваційності, що проявляється у використанні інструментарію міжнародної комунікації для підтримки і забезпечення національних інтересів держави. Вплив міжнародної інтернет-комунікації на процеси глобальної взаємодії політичних акторів розглядають і як політичний, і як дипломатичний прорив розвитку сучасних міжнародних відносин. Взаємозв'язок міжнародної інтернет-комунікації і міжнародних відносин відбувається на декількох рівнях: особистісному, міжгруповому, колективному, результатом чого є зростання впливу нетрадиційних міжнародних акторів на діяльність державних або неурядових інституцій та привернення уваги світової громадськості до існуючих глобальних проблем.

На сучасному етапі міжнародно-політичний процес, який відбувається в мережі Інтернет не-

обхідно розглядати як політичний засіб, що реалізується через електронну участь громадян у світових політичних процесах; як політичне середовище, що реалізується через сучасні глобальні соціальні структури, тобто віртуальні спільноти, онлайнові світи тощо, при цьому політичні процеси, які відбуваються в межах виміру, є замкнутими і локальними; як політичну цінність, яка реалізується через правові особливості регулювання інтернету, що виявляється у вигляді законодавчих заходів, судових процесів або протестів з боку віртуальних співтовариств.

Концепцію віртуальної дипломатії було започатковано Державним Департаментом США у 2004 р., коли було представлено Стратегічний план застосування інформаційних технологій у дипломатичній діяльності на 2006–2010 рр., в якому визначено цілі Державного Департаменту у зв'язку з використанням сучасних інформаційних технологій (далі ІТ). У документі обґрунтовано доцільність ефективного використання ІТ для більш ефективного позиціонування зовнішньої політики США і оптимального впливу на світову спільноту з метою переконання у правильності такої політики [5]. Зауважимо, що у сучасній концепції віртуальної дипломатії враховано стратегічне планування зовнішньополітичного відомства, що стосується практики публічної дипломатії та можливості її поєднання з віртуальною / електронною / цифровою діяльністю. Зокрема, узагальнюючи наявні стратегічні плани Державного департаменту з 2004 до 2016 рр., наголосимо на тому, що посольства та інші державні структури, до компетенції яких відноситься міжнародне співробітництво, мають швидко реагувати на контент оперативної інформації і позитивно впливати за допомогою повідомлень, підготовлених щодо різних подій, на світовий політикум і громадськість; детальне вивчення громадської думки в інших країнах уможливило ефективну комунікацію дипломатичного представництва з громадськістю в країні перебування і врахування громадської думки в інформаційно-роз'яснювальній роботі, тобто дає змогу розмовляти дипломатам «однією мовою» з громадянами; використання комунікаційних технологій, зокрема, веб-сайтів Державного Департаменту, посольств та місій США для роботи з громадськістю, сприяє інтерактивному діалогу передусім з молодіжною аудиторією (для США — особливо з молоддю арабського світу) для поширення цінностей демократії та міжнародному обміну в науково-освітній сфері [6].

Оновлені підходи до віртуальної дипломатії США пов'язані з ініціативами президента Б. Обама щодо трансформації зовнішньополітичної стратегії і дипломатичної діяльності держави. З огляду на

що, було вироблено комплексну програму використання інструментів публічної, віртуальної та медіадипломатії у діяльності Держдепартаменту США. Основні положення програми зосереджувались на: інвестуванні у пропаганду — США заручались підтримкою комерційних та незалежних постачальників інформації з метою поширення власної об'єктивної та різноманітної інформації для скептично налаштованої американської аудиторії; інвестуванні з метою роз'яснення зовнішньої політики держави американській аудиторії, оскільки зменшення новин про міжнародні відносини призвело до зниження поінформованості американської спільноти, що відповідно викликало несприйняття зовнішньополітичної стратегії держави; наданні пріоритету місцевим мас-медіа над державними, тобто відбулося поглиблення співробітництва з місцевими мас-медіа з метою донесення американських ідей та цінностей демократії, верховенства права і толерантності до всієї зовнішньої аудиторії; інвестуванні у розвиток інтернет-медіа з метою консолідації суспільства, враховуючи необхідність підтримки американською громадськістю зовнішньополітичної діяльності держави у неформальних комунікаціях; залученні міжнародних мас-медіа до діяльності у внутрішньому інформаційному середовищі США, щоб забезпечити належне інформування американської спільноти з питань міжнародних відносин і зовнішньої політики [7].

Таким чином, віртуальна дипломатія США реалізується через стратегію американської політичної гегемонії та «м'якого» впливу, що сповідують різні підходи проте спрямовані на однаковий політичний результат — домінування американських цінностей США у системі міждержавних відносин, зокрема, для забезпечення політичних акцій країни у мережі Інтернет. Подібний контекст дозволяє чітко формулювати зовнішню політику, наміри і дії зовнішньополітичного відомства на всіх рівнях функціонування держави. Для Державного департаменту США віртуальна дипломатія стала стратегічним елементом влади в інформаційну добу, оскільки забезпечує просування національних інтересів США через інформування американської та світової спільноти з питань зовнішньої політики та врегулювання міжнародних відносин. Використання традиційної та віртуальної дипломатії у сучасній зовнішньополітичній діяльності є обов'язковим та важливим інструментом досягнення таких важливих цілей, як сприяння глобальному економічному зростанню, просування демократичних принципів урядування та захист глобального навколишнього середовища. Пріоритети зовнішньої політики США реалізуються за допомогою інформаційних програм

та зумовлюються перевагами інформаційно розвинутої країни.

Державний департамент США використовує інструментарій віртуальної дипломатії для посилення культурного обміну та поширення ідей глобальної демократизації світу, тобто створення демократичних політичних систем, які захищають права людини, ідеї ліберального конституціоналізму, свободу думки, незалежність засобів масової інформації. США використовують ідею глобальної демократії як універсальну модель, яка забезпечує провідні позиції держави в світі та її інформаційну присутність у важливих для забезпечення національних інтересів держави регіонах.

Особливості функціонування інтернету цікавлять фахівців не лише з технологічного, а й з соціально-політичного погляду, саме розвитку цієї складової присвячено ряд державних актів США, зокрема: меморандуми президента США про прозорість та відкритість уряду (21 січня 2009 р.); щодо використання соціальних медіа, інтерактивних веб-технологій і Закону про зменшення паперової роботи (7 квітня 2010 р.); щодо забезпечення конфіденційності при використанні веб-сайтів «третьої сторони» і різноманітних додатків для взаємодії з громадянами (25 червня 2010 р.) тощо. Значенню соціальних медіа для розвитку міжнародних відносин та їх впливу на політичну владу окремих держав були присвячені виступи тодішнього державного секретаря Х. Клінтон щодо свободи в інтернеті (21 січня 2010 р. і 15 лютого 2011 р., м. Вашингтон). Також бюро управління інформаційними ресурсами Державного департаменту США розробили проект використання соціальних медіа в дипломатичній роботі (6 жовтня 2010 р.).

Зокрема, у виступах держсекретаря йшлося про те, що спільно з приватним сектором, науковою спільнотою та неурядовими організаціями уряд США закликає освоювати сучасні технології зв'язку й застосувати їх у зовнішньополітичній діяльності. За допомогою сучасних технологій міжнародної інтернет-комунікації США планують розширити можливості пересічних громадян щодо каналів поширення та отримання інформації, одночасно зміцнивши традиційні методи дипломатії. Також Х. Клінтон стверджувала, що інформаційна свобода є шляхом до миру і безпеки, які створюють фундамент глобального прогресу, разом із тим асиметричний доступ до інформації завжди є однією з головних причин міжнародних конфліктів. Тому США закликають активізувати діяльність робочої групи щодо глобальної свободи мережі як форуму для обговорення загроз свободі інтернету в усьому світі, оскільки навіть в авторитарних країнах інформаційні мережі допомагають

забезпечити прозорість інформації та створити умови для вищого ступеня звітності урядових структур. Хоча паралельно з цим державні інституції можуть використовувати такі мережі для боротьби з інакомисленням через введення жорсткої цензури [8].

Зауважимо, що з метою заохочення державних службовців використовувати сучасний інструментарій міжнародної інтернет-комунікації для управління своєю діяльністю, співробітництва з дипломатичними установами, урядовими і неурядовими організаціями США та інших країн світу, для полегшення процесу прийняття зовнішньополітичних рішень, було розроблено програми у вигляді соціально-політичних медійних платформ, які дозволяють дипломатам ефективно та активно співпрацювати з різними цільовими групами, зокрема: Вікі Діпловедія — онлайн-енциклопедія Державного департаменту США, яку редагують співробітники міністерства і яка є доступною для всіх, хто цікавиться роботою відомства; співтовариство державних блогів — ініціатива, метою якої є об'єднати всіх державних службовців, які працюють у сфері міжнародних відносин, для координації та ефективної діяльності, розміщення та обговорення внутрішньої інформації; відділ обговорень — ініціатива, спрямована на обговорення пропозицій дипломатів щодо інновацій та реформ у сфері забезпечення зовнішньополітичних інтересів США; віртуальна студентська дипломатична служба — програма залучення молоді до сучасних форм дипломатичної діяльності за допомогою співробітництва з Державним департаментом та дипломатичними установами країни за кордоном; віртуальні презентаційні пости — програма, спрямована на розширення взаємодії з країнами та регіонами, у яких відсутні посольства або консульства США; внутрішня база даних — проект, спрямований на полегшення роботи співробітників зовнішньополітичного відомства щодо пошуку інформації у внутрішній та міжвідомчих базах даних; інформаційно-координаційний центр — консультації співробітників Державного департаменту США з метою полегшення виконання ними своїх функціональних обов'язків; спеціалізована мережа — програма, спрямована на заохочення дипломатів розширювати контакти за допомогою соціально-політичних медійних платформ. Зокрема, створено таку платформу для співробітників зовнішньополітичного відомства під назвою Corridor, у якій розміщено інформацію про професійні інтереси та здобутки кожного співробітника, коло його інтересів та зв'язків; DipNote — офіційний блог Державного департаменту США, створений для поширення інформації та обговорення актуальних міжнародних питань [9].

Дипломатичні установи США активно використовують мережеві можливості міжнародної комунікації через спілкування з внутрішньою та зовнішньою аудиторією в режимі онлайн для формування відчуття причетності громадянина до зовнішньополітичних кроків держави. Через створення власних профілів у різноманітних соціальних мережах зовнішньополітичне відомство та дипломатичні місії «розповідають» про свою діяльність, формують ставлення до зовнішньої політики держави, здійснюють вплив на свідомість цільових груп, також соціальні мережі сприяють обміну інформацією між громадськістю та державними установами. У документах Державного департаменту США наголошується, що використання соціальних медіа дозволяє розширити співробітництво та забезпечити обмін інформацією між внутрішніми та зовнішніми цільовими групами; використання «хмарних» технологій забезпечує глобальний доступ до інформації через надійну веб-інфраструктуру всім агентствам США, що працюють за кордоном; управління внутрішніми та зовнішніми ІТ-ресурсами сприяє ефективному обслуговуванню зовнішньополітичного відомства та дипломатичних представництв держави за кордоном.

Висновок. Державний департамент США підтримує декілька програм, пов'язаних з використанням інтернет-технологій для формування позитивного ставлення світової спільноти до зовнішньополітичних рішень американського керівництва на міжнародній арені. А відкриття акаунтів урядових інституцій та дипломатичних представництв у соціальних медіа зумовило не лише динамічне інформування про зовнішню політику США, але й уможливило формування нейтрального або позитивного інформаційного простору і щодо непопулярних рішень президентської адміністрації. Отже, саме ефективна інформаційно-роз'яснювальна робота зовнішньополітичного відомства США та дипломатичних представництв за кордоном з використанням міжнародної інтернет-комунікації дозволяє Америці займати провідні позиції у міжнародно-політичному просторі. Додамо, що подальші перспективи дослідження використання інструментарію міжнародної інтернет-комунікації у зовнішньополітичній практиці держави пов'язані з діяльністю новобраного Президента США Д. Трампа.

Література:

1. Америка і Європа у сучасних міжнародних трансформаціях. Монографія. — К. : Центр вільної преси, 2014. — 472 с.
2. США і світ ХХІ століття : монографія. / Пахомов Ю. М., Коваль І. М., Шергін С. О. та інші. — К. : Центр вільної преси, 2013. — 620 с.
3. Nye J.S. and Owens W.A. America's Information Edge / J. S. Nye, W. A. Owens // Foreign Affairs. — 1996. — March/April. — p. 49-67

4. Brown Sheryl About Virtual Diplomacy Initiative: [Електронний ресурс]. // Sheryl Brown // U.S. Institute of Peace. — 2010. — Режим доступу: <http://www.usip.org/virtualdiplomacy/about.html>

5. IT Strategic Plan. Goals Paper (2006–2010) [Електронний ресурс]. // State Department. — April 2004. — Режим доступу: <http://www.state.gov/documents/organization/39264.pdf>

6. IT Strategic Plan (2014–2016) [Електронний ресурс]. // State Department. — 2014. — Режим доступу: www.state.gov/documents/organization/220034.pdf

7. Open Government, Transparency, and Social Media Presentation [Електронний ресурс]. // GSA Office of General Counsel. — Annual Conference. — April 1, 2009. — Режим доступу: http://www.usa.gov/webcontent/documents/Open_Government_Transparency.pdf

8. Clinton H. Internet Rights and Wrongs : Choices & Challenges in a Networked World. Internet Freedom (Fact Sheet) [Електронний ресурс]. // Hillary Clinton // Office of the Spokesman. Washington, DC. — February 15, 2011. — Режим доступу: <http://www.state.gov/r/pa/prs/ps/2011/02/156623.htm>

9. Major Programs of the Office of eDiplomacy [Електронний ресурс]. // State Department. Bureau of Information Resource Management. — 2016. — Режим доступу: <http://www.state.gov/m/irm/ediplomacy/c23840.htm>

Пипченко Н. О. Международная интернет-коммуникация США: от виртуальной дипломатии до социальных медиа. — Статья.

Аннотация. Информационное воздействие инновационных технологий на международную систему существенно меняет формы, методы и сущность международной коммуникации, что необходимо учитывать при осуществлении внешнеполитической деятельности, поскольку соблюдение баланса между безопасностью и активной внешней политикой в сети Интернет требует достаточных политических, интеллектуальных, технологических, организационных и финансовых ресурсов. Установлено, что США используют инструменты международной интернет-коммуникации для эффективного объяснения своих внешнеполитических инициатив и государственных программ внешней и внутренней общественности, что позволяет поддерживать глобальное лидерство государства.

Ключевые слова: международные отношения, внешнеполитическая деятельность, международная интернет-коммуникация, США.

Pipchenko N. O. International Internet-communication USA: from virtual diplomacy to social media. — Article.

Summary. The information impact of innovative technologies on the international system significantly changed the forms, methods and content of international Internet communications that it need to be considered in the implementation of foreign-policy activities because the preservation of optimal balance between security and active foreign policy in the Internet requires sufficient political, intellectual, technological, organizational and financial resources. Author's monitoring showed that the US use social media platforms for effective explanation their foreign-policy initiatives and government programs to the global and domestic public and for active support a global leadership in international relations.

Keywords: international relations, foreign-policy activity, international Internet communication, the USA.

Рябой Ю. О.,

старший викладач коледжу МНУ ім.В.О. Сухомлинського

ЕТНІЧНИЙ ФАКТОР ВПЛИВУ НА ПЛЮРАЛІЗАЦІЮ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ВІДНОСИН

Анотація. У статті розглянутий етнічний фактор впливу на плюралізацію суспільно-політичних відносин. Дана характеристика плюралістичній моделі сьогоденного розвитку України. Запропонована оцінка сучасних суспільно-політичних процесів в нашій державі. Розглянута роль етнічності у суспільно-політичних відносинах у контексті різних наукових теорій етнічності. Обґрунтовано, що для збереження єдності суспільства та створення реального політичного плюралізму потрібна етнізація політики. Виділені причини політизації етнічності, встановлено, що етнізацію політики можна визначити як феномен, який виникає на перетинанні різних сфер громадського життя людини. При цьому суб'єктами етнополітики є держава-нація та політизована етнічна група. Доведено, що політична участь є одним із механізмів підтримки стабільності суспільства та є головним елементом його політичної підсистеми, за допомогою якого нейтралізується відчуженість широких верств громадян від процесу прийняття політичних рішень. З'ясовано, що у багатоетнічних та багатонаціональних державах політичний плюралізм може бути забезпечений при урахуванні етнічного фактору. При цьому етнічний фактор є реальним потенціалом бажання сформувати етнічне співтовариство, яке здатне впливати на соціально-політичні та управлінські процеси в суспільстві й державі.

Ключові слова: етнічний фактор, етнічність, етнізація, етнополітика, плюралізм, плюралізація, політична підсистема, політизація, суспільно-політичні відносини, модель.

Постановка проблеми. Трансформація політичної системи та плюралізація суспільно-політичних відносин у нашій державі розвивається із обов'язковим врахуванням етнічного фактору. Історичні обставини склалися саме таким чином, що незалежна Україна у 1991 р. постала саме як держава з чітко вираженою етнічною ознакою і на хвилі національного руху. У подальші періоди значення етнічного фактора то зростало, то зменшувалося у вітчизняному політичному житті, доки події 2014 р. не піднесли роль нації та української національної ідеї у політичних процесах на якісно новий рівень. Разом із тим,

досить нечітко у політичній думці та практиці нашої країни досліджені саме аспекти впливу етнічного фактору на плюралізацію політики й суспільного розвитку.

Актуальність дослідження. Плюралістична модель розвитку політичної системи України вимагає врахування усієї множини чинників впливу, серед яких вагоме місце займає етнічний / національний фактор. Важливість врахування і вивчення ролі етнічності у плюралізації суспільного життя і політичних процесів зумовлена наступним:

- зростаючою роллю національної свідомості населення України у суспільних процесах за умов протистояння нашої держави зовнішній гібридній агресії (2014-2016 рр.);

- одночасною потребою у врахуванні інтересів усіх національних меншин нашої країни в ході побудови суспільства, заснованого на європейських цінностях, однією з найбільш важливих з яких є плюралізм;

- необхідністю подальшого наукового дослідження таких понять як етнополітика, політизація етнічності, етнізація політики, держава-нація та політизована етнічна група.

Взаємозв'язок даної дослідницької проблеми з важливими науковими й практичними завданнями. Вивчення етнічного чинника впливу на сучасні суспільно-політичні процеси в Україні і у світі як дослідницька проблема знаходиться на перехресті таких наукових дисциплін як політологія, соціологія, історія, а також комплексу наук про етнос і націєтворення (теорія етносу, етнологія тощо).

Аналіз стану дослідження теми. Попри наявність значного числа наукових лакун, вплив фактору етносу й нації на суспільно-політичні процеси вже тривалий час досліджується у зарубіжній та вітчизняній науковій думці. Серед останніх праць, дотичних до вказаної проблематики, слід виокремити розвідки таких вчених як І. Зварич [5], А. Колодій [7], В. Лісовий [11], В. Євтух, М. Молчанов, С. Суглобін [9] тощо. Водночас потребує подальших наукових пошуків саме роль етнічного фактору в розвитку суспільно-політичного плюралізму.

Метою статті виступає розкриття етнічного фактору впливу на розвиток політичного

плюралізму в контексті трансформації суспільно-політичних процесів. **Об'єктом** дослідження являється чинник етнічності у політиці, а **предметом** дослідження — етнічний фактор впливу на плюралізацію суспільно-політичних відносин.

Виклад основного матеріалу. Одним із засобів, яким користуються прихильники ідентичності, щоб завоювати увагу та вплив у публічному просторі, полягає в тому, щоб довести своє право на визнання. Точніше, для цього варто перетворити суб'єктивну потребу визнання в об'єктивне право, протиставлене всім. Необхідно домогтися того, щоб ідентичностям надали приватне право вимоги публічної легітимації. Феномен, який іноді називають приватизацією публічної сфери, найбільше часто досягався медійними засобами, зокрема, вікімізацією. Відтак право на відновлення, на компенсацію, на виправлення варто визнавати, виходячи з того, що людина страждала, будучи незрозумілою або пригнобленою.

Відповідні вікімізовані суспільно-політичні процеси є деструктивними з точки зору реальних політичних реформ, спрямованих на встановлення політичного плюралізму, та мають наслідком замість створення різноманіття усередині системи її дезінтеграцію та навіть так званий етнічний сепаратизм.

Зокрема, події так званої «російської весни» у 2014 року поставили ще більш гостро питання етнічності у межах української державності як бар'єр у консолідації політичної системи, що потребує вироблення вираженої етнополітики відносно проросійсько налаштованих громадян Сходу України, так званої «п'ятої колони».

Проблеми етнічності обговорювалися у різних теоріях, які зводяться до розуміння етнічного феномена у контексті трьох підходів — примордіального, інструментального та конструктивістського.

У теоріях примордіального підходу виділяють два напрямки: соціобіологічний та еволюційно-історичний. Прихильники першого розглядають етнічність як об'єктивну даність, споконвічну (примордіальну) характер істику людства. Вони пояснюють етнічність за допомогою еволюційно-генетичних ідей, інтерпретуючи її як «розширену» родинну групу, «розширену форму родинного відбору та зв'язку». Примордіалісти підкреслюють в етнічності глибоку афективну прихильність людей.

Соціобіологічне розуміння етносу представлене концепцією Л. Гумільова, котрий вважав етнос природним, біологічним феноменом, джерелом розвитку якого є пасіонарний поштовх. Якщо в ранніх роботах Л. Гумільов трактував етнос як біологічну одиницю, то в 80-х роках ХХ ст. він запропонував вважати визначальними в його формуванні й розвитку такі фактори, як ландшафт,

клімат тощо. При зміні ландшафту, відзначає Л. Гумільов, етнос втрачає свою природу та зникає [4]. Із західних дослідників із примордіалізмом пов'язують ім'я Кліффорда Гірца, який визначав етнічність як «колективно схвалену і привселюдно виражену з особистісної ідентичності» або як «соціально ратифіковану особистісну ідентичність».

У середині 70-х років ХХ ст. як реакція на неможливість примордіалізму обґрунтувати причини росту національних рухів у західній науці виникає інша інтерпретація етнічності, відповідно до якої вона розглядається як інструмент, що використовується політиками у досягненні своїх інтересів. Такий підхід одержав назву інструменталізму. У рамках цього напрямку етнічна група трактується як спільність, поєднана інтересами, а етнічність — як засіб для досягнення групових інтересів, мобілізації у політичній боротьбі. Найбільш яскравими представниками цього підходу можна вважати Ж. Девоса та Л. Романуччі-Росс, чия книга «Етнічна ідентичність» дотепер є основним навчальним посібником у західних країнах. У ній автори розуміють, що «етнічність є соціальною формою лояльності, яка виникає з людської риси мати спадкоємну приналежність. Останнє є доповненням до використання етнічності в ситуаціях, коли визначається відмінність від інших» [5]. Таким чином, розуміється, що етнічність, перебуваючи в «сплячому» режимі, викликається до життя та використовується з метою соціальної мобільності, подолання домінування й підпорядкування, соціального контролю та солідарної поведінки.

Відповідно до третього, конструктивістського підходу, етнічне співтовариство, що розуміється на основі диференціації культур, етнічного почуття й сформованих у його контексті доктрин, являє собою інтелектуальний конструкт письменників, учених, політиків. Розвиток ЗМІ й освіти дозволяє транслювати їх ідеї широким масам. Ключову роль у мобілізації членів етнічної групи на колективні дії в ім'я політичних або соціальних цілей відіграють лідери, котрі нерідко переслідують власні цілі й не завжди виражають волю народу. Тобто у рамках цього напрямку етнічність розуміється як форма соціальної організації культурних розходжень [9, с. 17].

Таким чином, етнічний фактор є реальним потенціалом бажання сформувати етнічне співтовариство, яке здатне впливати на соціально-політичні та управлінські процеси в суспільстві й державі. У сучасних умовах також проявляється спроба розглядати етнічний фактор як можливість етнічних груп реалізувати власні інтереси в суспільстві й спосіб соціального самоствердження. Адже в різних сферах інтереси можуть прояв-

лятися по-різному, і, як справедливо зауважує В.Ананьєв, «етнонаціональний фактор може виступати як функціональним, так і дисфункціональним елементом суспільства, тобто сприяти руйнуванню» [10, с. 79].

Тут не мають значення засоби, важливий сам феномен, оскільки він прагне зіграти роль моралізації політики — роль, завдяки якій він завойовує популярність, успіх. Відповідно для збереження єдності суспільства та створення реального політичного плюралізму потрібна етнізація політики.

Також, на думку деяких дослідників, політизувати етнічність означає: 1) надати людям можливість усвідомити роль політики для збереження їх етнокультурних цінностей і навпаки; 2) стимулювати їх увагу до цього взаємозв'язку; 3) мобілізувати їх на формування етнічних груп, що мають однакову самосвідомість; 4) направити їх поведінку в сферу політичної діяльності, спираючись на це усвідомлення й групову самосвідомість [9, с.37].

Також можна виділити такі причини політизації етнічності: 1) соціально-економічна нерівність етнічних груп, що об'єктивно склалась в процесі модернізації 2) усвідомлення цієї нерівності як історичної несправедливості членами етнотрупи; 3) формування етнонаціоналізму (прагнення до зміни політичного статусу) як реакції на політику центра [8].

У цілому політизація етнічності за певних умов може або прискорювати або гальмувати політичний розвиток держави. Як наслідок, з політичної арени зникають відомі й з'являються нові суб'єкти міжнародних відносин. Процес політизації також сприяє перетворенню особистого пошуку людини свого місця й ролі в сучасному світі на групові вимоги відповідного відношення до влади, створюючи відповідні умови для виходу психологічно культурної енергії етнічних співтовариств. Етнічність індивіда або групи може конструюватися також ззовні, наприклад, державою або якою-небудь партією для того, щоб приписати їм потрібні характеристики, якими потім можна вдало маніпулювати. Етнічність експлуатується в політику саме через вплив на здатність і готовність населення втягтися в колективні дії.

Таким чином, етнізацію політики можна визначити як феномен, що виникає на перетині різних сфер громадського життя людини (політичної, соціальної, економічної) і характеризується розповсюдженням впливом етнічних, національних факторів на політичний процес отримання їм певного етнічного забарвлення. Відповідно політизована етнічність потребує ефективної етнополітики.

Отже, етнополітика виступає як цілеспрямована діяльність щодо регулювання взаємин між державою, партіями, громадськими організаціями й етнічними спільнотами, що закріплена у відповідних політичних документах і правових актах держави.

Суб'єктами етнополітики є держава-нація та політизована етнічна група.

У свою чергу, проблема пропорційного розподілу влади між суб'єктами етнополітичного процесу прямо пов'язана з питанням про справедливий або несправедливий характер національно-державного устрою. Питання про те, хто контролює законну владу і як вона використовується для вирішення міжетнічних проблем, здобуває особливого значення. Так, залежно від морально-психологічного настрою та політичної традиції суб'єкта, його етнополітична поведінка може бути: 1) наступальною або захисною; 2) активною або пасивною, конформістською або нейтральною; 3) екстремістською або поміркованою; 4) безкомпромісною (ірраціональною) або компромісною (раціональною); 5) легальною або нелегальною; 6) насильницькою або ненасильницькою [13, с. 19].

Разом з тим, об'єктом етнополітики може бути й все суспільство, або деякі сфери його життя, окремі установи, великі й малі соціальні (етносоціальні) групи, колективи, особистість. Оскільки нормальне функціонування будь-яких етнополітичних відносин передбачає суб'єкт-об'єктний взаємоперехід його сторін, варто вказати, що кожна з політичних або етнонаціональних сил не може уникнути тимчасового, ситуативного перебування в позиції об'єкта поточної етнополітики. Ситуативно-об'єктивна позиція в такому розумінні є лише необхідною умовою участі в житті суспільства, показником того, що в цей момент комусь доводиться відчувати на собі вплив інших людей або політичних сил, які виступають ініціаторами відносин. Реакція на вплив змінює полюси відносин, дозволяє отримати якості суб'єкта ситуації, переміщати опонента в те положення, яке тількино покинув реагуючий [11, с. 33].

У контексті існуючих етнічних протиріч у державні й політичні закордонних країн варто згадати, що в спеціальному дослідженні ООН по расовій дискримінації в політичній, соціальній і культурній сферах (1971 р.) сформульовані основні моделі державної етнополітики, серед яких вагоме місце займає плюралізм — політика, що спрямована на об'єднання різних етнічних груп та культивує рівність й повагу. Водночас у багатоетнічних суспільствах така політика символізує як роз'єднання, так і об'єднання або внутрішнє роз'єднання союзу.

У цілому така модель заохочує конструктивний діалог між етнічними групами, а в її межах різні типи етнічної ідентичності вважаються однаково цінними як складові загального національно-культурного контексту. Прикладами подібної політики можна назвати Канаду та США. До головних переваг мультіетнічності соціуму зараховують: динамізм розвитку культури, культурне змагання різних ідей і напрямків, обумовлене етнокультурною розмаїтістю, можливість тісних партнерських зв'язків із країнами, в яких домінують етноси, родинні етнічними групами цієї країни, а також своєрідний функціональний «розподіл ролей» між етносами: основний етнос активний у державній й службі, інші — у бізнесі [4, с. 83].

Висновки. Грунтуючись на вищевикладених підходах, спробуємо дати своє бачення можливих моделей розвитку української державності з урахуванням фактора етнічності. Потенційно можна застосувати чотири моделі: 1) поліетнізму — базується на уявленні про багатонаціональну структуру населення України; 2) двоетнічності — ґрунтується на уявленні відносно України як держави, де борються за політичне, ідеологічне й культурне лідерство два етноси: український і російський; 3) моноетнічності — базується на тому, що наша держава має своїм основним етносом українців та закріплюється гаслом «Україна для українців» і нині знаходить прихильників серед українських націоналістів; 4) етнонаціоналізм — ґрунтується на вимозі національного самовизначення у формі суверенної держави, адже в цілому світове співтовариство негативно ставиться до розпаду існуючих національних держав і, як правило, засуджує сепаратизм, обмежуючи етнонаціональні вимоги до рівня збереження етнічної ідентичності групи або забезпечення їхньої рівноправності.

Отже, для української держави як поліетнічної, багатоконфесійної, з усталеними культурно-цивілізаційними відмінностями оптимальним для забезпечення її загально національної консолідації була б етнополітика плюралізму, яка б виразила принцип єдності через багатоманітність як фундамент утвердження толерантності. Для її утвердження необхідна низка процедур стосовно співпраці у політико-державній діяльності, у проведенні попередніх громадських слухань, погоджувальних рад і комісій тощо. Звичайно, що така складна наукова тема як етнічний фактор впливу на плюралізацію суспільно-політичних відносин має ще значні **перспективні напрями для подальших досліджень**, серед яких, зокрема, слід виокремити:

1. Обґрунтування наявності відмінностей між етнічним і національним чинниками впливу на політичні процеси.

2. Аналіз динаміки етнізації політики та політизації етнічного життя в Україні та державах-сусідах у різні історичні періоди.

3. Прогноз впливу етнічності на суспільно-політичні відносини в різних країнах і регіонах світу в майбутньому.

Література:

1. Башмаков М. С. Электоральные революции как фактор политической модернизации: опыт Чехии и Словакии / М. С. Башмаков // Режим доступу: http://wmpid.amu.edu.pl/images/stories/ssp/ssp_2007_1/sp-7-1-16.pdf.
2. Бунчак Я. Изменения в ценностной системе населения Словакии после 1989 г. / Я. Бунчак // Социологические исследования, 2004, № 7, с. 9. 2 ч. — Екатеринбург, 2002. — Ч. 1. — С. 139-143. — Режим доступу: <http://www.espi.ru/Content/Conferences/Papers2002/faddeicheva.htm>
3. Грищенко В. Сучасний виборчий PR / В. Грищенко, В. Лісничий. — Северодонецк : Видавн. дім «Еврика», 2001. — 480 с.
4. Доповіді міжнародного експертного клубу «Політична думка», 1995, 24 серп. — Режим доступу: <http://www.ldpu.org.ua/partners/lib/klimchuk/45d873a46fb9a>.
5. Зварич І. Т. Етнополітика в Україні: регіональний аспект / І. Т. Зварич. — К. : Дельта, 2009. — 320 с.
6. Кресіна І. Сучасний стан партійної системи України та її конфігурація, що утворилась внаслідок парламентських виборів 2014 р. / І. Кресіна, О. Стойко // Інформаційно-аналітичні матеріали до Міжнародного круглого столу «Партійна система України на сучасному етапі: виклики, проблеми, суспільні очікування» 16 вересня 2015 р. — С. 63-64.
7. Колодій А. Громадянське суспільство та правова держава: проблеми і шляхи розбудови / А. Колодій // Право України. — 2010. — № 7. — С. 12-17.
8. Конституционное (государственное) право зарубежных стран. Особенная часть / Под ред. Б.А. Страшун. — 3-е изд., пересмотр. и доп. — М. : Норма, 2008. — 1136 с.
9. Концепція етнополітичних досліджень в Україні / В. Б. Євтух, С. І. Суглобін, М. О. Молчанов. — К. : МПП «Інтелектуальна взаємодія-ІНТЕЛ», 1992. — 21 с.
10. Кузнецова З. Н. Восточная Европа: Двадцать лет спустя / З. Н. Кузнецова // Новая и новейшая история. — М., 2009. — № 6. — С. 3-31.
11. Лісовий В. Культура — ідеологія — політика / В. Лісовий. — К. : Видавництво імені Олени Теліги, 1997. — 208 с.
12. Мороко В. Основні тенденції розвитку партійної системи України (1990-2000-ні роки) / В. Мороко // Партійна система сучасної України: еволюція, тенденції та перспективи розвитку: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. 24-25 листопада 2011 р. — К. : ІПіЕНД, 2012. — С.232-242.
13. Україна-2014: рік тяжких випробувань [Електронний ресурс]. — К.: Центр Разумкова, 2015. — Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/upload/Pidsumky_2014_2015_A4_fnl.pdf

Рябой Ю. А. Этнический фактор влияния на плюрализм общественно-политических отношений. — Статья.

Анотация. В статье рассмотрен этнический фактор влияния на плюрализацию общественно-политических отношений. Дана характеристика плюралистической модели нынешнего развития Украины. Предложена оценка современных общественно-политических процессов в нашем государстве. Рассмотрена роль этничности в общественно-политических отношениях в контексте разных научных теорий этничности. Обосновано, что для сохранения единства общества и создания реального политического плюрализма необходима этнизация политики. Выделены причины политизации этничности, установлено, что этнизацию политики можно определить как феномен, возникающий на пересечении разных сфер общественной жизни человека. При этом субъектами этнополитики является государство-нация и политизированная этническая группа. Доказано, что политическое участие выступает одним из механизмов поддержания стабильности общества и является главным элементом его политической подсистемы, с помощью которого нейтрализуется отчужденность широких слоев граждан от процесса принятия политических решений. Выяснено, что в многоэтнических и многонациональных государствах политический плюрализм может быть обеспечен при учетывании этнического фактора. При этом этнический фактор является реальным потенциалом желания сформировать этническое сообщество, способное влиять на социально-политические и управленческие процессы в обществе и государстве.

Ключевые слова: этнический фактор, этничность, этнизация, этнополитика, плюрализм, плюрализация, политическая подсистема, политизация, общественно-политические отношения, модель.

Riaboi I. A. The ethnic factor of influence on pluralization social and political relations. — Article.

Summary. The article deals with the influence of ethnic factor on social and political relations' pluralism. The specifics of the pluralistic model of the current development in Ukraine is described. The assessment of the modern social and political processes in our country is given. The role of ethnicity in social and political relations within the context of various scientific ethnicity theories is considered. It is substantiated that maintenance of social unity and creation of the real political pluralism depend on ethnization of policy. The reasons of ethnicity politization are emphasized. It is determined that policy ethnization can be defined as the phenomenon, which emerges on the intersection of various social life spheres. The subjects of the ethnic policy are state-nation and ethnic group that underwent politization process. It is established that political participation is one of the mechanisms that maintains society's stability and is the key element of its political subsystem, which helps to neutralize the estrangement of large sections of the public from the political decision-making process. It is clarified that political pluralism in multi-ethnic and multinational countries can be achieved with account of ethnic factor. The latter is a real potential desire to form ethnic community, which is able to influence the socio-political and management processes in the society and country.

Key words: ethnic factor, ethnicity, ethnization, ethnic policy, pluralism, pluralization, political subsystem, politization, social and political relationships, model

Співак М.В.

*кандидат юридичних наук,
докторант Інституту держави і права ім. В. М. Корецького
Національної академії наук України*

ДЕРЖАВНА ІННОВАЦІЙНА ПОЛІТИКА У ЗАПРОВАДЖЕННІ ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖНОГО НАПРЯМУ

Анотація. Проаналізовано динаміку розвитку інноваційної політики в галузі охорони здоров'я населення України. Показано, що ефективність галузі охорони здоров'я визначається, насамперед, обсягом витрат на наукові дослідження та розробки. Проаналізовано досвід зарубіжних країн у розбудові системи здоров'язбережної інноваційної політики. Виявлено позитивні особливості у запровадженні такого роду заходів.

Ключові слова: політика, охорона здоров'я, збереження здоров'я, інновація, інноваційна політика, національна програма.

Участь України у світових економічних процесах передбачає узгодження механізмів вироблення та імплементації національного законодавства про охорону здоров'я відповідно до стандартів країн Європейського Союзу. Але гостра соціально-економічна криза в Україні і фінансування охорони здоров'я за залишковим принципом призводять до значного погіршення загального стану здоров'я населення. Однак динамічний соціально-економічний розвиток кожної країни неможливий без всебічного та безперервного використання нововведень, які є каталізаторами загального розвитку. На це вказує досвід США, ОАЕ, Китаю, Індії, які, зробивши ставку на інтенсивні технологічні зміни, за короткий період забезпечили своє потужне економічне зростання. Безумовно, й Україною здійснюються певні законодавчі кроки з метою виправлення жахливого становища, що склалося в галузі охорони здоров'я. Однак позитивних змін галузь і досі не зазнала.

Соціально-інноваційна діяльність в організаційній сфері галузі охорони здоров'я, враховуючи її публічний характер, належить до некомерційної діяльності, що пов'язана з синтезуванням нових ідей, розробленням нових теорій і моделей, включаючи проекти, концепції та програми — зосередженими на науково-дослідній діяльності, розробці програмних засобів обробки інформації, вдосконаленні існуючих методів діагностики та лікування й у фармацевтичному секторі — модернізації технологічних процесів, освоєнні нового обладнання, впровадженні нових технологій, а також організаційними проектами — спрямовани-

ми на реформування системи управління охороною здоров'я шляхом створення нових моделей функціонування галузі і відповідної підготовки та перепідготовки кадрів.

Серед науковців, роботи яких присвячені проблематиці інноваційного забезпечення охорони здоров'я в Україні варто виділити Ю. Вороненко, О. Висоцьку, А. Горбань, Н. Гойда, І. Гусеву, Д. Дячука, Д. Карамішеву, А. Свінціцького, О. Євсєєву, Є. Латишеву, В. Михальчук. Однак потребують детального вивчення питання запровадження напрямку здоров'язбережних інновацій галузі та запозичення позитивного досвіду у зарубіжних країнах.

На думку А. Горбань інноваційну політику в галузі охорони здоров'я слід розглядати через результат виконання науково-дослідних робіт, фундаментальних і прикладних наукових результатів. Водночас А. Горбань відмічає, що ефективність такої політики залежить від участі мінімум двох типів основних суб'єктів відносин, це організації-розробники інноваційної продукції та організації, що використовують (впроваджують) цю продукцію [1, с. 4].

Особливості вітчизняної ситуації у галузі державного управління інноваційною діяльністю щодо охорони здоров'я, на думку Г. Апанасенка полягають в тому, що поставивши перед собою мету досягнення здоров'я, сучасна медицина займається виключно хворобою. Саме тому використання досягнень медицини в охороні здоров'я йде шляхом вдосконалення лікувально-діагностичних заходів. Цей шлях простежується по ходу всієї історії розвитку охорони здоров'я. Основні кошти, які виділяються бюджетом по охороні здоров'я, йдуть саме на лікування хворих. Але цей шлях, як виявилось, відіграє мізерну роль у загальному комплексі факторів, які визначають стан здоров'я населення [2, с. 16].

Слід погодитися з точкою зору О. Павленка про те, що інноваційний розвиток охорони здоров'я це найбільш оптимальний шлях кардинального поліпшення здоров'я та якості життя, боротьби з передчасною смертністю населення і вирішення демографічних проблем країни [3, с. 70].

Що стосується законодавчого регулювання інноваційних перетворень в галузі охорони здоров'я то слід відзначити, що у Законі України «Про інноваційну діяльність» від 04.07.2002 р. дані поняття розкриваються у такому значенні: інновації — новостворені (застосовані) і (або) вдосконалені конкурентоздатні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери; інноваційна діяльність — діяльність, що спрямована на використання і комерціалізацію результатів наукових досліджень та розробок і зумовлює випуск на ринок нових конкурентоздатних товарів і послуг [4].

Продовженням розбудови механізмів державного регулювання інноваційної діяльності в Україні став Закон України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» від 08.09.2011 р. у положеннях якого визначається, що пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні це науково і економічно обґрунтовані та визначені відповідно до закону напрями провадження інноваційної діяльності, що спрямовані на забезпечення економічної безпеки держави, створення високотехнологічної конкурентоспроможної екологічно чистої продукції, надання високоякісних послуг та збільшення експортного потенціалу держави з ефективним використанням вітчизняних та світових науково-технічних досягнень [5].

Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» від 13.12.1991 р. визначає, що державні цільові наукові та науково-технічні програми є основним засобом реалізації пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки шляхом концентрації науково-технічного потенціалу держави для розв'язання найважливіших природничих, технічних і гуманітарних проблем [6].

Закон України «Про наукову і науково-технічну експертизу» від 10.02.1995 р. визначає правові, організаційні і фінансові основи експертної діяльності в науково-технічній сфері, а також загальні основи і принципи регулювання суспільних відносин у галузі організації та проведення наукової та науково-технічної експертизи з метою забезпечення наукового обґрунтування структури і змісту пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки, наукових, науково-технічних, соціально-економічних, екологічних програм і проектів, визначення напрямів науково-технічної діяльності, аналізу та оцінки ефективності використання науково-технічного потенціалу, результатів досліджень [7].

Законодавче регулювання інноваційної діяльності в Україні здійснюється і наступними нормативно-правовими актами зокрема Законом України

«Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків» від 16.07.1999 р. [8], Постановою Верховної Ради України «Про рекомендації парламентських слухань на тему: «Національна інноваційна система України: Проблеми формування та реалізації» від 27.06.2007 р. [9], Розпорядженням Кабінету міністрів України «Про затвердження плану заходів з реалізації Концепції реформування державної політики в інноваційній сфері на 2015-2019 роки» від 4.06.2015 р. № 575-р [10], Розпорядженням Кабінету міністрів України «Про схвалення Концепції реформування державної політики в інноваційній сфері» від 10.09.2012 р. № 691-р [11], Розпорядженням Кабінету міністрів України «Про схвалення Концепції розвитку національної інноваційної системи» від 17.06. 2009 р. № 680-р. [12].

Наголошуючи на важливості збалансованої взаємодії всіх суб'єктів господарювання, варто було б наголосити на консолідації для забезпечення цієї взаємодії зусиль виконавчих державних інституцій з метою становлення системи нормативно-правового, організаційного, інформаційно-аналітичного та фінансового забезпечення інноваційних процесів в Україні. Забезпечення виконання даної місії на нашу думку слід закріпити за такою структурою Кабінету Міністрів як Державне агентство з інвестицій та розвитку, виходячи з його основних завдань згідно Положення про Державне агентство України з інвестицій та розвитку, а саме: участь у формуванні та забезпеченні реалізації державної політики у сфері інвестиційної та інноваційної діяльності; сприяння залученню інвестицій, забезпечення підвищення вітчизняного потенціалу з експорту продукції, що виробляється на підприємствах галузей національної економіки, а також стимулювання вітчизняного виробництва продукції, імпорт якої становить значну частку на ринку України [13]. У п.7 ст. 4 Положення визначено, що Державне агентство України з інвестицій та розвитку бере участь у підготовці пропозицій та реалізації проектів цільових екологічних (зелених) інвестицій, залученні інвестицій за економічним механізмом, визначеним Кіотським протоколом до Рамкової конвенції Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату [13]. Щодо інших можливих повноважень чи обов'язків Держінвестицій щодо розвитку галузі охорони здоров'я чи окремих положень політики здоров'язбереження Положення не визначає.

На нашу думку, на сучасному етапі при інноваційних перетвореннях галузі охорони здоров'я у частині запровадження політики здоров'язбереження доречним визначити повноваження Державного агентства України з інвестицій та розвитку у напрямі здоров'язбереження. Зокрема врахувати

положення Концепції Загальнодержавної програми «Здоров'я 2020: український вимір» [14] та положень ст.ст. 63, 71 Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами [15].

Основними консолідованими завданнями, які сприятимуть інноваційному розвитку галузі охорони здоров'я з запровадженням політики здоров'язбереження на рівні держави є: формування інноваційно-орієнтованої структури національної системи охорони здоров'я через здоров'язбережні складові; покращення організаційно-фінансової інфраструктури інноваційної діяльності політики здоров'язбереження; цілеспрямована підготовка кадрів високої кваліфікації для високотехнологічних медичних галузей, а також менеджерів інноваційної діяльності; створення ринку інноваційної продукції для всієї галузі охорони здоров'я, і здоров'язбереження зокрема; широке застосування в усіх напрямках галузі охорони здоров'я і сферах суспільного життя інформаційно-комунікаційних технологій; вдосконалення системи державної підтримки інноваційної діяльності та її регулювання.

Окремі напрями та складові інноваційної моделі економічного розвитку України були визначені Концепцією науково-технологічного та інноваційного розвитку України, затвердженою Постановою Верховної Ради України від 13.09.1999 р. № 916-XIV, та Стратегією економічного та соціального розвитку України «Шляхом європейської інтеграції» на 2004-2015 роки затвердженою Указом Президента України від 28.04.2004 р. № 493/2004 та Постановою Верховної Ради України від 21.10.2010 р. № 2632-VI Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Стратегія інноваційного розвитку України на 2010-2020 роки в умовах глобалізаційних викликів» [16], Угодою між Україною і Європейським Союзом про участь України у програмі Європейського Союзу Горизонт 2020 — Рамкова програма з досліджень та інновацій (2014-2020) [17].

У національній доповіді «Інноваційна Україна 2020», що підготовлена НАН України, зазначається, що «основна причина невиконання законодавства у сфері науки та інновацій в Україні, складності його розроблення та ухвалення пов'язані з тим, що нормативно-правові акти ухвалюються за відсутності інноваційно-спрямованої економічної стратегії України».

На думку Б. Чижевського і М. Шевченка саме відсутність дієвої стратегії розвитку економіки України на базі знань призвело до поступової втрати сфери наукових досліджень і розробок, можливості оперативно впроваджувати їх результати в реальний сектор економіки, реагувати на

світові науково-технологічні виклики та ефективно використовувати світові розробки у національних інтересах.

Про втрату зацікавленості урядовців до галузі охорони здоров'я свідчить і той факт, що у доповіді Міністерства освіти і науки України, представлений від уряду України на слуханнях 14-15 червня 2016 року у Верховній Раді України, не відображено інноваційну складову такої надзвичайно важливої галузі, як медицина.

Такі умови сприяють несанкціонованому витоку винаходів, зростанню так званої патентної міграції з України. Рівень (патентів-втікачів) становить 10-12% щорічного обсягу патентування. Найбільш активні сектори міграції — медичні препарати. ІТ-технології (системи та обладнання), фармакологія. Географія міграції з кожним роком розширюється: Російська Федерація (51%), США (11%), Південна Корея (9%), Тайвань (3%), Німеччина (2%) [18].

Інноваційні процеси в галузі охорони здоров'я мають глобальний рівень впливу і є відчутними на міжнародному рівні. Наприклад, у Сінгапурі запустили програму розвитку — Smart Nation. Держава, бізнес та активісти разом розробляють та запроваджують високотехнологічні проекти у тому числі в галузі охорони здоров'я за напрямками здоров'язбереження і екологізації країни. Це дає можливість інновацію перетворити в повсякденність. Наприклад спеціальний робот допомагає літнім людям із зарядкою, це і полегшує сам процес оздоровлення і це наближає літніх людей до нових технологій. Кожен може дивитись, чи є черги в лікарню через спеціальні веб-камери. Пациєнт буде мати електронну медкартку, доступну всім лікарям країни [19]. Також нова програма дає можливість створювати моделі хмарочосів на діаграму вітрів і картографувати поширення інфекційних хвороб, слідкувати за пересуванням літніх людей, услідкувати за чистотою громадських місць, виявляти паління у заборонених місцях [20]. Інноваційною розробкою є і система клімат-контролю на штучних островах в ОАЕ [21] та створення найбільш екологічної у світі електро-станція на «чистому» вугіллі [22].

У США з метою забезпечення інноваційної діяльності, розвитку високотехнологічних галузей промисловості й здійснення науково-технічних розробок було прийнято ряд законів, що санкціонують фінансування спеціальних програм і використання ринкових механізмів, що стимулюють цю сферу діяльності.

Наприклад, Закон про організацію і пріоритети науково-технічної політики (National Science and Technology policy, organization and priorities of 1976) визначає принципи національної політики

в галузі науки нанотехнологій, до числа яких відносяться, зокрема: розвиток стратегії по визначенню ролі науки нанотехнологій у досягненні поставлених цілей: застосування науки й технологій для оздоровлення економіки країни: проведення наукових і технологічних досліджень і метою задоволення внутрішніх потреб та просування зовнішніх інтересів: підготовка, навчання, перепідготовка фахівців в сфері науки й техніки в інтересах держави, тощо.

Закон Стівенсона-Вайдлера про технологічні інновації (Stevenson — Wydler technology Innovation act of 1980) визначає, що технології й промислові інновації є центральною ланкою для економіки й добробуту американських громадян й повинні бути націлені на поліпшення життя громадян, підвищення продуктивності державного й частки секторів, а також поява нових галузей промисловості, тощо.

Закон Баючи-Частка (Bayh-Dole patent of 1980) є одним з основних у сфері охорони інтелектуальної власності. Закон дозволив університетам, підприємствам малого бізнесу й некомерційним організаціям за рахунок використання федеральних коштів займатися винахідництвом і патентувати свої винаходи, а також займатися їхньою комерціалізацією.

Закон про розвиток інновацій у малому бізнесі (Small business innovation act of 1982) увів вимогу, відповідно до якого Федеральні агентства відомства зобов'язані виділяти певні асигнування на проведення дослідницьких робіт.

А також, для фінансової підтримки державою наукової й інноваційної діяльності були розроблені дві програми — програма інноваційних досліджень малого бізнесу SBIR і програми передачі технологій малому бізнесу STTR. З 1982 р. у програмі SBIR беруть участь 11 федеральних агентств, які формують пріоритетні теми НДР і ДКР й забезпечують фінансування програми. Ця програма також допомагає малому високотехнологічному бізнесу знаходити замовлення федеральних агентств, а також надає підтримку у формуванні початкового капіталу.

Роль SBIR в американській науці незаперечна: надаючи ранню фінансову допомогу починаючим підприємствам для розвитку інноваційних технологій, може слугувати як альтернатива венчурному капіталу, особливо в регіонах, де він недостатньо ще розвинений.

Крім того, в 2006 р. в США була прийнята Програма стимулювання технологічної конкурентоспроможності країни. Головною метою Програми стало стимулювання інноваційної діяльності й технологічного розвитку країни та зміцнення лідерських позицій на світовому ринку технологій [23].

Напрямок здоров'язбереження підтримала компанія MEDICAL FAIR через організацію міжнародних виставок, діагностику інноваційних винаходів, фармакопію, розробку і впровадження медичних і реабілітаційних приладів. Таку ініціативу підтримали і планують провести заходи у 2017 р. Дюссельдорф / Німеччина, Сучжоу / Китай, Нью-Делі / Індія, Бангкок / Таїланд, Х'юстон, штат Техас, США, Санкт-Петербург / Росія, Сан-Паулу / Бразилія; у 2018 р. приєднаються Сингапур, Мумбаї / Індія [24].

Отже, проведене нами дослідження показало, що для забезпечення інновацій в галузі охорони здоров'я необхідно принаймні почати з прийняття основних нормативно-правових актів де б були визначені порядок організації наукових досліджень та науково-технічних розробок в галузі охорони здоров'я України, порядок взаємодії структурних підрозділів МОЗ при організації та супроводженні інноваційних проектів, порядок планування, фінансування та контролю виконання НДР МОЗ, затверджена Концепція наукового забезпечення державного управління в галузі охорони здоров'я України, затверджений порядок планування, фінансування та контролю за виконанням науково-дослідних розробок за рахунок коштів державного бюджету в галузі охорони здоров'я тощо.

Державну інноваційну політику в галузі охорони здоров'я ми розуміємо як частину соціально-економічної політики, що відображає причетність держави до інноваційної діяльності, визначає цілі, напрями, форми діяльності органів державної влади в галузі охорони здоров'я, науки і техніки, а також реалізації їх досягнень. Подальші розвідки необхідно спрямувати у напрямок створення і прийняття нормативно-правових актів, які б визначали стратегію, основні цілі, завдання та принципи політики здоров'язбереження.

Література:

1. Горбань А. Є. Підходи до розробки автоматизованої системи одержання інформації про інноваційну діяльність в сфері охорони здоров'я України / А. Є. Горбань // Актуальні проблеми сучасної медицини. — 2016. — Т. 16, Вип. 1. — С. 264-272.
2. Апанасенко Г. Л. Валеологія — перші досягнення / Г. Л. Апанасенко // Валеологія. — 2006. — № 1, 2. — С. 16-17.
3. Павленко, О. В. Российские инновации в медицинской технике / О. В. Павленко // Аналитический вестник Совета Федерации ФС РФ, Российские инновации в медицинской технике. — 2010. — 4(390). — С. 64-73.
4. Про інноваційну діяльність. Верховна Рада України; Закон від 04.07.2002 № 40-IV. Редакція від 05.12.2012. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/40-15>
5. Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні. Верховна Рада України; Закон від 08.09.2011 № 3715-VI. Редакція від 05.12.2012. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3715-17>

6. Про наукову і науково-технічну діяльність. Верховна Рада України; Закон від 13.12.1991 № 1977-XII. Редакція від 17.05.2015. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1977-12>

7. Про наукову і науково-технічну експертизу. Верховна Рада України; Закон від 10.02.1995 № 51/95-ВР. Редакція від 05.12.2012. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/51/95-%D0%B2%D1%80>

8. Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків. Верховна Рада України; Закон від 16.07.1999 № 991-XIV. Редакція від 05.12.2012. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/991-14>

9. Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Національна інноваційна система України: проблеми [...]». Верховна Рада України; Постанова, Рекомендації від 27.06.2007 № 1244-V. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1244-16>

10. Про затвердження плану заходів з реалізації Концепції реформування державної політики в інноваційній [...]. Кабінет Міністрів України; Розпорядження, План, Заходи від 04.06.2015 № 575-р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/575-2015-%D1%80>

11. Про схвалення Концепції реформування державної політики в інноваційній сфері. Кабінет Міністрів України; Розпорядження, Концепція від 10.09.2012 № 691-р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/691-2012-%D1%80#n9>

12. Про схвалення Концепції розвитку національної інноваційної системи. Кабінет Міністрів України; Розпорядження, Концепція від 17.06.2009 № 680-р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/680-2009-%D1%80>

13. Про Державне агентство з інвестицій та розвитку. Кабінет Міністрів України; Постанова, Положення, Перелік від 17.05.2010 № 356. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/356-2010-%D0%BF>

14. Про схвалення Концепції Загальнодержавної програми «Здоров'я 2020: український вимір». Кабінет Міністрів України; Розпорядження, Концепція від 31.10.2011 № 1164-р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1164-2011-%D1%80>

15. Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-члени [...] Україна, ЄС, Бельгія [...]; Угода, Протокол, Міжнародний документ від 14.06.1994. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/998_012

16. Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Стратегія інноваційного розвитку України на [...]». Верховна Рада України; Постанова, Рекомендації від 21.10.2010 № 2632-VI. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2632-17>

17. Угода між Україною і Європейським Союзом про участь України у програмі Європейського Союзу Горизонт 2020 [...]. Україна, Європейський Союз; Угода, Умови, Правила [...] від 20.03.2015. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/984_018

18. Чижевський Б., Шевченко М. Інноваційний розвиток: чому відсутня політична воля та запроваджуються виконавча і фінансова блокади? Газета «Голос України». [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.golos.com.ua/article/272892> <http://www.golos.com.ua/article/272892>

19. Факти / Світ / Сінгапур - країна майбутнього: безпілотні таксі та роботи для пенсіонерів/Листопад,

22 2016 рік. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://fakty.ictv.ua/ua/svit/20161122-singapur-krayina-majbutnogo-bezpilotni-taksi-ta-roboty-dlya-pensioneriv/>

20. У Сінгапурі запустили інноваційну програму «Розумна нація». [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://hmarochos.kiev.ua/2016/05/06/u-singapuri-zapustili-innovatsiynu-programu-rozumna-natsiya/>

21. Штучні острови в ОАЕ оснащать клімат-контролем. Корреспондент.net, 3 лютого 2014. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ua.korrespondent.net/world/3300397-shtuchni-ostrov-y-v-uae-osnastiat-klimat-kontrolom>

22. Федяніна М. Найбільш екологічна у світі електростанція на «чистому» вугіллі запрацює в ОАЕ. Абу-Дабі, 23 жовтня 2012 року. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://innov.org.ua/hranty/2012-12-07-08-49-12/540-naibilsh-ekolohichna-u-sviti-elektrostantsiia-na-chystomu-vuhilli-zapratsiuie-v-uae>

23. Розвиток інноваційної діяльності в США. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://market.avianua.com/?p=2926>

24. MEDICA 2017 — World Forum for Medicine. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.medica-tradefair.com/cgi-bin/md_medica/lib/pub/tt

Спивак М.В. Государственная инновационная политика в сфере здоровьесбережения. — Статья.

Аннотация. Анализируется динамика развития инновационной политики в области здравоохранения населения Украины. Показано, что эффективность здравоохранения определяется, прежде всего, объемом расходов на научные исследования и разработки. Наведены современные подходы зарубежных стран к развитию системы здоровьесбережения инновационной политики. Выявлены положительные особенности во внедрении такого рода мероприятий.

Ключевые слова: политика, здравоохранение, здоровьесбережение, инновация, инновационная политика, национальная программа

Spivak M.V. State innovation policy in the sphere of health preservation. — Article.

Abstract. The dynamics of innovation policy in the health sector in Ukraine. Shows that the effectiveness of health is determined primarily expenditure on research and development. Analyzed modern approaches of foreign countries to build systems maintaining health innovation policy. The positive features in the implementation of such activities.

Keywords: politics, health care system, maintaining health, innovation, innovation policy, national program

Столяр О. П.,

*аспірантка кафедри міжнародних відносин і зовнішньої політики
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

СОЦІАЛЬНИЙ ВИМІР АСИМЕТРІЇ В АМЕРИКАНО-МЕКСИКАНСЬКИХ ВІДНОСИНАХ

Анотація. В статті висвітлено соціальну сторону відносин між США і Мексикою. Визначені основні напрямки співробітництва між країнами і розглянуті головні проекти, програми та ініціативи в цій сфері. З'ясовані особливості асиметрії соціальної взаємодії між Мексикою та США.

Ключові слова: США, Мексика, асиметрія, соціальна сфера, співробітництво, освітні та культурні обміни.

Відносини між США та Мексикою протягом тривалого історичного періоду складались досить неоднозначно, зокрема через територіальні протиріччя, що зумовлено географічною близькістю цих держав. Проте інтенсифікація економічних і туристичних зв'язків поступово сприяла налагодженню двостороннього співробітництва в різних сферах.

Укладання угоди про зону вільної торгівлі між США, Канадою та Мексикою (NAFTA) наповнило відносини новим змістом та ще більше поглибило економічну взаємодію між країнами, особливо в прикордонній зоні (протяжність американо-мексиканського кордону складає 3145 км). Але разом з відкриттям ринків і створенням спільних підприємств все більше зростала асиметрія в двосторонніх відносинах, яка проявляється в більшості сфер співпраці між цими країнами, зокрема в соціальному вимірі.

Відносини між США і Мексикою представляють собою яскравий приклад асиметричних відносин між сусідніми країнами, які мають непросту історію та чимало сучасних проблемних питань двосторонньої взаємодії. Дослідження цієї теми є плідним доробком для теоретичних пошуків, а також має прикладне значення для розробки і планування зовнішньополітичної програми України, яка виступає учасником декількох пар асиметричних відносин, передусім з ЄС та Росією.

Американо-мексиканським відносинам присвячена невелика кількість публікацій у вітчизняній науковій літературі. Переважна більшість робіт українських авторів висвітлює в основному економічну складову двосторонньої взаємодії цих країн з акцентом на співробітництво в межах NAFTA, серед яких можна назвати праці Веселої Н.М. [1],

Матлая Л.С. [2], Светлова А.А. [3], Юдіна Я. [4]. Інші сфери американо-мексиканських відносин, в тому числі крізь призму асиметричності, майже не досліджені та потребують комплексного вивчення, чим зумовлена актуальність даної роботи. В цій статті автор подає загальний огляд асиметрії у відносинах між Мексикою та США на сучасному етапі та детально розглядає соціальний вимір. Серед закордонних дослідників, які висвітлюють різні аспекти двосторонньої взаємодії цих держав, варто назвати Адамса Д. [5], Гарза Р. [6], Веласко Дж. [6], Силке К.Р. [7], Фінклі К. [7], Вілсона К.Е. та Олсона Е.Л. [8]. Окремо необхідно відзначити роботу Басалду Р. «Два орли, один дракон: асиметрична теорія і тристоронні відносини між США, Китаєм і Мексикою» [9], який визначає Сполучені Штати як основне джерело асиметрії у світі, а особливо у відносинах з Мексикою.

Метою статті виступає з'ясування особливостей асиметрії в соціальній сфері у відносинах між США та Мексикою. Для реалізації цієї мети необхідно вирішити наступні завдання: охарактеризувати загальні риси асиметричності двосторонніх відносин; визначити основні напрямки співробітництва між країнами в соціальній сфері; розглянути головні проекти, програми та ініціативи.

Перш за все необхідно зазначити, що американо-мексиканські відносини пройшли декілька етапів розвитку: від конфронтації до мирного співіснування і до співробітництва на сучасному етапі. Дискусійним є питання, чим можна назвати двосторонню взаємодію партнерством, але співробітництво між цими країнами з кожним роком поглиблюється та поширюється на нові сфери. Спочатку зацікавленість виникла в туристичній і економічній сфері, пізніше розповсюдилась також на політичну, безпекову та соціальну сфери. Потрібно зауважити, що у відносинах між США і Мексикою є багато проблемних питань, серед яких найбільшими виступають нелегальна міграція та наркоторгівля, над вирішенням яких активно працюють обидві сторони. Причини цих проблем зумовлені переважно внутрішньою слабкістю Мексики (корумпованість судової та правоохоронної систем, низький економічний розвиток та функціональна і географічна незбалансованість

виробничого сектору, бідність населення, низький рівень освіти, загальна криміногенна ситуація по країні тощо), тому багато проектів двостороннього співробітництва на сучасному етапі спрямовані саме на зміцнення державних інституцій та розвиток людського потенціалу цієї країни.

Розглядаючи американо-мексиканські відносини варто зазначити, що асиметричність буде супроводжувати відносини будь-якої країни з США, оскільки на даний час США переважають більшість країн світу за показниками державної могутності. Тому автор не буде приділяти увагу вимірюваним характеристикам асиметрії, а зосередиться на висвітленні рис, які характерні саме для цієї пари.

Асиметрія у відносинах між цими державами окрім явних кількісних показників проявляється в основному в залежності Мексики від свого північного сусіда. Так, в економічній сфері функціональна структура мексиканської промисловості майже повністю визначається потребами американського ринку і в значній мірі залежить від американських інвестицій. Асиметрія проявляється також в структурі товарообігу: США виступають для Мексики найбільшим торговим партнером, в той час як Мексика займає друге місце як імпортер американських товарів і послуг та третє місце як експортер своєї продукції та послуг на ринок США [10]. В безпековій сфері Мексика отримує позики, технології, знання та досвід через різні військові програми США, метою яких виступає надання допомоги мексиканській владі у протидії наркоторгівлі та організованій злочинності. Подібна ситуація складається і у соціальній сфері, яка не виступає головним напрямком співробітництва між країнами, але є надзвичайно важливою для вирішення внутрішніх проблем Мексики. Покращення загального становища освітньої сфери та тісно пов'язаного з освітою працевлаштування, системи охорони здоров'я, екологічних умов, зменшення чисельності підлітків та молоді в групах ризику (кримінальні структури, наркоманія, токсикоманія тощо) сприятиме підвищенню рівня життя простих мексиканців та допоможе зменшити масштаби нелегальної міграції та наркоторгівлі.

На соціальну сторону багатьох внутрішніх проблем особливу увагу звернув нинішній президент Мексики Е.П. Ньето. Він ініціював реалізацію трьох реформ у країні — в сфері освіти, енергетики та оподаткування [11].

Низький рівень освіти в Мексиці був здебільшого зумовлений певною відсутністю контролю за якістю освіти зі сторони держави. В країні діє потужна Національна профспілка працівників освіти (SNTE), яку очолює Е.Е. Гордільо. Дотепер саме профспілка контролювала призначення

викладачів. Ця практика призвела до того, що посади фактично передавали у спадок або продавали [12], при цьому професійний рівень вчителя майже не мав значення.

В 2013 р. мексиканський президент Е.П. Ньето підписав закон, який чітко встановлює кількість шкіл, викладачів і учнів у країні. Реформа передбачає централізацію процесів наймання і оцінювання вчителів. Головною метою реформи президент назвав підвищення рівня освіти мексиканських учнів [12].

В цьому контексті надзвичайно важливу роль виконують програми освітніх обмінів із США, адже таким чином Мексика отримує доступ до якісної післядипломної освіти. В свою чергу США зацікавлені в освітньо-культурних обмінах з метою надбання своїми громадянами необхідних культурних і мовних компетенцій, враховуючи збільшення легальних і нелегальних мігрантів з Мексики, а також американців мексиканського походження в структурі американського суспільства.

Щорічно більше ніж 14000 мексиканських студентів навчаються у США та близько 3900 американських — у Мексиці. Такі цифри відображають один із проявів асиметрії в соціальній сфері, адже більш активні в освітніх обмінах мексиканські студенти. Крім того, американці в більшості випадків приїжджають до Мексики лише на декілька семестрів, тоді як мексиканці їдуть в американські університети для отримання повної чи післядипломної освіти.

Існує дві основні американо-мексиканські програми, за якими відбуваються освітні обміни між цими країнами. Перша з них — це Стипендіальна програма Фулбрайт-Гарсія Роблес (Fulbright-Garcia Robles Scholarship Program). Двостороння комісія для освітнього і культурного обміну (COMEXUS) наглядає за реалізацією цієї стипендіальної програми, яка фінансується спільно урядами США і Мексики з метою підтримки американо-мексиканських академічних обмінів. Більше 4000 мексиканців і американців взяли участь у програмах обміну COMEXUS в провідних університетах [13].

Друга програма — Youth Empowerment — є спільним американо-мексиканським державно-приватним партнерством і спрямована на забезпечення можливостей для реалізації прав молоді. Учасниками цієї програми стали 195 мексиканських студентів, які отримали лідерські та комунікативні навички і поліпшили свою англійську через освітні обміни та залучення до добровільної суспільної роботи.

Навчання в рамках Youth Empowerment триває 4-5 тижнів на території США, під час якого студенти під керівництвом старших американських

колег приймають участь у суспільних проектах для вирішення проблем, які стоять перед їхніми власними місцевими громадами, — проблеми насильства, токсикоманії тощо. Після повернення в Мексику учасники реалізують свої проекти під егідою мексиканської та американської влади, представників бізнесу та освіти [14].

Декілька освітніх програм здійснюється і фінансується за підтримки Держдепартаменту США. Перша з них — освітнє консультування (Educational Advising) — реалізовується 18 освітніми консультаційними центрами США по всій Мексиці. Метою діяльності цих установ виступає забезпечення ширшого доступу до вищої освіти в обох країнах, причому акцент робиться на консультуванні корінних і маргінальних спільнот [15].

Наступна програма, яка підтримується Держдепартаментом США, спрямована на вивчення англійської мови (English Access Microscholarship Program). В її рамках сотні молодих мексиканців з економічно неблагополучних сімей вивчають англійську мову в своїх громадах і дізнаються про американську культуру та демократичні цінності. З моменту свого старту в Мексиці в 2009 р. вона охопила більше 1500 студентів. В її межах США надають навчальні програми англійської мови для викладачів англійської та вчителів, які працюють у системі мексиканської державної освіти, для того щоб поліпшити якість викладання і вивчення англійської мови. За 2014 р. відбулося три зустрічі English Language Fellows в Мексиці, які охопили аудиторію в 1345 учнів у 10 штатах та федеральному окрузі, а також залучено до ініціативи близько 300 вчителів англійської мови через он-лайн курси та вебіари. [16].

Міжнародна програма відвідин лідерів (The International Visitor Leadership Program — IVLP) також реалізується за підтримки Держдепартаменту США. Вона спрямована на обмін досвідом між найкращими фахівцями. Через короткострокові візити до США діючі та перспективні лідери інших країн у різних галузях отримують можливість з перших рук отримувати необхідний досвід та розвивати довгострокові відносини зі своїми американськими колегами. Професійні зустрічі відображають професійні інтереси учасників і підтримують цілі зовнішньої політики США. Щорічно в межах цієї програми приймають участь близько 50 мексиканських діячів у сфері урядування, політики, освіти тощо.

Потенціал та значення програми IVLP характеризують реалізовані її випускниками проекти на місцях. Так, одна з випускниць приймала участь в програмі з протидії торгівлі людьми. Отриманий досвід дозволив їй взаємодіяти та консультуватися з американськими колегами з приводу відкриття

в Пуебло першого жіночого притулку, діяльність якого врегульована постановами федерального уряду. Інший випускник розробив проект нової центральної бібліотеки в Автономному університеті Пуебло, особливістю якого було використання інноваційних методів, з якими він ознайомився під час своєї участі в програмі [17].

Багато програм реалізується завдяки активній підтримці Посольства США в Мексиці. В рамках Стратегічної програми лекторів з США (Strategic U.S. Speakers Program) організовуються візити американських експертів у різних галузях для обміну досвідом з мексиканською аудиторією та колегами з питань, які становлять взаємний інтерес, зокрема: гендерної рівності, розширення економічних можливостей, дотримання прав людини, свободи слова, доступу до інформаційних технологій і протидії зловживанню наркотиками та торгівлі людьми, доступу до освіти (технології, інженерія та математика), підприємництва та ін. [17]. Посольство США сприяє організації візитів у Мексику експертів для проведення зустрічей у різних форматах та на різних рівнях комунікації. Конференції, круглі столи, лекції та інші суспільні заходи часто організовуються у співпраці з мексиканськими академічними, культурними та професійними організаціями.

Також посольство США пропонує широкий спектр навчальних програм, які сприяють посиленню бінаціональних зв'язків в освітніх та молодіжних громадах по всій Мексиці. Такими програмами є:

1. Вивчення інституцій США (the Study of U.S. Institutes);
2. Національний Молодіжний науковий табір (National Youth Science Camp);
3. Молодь в дії (Youth in Action — Jovenes en Accion) та інші програми.

Через них різні молодіжні групи мають змогу дізнатися більше про США, та, отримавши уроки лідерства та крос-культурної обізнаності, приймати безпосередню участь у розвитку своїх місцевих громад.

Ще однією установою США, що приймає активну участь в освітніх обмінах, є Агентство США з міжнародного розвитку (USAID), яке підтримує ініціативи з розвитку трудових ресурсів, навчання молоді на державному та місцевому рівні з метою зниження та запобігання молодіжної злочинності, а також сприяння економічному зростанню та стабільності місцевих громад [18]. Програми USAID спрямовані на фізичну, розумову, емоційну та професійну підтримку і пряме академічне консультування тисяч студентів і батьків. До 2015 року поточні проекти виграли близько 35000 молодих людей з груп ризику в цільових місцевих громадах.

USAID нещодавно запустило програму розвитку трудових ресурсів Rutas для молоді (the RUTAS Youth Workforce Development program), яка спрямована на підтримку системних реформ, цілями яких є поліпшення умов працевлаштування мексиканських студентів вікової категорії 15-19 років, які випускаються з технічних училищ, а також поліпшення відповідності між попитом на освіту та пропозиціями від роботодавців на ринку праці [19].

Діяльність USAID в цілому налаштована на виявлення найефективніших моделей з метою їх поширення в інших частинах країни. Основними географічними регіонами реалізації проектів USAID є Тіхуана, Каліфорнія, Монтеррей в Нувео-Леон, Чіуауа і Сьюдад-Хуарес в штаті Чіуауа.

Мексиканська сторона активно взаємодіє з американськими колегами в межах цих та інших програм, які спрямовані на обмін знаннями та досвідом, однак не має можливостей та потенціалу для створення схожих проектів. Мексиканці докладають максимум зусиль для впровадження отриманих вмінь та знань на місцях.

З метою подальшого професійного зростання та взаємопідтримки у червні 2009 р. було засновано Асоціацію мексиканських випускників, яка охоплює майже 10000 колишніх учасників програм США. Їх запрошують приєднатися до Стану випускників (State Alumni) — глобального онлайн-товариства створеного випускниками для випускників. Участь у товаристві забезпечує доступ до цінних ресурсів для підтримки особистісного та професійного розвитку, в т. ч.: більш ніж 33 млрд доларів США у вигляді грантів; бібліотеки з більш ніж 20000 безкоштовних публікацій; інформація про робочі місця, участь у волонтерських акціях та багато іншого [17].

США і Мексика активно сприяють розвитку культурних зв'язків між державами, а також кращому висвітленню своєї культури в іншій країні, що допомагає населенню обох країн подивитись по-іншому на своїх сусідів.

Посольство США реалізовує Програму підтримки культури і мистецтва, в межах якої здійснюється фінансування щорічних творчих візитів американських артистів для виступів та спілкування з мексиканською аудиторією. Культурні програми мають широкий спектр інтересів — від джазової музики та музики у стилі «зайдеко» до програм музейних обмінів, участі у головних мистецьких фестивалях в Мексиці. Через Фонд Посла по збереженню культурної спадщини посольство сприяло збереженню та/або відновленню декількох мексиканських об'єктів культурної спадщини, в тому числі Акведук Падре Темблека, військових історичних об'єктів у Сьюдад-Хуарес

(the Garita de Metales), церкви Діви Канделарії у Вальядоліді, археологічних знахідок в штаті Оахака [17].

Культурна взаємодія відбувається через діяльність бібліотеки Бенджаміна Франкліна, яка є найстарішою загальнодоступною бібліотекою, що підтримується урядом США, та містить близько 25,000 томів, великий архів періодичних видань США, а також Інтернет- та електронні інформаційні ресурси про останні досягнення науки, техніки та мистецтва. Крім того, на базі бібліотеки регулярно проводяться культурні заходи, англійські розмовні клуби та інші програми. Тож, бібліотека Бенджаміна Франкліна є одним із головних джерел інформації про сучасне американське суспільство.

Посольство також активно звертається до т. зв. «спортивної дипломатії» як ефективного способу будувати мости і посилювати міжособистісні зв'язки між представниками обох націй. Спорт є ефективним способом досягнути цільової аудиторії соціально-коригуючого впливу — неблагополучної молоді, та прищепити їй цінності, якими є лідерство, робота в команді, ненасильство та участь у товариствах. Діяльність у цьому напрямку передбачає організацію візитів спортивних експертів з США до Мексики, планування програм відвідування США атлетами та проведення відкритих змагань [17].

Мексиканська сторона теж активно просуває свою культуру в США. За активної підтримки Посольства Мексики в США, Культурного інституту Мексики в м. Вашингтон та Національної Ради Мексики з питань культури та мистецтва організовуються різні культурні заходи, в т. ч. майстер-класи і лекції відомих письменників, режисерів, художників та інших митців з Мексики, музичні та танцювальні концерти, виставки, презентації книжок і фільмів, спортивні заходи, різні фестивалі та спеціальні івенти [20; 21].

Отже, культурні зв'язки між США і Мексикою активно розвиваються. Населення обох країн дізнається більше про культуру свого сусіда, що сприяє кращому розумінню між мексиканцями і американцями, а також відбувається поступове збільшення позитивного сприйняття один одним та зменшення впливу помилкових стереотипних уявлень, що є дуже важливим для подальшого поглиблення співробітництва.

Ще одним соціальним напрямком двосторонньої взаємодії необхідно назвати охорону здоров'я і захист навколишнього середовища. Екологічне забруднення та інфекційні захворювання — транснаціональні проблеми, які впливають на якість життя місцевих громад США та Мексики, тож між обома країнами існує чітке розуміння необхідності спільних зусиль для попередження екологічних

криз і різних епідемій та хворіб, зокрема в прикордонних штатах.

Перш за все необхідно зазначити про існування Американсько-мексиканської комісії охорони здоров'я в прикордонній смузі (The U.S.-Mexico Border Health Commission), яка є двонаціональною організацією, що була створена в липні 2000 р. на основі міждержавної угоди з метою виявлення і оцінки проблем громадського здоров'я та охорони здоров'я населення прикордонних регіонів.

Один з найбільших проектів цієї комісії — «Здоровий кордон 2020: Ініціатива профілактики захворювань та просування здорового способу життя для населення американсько-мексиканського прикордонного регіону» (Healthy Border 2020: A Prevention and Health Promotion Initiative for the U.S.-Mexico Border Region (Healthy Border 2020)). В межах цієї ініціативи розглядаються п'ять пріоритетів охорони здоров'я для обох сторін: 1) хронічні та дегенеративні захворювання; 2) інфекційні захворювання; 3) здоров'я матері і дитини; 4) психічне здоров'я і наркоманія; 5) травматизм. Ці пріоритети відображають роботу різних груп фахівців в області охорони здоров'я, науковців та інших зацікавлених сторін і громадських організацій, об'єднаних метою розробки двонаціонального стратегічного плану, який зацікавлені сторони можуть використовувати для координації заходів у сфері громадської охорони здоров'я на двосторонньому, державному та місцевому рівнях.

Головною метою «Здорового кордону 2020» є створення основи для досягнення цілей охорони здоров'я в прикордонних регіонах і ведення діяльності, необхідної для поліпшення здоров'я жителів прикордонних регіонів США та Мексики.

Ініціатива «Здоровий кордон 2020» переслідує цілі, які є актуальними для обох сторін. Вона покликана слугувати об'єднанню ключових регіональних партнерів, щоб зробити все можливе для розробки і підтримки змін в політиці в контексті соціальних факторів, які впливають на здоров'я в регіоні. Крім того, до завдань цієї ініціативи входить підвищення обізнаності широкого загалу про її пріоритети та розвиток глибшого розуміння соціальних детермінант здоров'я, виявлення можливостей для двонаціональної співпраці і взаємодії, а також розробка стратегії зміцнення здоров'я, спрямованої на профілактику хворіб та інвалідності [22].

Окрім названої ініціативи для прикордонного регіону, США і Мексика реалізують також інші спільні проекти в сфері охорони здоров'я та захисту навколишнього середовища.

Один з проектів стосується боротьби з раком — американські експерти Національного інсти-

титу раку і Центрів з контролю і профілактики захворювань спільно з мексиканськими фахівцями різних медичних установ, які координуються Мексиканським національним інститутом раку, вдосконалюють і реалізують національний план управління по боротьбі з раком в Мексиці. У квітні 2015 р. у Мексиці було проведено зустріч фахівців з обох країн для обговорення різних питань, пов'язаних з раком: профілактики і контролю захворюваності, проведення клінічних досліджень, обміну студентами, обміну інформацією [23].

В цьому контексті варто зазначити про спеціальну ініціативу — Партнерство задля поінформованості про рак грудей і досліджень у Північній та Південній Америці (The Partnership for Breast Cancer Awareness and Research of the Americas). Вона є спробою створення в Західній півкулі необхідного потенціалу для безпрецедентної дослідницької роботи, а також діяльності з інформування, дослідження, навчання, роботи з населенням і розширення можливостей жінок. Мексика є однією з трьох країн, поряд з Бразилією і Коста-Рикою, обраних для участі в партнерстві. Ця ініціатива підтримується Держдепартаментом США і об'єднанням експертів в боротьбі з раком молочної залози із США та Мексики [24].

Національний інститут алергії та інфекційних захворювань, що входить до складу Національного інституту здоров'я США, та Міністерство охорони здоров'я Мексики почали співпрацю над вивченням грипу H1N1 в чотирьох лікарнях Мехіко. У первинному дослідженні вони вивчають пацієнтів, які звернулися за консультацією лікаря через прояви грипозних симптомів, з метою описати клінічний перебіг хвороби з плином часу. Це дослідження, як очікується, надасть важливу наукову інформацію, щоб допомогти політичним діячам, медичним працівникам і широкому загалу підготуватися до майбутніх спалахів грипу.

Агентство з охорони навколишнього середовища США активно взаємодіє зі своїми мексиканськими партнерами для вирішення двонаціональних екологічних проблем і негативних наслідків для здоров'я жителів прикордонних територій, особливо дітей. Вплив на здоров'я зумовлений порушеннями правил поведінки з пестицидами, поганою якістю повітря, зловживанням хімічними речовинами та іншими відходами, поганою якістю води, хімічними аваріями, наслідки яких впливають на жителів обох країн. Інформування медичних працівників, практиків охорони здоров'я та інших членів спільноти про найважливіші зв'язки між навколишнім середовищем і здоров'ям є важливим кроком в напрямку покращення стану здоров'я в населених пунктах уздовж кордону.

Восени 2015 р. було організовано двосторонні зустрічі ініціативних груп, місією яких було звернути увагу державної та місцевої влади, суспільства, бізнесу на зв'язок між здоров'ям населення і станом навколишнього середовища, особливо там, де живуть, навчаються та грають діти. Свій внесок до цих зусиль доклали Південно-західний центр дитячої гігієни навколишнього середовища з Техаського технічного університету, Американо-мексиканська комісія охорони здоров'я в прикордонній смузі, американо-мексиканська програма «Здоровий Кордон 2020», Агентство США з охорони навколишнього середовища американо-мексиканського кордону та ін.

Головними цілями такої співпраці є:

1. Поліпшення обізнаності населення, бізнесу та представників громадських організацій про те, як в ранньому дитинстві забруднення навколишнього середовища може вплинути на здоров'я, у т. ч. в майбутньому.

2. Полегшення контактів між медичним співтовариством, промоутерами та громадськістю. З цією метою на 2016 р. було заплановано проведення 2-х мексикано-американських симпозіумів, а також підготовку волонтерів у місцевих громадах вздовж кордону, які дбатимуть про підтримку здорового навколишнього середовища для дітей [25].

Отже, американо-мексиканські відносини у соціальній сфері охоплюють широкий спектр спільних інтересів. Найширше співпрацю розгорнуто в освіті — через освітні обміни вищих навчальних закладів та програм післядипломної освіти, організацію зустрічей, конференцій фахівців у різних галузях. Також активно розвивається культурна взаємодія між країнами, яка сприяє кращому розумінню між населенням сусідніх держав та зміцненню двосторонніх зв'язків. Важливою сферою співробітництва виступають охорона здоров'я і захист навколишнього середовища, в якій країни реалізують спільні проекти.

Співпрацю у соціальній сфері можна розглядати як закономірне продовження економічних та військово-політичних відносин, тож її перебіг відповідає загальному тренду взаємин: США зацікавлені в зміцненні Мексики як демократичної та правової держави, яка виступатиме надійним партнером у сферах, що становлять взаємний інтерес.

Проте соціальний вимір американо-мексиканських відносин не позбавлений асиметрії як й більшість напрямків відносин між цими країнами. Асиметрія проявляється в наступному: по-перше, серед програм освітніх обмінів переважають ті, які ініціюють і фінансують США (наприклад, Educational Advising, The Study of U.S. Institutes,

National Youth Science Camp тощо); по-друге, більшу зацікавленість в освітніх обмінах проявляють мексиканські студенти; по-третє, в реалізації багатьох проектів соціального спрямування, а також в обміні досвідом між експертами у різних галузях діяльності Мексика виступає реципієнтом знань, досвіду, практик, технологій; по-четверте, в багатьох програмах та ініціативах спостерігається географічна пріоритетність розвитку взаємодії в прикордонних регіонах.

Таким чином, перед мексиканською владою стоїть складне завдання по зменшенню проявів асиметрії у відносинах з США, зокрема в соціальній сфері, що передбачає продовження розпочатих президентом Е.П. Ньето реформ у країні, максимального впровадження отриманих в ході співробітництва з північним сусідом досвіду і знань на місцях і стимулювання молодих спеціалістів активно долучатись до розвитку Мексики.

Література:

1. Весела Н.М. Участь Мексики у НАФТА/ Н.М. Весела// Актуальні проблеми міжнародних відносин: Збірник наукових праць. Випуск 10 (Частина II). — К.: Київський університет імені Тараса Шевченка, 1999. — С. 30-35.
2. Матлай Л.С. Мексика у міжнародній інтеграції: політико-економічний аспект/ Л.С. Матлай// Вісник Дніпропетровського університету. — 2015. — № 4. — С. 62-68.
3. Svetlov A. Mexico's integration into the North American supply chains: the NAFTA perspective/ A. Svetlov// Scientific Letters of Academic Society of Michal Baludansky. — Kosice, Slovakia: Academic Society of Michal Baludansky. — 2013. — Vol. 1, No. 3/2013 — P. 163-169.
4. Юдін Я. НАФТА: надії та сумніви/ Я. Юдін // Політика і час. — 1994. — №4. — С. 42-45.
5. Adams J.A. Bordering the Future: The Impact of Mexico on the United States/ J.A. Adams. — Praeger. — February 28, 2006. — 184 p.
6. Garza R. Bridging the Border: Transforming Mexico-U.S. Relations/ R. Garza, J. Velasco. — Lanham, MD: Rowman & Littlefield Publishers, 1997. — 208 p.
7. Seelke C. U.S.-Mexican Security Cooperation: The Mйrida Initiative and Beyond: CRS Report for Congress/ C. Seelke, K. Finklea. — Congressional Research Service, 2015. — 31 p.
8. Wilson C.E. New ideas for a new Era: Policy option for the Next Stage in U.S.-Mexico Relations/ C.E. Wilson, E.L. Olson. — Woodrow Wilson Center, Mexico Institute: Washington D.C., 2013. — 77 p.
9. Basaldь R. Two eagles, one dragon: asymmetric theory and the triangular relations between the U.S., China and Mexico/ R. Basaldь [Electronic resource]// Baylor University Waco, Texas. — Accessible at: <https://baylor-ir.tdl.org/baylor-ir/handle/2104/8116>. (Accessed 01.11.2016)
10. International Transactions [Electronic resource]// Bureau of Economic Analysis. — 2016. — Accessible at: <http://www.bea.gov/iTable/iTable.cfm?ReqID=62&step=1#reqid=62&step=1&isuri=1&6210=1&6200=48>. (Accessed 01.11.2016)
11. Goyret L. Las tres reformas de Peca Nieto para impulsar el crecimiento de Mйxico/ L. Goyret [Electronic resource]// Infobae. — 22 September, 2013. — Accessible at: <http://www.infobae.com/2013/09/22/1510615-las->

tres-reformas-pena-nieto-impulsar-el-crecimiento-mexico/. (Accessed 01.11.2016)

12. Президент Мексики розпочав масштабне реформування освіти/ [Електронний ресурс]// IPress. ua. — 26 лютого 2013. — Режим доступу: http://ipress.ua/news/prezydent_meksyky_rozpochav_reformu_osvity_16242.html. (Accessed 01.11.2016)

13. COMEXUS/ Fulbright-Garcia Robles [Electronic resource]// U.S. Embassy and Consulates in Mexico. — Accessible at: <http://www.usembassy-mexico.gov/pdf/comexus-eng.pdf>. (Accessed 01.11.2016)

14. Youth Empowerment Project [Electronic resource]// Youth Empowerment Project. — Accessible at: <http://www.youthempowermentproject.org/>. (Accessed 01.11.2016)

15. Education USA Advising Center [Electronic resource]// Education USA. — Accessible at: https://educationusa.state.gov/find-advising-center?field_region_target_id=&field_country_target_id=260&field_center_level_value=All. (Accessed 01.11.2016)

16. English Access Microscholarship Program: At a Glance [Electronic resource]// Bureau of educational and cultural affairs. Exchange programs. — Accessible at: <https://exchanges.state.gov/non-us/program/english-access-microscholarship-program>. (Accessed 01.11.2016)

17. U.S.-Mexico. At a Glance. Culture [Electronic resource]// U.S. Embassy in Mexico. — Accessible at: <http://mexico.usembassy.gov/eng/resources.html>. (Accessed 01.11.2016)

18. Who we are [Electronic resource]// USAID. — Accessible at: <https://www.usaid.gov/who-we-are>. (Accessed 01.11.2016)

19. RUTAS [Electronic resource]// USAID. — Accessible at: <http://www.iyfnet.org/initiatives/rutas>. (Accessed 01.11.2016)

20. CLALS / CONACULTA Partnership [Electronic resource]// American University, Washington, D.C. — Accessible at: <http://www.american.edu/clals/Conaculta.cfm>. (Accessed 01.11.2016)

21. 25 Years. Life Inspired by the Arts [Electronic resource]// Mexican Cultural Institute, Washington, D.C. — 2015. — Accessible at: http://www.instituteofmexicodc.org/images/MEMORIA_2015.pdf. (Accessed 01.11.2016)

22. Healthy Border 2020: A prevention & health promotion initiative/ United States-Mexico Border Health Commission; Border Binational Technical Workgroup. — 2010. — 37 p.

23. U.S.-Mexico Cross-Border Health [Electronic resource]// Centers for Disease Control and Prevention/ Entertainment Education. — 2016. — Accessible at: <http://www.cdc.gov/healthcommunication/toolstemplates/entertainmented/tips/us-mexico-health.html>. (Accessed 01.11.2016)

24. First Lady Remarks on Breast Cancer Partnership with Mexico [Electronic resource]// IIP Digital: Texts & transcripts. — 18 March, 2008. — Accessible at: <http://iipdigital.usembassy.gov/st/english/texttrans/2008/03/20080318151104xjsnommis0.2568018.html#axzz49O4BnBM8>. (Accessed 01.11.2016)

25. Children's Environmental Health on the Border: Protecting Children Where They Live, Learn, and Play [Electronic resource]// United States Environmental Protection Agency. — 24-25 September, 2015. — Accessible at: https://www.epa.gov/sites/production/files/2015-07/documents/final_agenda_july_8_2015.pdf. (Accessed 01.11.2016)

Столяр О.П. Социальное измерение асимметрии в американо-мексиканских отношениях. — Статья.

Аннотация. В статье освещается социальная сторона отношений между США и Мексикой. Определены основные направления сотрудничества между странами и рассмотрены главные проекты, программы и инициативы в этой сфере. Выявлены особенности асимметрии социального взаимодействия между Мексикой и США.

Ключевые слова: США, Мексика, асимметрия, социальная сфера, сотрудничество, образовательные и культурные обмены.

Stolyar O.P. The social dimension of asymmetry in American-Mexican relations. — Article.

Abstract. The article examines the social aspect of relations between the USA and Mexico. It defines the key directions of cooperation between the countries and describes the main projects, programs and initiatives in this sphere. Also, it clarifies the peculiarities of social interaction asymmetry between Mexico and the USA.

Keywords: USA, Mexico, asymmetry, social sphere, cooperation, educational and cultural exchanges.

Шапошніков А.О.

аспірант, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ПОНЯТТЯ ДЕРЖАВИ-НЕВДАХИ В КОНТЕКСТІ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

Анотація. «Держава-невдаха» (англ. *failed state*) є різновидом квазідержави, а саме номінально незалежною державою, яка більше не здатна підтримувати себе як життєздатна та самостійна політична одиниця. З точки зору політичної науки, Україна не є державою-невдахою, що засвідчено її показниками у відповідних списках, які складаються провідними західними дослідницькими установами та часописами. Проте це поняття сучасної політичної науки часто використовується у якості ярлика для негативістського позначення слабшого та/або недружного суб'єкта політики. Тому вищезгадане поняття російські високопосадовці, медіа та їхні союзники активно використовують під час ведення інформаційної війни Росії проти України з метою дискредитації ідеї української державності, яка особливо активізувалася у 2013-2016 рр., і триває дотепер.

Ключові слова: держава-невдаха, інформаційна війна, квазідержава.

З літа 2013 року Російська Федерація проводить недружню інформаційну політику щодо України, яка поступово перетворилася на повноцінну інформаційну війну. Вона здійснюється усіма силами російських державних та провладних приватних ЗМІ (зокрема й тих, що мовлять іноземними мовами за межами Росії), до неї залучена переважна частина російської політичної еліти, представники російської науки та культури, а також лояльні до Росії політики з інших країн.

Тоді, близько трьох років тому, це рішення російської влади було зумовлене наміром тодішнього керівництва України укласти Угоду про Асоціацію між Україною та ЄС. Втім, під час та після низки драматичних подій наступного року — Революції Гідності, анексії Кримського півострова Росією, початку війни на сході України, недружня інформаційна політика РФ щодо нашої країни вийшла на якісно новий рівень, перетворившись на інформаційну війну. При цьому об'єктом атаки став не лише євроінтеграційний зовнішньополітичний курс нашої держави, а й сама ідея незалежності та територіальної цілісності України в кордонах 1991 року.

Окрім низки антиукраїнських міфів, найдавніші з яких сягають навіть XVII-XVIII ст., одним

із засобів просування та посилення роботи РФ у цьому напрямку стало поняття сучасної політичної науки — «держави-невдаха» (англ. *failed state*, рос. *несостоявшееся государство*). При цьому російські «солдати інформаційної війни» використовують його не за прямим призначенням, а як пропагандистський штамп з відчутно негативною конотацією. Отже, поняття «держави-невдаха» має бути докладно вивчене і осмислене вітчизняною політичною наукою.

Проте, використання поняття «держави-невдаха» в Україні становить не лише теоретичний, а й практичний інтерес, оскільки інформаційна війна проти нашої держави з боку РФ вимагає жорсткої протидії — як в Україні, так і за кордоном. Ця протидія є абсолютно необхідною для підтримання позитивного іміджу України в світі, і має чинитися на всіх напрямках — в ЗМІ, дипломатії, науці та культурі, при проведенні військових інформаційно-психологічних операцій тощо.

Таким чином, метою цієї статті є з'ясування причин та особливостей використання політологічного поняття «держави-невдаха» у рамках інформаційної війни Росії проти України.

Задля досягнення мети дослідження необхідне виконання таких завдань:

1. Дати визначення поняттю «держави-невдаха», встановити причину появи, ознаки та різновиди цього феномену сучасної політики.
2. З'ясувати доцільність чи недоцільність застосування поняття «держави-невдаха» щодо України на основі спеціальних списків (індексів).
3. Виокремити особливості та принципи використання конструкції «держави-невдаха» недружніми російськими ЗМІ та політиками щодо України.

Поняття «держави-невдаха» розглядалося у працях таких науковців, як В. Кравченко, С. Маркедонов, Е. Ньюман, О. Подвінцев, Д. Познер, С. Ратнер та Г. Гелман, О. Суший, У. Шнеккерер. Спеціальні багаторічні програми дослідження держав-невдах проводяться цілою низкою наукових центрів — виданням *Foreign Policy*, Фондом Миру, Університетом Джорджа Мейсона, Інститутом Брукінгса, Гарвардським університетом, а також Світовим банком, державними установами США, Великої Британії, Канади тощо. Їхні результати

регулярно публікуються у вигляді спеціальних аналітичних доповідей.

Держава-невдаха (англ. *failed state*) — це номінально незалежна держава, яка більше не здатна підтримувати себе як життєздатна та самостійна політична одиниця [1; с. 108]. Іншими словами, так дещо зневажливо називають де-юре державу, що фактично втратила незалежність, а разом з нею і право називатися державою. Це поняття запропонували у 90-х рр. XX ст. американські науковці С. Ратнер та Г. Гелман, ведучи його генезу від слова *debellatio*, яке використовувалося для позначення Німеччини, зруйнованої внаслідок поразки у Другій світовій війні. Згодом, за словами авторів, під час процесу деколонізації у 60-70-х рр. XX ст., а потім і краху СРСР та Югославії наприкінці 80-х — початку 90-х рр., значна кількість нових незалежних країн виявилася неготовою до свого нового державного статусу, тобто стали державами-невдахами.

Щоб зупинити цей загрозливий процес, С. Ратнер та Г. Гелман пропонували збільшити повноваження ООН, яка має брати під опіку та контроль «держави-невдахи». Слід зауважити, що одного разу така модель була достатньо успішною; йдеться про Боснію і Герцеговину після Дейтонської угоди 1995 р. У решті випадків найавторитетніша організація світу здебільшого була безпорадною, що чудово ілюструють найбільші військові конфлікти сучасності.

Держави-невдахи є різновидом квазідержав — політичних утворень, що постулюють себе як держави, але насправді такими не є. У світі налічується декілька десятків квазідержав, і держави-невдахи — начисельніший їхній тип.

Водночас держави-невдахи є антиподами іншого класу квазідержав, а саме невизнаних держав. Якщо перші де-юре є повноправними учасниками світової спільноти, включно з членством в ООН, то другим про це залишається лише мріяти, незалежно від ефективності функціонування державних інститутів. Власне, в цьому і полягає один із політико-правових парадоксів сучасності, коли Сомалі обіймає місце в ООН, а Китайська Республіка (Тайвань) — ні, незважаючи на значно вищий рівень розвитку, політичної стійкості і державної спроможності останньої.

Поняття «держави-невдахи» має велику кількість наукових і публіцистичних синонімів — «бананові республіки», «країни-парії», «держави-ізгої», «держави-фейки», «слабкі», «збанкрутілі», «розвалені», «занепаді», «недієздатні держави» тощо. Окрім цього, значна частина альтернативних назв перекладається українською лише через підрядне речення (наприклад «держави, що розпадаються», «держави, що піддаються ерозії»).

Як видно, в цих назвах акцент робиться на певну характеристику (слабкість, недієздатність) або процес, що відбувається в цій країні (розпад, ерозія).

Також у цьому смисловому ряді перебувають ще 2 поняття — «помилкова держава» і «держава, що розривається». В обох випадках наголошується на випадковості і недовготривалості існування певної держави, особливо якщо вона перебуває на етнічному, релігійному чи геополітичному пограниччі (як Афганістан чи Бельгія).

Антонімами поняття «держави-невдахи» є конструкції «успішна», «міцна», «стабільна», «стійка держава» тощо. До цього класу належать високорозвинені країни Західної Європи, перш за все скандинавські [2].

В українській науковій мові немає єдиного, загальновизнаного перекладу англійського поняття *failed state*. Окрім варіанту, що винесений в заголовок цієї статті, у вітчизняній політичній науці також використовуються такі варіанти, як «неспроможна» та «недієздатна держава». Не заперечуючи коректності та можливості їх застосування, найбільш коректним та милозвучним перекладом загальновживаного поняття політичної науки — *failed state*, є саме «держави-невдахи».

Американські дослідники М. Франсуа та І. Суд наводять такі об'єктивні ознаки держав-невдах:

1. Низький рівень матеріального добробуту населення, який вимірюється через показник смертності.
2. Низька відкритість торгівлі, яка вимірюється торговим сальдо у процентному відношенні до ВВП.
3. Наявність великих громадянських конфліктів у двох або більше сусідніх країнах [3; с. 146].

Таким чином, автори вважають, що причини перетворення держави на державу-невдачу, переважно лежать в економічній площині.

Натомість російський науковець А. Орбелян основною характеристикою держави-невдахи вважає наявність саме на її території масових заворушень, або збройного конфлікту, або неможливість центрального уряду контролювати території чи частину території держави [4; с. 8]. Що характерно, вищезгадані підстави вважаються автором цілком достатніми для застосування іноземних збройних сил на території такої держави — ця акція має здійснюватися під приводом «евакуації своїх громадян чи громадян інших держав із небезпечних районів».

Вищезгадані С. Ратнер та Г. Гелман виокремлюють три основні групи держав-невдах. До першої вони відносять власне держави-невдахи, на зразок Камбоджі чи Сомалі, які зіткнулися з непереборними обставинами при своєму створенні

та в процесі політичного розвитку. До другої — держави, що занепадають (англ. *failing states*), де «колапс не є неминучим, але може статися впродовж декількох років». До третьої — нові незалежні держави, утворені внаслідок розпаду СРСР та Югославії, «у більшості з яких відсутній досвід управління державою, проте є слабкі громадянські інститути, обмежені економічні перспективи та етнічні конфлікти» [5, с. 5].

10 років потому, вже на початку ХХІ ст., німецький політолог У. Шнеккнер запропонував більш досконалу схему, також виокремивши три різновиди держав-невдах. До першого належать слабкі держави (нім. *Schwache Staaten*), які зберігають державну монополію на примус та збір податків, але мають серйозні проблеми з якістю надання державних послуг та рівнем політичної стабільності. Другий різновид — держави, що деградує чи не виконують своїх обов'язків (нім. *Verfallende oder versagende Staaten*), де значно порушена монополія держави на насильство та збір податків, що має наслідком наявність неконтрольованих територій. Зрештою, третій різновид — це власне держави-невдахи, вони ж — «держави, що розвалилися» (нім. — *Gescheiterte Staaten bzw. Staatskollaps*), які вже повністю втратили ознаки державного організму [6, с. 13-14].

Також у цьому контексті дослідник згадує транснаціональні терористичні мережі — угруповання, що представлені одночасно в багатьох державах та діють транскордонно. Ці структури, на зразок Аль-Каїди, є певним антиподом «держав-невдах». Вони не мають певної території чи «столиці», що при цьому не заважає їм бути достатньо ефективними.

Слід зазначити, що незважаючи на достатньо обґрунтовану типологізацію, запропоновану вищезгаданими авторами, приклади, які вони наводять у своїх роботах, значною мірою втратили актуальність. Саме тому для визначення приналежності конкретної країни до класу держав-невдах, потрібно, по-перше, встановити об'єктивні показники, по-друге, відстежувати цей процес в динаміці, по-третє уникати спокуси використати цю конструкцію не за призначенням — наприклад, щодо невизнаних, маріонеткових чи віртуальних держав/мікронацій.

Саме з цією метою з 2005 р. американська некомерційна організація *Fund for Peace* та видання *Foreign Policy* щорічно укладають Індекс крихких держав (раніше — Індекс держав-невдах). Він формується за 12 об'єктивними показниками — демографічними («демографічний тиск», «кількість біженців та внутрішньо переміщених осіб», «невдоволеність між групами», «міграція та «відтік мізків»), економічними («нерівний економічний

розвиток», «бідність та економічний спад») та політичними («державна легітимність», «державні послуги», «права людини і верховенство права», «апарат безпеки», «розколені еліти», «зовнішнє втручання»).

Список охоплює понад 170 держав-членів ООН і ділить їх на 4 основні класи — загрозливі (англ. *alert*), тривожні (англ. *warning*), стабільні (англ. *stable*) та стійкі (англ. *sustainable*), які також поділяються на низку підкласів. Безпосередньо державами-невдахами є 16 країн з перших двох підкласів — «дуже загрозливі» (приклади — Сомалі та Сирія) та «значно загрозливі» (приклади — Афганістан та Ірак).

Україна посідає у Списку крихких держав за 2016 рік 85 місце зі 178. Таким чином, наша країна перебуває у середині списку та належить до підкласу «підвищено тривожні». З найближчих сусідів достатньо близько з Україною перебувають такі країни як Білорусь, Грузія, Молдова, Сербія, Туреччина. Таким чином, Україна не є державою-невдахою.

Водночас, якщо поглянути на показники України в динаміці, слід визнати, що протягом останніх двох років ситуація дещо погіршилася. Наприклад, у Списку за 2013 рік Україна посідала 117 місце. Погіршення показників України зумовлене проблемами з такими показниками, як «зовнішня інтервенція», та «державна легітимність» [2], що прямо пов'язане з трагічними подіями Революції Гідності та подальшою агресією Росії проти України. Проте, незважаючи на це, Україна, як і раніше, перебуває у класі «тривожних», а не «загрозливих» держав.

Окрім Списку крихких держав, в США та інших країнах також існують та регулярно оновлюються аналогічні рейтинги. Це, наприклад, Індекс державної слабкості в країнах що розвиваються (Україна перебуває в групі «держави, що підлягають моніторингу», 2016 р.) [7, с. 13] та Індекс крихкості держав (Україна у групі «держав з низьким рівнем крихкості», 2014 р.) [8, с. 48].

Виходячи з вищенаведеного, можна виокремити основні причини перетворення держав на держави-невдахи:

1. Внутрішні:

- втрата державою монополії на насильство;
- хронічна економічна криза (падіння ВВП, знецінення національної валюти, зростаючий державний борг тощо);
- політична криза, що супроводжується неконвенційними формами політичної боротьби.

2. Зовнішні:

- перехід контролю над фінансовою системою, стратегічними підприємствами, армією,

спецслужбами від органів державної влади до іноземних держав чи міжнародних організацій;

- повна або часткова іноземна окупація, сепаратизм і наявність неконтрольованих територій.
- запровадження іноземних санкцій проти держави.

Поеднання цих та подібних показників гарантовано призводить до ослаблення державних інститутів, зубожіння населення та зростання злочинності, що значно ускладнює або робить неможливим виконання державою її функцій. Саме тому, навіть за умови формально збереження територіальної єдності та населення, замість держави постає квазідержава, у досліджуваному випадку — держава-невдаха. В окремих випадках держава-невдаха припиняє своє існування взагалі, навіть де-юре — як Східна Німеччина чи Югославія.

Незважаючи на активні дослідження держав-невдах, які проводяться політологами, конфліктологами, статистиками, футурологами тощо, це поняття також перейшло на службу до царини не лише політичної теорії, а й практики. Його вживають політики, політтехнологи та політконсультанти, журналісти та кOLUMNІСТИ. Популярність конструкції «держава-невдаха» зумовлена тим, що ці слова за потреби легко перетворюються на тавро, яким дуже зручно позначати недружню чи нелояльну державу, особливо якщо вона менша за розмірами, слабша економічно чи мілітарно.

Створення образу України як «держави-невдах» — давній тренд антиукраїнської пропаганди з боку Росії та лояльних до неї іноземних політиків (на зразок Президента Чехії Мілоша Земана чи лідера французької політичної партії «Національний фронт» Марін ле Пен). Він тягнеться коренями на кілька століть тому, коли російська історія та політична думка намагалися обґрунтувати думку про неможливість та недоцільність існування незалежної української держави. Незважаючи на розпад СРСР та появу незалежної України, в Росії залишається достатньо поширеною вищезгадана точка зору. Проте, якщо 10-20 років тому думка про те, що Україна — держава-невдаха, транслувалася переважно політиками та кOLUMNІСТАМИ з маргінальними поглядами, то віднедавна це стало наріжним каменем інформаційної війни Росії проти України.

Інформаційна війна — це комунікативна технологія із впливу на масову свідомість. Метою такого впливу є внесення змін у структуру мислення людей, щоб отримати відповідні зміни у структурі їхньої поведінки [9, с. 20]. Інформаційна війна може тривати як у мирний, так і воєнний час, проте у другому випадку її роль зростає, адже переконання противника до припинення

пору та здачі в полон, деморалізації населення та керівництва країни-противника, дозволить швидше досягти успіху. Враховуючи відкриту участь підрозділів російської армії у захопленні Криму, та приховану — у бойових діях проти українських військ на Донбасі, проведення таких заходів є абсолютно логічним кроком з боку російської влади та військового командування.

Російські високопосадовці першого ешелону, які найчастіше коментують українсько-російські відносини (Д. Медведев, С. Лавров, Д. Песков, В. Путін), уникають прямого найменування України як держави-невдахи. Вищезазначені особи здебільшого обмежуються більш дипломатичними формулюваннями, що зводяться до наступних положень:

— Україна — держава, яка штучно була сформована в часи СРСР з територій з різним історичним минулим та етнічним складом, внаслідок чого існує глибокий антагонізм між мешканцями різних частин нашої країни.

— Нинішня українська влада несамоостійна в ухваленні своїх рішень, оскільки керується ззовні, перш за все з Вашингтона.

— Українська влада проводить політику, що суперечить інтересам українського народу, яка зводиться до конфронтації з Росією.

Проте поняття «держава-невдаха» щодо України достатньо часто використовують діячі «другого ешелону», які достатньо повно репрезентують сучасний політичний клас Росії. Серед них — політики (голова Державної Думи Росії VI скликання А. Наришкін [10], депутат Думи А. Пушков [11, с. 5]); науково-експертних кіл (С. Караганов [12], А. Дугін [13, с. 208]); медіа-сфери (Д. Кисельов [14], М. Леонтьєв [15]).

Окрім російських медіа, рефлексії на тему, що Україна є державою-невдахою, публікувалися і в закордонних виданнях, зокрема й в таких авторитетних, як Bloomberg, Forbes, Huffington Post тощо. Слід зазначити, що вищеперелічені видання транслують цю думку як певне припущення, варіант розвитку подій в Україні або точку зору кOLUMNІСТА чи політика, лояльного до Росії. Найчастіше це люди з ультралівими та ультраправими поглядами і, за рідкісним винятками, достатньо незначним політичним впливом. Проте поширення меседжу російської пропаганди в інших країнах посилює позицію РФ в російсько-українському протистоянні, і потребує рішучої відповіді з боку української держави та наукового і медіа-середовища.

Окрім російських та лояльних до Росії ЗМІ, політиків, блогерів, експертів тощо, до інформаційної війни проти України залучені спеціальні російські військові підрозділи. Зокрема, однією

з таких структур є Центр інформаційного протистояння, розташований у м. Новочеркаськ Ростовської області, поруч з окупованою територією на сході України, про що повідомляла українська військова розвідка [16]. Ця та подібні структури, окрім вузьких задач, — дезінформування аудиторії Росії та на окупованих територіях України про бойові дії на Донбасі та хід Мінського процесу, дискредитація Збройних Сил України, поширення сепаратистських ідей тощо, мають і більш амбітні цілі, зокрема й створення образу України як держави-невдахи.

Українська дослідниця О. Суший узагальнила основні принципи інформаційної війни, що проводиться Росією проти України:

1. Доконаний та остаточний факт статусу України як держави-невдахи, що не може бути змінений.

2. Самозадоволеній, зверхній, а не тривожно-допоміжній характер заяв прихильників такої точки зору.

3. Створення у реципієнта реваншистських настроїв і бажання втручання чи інтервенції до України [17, с. 73-74].

Проте, слід зазначити, що ці тренди стосуються не лише України, а й інших нелояльних до Росії пострадянських держав, зокрема Грузії, Молдови, країн Балтії. Досвід контролю над цими та подібними країнами у минулому дозволяє плекати наміри щодо відновлення такого панування у майбутньому. Приводом до цього, з точки зору турбота про мешканців держав-невдах. Зокрема, саме бажанням «захистити людей» і спираючись на «волевиявлення народу Криму», російська влада обґрунтовує анексію Кримського півострова, апелюючи до права націй на самовизначення й косовського прецеденту, а також зазначаючи про нібито неконституційність рішення 1954 р. про передачу Кримської області зі складу РРФСР до УРСР [18].

Таким чином, поняття «держава-невдаха» міцно укорінилося в політичному лексиконі за минулі чверть століття. З точки зору академічної політичної науки, це є де-юре незалежна держава, навіть член ООН, яка неспроможна виконувати функції, притаманні державам — контролю над територією, збору податків, монополії на легальне насильство тощо. Це визначає її приналежність до кола квазідержав — політичних утворень, які не є державами, але вважають себе такими. За підрахунками різних науково-дослідницьких центрів, у світі нараховується кілька десятків держав-невдах, і Україна не входить до цього класу.

Проте у царині політичної практики — роботи ЗМІ, державної пропаганди, військових інформаційних операцій тощо, поняття «держава-невдаха»

використовується набагато ширше. Так називають будь-яку країну, якій протистоїть особа чи інститут, що транслює цей меседж. Особливо зручно наклеювати цей ярлик, якщо держава-опонент менша за розмірами, слабша економічно чи мілітарно, а також в минулому перебувала у складі великої імперії, і лише нещодавно здобула незалежність.

Вищезгадане повністю стосується інформаційної війни Росії проти України, яка почалася влітку 2013 року і триває дотепер. Об'єктом атаки є сама ідея державної незалежності та територіальної цілісності України. Після анексії Криму та початку війни на Донбасі, спричинених російською агресією, Україна перебуває в реальній небезпеці. Саме тому, теза про те, що Україна є державою-невдахою, яка широко транслюється Росією та її союзниками на весь світ, потребує ґрунтовного осмислення та рішучої протидії. Запорукою цьому є як контрзаходи в інформаційній сфері з боку держави, так і вітчизняні наукові дослідження в галузі квазідержав, зокрема держав-невдах.

Література:

1. Griffiths M., O'Callaghan T., Roach S. International relations: the key concepts / M. Griffiths, T. O'Callaghan, S. Roach. — London : Routledge, 2008. — 407 p.
2. Fragile States Index 2016 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://fsi.fundforpeace.org/rankings-2016>
3. Francois M., Sud I. Promoting Stability and Development in Fragile and Failed States / M. Francois, I. Sud // Development Policy Review. — 2006. — Volume 24, Issue 2. — P. 141–160.
4. Орбелян А. Право государств на применение вооружённой силы в условиях современных международных отношений : Автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : 12.00.10 / «Международное право. Европейское право.» / А. Орбелян. — Москва, 2008. — 30 с.
5. Ratner S., Helman G. Saving Failed States / S. Ratner, G. Helman // Foreign Policy. — 1993. — № 89 (Winter, 1992-1993). — P. 3-20.
6. Schneekener U. Staatszerfall als globale Bedrohung. Fragile Staaten und transnationaler Terrorismus / U. Schneekener // Internationale Politik, 2003. — № 11, November. — S. 11-19.
7. Patrick S., Rice S. Index of State Weakness in the Developing World / S. Patrick, S. Rice. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/06/02_weak_states_index.pdf
8. Marshall M., Cole B. Global Report 2014. Conflict, Governance and State Fragility / M. Marshall B. Cole B. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.systemicpeace.org/vlibrary/GlobalReport2014.pdf>
9. Почепцов Г. Информационные войны / Г. Почепцов. — М. : Рефл-бук, 2000. — 570 с.
10. Нарышкин: есть риск превращения Украины в несостоявшееся государство. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://ria.ru/world/20150304/1050859370.html>
11. Кто заказывает музыку в Европе? / А. Рокосовская // Российская газета — Федеральный выпуск. — 2014, 14 июля. — №6427 (155). — С. 5.

12. Караганов С. «Мир вернулся в эпоху борьбы всех против всех» / С. Караганов. [Электронный ресурс]. Режим доступа : <https://lenta.ru/articles/2015/12/22/geopolitics/>
13. Подвинцев О. Идея «несостоявшихся государств» в российском постимперском контексте / О. Подвинцев // Научный ежегодник Института философии и права УрО РАН. — Екатеринбург, 2007. — Вып. 7. — С. 204-214.
14. Дмитрий Киселев: «Теперь Украина — виртуальная страна, а наш портал настоящий!» / И. Шепелин. [Электронный ресурс]. Режим доступа : http://slon.ru/russia/dmitriy_kiselev_teper_ukraina_otnyue_virtualnoe_ponyatie_a_nash_portal_nashchiy_-1097998.xhtml
15. Леонтьев: За санкции Россия должна дать Обаме госпремию по экономике / И. Измайлов. [Электронный ресурс]. Режим доступа : <https://life.ru/t/%D0%B7%D0%B2%D1%83%D0%BA/825021?from=rusnovosti.ru>
16. Особливості діяльності Управління інформаційного протиборства Центру територіальних військ Південного військового округу ЗС РФ / Головне управління розвідки Міністерства оборони України. [Електронний ресурс]. Режим доступа : <http://gur.mil.gov.ua/content/osoblyvosti-diialnosti-upravlinnia-informatsiinoho-protyborstva-tsentru-terytorialnykh-viisk-pivdennoho-viiskovoho-okruhu-zs-rf.html>
17. Суший О. Державотворення, чи держава, яка не склалася, — український контекст? / О. Суший // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. — 2014. — № 4-5 (72-73). — С. 65-78.
18. Обращение Президента Российской Федерации. [Электронный ресурс]. Режим доступа : <http://kremlin.ru/events/president/news/20603>

Шапошников А.О. Понятие несостоявшегося государства в контексте информационной войны России против Украины. — Статья.

Аннотация. «Несостоявшееся государство» (англ. *failed state*) — это разновидность квазигосударства, а именно номинально независимое государство, которое больше не способно поддерживать себя как жизнеспособная и самостоятельная политическая единица. С точки зрения политической науки, Украина не является несостоявшимся государством, что подтверждается ее показателями в соответствующих списках, которые ежегодно составляются ведущими западными исследовательскими учреждениями и журналами. Однако это понятие современной политической науки часто используется в качестве ярлыка для негативистского обозначения слабого и/или недружественного субъекта политики. Поэтому вышеупомянутое понятие российские высокопоставленные чиновники, СМИ, а также их союзники активно используют при ведении информационной войны России против Украины с целью дискредитации идеи украинской государственности, которая особенно активизировалась в 2013-2016 гг., и продолжается до сих пор.

Ключевые слова: несостоявшееся государство, информационная война, квазигосударство.

A. Shaposhnikov. Concept of the failed state in the context of Russia-Ukraine information war. — Article.

Abstract. Failed state is a nominally independent state, which is not able to support itself as a viable and self-sufficient political unit. The term “failed state” also refers to a particular type of the quasi-state. The methodology of the political science demonstrates Ukraine is not a failed state; it is confirmed by its marks in specialized annual Indexes prepared by leading Western think tanks and academic magazines. However, this term of contemporary political science is also used as a negative stigma for a weak and/or non-friendly political actor. By the same token, Russian establishment, media and they allies actively used the aforementioned term to discredit the idea of Ukrainian statehood in the Russia-Ukraine information war that has been especially activate from 2013 onwards.

Key words: failed state, information war, quasi-state.

ВИМОГИ ДО АВТОРСЬКИХ ОРИГІНАЛІВ СТАТЕЙ

1. До друку приймаються неопубліковані раніше роботи, написані українською, російською та англійською мовами: статті — до 0,5 др. арк., короткі повідомлення — до 0,25 арк.

2. Будова статті:

УДК (універсальний десятиковий класифікатор)

Анотація мовою статті (до 100 слів)

Ключові слова мовою статті (3-10 слів)

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття.

Формування **мети** статті.

Виклад основного матеріалу дослідження за повним обґрунтування отриманих наукових результатів.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у даному науковому напрямі.

Література

В кінці тексту двома мовами — російською (якщо текст викладено українською) та англійською вказується **прізвище та ініціали автора, назва статті, анотація та ключові слова**

Підпис автора і дата

3. Технічні вимоги до оформленні статей

Стаття має бути набрана в текстовому редакторі Microsoft Word. Поля з усіх сторін — 20 мм. Шрифт — Times New Roman 14 з інтервалом 1,5. Посилання на літературу бажано зазначати безпосередньо в тексті у квадратних дужках порядковим номером використаного джерела та через кому конкретної сторінки.

4. Паперовий варіант, електронний варіант, завірена рецензія спеціаліста (кандидата або доктора наук відповідного профілю).

5. Довідка про автора — прізвище, ім'я, по батькові, адреса, телефон, електронна адреса, науковий ступінь, вчене звання, посада, установа)

Друковані матеріали виражають позицію авторів, яка не завжди поділяється редакційною колегією.

Відповідальність за зміст статті, достовірність фактів, статистичних даних, точність викладеного матеріалу покладається на авторів або осіб, які його подали.

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ

Агафонова Н. В., Луньова О. К.

ВНЕСОК Г.І. СЛОВО ВА ВСТАНОВЛЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ОСВІТИ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ 4

Аксёнова Н. В.

**ИГРОВОЕ ПОВЕДЕНИЕ В СИСТЕМЕ ВЗРОСЛЕНИЯ
В РУССКОЙ И УКРАИНСКОЙ ТРАДИЦИИ 8**

Дьомін О. Б.

**ПОЧАТОК РОБОТИ ПРОФЕСОРА В. І. ГРИГОРОВИЧА
В ІМПЕРАТОРСЬКОМУ НОВОРОСІЙСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ 14**

Затовський Б. О.

**РОСІЙСЬКА ЖУРНАЛІСТИКА 1905 — 1907 рр.
ПРО РЕВОЛЮЦІЙНІ ПОДІЇ В ПОЛЬЩІ 19**

Мартинов В. Л.

**РОСІЙСЬКІ ЧАСОПИСИ ПРО МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ 1908 р.
НА БАЛКАНСЬКОМУ ПІВОСТРОВІ. 26**

Орлов В.М.

**«УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ ЖУРНАЛ» (1991 — 2016 рр.)
ЯК ВІТЧИЗНЯНЕ ІСТОРІОГРАФІЧНЕ ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІЇ РЕЛІГІЇ
І ЦЕРКВИ В УКРАЇНІ ХІХ — ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ ХХ СТОЛІТТЯ. 30**

Клепак А. С.

**НЕДРУКОВАНІ ЛИСТИ В. В. ТАРНОВСЬКОГО-МОЛОДШОГО ДО
П. О. КУЛІША. 34**

Поспелов А. С.

**СРСР, КНР ТА КНДР — ЦЕНТРИ СИЛ СОЦІАЛІСТИЧНОГО ТАБОРУ
В ЛОКАЛЬНИХ ТА РЕГІОНАЛЬНИХ КОНФЛІКТАХ 1970-1980-Х рр.. . . . 39**

Прохорова А.Ю.

**ІНЦИДЕНТ АНТУАНА ДЮПРА ДЕ НАНТУЕ:
МІЖ ПОЛІТИКОЮ ТА ХАРАКТЕРОМ 42**

Яковлев І. В.

ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ ШЛЯХ І.Ф. ДРАЧА. 46

ФІЛОСОФІЯ

Барінова Я. Д.

ВИЗУАЛЬНА КУЛЬТУРА КАК ПРЕДМЕТ ФИЛОСОФСКОГО ОСМЫСЛЕНИЯ 52

Калениченко М.М.

**СТРУКТУРНІ ПАРАМЕТРИ БЕЗОСОБОВИХ РЕЧЕНЬ
У ЧЕСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ. 58**

Піпченко Н. О.

**МІЖНАРОДНА ІНТЕРНЕТ-КОМУНІКАЦІЯ США:
ВІД ВІРТУАЛЬНОЇ ДИПЛОМАТІЇ ДО СОЦІАЛЬНИХ МЕДІА 142**

Рябой Ю. О.

**ЕТНІЧНИЙ ФАКТОР ВПЛИВУ
НА ПЛЮРАЛІЗАЦІЮ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ВІДНОСИН 147**

Співак М.В.

**ДЕРЖАВНА ІННОВАЦІЙНА ПОЛІТИКА У ЗАПРОВАДЖЕННІ
ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖНОГО НАПРЯМУ 152**

Столяр О. П.

**СОЦІАЛЬНИЙ ВИМІР АСИМЕТРІЇ В АМЕРИКАНО-МЕКСИКАНСЬКИХ
ВІДНОСИНАХ 157**

Шапошніков А.О.

**ПОНЯТТЯ ДЕРЖАВИ-НЕВДАХИ В КОНТЕКСТІ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ
РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ 164**

ВИМОГИ ДО АВТОРСЬКИХ ОРИГІНАЛІВ СТАТЕЙ 170

НАУКОВИЙ ВІСНИК МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Науковий збірник

Виходить двічі на рік
№ 12, 2016

Заснований у 2010 р.

Коректор
Технічний редактор

Радіонова І.І.
Мартиненко Т.В.

Підписано до друку 02.11.2016. Формат 60х84/8. Обл.-вид.арк. 21,06. Ум.-друк. арк. 21,75.
Папір офсетний. Гарнітура «Literaturna». Друк на дуплікаторі. Наклад 300 прим. Заказ № 1612-05.

Віддруковано ПП «Фенікс»
(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1044 від 17.09.02).
Україна, м. Одеса, 65009, вул. Зоопаркова, 25. Тел. 8(048) 7777-591.